

EX LIBRIS

D. V. K. M. C.

Knjižnica vzgojeslovnih pisateljev.

I.

O človeškem razumu.

3. in 4. knjiga.

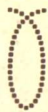
Spisal

John Locke.

Poslovenil

Fr. A. Jerovšek,

šolski svetnik in gimn. profesor v Mariboru.

1925.

Izdala in založila „Slovenska Šolska Matica“ v Ljubljani.

Tisk „Učiteljske tiskarne“ v Ljubljani.

55526

O človeškem razumu.

III. knjiga.

I. POGLAVJE.

O besedah ali jeziku vobče.

1. Človek je zmožen, razčlenjevati svoje glasove. — Bog, ki je ustvaril človeka, da bi bil družabno bitje, mu ni podelil le nagona, ampak tudi potrebo, da živi v družbi svojih soplemenikov, temveč ga je tudi opremil z jezikom, ki naj bi bil glavno sredstvo, ki spaja družbo. Zato je človek dobil organe tako ustrojene, da morejo ustvarjati razčlenjene glasove, ki jih imenujemo besede. To pa ni bilo dosti na ustvarjenje jezika, kajti papige in raznovrstne druge ptice se dajo naučiti, da dovolj razločno razčlenjujejo svoje glasove, vendar pa nikakor ne znajo jezika.

2. Izpreminjati razčlenjene glasove v znake predstav. — Treba je torej bilo dalje, da ni le sposoben razčlenjati glasove, temveč tudi rabiti te glasove kot znamenja notranjih misli ter jih staviti kot znamenja predstav v svojem duhu; tako bi bilo mogoče ž njimi seznanjati druge in razširjati misli človeškega duha med ljudmi.

3. Ustvarjanje občnih znamenj. — Ali niti to ni zadoščevalo, da bi bile besede tako porabne, kakor bi morale biti. Jezikovni popolnosti ne ustreza, da se dajejo glasovi rabiti kot znamenja predstav, razun če se dajo glasovi rabiti tako, da obsežajo po več posameznih stvari; kajti razmnoževanje besed bi bilo zamotalo njih rabo, če bi bila vsaka posamezna stvar morala dobiti posebno ime, ki bi jo označevalo. Da se odpravi ta neprilичnost, se je popolnil jezik dalje še tako, da se rabijo občna imena; napravila se je jedna beseda, ali ta pomeni množico posebnih biti. Ta hasnovita raba glasov se je dosegla samo po razlikovanju predstav, ki se jim je postavilo kot znamenje: občna so postala tista imena, ki so se postavila za občne predstave, posebna pa tista, kjer so predstave, za katere se rabijo, posebne.

4. Poleg teh imen pa, ki stoje za predstave, so druge besede, ki jih rabijo ljudje ne na izražanje kake predstave, ampak na pogrješanje ali odsotnost predstav, jednostavnih ali sestavljenih, ali sploh kake predstave. Takšne so v latinščini nihil, v slovenščini pa nevednost in jalovost. O teh nikalnih ali privativnih besedah se pravzaprav ne da rekat, da ne pritičejo predstavam ali ne pomenijo nobene predstave, kajti tedaj bi bili glasovi popolnoma brez pomena, ampak nanašajo se na pozitivne predstave ter pomenijo njih odsotnost.

5. Besede, izvedene iz takšnih, ki na konci pomenijo čutne predstave. — Nekoliko bliže izvora vseh naših pojmov in našega spoznanja nas utegne voditi opazovanje, kako zelo so odvisne naše besede od navadnih čutnih predstav in kako izvirajo tiste, ki se stavijo za dejanja in pojme, ki so čuvstvovanju popolnoma tuje, od tukaj ter so prenesene od navadnih čutnih predstav na bolj neznane pomen

in se stavijo za predstave, ki ne spadajo pod spoznavanje po naših čutilih, n. pr. to imagine, apprehend, comprehend, adhere, conceive, instil, disgust, disturbance, tranquillity i. t. d.¹ so vse besede, vzete od dejstvovanja čutnih stvari, toda obrnjene na gotove mode mišljenja. Duh je v svojem prvotnem pomenu dihanje ali sapa, angel pa poslanec in, ako bi mogli zasledovati imena do njih izvora, bi brez dvoma našli v vseh jezikih imena, katera stoje za stvari, ki ne spadajo v delokrog naših čutil, da imajo svoj izvor v čutnih predstavah. S tem hočemo nekako podati misel, kake vrste pojmi so in odkodi izvirajo, ki so polnili glave tistim, ki so bili prvi začetniki jezikov in kako je narava celo pri imenovanju stvari nepričakovano namignila ljudem, kje so izvori in načela vsega njihovega spoznanja. Med tem ko so si morali, da dajejo imena, ki bi seznanjala druge z raznimi delovanji, katera so čutili v sebi, ali kake druge predstave, ki jih niso zaznavali po svojih čutilih, izposojati besede od navadnih čutnih predstav, da s tem sredstvom olajšajo drugim razumevanje teh dejstvom, ki so jih izvrševali v sebi, ki pa se zunanje niso pojavljale, ko pa so dobili znana in priznana imena, da ž njimi izražajo tista notranja dejstvovanja svojega duha, so bili dovolj oskrbljeni, da so lahko razodevali z besedami vse svoje ostale predstave; saj so jih mogle tvoriti le zunanje čutne zaznave ali pa notranja dejstvovanja duha na njih, ker sploh nimamo, kakor se je dokazalo, predstav razun tistih, ki so prvotno prišle bodisi od zunanjih čutnih predstav bodisi od tega, kar čutimo v sebi od notranjega delovanja našega duha, ki se o njem zavedamo v notranjosti.

6. Razporedba. — Da pa bolje razumemo rabo in moč jezika kot pripomočka na pouk in spoznavanje, bo primerno, da prevdarjamo:

Prvič. Kaj je tisto, čemur v dejanskem jeziku dajejo imena neposredno.

Drugič. Ker so vsa imena (izimši lastna) občna in tako ne stoje posebe za to ali ono posamezno stvar, ampak za vrste in skupine stvari, bo kot sledečo točko treba prevdarjati, kake vrste in kaka plemena ali če so vam ljubša latinska imena, kake species in kaka genera stvari, v čem je njih bistvo in pa kako se ustvarjajo. Če se to skrbno (kakor bi moralo biti) pregleda, pridemo do spoznanja, kako je prav rabiti besede, katere so naravne vrline in pomanjkljivosti našega jezika in kake pripomočke je treba rabiti, da se izognemo neprilikom nejasnosti in netočnosti v pomenu besed, brez česar ni mogoče govoriti jasno in redno glede na spoznavanje; vse to se vrti okoli stavkov in sicer večinoma občnih, zato stoji v tesnejši zvezi z besedami ko se morebiti sluti.

To premišljevanje bo torej predmet sledečih poglavij.

II. POGLAVJE.

O pomenu besed.

1. Besede so čutna znamenja, ki so potrebna za občevanje. — Človek ima sicer veliko mnogoličnost misli in sicer takih, ki utegnejo i drugim i njemu koristiti ter ga razveseljevati, toda skrivajo se mu v srcu, da jih ne more nihče videti, niti jih ni mogoče pripraviti, da bi se pojavljale. Udobnost in prednost človeške družbe pa se brez priobčevanja misli ne daje doseči, zato je moral človek iznajti nekaka zunanja čutna znamenja, ki bi seznanjala druge s temi nevidnimi predstavami, ki sestavljajo njegove misli. Ustrezati temu namenu pa ni

¹ Te besede v slovenščini ne ustrezajo kakor v angleščini pisateljevemu namenu, zato sem jih pustil v izvirniku; kdor pa zna nekoliko latinščine, spozna njih prvotni pomen brez posebnega truda in prizna, da so dobro in stvari primerno odbrane.

Prestavljalec.

bilo nič bolj pripravno bodisi glede na obilnost bodisi naglost ko tisti razčlenjeni glasovi, kakoršne ustvarjati se je čutil tako pripravnega. Tako moremo razumevati, kako so prišli ljudje do rabe besed, ki so po svoji naravi tako pripravne temu namenu, kot znamenj njihovih predstav; ne vsled kake naravne zveze, ki bi bila med posebnimi razčlenjenimi glasovi in določenimi predstavami, kajti tedaj bi se govoril med vsemi ljudmi samo jeden jezik, ampak vsled svojevoljne določbe; vsled te pa je postala kaka beseda svojevoljno znak kake predstave. Besede se torej rabijo tako, da so čutni znaki predstav, predstave pa, za katere stoje, so njih pravi in neposredni pomen.

2. Besede so čutna znamenja predstav tistega, ki jih rabi. — Te znake rabijo ljudje ali da se spominjajo svojih misli kot nekake opore svojega spomina ali pa da tako rekoč upravljajo na dan svoje predstave in jih stavijo drugim pred oči; zato ne stoje besede neposrednem pomenu za nič drugega v svojem prvotnem in ko za predstave v duhu tistega, ki jih rabi, naj so te predstave zbrane še tako nepopolno in brezskrbno od stvari, katere predstavljajo, kakor se meni. Kedar kdo s kom govori, se hoče ž njim sporazumovati, in govorica ima namen, da seznanjajo ti glasovi kot znaki poslušalca ž njegovimi predstavami. To torej, kar označujejo besede, so govornikove predstave; nihče jih ne more neposredno kot znake obračati na kaj drugega nego predstave, ki jih ima sam; kajti to bi bilo predelovati jih v znamenja lastnih pojmov, vendar pa jih rabiti za druge predstave, to bi se reklo, rabiti jih kot znake in neznake svojih predstav v istem času in tako storiti, da bi sploh ne imele nobenega pomena. Ker pa so besede samovoljni znaki, ne morejo biti samovoljni znaki, ki jih postavi za stvari, katerih ne pozna. To bi bilo ustvarjati jih znake ničesar, glasove brez pomena. Človek ne more svojih besed napraviti znamenj lastnosti na stvareh ali pojmov v duhu koga drugega, če jih nima v svojem. Dokler nima lastnih predstav, ne more slutiti, da odgovarjajo pojmom koga drugega, niti ne more rabiti za nje kakega znamenja, kajti tako bi bila znamenja nečesa, česar ne ve, to pa se pravi v resnici biti znamenje ničesar. Ali če si predstavlja koga drugega predstave z nekaterimi izmed svojih ako se vda in jim da ista imena, kakor delajo drugi, so to vedno njegove predstave; on daje imena predstavam, ki jih ima, ne pa predstavam, ki jih nima.

3. To je v dejanski rabi jezika tako neizogibno, da jednako rabijo besede, ki jih govoré (s kakim pomenom), v tem oziru veščaki in nevedneži, učenjaki in neučenjaki. Na jeziku vsakega človeka stojé za predstave, ki jih ima in ki jih hoče ž njimi izražati. Otrok, ki ni opazil na kovini, katero sliši imenovati zlato, ničesar razun svetle bleščeče se rmene barve, rabi besedo zlato samo za svojo predstavo barve in za nič drugega; zato pa imenuje isto barvo v pavovem repu zlato. Nekdo drug, ki je bolj opazoval, doda bleščeči se rmenini veliko težo; tedaj pa stoji beseda zlato, kedar jo rabi, za sestavljeno predstavo bleščeče se rmene zelo težke snovi. Nekdo drugi doda tem lastnostim topljivost; temu pomeni zlato telo, ki se blešči, je rmeno, se da topiti in je zelo težko. Nekdo drug pa doda kovnost. Vsakdo izmed teh rabi jednako besedo zlato, kedar nanese prilika, da izražajo to predstavo, kateri so jo pripeli; ali očitno jo more vsak obrniti le na svojo predstavo, ne more pa je staviti kot znamenje takšne sestavljene predstave, kakršne nima.

4. Besede se pogosto prikrito nanašajo na predstave, ki so v duhu drugih ljudi. — Dasi pa morejo besede, kakor jih rabijo ljudje, pravzaprav in neposredno pomeniti le predstave, ki so v govornikovem duhu, jim vendar dajejo v svojih mislih prikrito odnosnost na dve drugi stvari.

Prvič menijo, da so njih besede tudi znamenja predstav v duhu drugih ljudi, ki ž njimi občujejo; kajti sicer bi govorili zaman ter bi se ne mogli sporazumovati, če bi glasovi, ki jih rabijo za jedno pred-

stavo, bili taki, kakršne rabi poslušalec za drugo, kar bi pomenilo govoriti dva jezika. Toda v tem oziru ljudje navadno ne preizkušajo, jeli predstava, ki jo imajo oni in pa tisti, s katerimi govorijo, v duhu, ista, ampak mislijo, da je rabiti besede v običajnem pomenu tega jezika, kakor menijo, dovolj. Pri tem mislijo, da je predstava, katere znamenje je ona beseda, točno ista, ki ji dajejo razumni možje tega kraja to ime.

5. Drugič na realnost stvari. — Drugič. Ker ljudje ne bi radi videli, da se o njih misli, da govoré zgolj o svojih lastnih domišljavah, ampak o stvaréh, kakršne so v dejanskem življenju, zato pogosto domnevajo, da stojé tudi besede za realnost stvari. Ali ker se nanaša ta bolj posebno na predmete (substances) in njihova imena ko morebiti prejšnje na jednostavne predstave in mode, hočemo obširneje govoriti o tej dvojni rabi imen, kedar bomo govorili o imenih določenih modov in podstatih posebe; vendar pa smem upravičeno trditi, da se pravi prevačati rabo besed in povzroča neizogibno nejasnost in zmedo v njihov pomen, kedaroli jih stavimo za kaj drugega nego te predstave, ki jih imamo v svojem duhu.

6. Besede vsled navade lahko vzbujajo predstave. — Gledé na besede se mora dalje tudi prevdarjati: prvič, ker so neposredna znamenja človeških predstav in zato sredstva, ki ž njimi priobčujemo ljudje svoje misli in domneve, ki jih imajo v svojih glavah (breasts.), se zgodi vsled nepretrgane rabe, da je zveza med gotovimi glasovi in predstavami, za katere stoje, takšna, da skoraj tako hitro, kakor se sliši beseda, vzbuja gotove predstave, kakor da bi dejstvovali na čutila predmeti sami, ki so jih sposobni proizvajati. To je očitno tako pri vseh navadnih čutnih lastnostih in vseh predmetih (substances), ki na nje naletimo pogosto v vsakdanjem življenju.

7. Često se rabijo besede brez pomena. — Drugič. Pravzaprav in neposredno pomenijo besede predstave v govornikovem duhu; ker pa nas nauči vsakdanja raba od zibelke naprej raznih razčlenjenih glasov tako popolnoma, da so nam vsak trenotek na jeziku in v spominu vedno pri rokah, ali jih vendar ne preizkušamo skrbno in jim ne določamo točno pomena, se pogosto prigodi, da stavijo ljudje, celo kedar bi radi pozorno prevdarjali, svoje misli bolj na besede ko na stvari. Da, ker je mnogo besed priučenih prej, ko se spoznajo predstave, za katere stojé, zato govoré nele otroci, ampak možje nekatere besede nič drugače ko papige samo zato, ker so se jih naučili in se navadili na te glasove. Ali kakor daleč se rabijo besede, kakšen je njihov pomen, tako daleč je nepretrgana zveza med glasom in predstavo in pa določba, da drugo stoji za drugo; brez tega bi ne bilo nič ko ravno toliko šumov brez pomena.

8. Njih pomen je popolnoma samovoljen. — Besede vzbujajo ljudem vsled dolge vsakdanje rabe, kakor se je povedalo, tako stalne in naglo gotove predstave, da si lahko mislijo med njimi naravno zvezo. Ali da pomenijo le posebne predstave ljudij in to vsled svojevoljnega imenovanja, je očitno na tem, da pogosto ne vzbujajo drugim (niti tistim ne, ki govorijo isti jezik) istih predstav, ki so jim po našem mnenju znamenja. Vsak človek ima tako nedotakljivo svobodo, staviti besede za katere predstave se mu ljubi, da niti jeden ne more storiti, da bi imeli druge predstave v svojem duhu, ko jih ima on, kedar rabijo iste besede kakor on. Zato je priznal veliki Avgust sam, da vkljub tej oblasti, ki je vladala svet, ne more ustvariti kake nove latinske besede. To je pomenilo toliko, da ne more samovoljno določiti, katero predstavo naj zaznamenuje kaka beseda v jeziku njegovih podložnikov. Res je, da daje vsakdanja raba v vseh jezikih določene glasove določenim predstavam in molče pritrjuje temu ravnanju, ki omejuje v tem smislu pomen tega glasu, da ne govori človek točno, ako je ne daje isti predstavi; naj še dostavim, da ne govori razumljivo, razen če vzbujajo poslušalca njegove besede iste predstave, za katere jih je postavil v svojem govoru. Bodi pa posledica dejstva, da rabi kdo svoje besede različno ali

od njih občnega pomena, ali pa od posebnega osebe, kateri jih govori, gotovo je, da je omejen njih pomen v njegovi rabi na njegove predstave in da ne morejo biti znamenja česa drugega.

III. POGLAVJE.

O občnih izrazih.

1. Besede so večinoma občne besede. — Ker je vse, kar je, posebno, se utegne misliti pametno, da bi bile tudi besede, ki se morajo ujemati s stvarmi, takšne — jaz menim po njihovem pomenu; toda mi najdemo ravno nasprotno. Največji del besed, ki tvorijo jezike, so občni izrazi. To ni učinek malomarnosti ali slučajja, ampak razuma in nujnosti.

2. Kajti ni mogoče, da bi imela vsaka posamezna stvar svoje ime. — Prvič ni mogoče, da bi imela vsaka posamezna stvar svoje razločno posebno ime. Kajti ker slonita pomen in raba besed na tej zvezi, ki jo tvori duh med svojimi predstavami in glasovi, katere rabi kot njih znamenja, se mora ohraniti v imenovanju stvari, da bi imel duh razločne predstave stvari, tudi njih posebno ime, ki spada k vsakemu s posebno določbo k tej predstavi. Ali to presega moč človeške zmožnosti, da bi napravila in ohranila razločne predstave vseh posebnih stvari, ki naletimo nanje. Vsaka ptica in vsaka zver, ki jih vidijo ljudje, vsako drevo in vsaka rastlina, ki je dejstvovala na čutila, niso mogla najti prostora v najzmožnejšem razumu. Če se kdo ozira kot na primere izrédnega spomina na nekatere vojskovodje, ki so znali imenovati vsakega vojaka z lastnim imenom, lahko najdemo razlog, zakaj se nikoli ni poizkusilo, dati vsaki ovci v čedi posebno ime ali vsaki kavki, ki nam leti nad glavami, še manj pa da bi imenovali vsak rastlinski listič ali vsako peščeno zrnce na poti s posebnim imenom.

3. Bilo bi tudi brez koristi. — Drugič. Ako pa bi se dalo to storiti, bi vendar bilo brez koristi, kajti glavnemu namenu jezika bi ne služilo. Zaman bi kupičili ljudje imena posebnih stvari, ki bi jim ne služila na priobčevanje svojih misli. Ljudje se učijo imen in jih rabijo v razgovoru z drugimi samo s tem namenom, da se med seboj sporazumevajo. To se doseže le tedaj, kadar vzbuja glas, ki ga proizvajajo moja govora, vsled navade ali sporazuma poslušalcu predstavo, ki ji ga dajem, kadar ga izgovarjam. To pa se ne da doseči po imenih, ki se dajejo posameznim stvarem, katerih predstave imam le jaz v svojem duhu; njih imen kdo drug ne more razumeti, ki mu niso znane vse te prav posebne stvari, ki sem jih opazoval.

4. Tretjič. Ali recimo, da se da tudi to izvršiti (po moji misli ni izvršljivo), vendar bi razločno ime za vsako posebno stvar ne bilo velike koristi za popolnovanje spoznanja, ki ima sicer svoje korenine v posebnih stvareh, ali se razširja po občnih pogledih; temu pa služijo stvari prevedene na vrste pod občnimi imeni. Te pridejo s svojimi imeni v nekoliko krogov in se ne množijo vsak trenotek tako, da jih niti duh ne bi mogel ohraniti, niti dejansko življenje ne rabiti; zato so se ljudje pri teh večini ustavili, vendar pa ne tako, da bi ne mogli ločiti posebnih stvari s primernimi imeni, kjer to zahteva priličnost. Zato rabijo pri svojem lastnem rodu in, kadar jim je treba pogosto omenjati posebne osebe, lastna imena; tu imajo razločne osebnosti razločna imena.

5. Kake stvari imajo lastna imena. — Mimo oseb so dobili tudi kraji, mesta, reke, gore in tem podobne zemljepisne imenitnine posebna imena in sicer iz istega razloga; saj so take, da imajo ljudje pogosto priliko, jih posebe označevati in tako rekoč poviševati v svojih pogovorih o njih. Ne dvomim, da bi imeli, ako bi bil povod, omenjati tako pogosto posebne konje, kakor nam je omenjati posebne ljudi, lastna za te ravno tako kakor za one in Bukefal bi se toliko rabil

kakor Aleksander. Zato pa vidimo, da imajo med jockeyi konji svoja posebna imena, da se po njih poznajo in ločijo, ravno tako kakor njih hlapci; kajti med njimi je pogosto prilika, imenovati tega ali onega posebnega konja, kadar ga ni pred očmi.

6. Kako se ustvarjajo občna imena. — Sledi vprašanje, kako se ustvarjajo občna imena. Kajti ker so vse stvari, kolikor jih je, posamezne, se vpraša, kako dobivamo občne izraze, ali kje najdemo tiste občne naravne predmete, ki se o njih misli, da stoje za nje? Besede postanejo občne, če jih napraviš znamenja občnih predstav, predstave pa postanejo občne tako, da vzamemo od njih krajevne in časovne okolščine in katerekoli druge predstave, ki jih utegnejo določati za to ali ono posebno bit. Po takšnem odmišljevanju (abstraction) postanejo zmožne predstavljati več ko jeden individuj, ker vsebujejo vsako skladnost s to odmišljeno predstavo, so (kakor pravimo) te vrste.

7. Ali da izvedemo to nekoliko razločnejše, morebiti ne bo napačno, če zasledujemo svoje pojme in svoja imena od njih začetka ter opazujemo, po kakih stopnjah napredujemo in v kakih korakih si razširjamo predstave od prve mladosti. Nič ni bolj očitno, ko da so predstave oseb, ki občujejo ž njimi otroci (da ne navedem kot primer ko te) kakor osebe same samo posebne. Imena, katera so jim dali prvič, so omejena na te zasebnike in imena dojlke in mame, ki ju rabi otrok, prisoja le tema osebama. Ko pa jih pozneje opozorita čas in razširjeno spoznanje, da je premnogo drugih stvari na svetu, ki so glede na rast in druge lastnosti v kakem skupnem stiku z očetom in materjo in drugimi osebami, ki so jih bili vajeni, si napravijo predstavo, v kateri menijo da so te posebnosti, tej pa dajo z drugimi vred n. pr. ime človek. Tako si pridobijo občno ime in občno predstavo. S tem ne napravijo ničesar novega, ampak samo izpustijo iz sestavljene predstave, ki so jo imeli o Petru in Jakobu, Mariji in Ivani, to, kar je vsakemu posebno, ohranijo pa samo to, kar jim je vsem skupno.

8. Na isti način, kakor si dobijo občno ime in predstavo človeka, lahko napredujejo k bolj občnim imenom in pojmom. Kajti ker opazujejo, da imajo različne stvari, ki se razlikujejo od njihove predstave človeka in se torej ne morejo vključiti pod ime človeka, določene lastnosti, po kateri se strinjajo s človekom, ohranijo samo te lastnosti in jih združijo v jedno predstavo in tako imajo zopet drugo in bolj občno predstavo. Tej dajo ime in napravijo izraz bolj obširnega obsega. Ta nova predstava ni plod novega dodajanja, ampak izpuščanja oblike in kakih drugih posebnosti, ki je zaznamenuje beseda človek; ostalo je samo telo z življenjem, čuvstvovanjem, samovoljnim gibanjem; vse to obsega ime žival.

9. Občne lastnosti niso nič drugega ko odmišljene predstave. — Da so si napravili ljudje svoje občne predstave na ta način in jim dali občna imena, je po moji misli tako očitno, da na to ni treba drugega dokaza, ko da prevdari človek sebe ali druge in navadno ravnanje njih duha v spoznavanju. Kdor misli, da so občne lastnosti ali občni pojmi kaj drugega ko take abstraktne in delne predstave bolj sestavljenih, vzetih v začetku od posebnih bitij, jih bo iskal, bojim se, brez uspeha. Kajti naj prevdarja kdorkoli in mi potem pove, v čem se loči njegova predstava človeka od predstave Petra in Pavla ali njegova predstava konja od predstave Bukefala razun v tem, da je izpuščeno nekaj, kar je posebno vsakemu posameznemu bitju, da pa se ohrani toliko teh posebnih sestavljenih predstav raznih posameznih bitij, v kolikih pa se ujemajo? Če izpustimo iz sestavljenih predstav, ki jih pomenita besedi človek in konj, samo te posebnosti, v katerih sta različni, ohranimo pa samo tiste, ki se v njih ujemata, iz teh pa napravimo novo razločno sestavljeno predstavo in ji damo ime živali, ima človek bolj občn izraz, ki obsega s človekom posamezne druge stvari. Izpustimo iz predstave živali čuvstvovanje in samovoljno gibanje, postane ostala sestavljena predstava, ki jo tvoré ostale enostavne telesa, življenja in

živeža, še bolj občna pod bolj obsežnim izrazom vivens. In da se ne mudimo dalje pri tej posebnosti, ki je sama po sebi tako očitna, pravim, da nadaljuje duh na isti način svoj pot do telesa, podstati in na zadnje do bitja, stvari in takšnih občnih izrazov, ki stoje za katerokoli naših predstav. Zaključimo! Vsa ta skrivnost generum in specierum, ki povzročajo po šolah toliko šuma in ki uživajo po pravici tako malo uvaževanja, ni nič drugega ko abstraktne predstave manj ali bolj obsežne z imeni. V vsem tem je jedino stalno in neizpremenljivo, da stoji vsak bolj občni izraz za takšno predstavo in je samo del vsake izmed teh, ki jih obsega.

10. Zakaj se rabi v opredelbah navadno genus. — To nam utegne pokazati vzrok, zakaj rabimo pri opredelovanju besed, kar ni nič drugega ko razlaganje njih pomena — genus ali bližnjo občno besedo, ki jo vsebujejo. To se ne godi iz potrebe, ampak da se prihrani trud naštevavanja posameznih jednostavnih predstav, ki za nje stoji bližnja občna beseda ali genus; ali pa to povzroča sram, da bi ne mogel kdo dovršiti tega naštevavanja. Dasi pa je opredeljevanje po genus in differentia specifica — naj se mi ne zameri raba strokovnjaških izrazov latinskega izvora, ker so najprikladnejši pojmom, ki za nje stojé, pravim, dasi je opredeljevanje po genus in differentia specifica najkrajši pot, vendar pa smem po svoji misli dvomiti, jeli najboljši. Gotov pa sem, da ni jedini in torej ni neizogibno potreben. Kajti, ker ni opredelba nič drugega ko posredovati drugemu razumevanje z besedami, za kako predstavo stoji opredeljeni izraz, izvrši opredelba najbolje naštevavanje teh jednostavnih predstav, ki so združene v pomenu opredeljenega izraza. Če pa so se ljudje navadili namesto takšnega naštevavanja rabiti bližnji občni izraz, ni to bilo iz potrebe ali zavoljo večje jasnosti, ampak zavoljo naglosti in priročnosti. Kajti po moji misli tisti, ki želi izvedeti predstavo, ki za njo stoji beseda človek, če bi se reklo, da je človek solidna razsežna podstat, ki živi, čustvuje, se samovoljno giblje in zna sklepati, bi se izraz človek brez dvoma ravno tako razumel in predstava, ki stoji za njo, ravno tako dobro razumela, in predstava, ki za njo stoji, vsaj ravno tako jasno posredovala, kakor če se opredeli, da je razumno bitje. To po raznih opredelbah bitja, živega in telesa razpade samo na te našteje predstave. Razlagajoč izraz človeka sem se tukaj držal navadne šolske opredelbe, ki sicer morebiti ni najbolj točna, vendar mojemu zdajnemu namenu dovolj dobro služi. Na tem primeru se lahko vidi, kaj je bilo povod za pravilo, da morata opredelbo sestavljati genus in differentia. Dovolj je pokazati, kako malo je treba takega pravila in kako malo koristi daje, se točno po njem ravhati. Kajti, ker so opredelbe, kakor se je povedalo, samo razlage jedne besede z množico drugih, tako da se zanesljivo spozna njen pomen ali predstava, ki za njo stoji, jeziki niso vselej tako napravljeni po logičnih pravilih, da bi se dal vsak izraz po svojem pomenu točno in jasno razlagati na dva druga. Izkušnja nam jasno kaže nasprotno, ali pa so slabo ravnali tisti, ki so postavili to pravilo, da so nam podali tako malo opredelb, ki se ž njimi strinjajo. Toda obširneje se bo govorilo o opredelbah v sledečem poglavju.

11. Občnen in vesoljen sta tvorbi našega razuma. — Da se povrnemo k občnim besedam, moramo po tem, kar se je povedalo, spoznati očitno, da ne spadata občni in vesoljen k dejanski biti stvari, ampak sta iznajdbi in tvorbe našega razuma, ki jih je napravil na svojo rabo, in da se tičeta samo znamenj besed ali predstav. Besede so, kakor se je povedalo, občne, kedar se rabijo za znamenja občnih predstav in se dajo brez razločka obrniti na razne posamezne stvari; predstave pa so občne, kedar stoje kot zastopnice raznih posameznih stvari; ali vesoljnost ne spada k stvarjem samim, ki so v svoji biti vse posamezne, celo te besede in predstave, ki so po svojem pomenu občne. Kedar torej zapustimo posebnosti, so občnosti, ki preostajajo, le tvorbe našega lastnega dela; saj ni njih občna narava nič drugega ko zmožnost, ki jim jo

je podelil razum, pomeniti ali predstavljati mnogo posebnosti; kajti pomen, ki ga imajo, je le relacija, ki jim jo je dostavil človeški duh.

12. Odmišljene predstave so bistva generum et specierum. — Sledeči predmet torej, ki se mora pretehtavati, je vrsta pomena, ki ga imajo občna imena. Kajti, kakor je očitno, da ne pomenijo zgolj jedne posamezne stvari — kajti tedaj bi ne bila občna imena, ampak lastna imena — tako je na drugi strani očitno, da ne pomenijo množine, kajti tedaj bi pomenilo mož in možje isto in razlika med števili (kakor pravijo slovnice) bi bila nepotrebna in brez koristi. To torej, kar pomenijo občna imena, je neka vrsta stvarij, opravlja pa ta posel vsako izmed njih, ker je znamenje odmišljene predstave v duhu, s katero predstavo se ujemajo, kakor se kaže, bivajoče stvari, v tem smislu se stavijo pod to ime ali, kar je isto, so iste vrste. Vsled tega pa je očitno, da niso biti vrst ali če bolj prija latinščina, species stvarij nič drugega nego te odmišljene predstave. Kajti imeti bit kake species ker je tisto, kar stori, da je kaj te vrste in ker je skladnost s predstavo, ki nosi to ime, tisto, kar daje pravico do tega imena; imeti pa bistvo in ime skladnosti mora biti ista stvar; kajti biti kaka species in imeti pravico do imena te species je ista stvar. Zdaj pa, ker ne more biti človek ali imeti pravico na ime človek nič ko to, kar se strinja z odmišljeno predstavo, ki stoji za njo ime človek, niti ne more kaj biti človek ali imeti pravico na species človek, ko kar ima bistvo te species, sledi, da sta abstraktna predstava, ki stoji za njo ime, in pa bistvo predstave jedno in isto. Od tod pa je lahko opazovati, da je bistvo vrst stvarij in torej njih razdeljevanje tvorba razuma, ki odmišlja in tvori te občne predstave.

13. So tvorbe razuma, svoje temelje pa imajo v sličnosti stvarij. — Tukaj jaz ne bi rad, da se o meni misli, da pozabim, še menj pa, da zanikavam, da ustvarja narava proizvajajoč stvari mnogokaj med seboj jednakega; nič ni bolj očitno posebno med živalskimi vrstami in stvarmi, ki se plodijo po semenu. Vendar pa smemo po moji misli reči, da je njih razvrščanje pod imena opravek razuma, ker jemlje po sličnosti, ki jo opazuje med njimi, priliko na ustvarjanje odmišljenih občnih predstav in jih v duhu stavi z imeni kot vzorce ali oblike (kajti v tem smislu ima beseda oblika čisto poseben pomen). V tej meri, kakor se izkaže, da se strinjajo posebne bivajoče stvari, so iste vrste (species), nosijo to ime ali se stavijo v ta razred. Kajti, kedar pravimo: to je človek, to je konj, to je pravica, to je krutost, to je ura, to je kozica, kaj poenjam, ko da stavimo stvari pod posamezna posebna imena, češ da se ujemajo s temi odmišljenimi predstavami, ki smo iz njih napravili ta imena kot znamenja? In kaj so bistva teh vrst izbrana in označena z imeni ko te odmišljene predstave v duhu, ki so tako rekoč spone med posebnimi stvarmi, ki so, in imeni, ki se morajo pod nje uvrstiti? Kedar pa imajo občna imena kako zvezo s posebnimi bitji, so te odmišljene predstave posredovalke, ki jih družijo; tako da bistva specij, kakor jih mi ločimo in imenujemo, niso in ne morejo biti kaj drugega ko ravno te odmišljene predstave, ki jih imamo v duhu. Zato pa domnevna dejanska bistva podstatij, če so različna od naših odmišljenih predstav, ne morejo biti bistva vrst, ki v nje stavimo stvari. Kajti dve specije utegneta biti jedna ravno tako razumno (rationally) kakor je dvojje različnih bistev bistvo jedne specije; in kake utegnejo biti ali ne biti predrugače v konju ali svinu, ne da bi katero nehalo biti iste vrste? Določati stvarjem vrsto po naših odmišljenih predstavah je lahko; če pa se kdo hoče ravnati v tem po domnevnih dejanskih bistvih, bo imel po moji misli težave in nikoli ne bo mogel vedeti, kedaj točno neha spadati v isto vrsto konja ali svinca.

14. Vsaka razločna odmišljena predstava je razločna bit. — Tudi se ne bo nihče čudil moji trditvi, da so te biti ali odmišljene predstave (ki so merila za ime in meje vrst) tvorba razuma, ki meni, da so vsaj sestavljene pogosto pri nekaterih ljudeh

različne zbirke jednostavnih predstav in da je torej pohlepnost temu tisto, kar drugemu ni. Da, celo na predmetih, kjer so njihove odmišljene predstave vzete od stvari samih, niso stalno iste; ne na tej vrsti, ki nam je posebno domača in ki jo posebno točno poznamo; saj se je več ko enkrat dvomilo, jeli zarodek, ki ga porodi ženska, človek; preprič se je razvnel celo tako, da se je dvomilo, ali se naj redi in krsti ali pa ne. To bi ne bilo mogoče, ako bi bila odmišljena predstava ali bit, ki ji pripada ime človek, naravna tvorba, ne pa negotova in raznolična zbirka jednostavnih predstav, ki jih združi razum in jim pridene po abstrakciji ime. Zato je v resnici vsaka razločna odmišljena predstava razločna bit in imena, ki stoje za take razločne predstave, so imena bistveno različnih stvari. Tako je krog tako bistveno različen od ovala kakor ovca od kože in dež je tako bistveno različen od snega kakor voda od zemlje; kajti ta odmišljena predstava, ki je bit jednega bitja, se ne da podeliti drugemu. Tako pa tvorita katerikoli odmišljeni predstavi, ki sta v jednom delu različni med seboj z dvema različnima imenoma, dvojce različnih vrst ali, če hočete, dvojce tako bistveno različnih vrst kakor katerikoli, ki sta najbolj oddaljeni ali med seboj nasprotni na svetu.

15. Dejanska in imenska bit. — Ker pa nekateri (in ne brez vzroka) mislijo, da so biti popolnoma neznane, ne bo napačno prevdarjati razne pomene besede biti.

Prvič, bit se utegne razumevati kot biti kaj, vsled česar je, kar je. Tako se sme imenovati dejanska notranja ali vobče (na predmetih) neznana konstitucija stvari, ki na njej slonijo njih razkrivanju pristopne lastnosti, njihova bit. To je lastni izvirni pomen besede, kakor očitno kaže njena tvorba; kajti *essentia* v prvotni označbi pravzaprav pomeni bit (biti). V tem smislu se vedno rabi, kedar govorimo o biti posebnih stvari, ne da bi jim dajali posebna imena.

Drugič. Ker pa so se učenjaštvo in preprič po visokih šolah mnogo pečali z genera in species, je počasi izgubila beseda *essentia* svoj prvotni pomen in, namesto da bi se dajala dejanski konstituciji stvari, se je skoro popolnoma prenesla na umetni ustroj tega, kar se zove genus in species. Res je, da se navadno misli na dejansko sestavo stvarnih vrst in brez dvoma mora biti kaka dejanska sestava, ki je od nje odvisna katerakoli zbirka sobivajočih jednostavnih predstav. Toda ker je očitno, da so stvari uvrščene pod imena v vrste in specije samo z ozirom na ujemanje z nekimi odmišljenimi predstavami, ki smo jim dodali ta imena, ni bit vsake vrste ali plemena nič drugega nego ta odmišljena predstava, ki stoji za njo občno ime. Našli bomo, da je to tisto, kar pomeni bit v svojem najnavadnejšem pomenu. Ti vrsti biti se dasta po mojem mnenju prav primerno imenovati dejanska in imenska bit.

16. Stalna zveza med imenom in imensko bitjo. — Med bitjo in imenom je zveza tako tesna, da se ne more ime kake vrste stvari pripisovati kakemu posebnemu predmetu ko tistemu, ki ima to; vsled tega odgovarja tej odmišljeni predstavi, katero zaznamuje to ime.

17. Domneva, da ločijo dejanske biti species, je neporabna. — Gledé na dejanske biti telesnih predmetov — da ne omenjam ko te — je mnenje, če se ne motim, dvojno. Jedno je tistih, ki rabijo besedo bit za nekaj jim neznanega in si mislijo določeno število teh biti, ki so ž njimi v skladu napravljene vse naravne stvari in ki so na njej vse točno soudeležnice in tako pripadajo tej ali oni speciji. Drugo in bolj umstveno mnenje je tistih, ki menijo, da imajo vse naravne stvari dejansko, toda neznano konstitucijo svojih nečutnih delov. Od tod da izvirajo te čutne lastnosti, ki nam omogočajo, jih med seboj ločiti, v skladu z razlogom, ki jih po njem stavimo v vrste pod skupnimi imeni. Prejšnje izmed teh mnenij, ki predpostavlja te biti kot gotovo število oblik ali vzorcev, ki so po njih napravljene vse naravne stvari, kar jih je, in so soudeležnice, so po mojem mnenju zelo zapletle spoznavanje naravnih stvari. Pogosto se rode v vseh vrstah živih bitij

spake, ki imajo na sebi težave, ki ne morejo obstati poleg te domneve, ker je ravno tako nemogoče, da bi imeli dve stvari, ki sta deležni popolnoma iste stvarne biti, različne posebnosti, kakor da bi lika, ki sta deležna iste stvarne biti kakega kroga, imela različne posebnosti. Ali če bi ne bilo drugega razloga proti temu, vendar bi domneva biti, ki jih ni mogoče spoznati in jih vendar napraviti za to, kar loči vrste stvarij, je tako popolnoma brez koristi in ne služi nobenemu delu našega spoznanja, da bi bilo samo to dovolj, da jo položimo na stran in se zadovoljujemo s takimi bitmi vrst ali specij stvarij, ki jih more dosežati naše spoznavanje. Resno prevdaranje nam pokaže, kakor sem povedal, da so to le odmišljene sestavljene predstave, katerim smo postavili razločna občna imena.

18. Stvarne in imenske biti so pri jednostavnih predstavah in modih iste, različne pa pri predmetih. — Ker so torej biti razdeljene na imenske in stvarne, lahko opazujemo dalje, da so pri speciji in jednostavnih predstavah in modih vedno iste, pri predmetih pa vedno popolnoma različne. Tako je lik, ki omejuje prostor med tri premice, stvarna kakor tudi imenska bit trikotnika, ker ni samo odmišljena predstava, kateri je dodano občno ime, ampak tudi resnična essentia ali bit stvari same — tista podlaga, odkoder izvirajo vse njegove posebnosti in ki se ne dado ločiti od nje. Popolnoma drugače pa je gledé na to snovno delce, ki tvori prstan na mojem prstu, v katerem sta ti biti očitno različni. Kajti dejanska konstitucija njega nečutnih delov je tista, ki so od nje odvisne vse te posebnosti barve, teže, topljivosti, stanovitnosti i. t. d., ki se nahajajo na njem. Te konstitucije pa ne poznamo in, ker torej nimamo o njej posebne predstave, tudi nimamo imena, ki bi bilo njega znamenje. Vendar pa so njega boja, teža topljivost, stanovitnost i. t. d., ki storijo, da je zlato ali mu dajejo pravico do tega imena, ki je vsled tega imenska bit; kajti zlato se ne more imenovati nič ko tisto, kar se ujema z lastnostmi te odmišljene sestavljene predstave, ki nosi to ime. Ali to razločevanje pripada posebe predmetom, zato bomo, kedar se lotimo pretehtavanja njih imen, imeli priliko, o njej obširneje razpravljati.

19. Biti se ne ustvarjajo niti uničujejo. — Da so take odmišljene predstave z imeni, o kakršnih smo govorili, biti, se kaže dalje v tem, kar se nam pripoveda o bitih, namreč, da se ne ustvarjajo, niti se ne uničujejo; to pa ne more biti resnično o dejanskih konstitucijah stvari, ki nastajajo in ginevajo ž njimi. Vse, kar je, je podvrženo razum njegovega stvarnika izpreminjanju, izlasti te stvari, ki smo jih vajeni in ki so uvrščene v oddelke z razločnimi imeni ali naslovi. Tako je to, kar je bilo danes trava, jutri meso kake ovce in v teku malo dnij potem postane človeško meso. V vseh takih in tem podobnih izpremembah se uničuje njih dejanska bit, i. e. ta konstitucija, ki na njej slonijo posebnosti teh raznih stvarij, neha ž njimi vred. Ker pa se misli, da so biti v duhu določene predstave z imeni, se meni, da ostajajo stalno iste, kakoršnimkoli izpremembam so podvržene. Kajti karkoli se zgodi Aleksandru ali Bukefalu, predstavam, ki jih nosita človek in konj, se mislijo kljub temu iste; in tako so ohranjene biti teh vrst cele in neuničene kakršnakoli izprememba zadene katerega izmed individuvov ali pa vse te vrste. Po tem sredstvu ostane bit kake vrste zdrava in cela, če bi tudi ne bilo niti jednega individua te vrste. Kajti, če bi zdaj ne bilo na svetu nikjer nobenega kroga (kakor morebiti tega lika ni nikjer točno načrtanega), vendar predstava, ki je spojena s tem imenom, ne bi nehala biti, kar je; tudi ne bi nehala biti vzorec na določanje posebnih likov, ki na nje naletimo, nosijo li po pravici ime kroga ali ne, in tako pokazati, kateri izmed njih, ker imajo to bit, so te vrste. Dasi pa ni in nikoli ni bilo v naravi živali, ki ji pravimo samorog, ali take ribe, ki jo zovemo morskó deklico, je vendar, ker mislimo, da stoji taka imena za sestavljene odmišljene predstave, ki ne obsegajo ničesar sebi nasprotujočega, bit kake pomorske deklice ravno tako razumljiva kakor bit človeka;

predstava samoroga je tako gotova, stalna in nepremekljiva kakor predstava konja. Po vsem tem pa je očitno, da dokazuje nauk o neizpremenljivosti biti, da so le odmišljene predstave in slone na relaciji med njimi in gotovimi glasovi kot njihovimi znamenji in bo vedno resnična, dokler more isto ime imeti isti pomen.

20. Zaključek. — Sklenimo! Kar hočem povedati, je skratka tole, namreč, da sega veliki sejem z genera in species in njihovimi bitmi le tako daleč: Ljudje, ki si ustvarjajo odmišljene predstave in jih pomeščajo v duha s posebnimi imeni, si s tem dobivajo možnost, uvaževati stvari in o njih govoriti kakor o snopih na lažje popravljanje in občasovanje svojega spoznanja; ta posel bi napredoval le počasi, če bi bile besede in misli omejene le na posebnosti.

IV. POGLAVJE.

O imenih jednostavnih predstav.

1. Imena jednostavnih predstav, modov in predmetov imajo vsako nekaj posebnega na sebi. — Dasi pomenijo vse besede, kakor sem razkazoval, neposredno le predstave v govornikovem duhu, vendar ob točnejšem pregledovanju najdemo, da imajo imena jednostavnih predstav, namešanih modov (med te štejem tudi relacije) in naravnih predmetov posamič nekaj posebnega in od drugega različnega. N. pr.:

2. Prvič. Imena jednostavnih predstav in predmetov izražajo dejansko bit. — Prvič. Imena jednostavnih predstav in predmetov z odmišljenimi predstavami v duhu, ki jih neposredno pomenijo, napovedujejo tudi neko dejansko bit, ki je po njej posnet njih prvotni vzorec. Ali imena namešanih modov imajo svoje korenine v predstavi, ki je v duhu, in ne vodi misli dalje, kakor bomo obširno videli v prihodnjem poglavju.

3. Drugič. Imena jednostavnih predstav in modov pomenijo vselej dejansko in imensko bit. — Drugič. Imena jednostavnih predstav in modov vselej pomenijo dejansko, kakor tudi imensko bit svoje vrste. Toda imena naravnih predmetov pomenijo redko, če sploh kedaj kaj drugega ko zgolj imenske biti teh vrst, kakor bomo pokazali v poglavju, ki razpravlja o imenih predmetov posebej.

4. Tretjič. Imena jednostavnih predstav se ne dajo opredeljevati. — Tretjič. Imena jednostavnih predstav se ne dajo opredeljevati, pač pa imena vseh sestavljenih predstav. Nihče še ni, da bi jaz vedel, določil, katere besede se dajo opredeljevati, katere pa ne; to pomanjkanje ni redko, kakor se meni zdi, povod trdovratnega prepira in nejasnosti v razgovorih z ljudmi, kedar kdo zahteva opredelbo izrazov, ki se ne dajo opredeliti. Drugi pa mislijo, da se ne smejo zadovoljiti s kako razlago z bolj občno besedo in njeno omejitvijo (ali da govorim strokovnjaški z genus in differentia), kedar nimajo poslušalci tudi po taki opredelbi, napravljeni po pravilu, pogosto bolj jasnega pojma o pomenu besede, ko so ga imeli poprej. To vsaj po moji misli ni popolnoma zunaj okvira moje naloge, da pokažem, katere besede se dajo opredeljevati, katere pa ne, in v čem tiči jedro dobre opredelbe; to utegne podati naravi teh znamenj in naših predstav toliko luči, da zasluži bolj točno pretehtavanje.

5. Če bi se dalo vse opredeljevati, bi bil to processus in infinitum. — Ne bom se tukaj ubijal z dokazom, da se vsi izrazi ne dajo opredeljevati zavoljo processus in infinitum, v kar bi nas očitno zapeljalo, ako bi priznavali, da se dajo vse besede opredeljevati. Kajti, če bi bilo treba opredelbine izraze še z drugimi opredeljevati, kje se naj ustavimo? Jaz pa hočem pokazati po naravi naših

predstav in pomenu naših besed, zakaj se nekatere dajo opredeljevati, druge pa ne, in katere so.

6. Kaj je opredelba. — Mislim, da se strinjajo vsi v tem, da je opredelba le razkazovanje pomena jedne besede z različni drugimi ne istoimenskimi izrazi. Ker pomenijo besede le predstave, za katere jih stavi tisti, ki jih rabi, je razkazan pomen kakega izraza ali kaka beseda je opredeljena, kedar je predstava, katere znamenje so besede napravljene in priklopljene v govornikovem duhu, tako rekoč predstavlja in stavi drugemu pred oči; tako je njen pomen dognan. To je jedina korist in jedini namen opredelb in jedino merilo, kaj je dobra opredelba, kaj pa ne.

7. Zakaj se ne dajejo opredeljevati jednostavne predstave. — Na tej podlagi pravim, da se ne dajejo imena jednostavnih predstav in samo teh opredeljevati. Razlog, zakaj je temu tako, da ne morejo različni izrazi kake opredelbe, ker pomenijo razne predstave, vsi vkup na noben način zastopati predstave, ki sploh nima nobene sestave; zato pa opredelba, ki pravzaprav ni nič drugega ko razkazovanje pomena jedne besede po več drugih, ki izmed njih ne pomeni vsaka iste stvari, ne more najti mesta med imeni jednostavnih predstav.

8. Primeri: gibanje. — Ker se ni oziralo na to razliko med našimi predstavami in njihovimi imeni, se je ugnezdila po šolah ta silna malenkostnost, ki se da opazovati na opredelbah, ki jih podajajo o malem številu teh jednostavnih predstav. Večino izmed njih so pustili na miru celo ti mojstri opredeljevanja samo iz nemožnosti, ki so na njo naleteli. Ali je mogoče iznajti večje čudaštvo ko tole opredelbo: Akt biti v moči kolikor v moči? ki lahko spravi v zadrego vsakega razumnega človeka, ki bi mu ne bila vsled razupite brezmiselnosti znana, ako bi jo moral uganiti, kaj razlaga. Če bi Ciceron vprašal Nizozemca, kaj je »beweeginge«, in dobil na svoje vprašanje v svojem lastnem jeziku kot odgovor, da je »actus entis in potentia quatenus in potentia«, vprašam kogarkoli, ali si misli, da bi ga bil razumel, kaj pomeni beseda »beweeginge«, ali si mogel domišljati, kako predstavo ima Nizozemec navadno v svojem duhu in bi hotel označiti drugemu, kedar rabi tak glas?

9. Tudi našedobni modroslovci, ki so se potrudili, da se otresejo šolskega strokovnega izražanja in govoré razumljivo, niso imeli dosti več uspeha pri opredeljevanju jednostavnih predstav, bodi si v razlaganju njih vzrokov, bodi si v čem drugem. Kaj počenjajo atomisti, ki opredeljujejo gibanje, češ da je premikanje z mesta na mesto, drugega ko da stavijo soznačnico za soznačnico? Kajti jeli premikanje kaj drugega ko gibanje? Če pa jih kdo popraša, kaj je premikanje, kako je naj opredelijo bolje, ko da je gibanje? Kajti ali ni v najhujšem slučaju ravno tako prikladno in pomenljivo reči, premikanje je gibanje z mesta na mesto, kakor gibanje je premikanje i. t. d.? To pa se pravi prestavljati, ne pa opredeljevati, kedar zamenjamo dve besedi istega pomena drugo za drugo. Če se razumeva leže druga ko druga utegne zamenjavanje služiti razkritju, za katero predstavo stoji neznana beseda, toda je prav daleč od opredelbe, razun če hočemo reči, da je vsaka slovenska beseda v tem slovarju opredelba latinske besede, ki ji odgovarja in da je gibanje opredelba besede motus. Tudi zaporedno dostavljanje delov površja jednega telesa delom drugega, ki nam je podajajo Kartezijevci, se nam ne izkazuje kot boljša opredelba gibanja, ako se dobro preizkusi.

10. Svetloba. — »Dej prozornosti v kolikor prozornost« je druga peripatetiška opredelba jednostavne predstave, ki kaže, dasi ni nič menj brezumna ko prejšnja o gibanju, svojo brezplodnost in brezpomembnost bolj očitno, ker nas izkušnja lahko pouči, da nikakor ne more pripraviti slepega, da bi razumel besedo luč (ki jo hoče opredeliti). Opredelitev gibanja pa se ne pokaže na prvi pogled tako brez koristi, ker ne pride v tako preizkušnjo. Kajti ker nam prihaja ta jednostavna predstava tako po tipu kakor po vidu, je težko koga pokazati, ki bi ne imel drugega načina, dobiti predstavo gibanja, ko zgolj po opredelbi tega imena

z besedami. Tisti pa, ki nam pripovedajo, da je svetloba veliko število majhnih oblic, ki se naglo zadevajo na dno očesa, govoré bolj razumljivo ko šole; vendar pa bi te besede še tako razumljene ne napravile predstave, ki zanjo stoji beseda luč, bolj razumljive človeku, ki je prej ni razumel, razun če bi mu kdo povedal, da luč ni nič drugega ko družba žogic za tennis, ki jih ves dan lučajo vile z racketi proti čelom nekaterih ljudij, dočim se izogibljejo drugih. Kajti če tudi priznavamo, da bi bila ta razlaga stvari bolj resnična, vendar bi nam predstava vzroka svetlobe, če bi jo tudi imeli tako točno, ne povedala nič bolj predstave luči same, ker je taka posebna zaznatev v nas, ko bi nam dala predstava lika in gibanja ostrega kosa jekla predstavo te boli, ki nam jo more prizadeti. Kajti vzrok kakega čuta in čut sam sta v vseh jednostavnih predstavah jednega čutila dve predstavi — in dve predstavi tako različni in daleč vsaksebi, da ne moreta biti dve bolj razdaljeni. Če bi torej bile še tako dolgo Descartesove oblice od mrežnico človeškega očesa, ki ga je oslepila gutta serena, bi vendar vsled tega nikoli ne dobil predstave svetlobe ali česar, kar se ji bliža, če še tako dobro razume, kaj so majhne kroglice in kaj se pravi zadevati v tuje telo. Zato pa ločijo Kartezijevci vrlo dobro med to svetlobo, ki je vzrok tega čuvstvovanja v nas, in pa predstavo, ki jo v nas proizvaja in je to, kar je pravzaprav svetloba.

11. Zakaj se jednostavne predstave ne dajejo opredeljevati, se dalje razlaga. — Kakor se je razkazovalo, se dajejo pridobivati jednostavne predstave samo po teh vtiskih, ki jih delajo predmeti sami na našega duha po posebnih potih, ki so vsaki odkazani. Ako se ne pridobijo po teh potih, bi ne mogle vse besede na svetu, ki bi se rabile, da razložijo ali jim opredelijo imena, v nas nikoli proizvesti predstav, za katere stojé. Kajti ker so besede glasovi, ne morejo v nas proizvajati drugih jednostavnih predstav ko predstave ravno teh glasov, niti ne vzbujati ko to svobodno zvezo, ki je, kakor je znano med njimi in temi jednostavnimi predstavami, ki jim jih je dala občna raba za znamenja. Kdor misli drugače, naj poskusi, ali mu more katera beseda podati okus kraljevskega jablka (ananasa) in ga pripraviti, da bo imel resnično predstavo okusa tega slastnega ploda, ki se toliko veliča. Kolikor se mu pripoveda, da je podoben različnim okusom, ki že ima o njih predstave v svojem spominu, kakor so jih vtisnili predmeti njegovemu okusu nikakor ne tuji, toliko se utegne približati sličnosti v svojem duhu. Ali to se ne pravi, nam podajati to predstavo z opredelbo, ampak nam vzbujati druge jednostavne predstave ž njih znanimi imeni; to pa ostane še vedno zelo različno od resničnega okusa tega sadu samega. Pri luči in bojah in vseh drugih jednostavnih predstavah je ista stvar; kajti pomen glasov ni naraven, ampak svojevoljno postavljen. Nobedna opredelba svetlobe ali rdečine ni bolj prikladna ali sposobna, proizvajati nam katero izmed teh predstav ko glas svetloba ali rdečina sama po sebi. Kajti nadjati se, da proizvede kdo prestavo svetlobe ali boje s kakim kakorkoli ustvarjenim glasom, se pravi pričakovati, da postanejo glasovi vidni ali boje slišne in napraviti, da ušesi opravljata posle vseh ostalih čutil. To pa je isto kakor reči, da moremo okušati, vohati in gledati z ušesima — modroslovje vredno samo Sancho Panse, ki je imel zmöžnost, gledati Dulcinejo po govorici. Zato pa tisti, ki ni prej prejel v svojega duha po posebnih dovodilih jednostavne predstave, ki zanjo stoji kaka beseda, ne more nikoli spoznati pomena tiste besede po kakih drugih besedah ali glasovih, ki se sestavljajo po pravilih o opredelbi. Jediní način je ta, da se pusti posebnim predmetom dejstvovati na čutila in tako proizvajati v njem predstavo, ki se je zanjo že naučil imena. Neki ukaželjni slepec, ki se je silno trudil z vidnimi predmeti in porabil razlago svojih knjig in svojih prijateljev, da bi razumel imena svetlobe in boj, ki je pogosto na nju naletel, da je bahal nekega dne, da že razume, kaj pomeni škrlat. Na to ga vpraša njegov prijatelj, kaj je škrlat, in slepec je odgovoril, da je takov kakor trobljin glas. Ravno tako bo razumel ime kake druge

jednostavne predstave, ki upa, da jo pridobi samo od opredelbe ali drugih besed, ki se rabijo na njeno pojasnilo.

12. Nasprotno se razkazuje na sestavljenih predstavah po primerih kipa in mavrice. — Popolnoma drugačen pa je položaj na sestavljenih predstavah. Ker so te sestavljene iz raznih jednostavnih, morejo besede, ki stoje za posamezne predstave, ki so v sestavi, vtisniti duhu sestavljene predstave, ki niso nikoli bile v njem in tako povzročiti, da se njih imena razumejo. V takih skupkih predstav pod jednim imenom utegne opredelba ali nauk o pojasnjevanju jednega imena z raznimi drugimi biti na svojem mestu in nas seznanjati z imeni stvari, ki niso nikoli dejstvovala na naša čutila, in graditi predstave, ki se strinjajo s tistimi, ki so v duhuh drugih ljudi, kedar rabijo ta imena; gledati pa je na to, da se ne rabi v opredelbi nobeden izraz za take jednostavne predstave, ki jih tisti, ki se mu kaj pojasnjuje, še nikoli ni imel v svoji misli. Tako se da slepcu beseda kip razložiti z drugimi besedami, dočim se mu slika ne da; njegova čutila so mu podala predstavo lika, ne pa boj, ki mu jih torej besede ne morejo vzbujati. To dejstvo je podelilo slikarju zmago nad kiparjem. Potezala sta se za prvenstvo svojih umetnosti: kipar se je bahal, da gre prvenstvo njegovi umetnosti, češ da sega dalje in da celo tisti, ki so izgubili pogled, vendar morejo zaznavati njeno odličnost; slikar pa je bil za to, da se poveri razsodba slepcu. Ko so tega privedli nekam, kjer je stal kip, ki ga je sklesal kipar, in visela slika, ki jo je naslikal slikar, so ga najprej postavili pred kip, ki ga je vsega otipal z rokama: obraz, roki, nogi in telo. Z živahnim občudovanjem je obsipal umetnikovo umetnost. Ko pa so ga postavili pred sliko in jo je otipaval, so mu pravili, da zdaj otipava glavo in potem čelo, oči, nos i. t. d.; ko sta se mu roki pomikali dalje po obleki, ne da bi mogel kaj razložiti, je vzkliznil, da pač mora biti božansko mojsterstvo, ki jim more uprizoriti vse te dele, kjer ne more on ničesar zaznati.

13. Kdor bi rabil besedo mavrice pred kom, ki pozna vse te boje, toda tega pojava še nikoli ni videl, bi se popolnoma razumel, če bi naštel obliko, širokost, položaj in red boj in tako opredelil besedo. Ali vendar bi ta opredelba, bodi si še tako točna in popolna, slepcu nikoli ne pomogla, da jo razume; kajti več jednostavnih predstav, ki sestavljajo sestavljeno, je takih, da jih ni nikoli dobil po čuvstvovanju in izkušnji; zato ni besede, ki bi mu jih mogla vzbuditi v duhu.

14. Isto velja o sestavljenih predstavah, ki jih je treba z besedami napravljati razumljive. — Jednostavne predstave se morejo, kakor se je razkazalo, le pridobiti po izkušnji s teh predmetov, ki so pripravljeni, da proizvajajo v nas te zaznave. Kedar smo s temi sredstvi opremili svojega duha z njimi in vemo za njih imena, tedaj smo v položaju, da opredeljujemo in po opredelbi razumevamo imena sestavljenih predstav, ki so se iz njih napravile. Če pa stoji kateri izraz za jednostavno predstavo, ki je ni kdo nikoli imel v svojem duhu, ni mogoče s kakimi besedami doseči, da bi razumel njen pomen. Kedar stoji kak izraz za predstavo, ki je komu znana, ali ne ve, da je izraz njeno ime, utegne drug izraz iste predstave, ki se ga je navadil, posredovati razumevanje. V nobenem kakršnemkoli slučaju pa kako ime kake jednostavne predstave ni opredeljivo.

15. Četrtrič. Imena jednostavnih predstav so najmenj dvomljiva. — Četrtrič. Ali dasi nimajo imena jednostavnih predstav pomoči opredelbe na določanje svojega pomena, vendar to ne ovira, da so vendar vobče menj dvomljiva in negotova ko imena namešanih modov in predmetov; kajti, ker stoje samo za jednostavno zaznavo (perception), se večinoma strinjajo ljudje lahko in popolnoma v njih pomenu in za prepir in nerazumevanje njih pomena je malo prostora. Kdor jedenkrat ve, da je belina ime te boje, ki jo je opazoval na snegu ali mleku, ne bo mogel napačno rabiti te besede, dokler si ohrani to predstavo; če pa jo je popolnoma izgubil, se ne more motiti glede nje.

nega pomena, ampak opazuje, da je ne razume. Dvomljivost povzroča imenom namešanih modov ali mnogoternost jednostavnih predstav, ki jih je treba družiti, ali pa dela težavo pri predmetških imenih namišljena, toda neznana dejanska bit z lastnostmi, ki so od nje odvisne, katerih določenega števila pa tudi ne poznamo. Ali naopak pri jednostavnih predstavah je ves pomen imena znan na mah, ne sestavljajo ga deli, ki, če jih je spravljenih noter več ali menj, utegnejo biti predstav prdrugiči, da je tako pomen imena nejasen in negotov.

16. Jednostavne predstave imajo malo stopenj v lineae praedicamentali. — Petič. Gledé na jednostavne predstave in njihova imena se da pripomniti dalje to, da imajo le malo stopnjic in ascendentali (kakor govoré strokovnjaki) od najnižje vrste do summum genus. Razlog za to dejstvo je ta, da, ker je najnižja species jedna le jednostavna predstava, se ne more izpustiti iz nje nič, se tako, če se je odvzela differentia, utegne strinjati s kako drugo stvarjo v jedni obema skupni predstavi. Ker ima to jedno ime, je genus dveh drugih; n. pr. nič se ne da vzeti iz predstave beline in rdečine, da bi se strinjali v jednom kupnem pojavu in imeli občno ime, kakor če se izpusti iz sestavljene predstave človeka razumnost, se ujema z živinčetom v bolj občni predstavi in občnem imenu živali. Kedar se torej hočejo ljudje izogniti ne-prijetnemu naštevanju, obseči belino in rdečino in nekatere druge takšne jednostavne predstave pod jedno občno ime, morajo storiti to z jedno besedo tako, ki izraža samo način, kako so jih dobili v duha. Kajti kedar so belina, rdečina in rmenina vse obsežene pod genus ali ime barve, ne zaznamenuje pod občnim imenom ničesar drugega ko takšne predstave, ki jih proizvaja v duhu samo pogled in ki prihajajo samo skozi oči. Kedar pa hočejo ustvariti še bolj občno ime, da bi obsegalo barve in glasove in tem podobne jednostavne predstave, opravijo to z besedo, ki pomeni vse takšne, ki prihajajo v duha samo po jednom čutilu; in tako obsega občni izraz kakovost v svojem navadnem pomenu boje glasove, okuse, duhove in tipne kakovosti z razlikovanjem od razsežnosti, števila, gibanja, veselja, ki delajo vtiske na duha in uvajajo svoje predstave po več ko jednom poti.

17. Šestič. Imena jednostavnih predstav niso vse-skozi samovoljna. — Imena jednostavnih predstav, podstatij in namešanih modov imajo tudi to razliko, da imena namešanih modov stoje za predstave popolnoma samovoljno; imena predmetov niso popolnoma tako, ampak se nanašajo na vzorec, dasi nekako obsérno; imena jednostavnih predstav pa se jemljejo od bivanja stvarij in nikakor niso samovoljna. Kako razliko to dela pri pomenu njih imen, bomo videli v sledečih poglavjih.

Imena jednostavnih modov se malo ločijo od imen jednostavnih predstav.

V. POGLAVJE.

O imenih namešanih modov in relacij.

1. Stojé za odmišljene predstave kakor druga občna imena. — Imena namešanih modov so navadno občna, zato stoje, kakor se je razkazalo, za sorte ali vrste stvarij, ki ima vsaka izmed njih svojo posebno bit. Tudi biti teh vrst niso, kakor se je razkazalo, nič drugega ko odmišljene predstave v duhu, ki nosijo pripeto jim ime. Tako daleč nimajo imena in biti namešanih modov na sebi ničesar, razun kar je skupno z drugimi predstavami. Če pa si jih ogledamo nekoliko točneje, najdemo, da imajo nekaj posebnega, kar utegne zaslužiti našo pozornost.

2. Prvič. Predstave, za katere stojé, je ustvaril razum. — Prva posebnost, ki jo hočem na njih uvaževati, je, da

ustvarja abstraktne predstave ali, če vam je ljubše, biti raznih vrst namešanih modov razum, po tem se ločijo od imen jednostavnih predstav; v tej skupini pa duh nima moči, da bi katero ustvaril, ampak samo sprejemlje tiste, ki jih dobiva po dejanski biti stvari, katere dejstvo jejo nanj.

3. Drugič. So samovoljne tvorbe brez vzorcev. — Dalje pa te vrstne biti namešanih modov niso le tvorbe duha, ampak celo prav svojevolljne tvorbe, napravljene brez vzorcev in brez ozira na kako dejansko bit. Po tem se ločijo od predmetnih imen, ki nosijo s seboj domnevo nečesa dejanskega, od česar so vzete in s čimer se dajejo spravljati v sklad. Toda v svojih sestavljenih predstavah namešanih modov se duh osvobodi in ne sledi točno stvarni biti. Druži in ohranja neke zbirke kot toliko različnih posebnih predstav, dočim druge, ki naletimo na nje v naravi ravno tolikokrat in jih ravno tako očitno podajajo zunanje stvari, ostajajo zanemarjene brez posebnih imen ali podrobnih popisov. Niti jih ne preizkuša duh v teh namešanih modov kakor v sestavljeni predstavi predmetov po dejanski biti stvari ali pa preverja po vzorcih, ki vsebujejo take posebne zbirke v naravi. Da kdo spozna, ali je njegova predstava prešestvovanja ali krvoskrunka prava, jo li bode iskal kje med stvarmi, ki so? Ali je resnična zato, ker je kdo kaj takega videl z lastnimi očmi? Ne, ampak tu zadostuje, da so ljudje sestavili tako zbirko v sestavljeno predstavo, ki je njen izvirnik in posebna predstava, ali se je kedaj in rerum natura kaj takega dogodilo ali pa ne.

4. Kako se to godi. — Da se to prav razumeva, moramo predvarjati, v čem je jedro sestavljanja te sestavljene predstave; to pa ni v napravljanju kake nove predstave, ampak v sestavljanju teh, ki jih je duh imel prej. Pri tem pa počenja duh tole troje: prvič izbira neko število, drugič jih spaja v celoto ter jih spravlja v jedno predstavo, tretjič jih spenja vkup z imenom. Če preizkušamo pri tem ravnanje duha, kako svobodno se giblje, lahko zapazimo, kako so te vrstne biti namešanih modov delo duha in torej tudi, da so vrste same človeškega kova.

5. Očividno so samovoljne tvorbe, v katerih je pogosto predstava prej ko bit. — Ničhe ne more dvomiti, da so te predstave namešanih modov tvorbe samovoljne v duhu sestavljene zbirke predstav, neodvisne od kakih izvirnih vzorcev v naravi, kdor le prevdari, da se je ta vrsta sestavljenih predstav lahko napravila, odmisli in dobila imena in tako ustrojila vrsta prej, ko je bilo kako bitje te vrste. Ali kdo dvomi, da sta se lahko napravili predstavi svetoskrunkstva, prešestvovanja v človeškem duhu in dobili imeni in se tako ustrojila vrsta, prej ko je kje bil kak posameznik te vrste; nili mogoče ravno tako govoriti o tem in sklepati in kakor gotove še ne odkrite resnice ko so bile šele v razumu kakor zdaj, ko imajo le prepogosto in dejansko bit? Vsled tega je očitno, kako zelo so vrste namešanih modov tvorbe razuma, kjer imajo bivanje, ki ravno tako služi vsem namenom dejanske resnice in spoznanja, kakor da bi dejanski bile. Ni dvoma, da so zakonodajalci dostikrat določili zakone o vrstah dejanj, ki so bila le tvorbe njihovega razuma — bitja brez druge biti ko njihovega duha. Po moji misli ničhe ne more zanimati, da je bilo vstajenje od mrtvih neka vrsta namešanih modov v duhu prej, ko je dejanski nastopilo.

6. Primeri: umor, krvosramstvo, zabadanje. — Da izprevidimo, kako samovoljno je napravil duh te biti namešanih modov, nam je le treba ogledati katerokoli izmed njih. Nagel pogled na nje nas prepriča, da je duh tisti, ki sestavlja raztresene med seboj neodvisne predstave v jedno sestavljeno in s skupnim imenom, ki ji ga da, jih napravi bit gotove vrste, ne da bi se ravnal po zvezi, ki jo imajo v naravi. Kajti imali predstava človeka tesnejšo zvezo z ubijanjem ko predstava ovce, da se ta pretvori v posebno vrsto dejanja, ki se zove umor, druga pa ne? Ali kaka zveza je v naravi med predstavo sorodstva

z očetom in ubijanjem šina ali soseda, da se strnejo v jedno sestavljeno predstavo in s tem stvari bit različne vrste očetomor, dočim ostale tega nimajo? Dasi pa so napravili iz uboja očeta ali matere posebno vrsto uboja, različno od uboja sina ali hčere, vendar ne izključujejo v nekaterih drugih slučajih tudi sina in hčere ne; vse obsega ista vrsta kakor v slučaju krvosramstva. Tako samovoljno torej družijo duh v namešanih modih v sestavljene predstave takšne, kakršne se mu zde prikladne, dočim izpušča druge, ki imajo v naravi ravno toliko zveze, a se nikoli ne sestavljajo v jedno predstavo, ker jim ni treba jednega imena. Očividno je torej, da spenja duh po svojem prostem izbiranju v zbirke gotovo število predstav, ki nimajo v naravi več zveze med seboj kot druge, ki se izpuščajo; zakaj se drugače jemlje ozir na tisti del orožja, ki se z njim prizadene rana, da se določi različna vrsta, ki se imenuje zabadanje, izpuščata pa se oblika in snov orožja? Ne pravim, da se godi to brez razloga, kakor bomo kmalu uvideli; ali to pravim, da se je zgodilo po svobodni volji duha, ki zasleduje svoje posebne namene, in da so torej te vrste namešanih modov tvorbe razuma, in nič ni bolj očividno ko to, da duh pri sestavljanju teh predstav večinoma ne išče svojih vzorcev v naravi, niti ne nanaša predstav, ki jih napravi, na dejansko bit stvari, ampak deva vkup takšne, kakršne bi naj najbolj služile lastnemu smotru, ne da bi se vezal na točno posnemanje česa, kar je dejanski.

7. Ali vendar vedno služi jezikovnemu namenu. — Dasi pa so te sestavljene predstave ali biti namešanih modov odvisne od duha in jih ustvarja ta z veliko svobodo, vendar niso na slepo ustvarjene in nametane vkup brez razloga. Seveda niso te sestavljene predstave vedno posnetki po naravi, ali vendar so vselej odbrane primerno namenu, ki mu služijo odmišljene predstave. In dasi so zveze predstav, ki so dovolj neodvisne, in imajo med seboj tako malo zveze kakor nekatere druge, ki jih duh nikoli ne družijo v jedno predstavo, so vendar vselej napravljene, da koristijo občevarju, kar je glavni namen jezika. Jezik služi lahkemu in naglemu označevanju občnih pojmov s kratkimi glasovi; v njem ne tiči le obilica podrobnosti, ampak tudi velika mnogoličnost neodvisnih predstav, zbranih v jedno sestavljeno. Pri tvorjenju vrst namešanih modov so torej ljudje gledali samo na take sestave, ki so jih imeli priliko omenjati drug drugemu; te so združili v različne sestavljene predstave in jim dali imena; dočim so druge, ki imajo v naravi ravno tako tesno zvezo, izpuščali ter zanemarjali. Kajti, da ne segamo dalje, ko segajo človeška dejanja sama, če bi hoteli napraviti različne odmišljene predstave vseh mnogoličnosti, ki jih je mogoče na njih opazovati, bi moralo njih število biti neskončno in bi zadušila spomin njih množica in ga prenapolnila brez posebne koristi. Dosti je, da napravijo ljudje ter imenujejo toliko sestavljenih predstav teh namešanih modov, kolikor imajo povodov na imena v navadnem poteku svojih opravkov. Če dodajo predstavi uboja predstavo očeta ali matere ter tako stvorijo vrsto ubijanja različno od ubijanja sina ali soseda, se zgodi to zavoljo posebne nenavisti zločina in različne kazni, ki gre morilcu lastnega očeta ali lastne matere, ki je različna od kazni, ki mora zadeti uboj sina ali soseda; zato se jim zdi potrebno, da se omenja z različnim imenom, to je namen ustvarjanja tega različnega sestava. Dasi pa se ravna tako različno z imeni matere in hčere gledé na ubijanje, da se jedno prideva, da se napravi različna odmišljena predstava z imenom in tako različna vrsta, drugo pa ne, vendar zavzemata z ozirom na mesno spoznanje obe mesto notri pod krvosramstvom in tudi to z isto prikladnostjo izraza pod jednim imenom in računanjem jedne vrste takih nečistih pomešanj, ki vsebujejo posebno grdošč nad drugimi; namen pa je izogibanje opisovanja in zamudnega razlaganja.

8. O tem dejstvu pričajo neprestavne besede raznih jezikov. — Že površno znanje različnih jezikov človeka lahko uveri o resničnosti tega dejstva; saj je tako pri rokah opazovanje velike

zaloge besed v enem jeziku, ki jim v drugem jeziku ne odgovarja niti jedna. To dejstvo očitno kaže, da so našli ljudje jednega kraja po svojih šegah in navadah povod, tvoriti posamezne sestavljene predstave in jim dajati imena, ki jih po drugih krajih niso nikoli zbirali v posebne predstave. To bi se ne bilo moglo nikoli zgoditi, če bi te vrste vedno bile izdelek narave, ne pa sestave, ki jih je napravil in odmisli duh, da bi imel njih ime in olajšal občevanje. Izrazi našega zakona, ki niso prazni glasovi, bodo težko našli besede, ki jim odgovarjajo v španščini ali laščini, ki nista revna jezika; še mnogo manj se bodo dali prestaviti v karibščino in westoeščino in rimska versura ali judovski korbân nimata v drugih jezikih besed, ki bi jima odgovarjale; vzrok se po tem, kar smo povedali, lahko razume. Da, če pogledamo nekoliko bolj podrobno na ta predmet in točno primerjamo med seboj različne jezike, najdemo, da imajo sicer besede, ki se o njih misli v predstavah in slovarjih, da si med seboj odgovarjajo, da pa si izmed deset komaj jedna med imeni sestavljenih predstav posebno namešanih modov, ki stoji za isto točno predstavo kakor beseda, ki jo izraža v slovarju. Ni bolj navadnih in menj sestavljenih predstav ko so mere časa, razsega in tež. Latinske besede hora, pes, libra se brez težave slovenijo: ura, čevlji, funt; vendar pa ni nič bolj očitno, ko da so Rimci dajali ta imena čisto drugim predstavam, ko jih mi Slovenci izražamo s temi besedami. Če bi katerikoli izmed teh dveh rabil mere, ki jih drugi označuje s svojimi imeni, bi se popolnoma zamotal v svojih računih. To so tako očitni dokazi, da se o stvari ne da dvomiti. To se nam pokaže še mnogo jasneje pri imenih bolj odmišljenih in sestavljenih predstav, kakršne so večinoma tiste, ki tvoré moralne razgovore; njih imena se izkažejo, kedar se rado vedno primerjajo tistim, ki so v nje prestavljene v drugih jezikih, da se jih strinja prav malo povsem z njihovimi pomeni.

9. To dejstvo kaže, da so vrste napravljene za občevanje. — Vzrok, zakaj to tako posebno naglašam, pa je ta, da se ne bi motili gledé na genera in species in njih biti, kakor da bi bile stvari, ki jih ustvarja navada redno in vedno, in da bi imele dejansko bit v stvareh, če se ob skrbnejšem pregledu izkažejo, da niso nič drugega ko razumova umetnost, da bi tem leže označevale take sestave predstav, kakor jih imamo čisto priliko posredovati z jednim občinim izrazom; v njih utegnejo tičati razne posebnosti, v kolikor se strinjajo s to odmišljeno predstavo. Če pa komu neprijetno zveni dvoumni pomen besede species in se mu zdi trda moja govorica, da tvori vrste namešanih modov razum, vendar ne more po moji misli nihče zanikati, da je duh tisti, ki ustvarja te odmišljene sestavljene predstave, ki se jim dajejo posebna imena. Če pa je resnica, kakor je, da ustvarja duh vzorce za sestavljanje in imenovanje stvari, prepuščam prevdaranju, kdo ustvarja meje sortam ali vrstam, kajti za mene vrsta in pleme ne vsebuje druge razlike ko tisto, ki je med latinščino in slovenščino.

10. Sestavo spenja v namešanih modih ime in ustvarja vrsto. — Tesnejša zveza, ki je med vrstami, bitimi in njihovim občinim imenom — vsaj v namešanih modih — se pojavi dalje, kedar bomo uvaževali, da je ime tisto, kar na videz ohranja te biti ter jim daje stalno trajanje. Kajti ker je spojil duh te posamezne dele sestavljenih predstav, je na videz ime tisti voz, ki ohranjuje te biti ter jim daje stalni obstanek. Kajti, ker je spona med temi v rahli zvezi stoječimi deli teh sestavljenih predstav tvorba duha, bi iznova prenehala ta zveza, ki nima posebnega temelja v naravi, ako bi ne bilo česa, kar jih tako rekoč drži vkup ter brani, da se ne razpršijo deli. Dasi je torej tisti, ki tvori zvezo, duh, je ime tisto, kar jih v resnici krepko spaja. Kako pestro množico različnih predstav drži vkup beseda zmagooslavje ter nam jo sporoča kot jedno vrsto! Da se to ime ni nikoli ustvarilo ali pa popolnoma izgubilo, bi brez dvoma imeli opise tega, kar se je godilo ob teh slavnostih; vendar pa je po moji misli to, kar drži vkup te različne dele v jednoti jedne sestavljene predstave, ravno dodana ji

beseda. Brez nje bi se ne mislilo, da tvoré nje posamezni deli jedno stvar, kakor se ne misli gledé na druge prizore, ki se niso nikoli zjediniili in pretvorili v jedno sestavljeno predstavo z jednim imenom. Kako zelo je torej pri namešanih modih vsaki biti potrebna jednotnost odvisna od duha in kako zelo je neprenehljivost in ustaljenje te jednosti odvisno od imena, katero mu daje navadna raba, prepušчам prevdarjanju tistih, ki gledajo na biti in vrste kakor na stvari, ki so dejanski ustavljene v naravi.

11. V skladu s tem dejstvom najdemo, da si redko mislijo ljudje, ki govoré o namešanih modih, ali jemljejo za njih vrste kake druge ko takšne, ki nosijo posebna imena; kajti ker so le človeške tvorbe, da dobivajo imena, se nihče ne ozira na take vrste ter si ne misli, da bi bile, če nimajo imena kot znamenja, da jih je človek sestavil več posameznih v jedno predstavo; s tem imenom pa, ki daje delom stalno zjedinjenje, ki bi sicer nehala imeti zvezo, brž ko je duh odložil to odmišljeno predstavo in nehal dejanski misliti na njo. Toda kedar ji je enkrat pripeto ime, v čemer imajo deli te sestavljene predstave določeno in trajno zjedinjenje, potem je bit v resnici ustanovljena in vrsta se kaže popolno. Kajti h čemu bi se obremenjal spomin s takšnimi sestavami, če ne da jih z odmišljanjem poobči? H čemu pa bi jih kdo poobčeval, če ne da nosijo občna imena za olajšavo razgovora in občevanja? Tako pa vidimo, da umoriti človeka z mečem ali sekiro ni posebna vrsta umora; če pa prodere mečeva ost prva v telo, velja za posebno vrsto, če ima posebno ime kakor v angleščini, ki jo zove zabadanje; po drugih krajih pa, kjer slučajno ni dobila posebnega imena, se ne šteje kot posebna vrsta umora. Ali v vrsti telesnih predmetov, dasi napravlja duh imensko bit, vendar, ker se misli o teh predstavah, ki so v njej združene, da imajo svojo združitev v naravi, ali jih druží duh ali ne, zato veljajo za različna imena brez kakega duhovega sodelovanja, ki bi odmišljal ali imenoval te sestavljene predstave.

12. Izvirnikov namešanih modov ne iščemo kje drugod ko v duhu, ki tudi kaže, da so razumove tvorbe. — V skladu tudi s tem, kar se je povedalo gledé na vrstne biti namešanih modov, da so bolj razumove ko pa naravne tvorbe, v skladu s tem dejstvom, pravim, se mi kaže, da vodijo njih imena naše misli do duha, dalje pa ne. Kedar govorimo o pravičnosti ali hvalečnosti, si ne ustvarjamo domišljij o nečem, kar je, kar bi hoteli zaznati, ampak naše misli nehavajo v odmišljenih predstavah teh kreposti in ne gledajo dalje, ko kedar govorimo o kakem konju, železu, ki svojih posebnih predstav nimajo po našem mnenju zgolj v duhu, ampak v stvareh samih, ki podajajo izvirne vzorce teh predstav. Ali v namešanih modih, vsaj v njih večjem delu, ki so duševne biti, so po našem prevdarku izvirni vzorci v biti v duhu in na te se oziramo za razločevanje posebnih bitij pod imeni. Od todi pa je po moji misli, da so dobile te vrstne biti namešanih modov bolj posebno ime pojmov, ker spadajo po posebni pravici k razumu.

13. Ker jih je napravil razum brez vzorcev, kaže to dejstvo, zakaj so tako sestavljeni. — Od todi se utegnemo ravno tako učiti, zakaj so navadno sestavljene predstave namešanih modov bolj sestavljene in dvojno sestavljene ko predstave naravnih predmetov; kajti, ker so tvorbe razuma in zasledujejo le svoje lastne namene in lahkoto, izražati na kratko te predstave, ki hoče ž njimi seznanjati drugega, druží pogosto z veliko svobodo v jedno odmišljeno predstavo stvari, ki nimajo po svoji naravi nobedne zveze, in tako pod jednim izrazom družijo veliko mnogoličnost sestavljenih in dvojno sestavljenih spenjajo pod jedno. Tako koliko neodvisnih predstav oseb, oprav, voščenih sveč, redov, gibanj, glasov ne obsega izprevod v jedni sestavljeni, ki jih je samovoljno dejal vkup duh, ki jo naj izraža to ime! Dočim so sestavljene predstave vrst predmetov navadno naprav

ljene iz samo pičlega števila jednostavnih v vrsti živalij pa tvorita samo ti, namreč podoba in glas vso imensko bit.

14. Imena namešanih modov stoje vselej za njihove realne biti. — Nekaj drugega, kar se da opazovati na podlagi tega, kar se je povedalo, je to, da zaznamenujejo (kedar imajo določen pomen) imena namešanih modov dejanske biti svojih vrst. Kajti te odmišljene predstave so izdelki duha in se ne nanašajo na dejansko bit stvari, zato nihče ne misli, da pomeni ime kaj več, ko ravno zgolj to sestavljeno predstavo, ki jo je napravil duh sam, kar je vse, kar je hotel izraziti z njim in je to, od česar so odvisne vse vrstne posebnosti in odkoder izvirajo vse. Tako je v tej dejanski in imenski biti isto, kar bomo videli pozneje, namreč kakega pomena je za zanesljivo spoznanje občne resnice.

15. Zakaj se navadno pridobivajo njih imena prej ko njihove predstave. — To nam tudi utegne pokazati vzrok, zakaj se dobiva večina imen namešanih modov prej ko so popolnoma znane predstave, za katere stojé. Ker se njih vrste navadno ne opazujejo, razun če imajo imena, in ker so te vrste vrste ali točneje njih biti odmišljene sestavljene predstave, ki jih je duh samovoljno napravil, je primerno, če ne nujno, da ve človek imena prej, ko se potruji ustvarjati te sestavljene predstave; razun če si hoče človek napolniti glavo s tropo odmišljenih sestavljenih predstav, ki mu niso, ker nimajo drugi za nje imen, za nič drugega, ko da jih postavi na stran in iznova pozabi. Priznavam, da je bilo v začetku jezikov potrebno imeti predstave, prej ko jim je človek dal imena, in tako je še vedno, kjer kdo napravi sestavljeno predstavo, ji da ime in napravi novo besedo. To pa se ne tiče napravljenih jezikov, ki so precej dobro poskrbeli za predstave, katere imajo ljudje pogosto priliko imeti in jih soobčevati. V takih pa vprašam, ali ni navadno postopanje, da se uče otroci prej imen namešanih modov, ko imajo njih predstave. Pri jednostavnih predstavah in predmetih pa priznam, da je drugače; ker pa so te takšne predstave, ki imajo dejansko bit in zvezo v naravi, se dobivajo predstave in imena druga pred drugimi, kakor nanese slučaj.

16. Razlog, zakaj sem v tem predmetu tako obširen. — Kar se je tu povedalo o namešanih modih, se da s prav majhnimi izpremembami obrniti tudi na relacije. Ker pa opazuje to lahko vsakdo sam, si pač smem prihraniti trud in mi ni treba o tem obširneje govoriti, posebnost ker se bo to, kar sem tu povedal o besedah, morebiti marsikomu zdelo mnogo več, ko zahteva tako neznaten predmet. Priznavam, da bi se dalo spraviti v manjši obseg, toda moja volja je bila, da se ustavi čitatelj ob predmetu, ki se meni zdi nov in nekoliko iz poti (jaz vsaj nisem mislil nanj, ko sem začel pisati), da se utegne, če se preišče do dna in obrne na vse strani, priti ta ali ona stran v stik z mislimi vsakega ter dati priliko tudi nenaklonjenemu in malomarnemu na razmišljanje o napaki, ki se malo opazuje, dasi je velike važnosti. Kedar se prevdari, koliko je krika o bitih in kako zelo razbija in spravlja v nered vse vrste spoznavanja, razgovor in občevanje brezskrbna in zmedena raba besed, se bo morebiti zdelo vredno časa, da se spravi popolnoma na dan, in prizaneslo se mi bo, če sem se mudil dolgo pri predmetu, ki se po mojem mnenju mora vtepti v glavo, ker napake, ki jih navadno zakrivljajo ljudje v tej vrsti, niso samo največje ovire resničnega spoznavanja, nego tudi vživajo tako dobro mnenje, da se prezirajo. Ljudje bi dostikrat videli, kako siromašno malo razuma in resnice ali sploh nobene ni namešane v teh nadutih mnenjih, ki jih napihujejo, če bi le hoteli gledati za te modne glasove in opazovati, katere so ali niso v obsegu teh besed, ki so z njimi tako na vseh točkah opremljeni in ki jih tako zaupno vihtijo. Domneval si bom, da sem storil uslugo miru, učenosti in resnici, če morem po kaki izpremembi v tej zadevi pravičiti ljudi do prevdarjanja o rabi svojega jezika ter jim vzbuditi slutnjo, da imajo, kar rabijo pogosto za druge, utegne biti tudi za nje, da imajo na jeziku in v svojih spisih prav dobre in priznane

besede s prav nezanesljivim, majhnim ali z nobenim smislom. Zato pa je za nje prav pametno, da so previdni sami in se ne vdajajo nevolji, če jih preizkušajo drugi. S tem namenom torej hočem nadaljevati to, kar še imam povedati o tem predmetu.

VI. POGLAVJE.

O imenih predmetov.

1. Navadna imena predmetov stoje za sorte. — Navadna imena predmetov ravno tako kakor občni izrazi stoje za sorte; to pa ni nič drugega, ko da so napravljena znamenja takšnih sestavljenih predstav, ki se v njih ujemajo ali morejo ujemati posamezni posebni predmeti, vsled česar morejo biti v obsegu jednega navadnega pojma in nositi jedno ime. Strinjajo se ali se morejo strinjati pravim, kajti, dasi je solnce samo jedno na svetu, toda, ker je njegova predstava odmišljena, tako da bi se moglo ž njo ujemati več predmetov (ako bi jih bilo več), je ravno tako sorta, kakor če bi bilo toliko solnc, kolikor je zvezd. Razlogov ni treba tem, ki mislijo, da so in da odgovarja vsaka nepremičnica predstavi, ki stoji za njo ime solnce, ki je v dovolj veliki razdalji; mimogredé nam utegne to, kako zelo so odvisne vrste ali, če hočete genera in species stvari (kajti ti latinski izrazi ne pomenijo ničesar drugega ko slovensko besedo vrsto ali sorto) od takšnih skupkov predstav, kakor so si jih napravili ljudje, ne pa od narave stvari; kajti po jezikovni posebnosti ni nemogoče, da je jednemu solnce to, kar je drugemu zvezda.

2. Bit vsake sorte je odmišljena predstava. — Mera in meja vsake sorte ali species, ki sestavlja to posebno sorto in jo loči od drugih, je to, kar imenujemo njeno bit, ki ni nič drugega ko ta odmišljena predstava, ki nosi ime, tako da vsebuje predstava vse, kar je tej sorti bistveno. Dasi je to vsa bit naravnih predmetov, ki jih poznamo ali ki jih po njej razločujemo na sorte, jih vendar imenujem s posebnim imenom imensko bit, da jo ločim od dejanske sestave predmetov, ki na njej sloni ta imenska bit in vse posebnosti te sorte. To se torej utegne imenovati, kakor se je reklo, dejanska bit; n. pr. imenska bit zlata je ta sestavljena predstava, ki stoji za njo beseda zlato, bodi si n. pr. rmeno telo gotove teže, ki se da kovati, zlivati in je trpežno (fixed). Dejanska bit pa je sklad (constitution) nečutnih delov tega telesa, ki so od njega odvisne kakovosti in vse druge posebnosti zlata. Kako različni sta ti, dasi se zoveta obe biti, je očitno na prvi pogled.

3. Imenska in dejanska bit različni. — Kajti, dasi je morebiti samovoljno gibanje združeno s čuvstvovanjem in razumom združeno s telesom gotove oblike sestavljena predstava, ki ji dajem jaz z drugimi vred ime človek in je imenska bit tako zvane sorte, vendar ne pravi nihče, da je ta sestavljena predstava dejanska bit in vrelec vseh teh dejstvom, ki se dajo zasledovati na kakem posamezniku te sorte. Podlaga vsem tem lastnostim, ki so sestavine naše sestavljene predstave, je nekaj popolnoma različnega. Če bi imeli mi takšno spoznanje te človeške sestave, ki izvirajo iz nje njegove zmožnosti gibanja, čuvstvovanja in umovanja in druge moči in ki na njej sloni njegova tako pravilna podoba, kakor jo morebiti imajo angeli, gotovo pa njegov Stvarnik, bi imeli mi popolnoma drugo predstavo njegovega bistva, ko kar obsega zdaj naša opredelba te sorte, bodi si, kar hoče. Naša predstava kakega posameznega človeka bi bila tako različna od tega, kar je zdaj, kakor je predstava tistega, ki pozna vsa peresa in kolesa in druge priprave v sloveči štrassburški uri, od te, ki jo ima ogledujoči kmet, ki samo vidi premikati se kazalce in sliši biti ure ter opazuje samo nekoliko zunanjih pojavov.

4. Pojdecem ni nič bistvenega. — Da se nanaša bit v navadni rabi besed na sorte in se misli v posebnih bitih, da ne sega dalje, ko da so uvrščene v sorte, je očitno iz sledečega. Vzemimo proč

le odmišljene predstave, ki razstavljamo po njih pojedince in jih ustavljamo pod občna imena, tedaj na mah izgine iz vsakega izmed njih misel na nekaj bistvenega. Mi nimamo pojma jednega brez drugega, to pa jasno kaže njih razmerje. Jaz moram biti, kakršen sem, Bog in narava sta me napravila takega; ali ničesar ni, kar imam, kar bi bilo bistveno. Nesrečen slučaj ali bolezen mi utegne zelo predrugačiti barvo ali obliko, mrzlica ali padec mi utegne vzeti razum ali spomin ali oboje in mrtvoud mi ne pusti ne čuvstvovanja, ne pameti, niti življenja. Druge stvari moje podobe utegnejo biti napravljene z večjim številom in boljimi zmožnostmi, z manjšim številom in slabejšimi zmožnostmi, ko jih imam jaz, drugi pa imajo pamet in čuvstvovanje v podobi in telesu, ki je zelo različno od mojega. Nič vsega tega ni bistveno za tega ali onega, ali za kateregakoli pojedinca, dokler ga ne nanaša duh na kako posebno vrsto stvari; tedaj pa se precej najde v skladu z odmišljeno predstavo te vrste nekaj bistvenega. Naj le preizkuša kdo svoje lastne misli, našel bo, da brž ko si misli bit ali govori o njej, mu pride misel na kako vrsto ali sestavljena predstava, ki jo pomeni kako občno ime, v duha, in z ozirom na to se imenuje ta ali ona kakovost bistvena. Če se torej povprašuje, jeli za mene ali kako drugo posebno telesno bitje bistveno, imeti razum, pravim jaz, da ni; ravno tako, kakor ni bistveno za to belo stvar, ki na njo pišem, da nosi na sebi besede. Če pa bi se morala šteti ta posebna bit v vrsto ljudi in nositi ime, ki se je dalo človeku, potem ji je razum bistven, ker se misli, da je razum del sestavljene predstave, ki za njo stoji beseda človek. Ravno tako bistveno je za stvar, ki na njo pišem, da nosi besede, ako ji hočem dati ime razprava in jo uvrstiti v to vrsto. Tako da se nanaša bistvenost in nebistvenost le na našo odmišljeno predstavo in imena, ki so ž njo speta. To pa ne pomeni nič drugega ko to, da se ne more katerakoli posebna stvar, ki nima v sebi teh lastnosti, ki jih obsega odmišljena predstava, ki stoji za njo kak občni izraz, uvrščati v to vrsto niti imenovati se s tem imenom; kajti ta odmišljena predstava je pravo bistvo te vrste.

5. Če je tako nekaterim ljudem predstava telesa zgolj le razsegllost ali prostor, tedaj solidnost telesu ni bistvena; če pa sestavljajo drugi predstavo, ki ji dajejo ime telesa, tako, da je solidnost in razsegllost, tedaj je solidnost telesu bistvena. To torej in jedino to se misli bistveno, kar tvori del sestavljene predstave, ki stoji za njo ime kake sorte, brez katerega se ne more nobena posebna stvar računati v to sorto, niti nima pravice do tega imena. Ako bi se kje našlo delce snovi, ki ima vse druge kakovosti, ki so v železu, a bi se ne pokorilo magnetu in se ne dajalo vleči na se niti se ne ravnalo po njem, ali bi popraševal kdo, ali mu manjka kaj bistvenega? Nespametno bi bilo poizvedanje, potrebujeli stvar, ki dejanski je, česa ji bistvenega ali bi se dalo vprašati, tvorili to bistveno ali specifično razliko ali pa ne, ker nimamo drugega merila bistvenosti ali specifičnosti nego naše odmišljene predstave? Govoriti pa o specifičnih razlikah v naravi brez ozira na občne predstave v imenih, se pravi nerazumljivo govoriti. Kajti, rad bi koga vprašal, kaj zadostuje na bistveno razliko v naravi med kakima posebnima bitjema, ne da bi se ozirali na kako odmišljeno predstvo, ki jo mislimo kot bit in vzorec kake vrste? Vsi taki vzorci ostajajo popolnoma na strani, zato se izkaže, da imajo posamezna bitja, ki se mislijo zgolj po sebi, svoje lastnosti ravno tako bistveno in vse mu bo na vsakem posebniku bistveno ali pa, kar pomeni še več, sploh nič. Kajti dasi je vprašanje razumno, jeli za železo pokoravanje magnetu bistveno, je vendar po moji misli brez primerne pomena vprašati, ali je za to posebne delce snovi, ki ž njo obrezujem svoje pero, bistveno, ne da bi si je mislil pod imenom železa ali da je iz posebne vrste. In če so naše odmišljene predstave, kakor se je reklo, tiste, ki nosijo svoja imena, meje vrst, ne more biti bistveno nič ko to, kar vsebujejo te predstave.

6. Res je, pogosto sem omenjal neko dejansko bit različno v predmetih od teh njihovih odmišljenih predstav, ki jo imenujem njih

imensko bit. S to dejansko bitjo menim jaz dejansko konstitucijo nečesa, ki je temelj vsem tem posebnostim, ki so v njem sestavljene in neprenehoma sobivajo z imensko bitjo; to posebno konstitucijo, ki jo ima v sebi vse brez ozira na kaj drugega zunaj njega. Ali bit se nanaša tudi v tem smislu na neko sorto ter ima za pogoj vrsto; kajti, ker je dejanska konstitucija tisto, na čemur slone njene posebnosti, mora imeti za pogoj vrsto stvari, posebnosti samo k vrstam, ne pa k posameznikom; na primer si mislimo, da je imenska bit zlata, da je telo take posebne boje in teže s kovnostjo in topljivostjo, dejanska bit pa je ta dejanska konstitucija snovnih delov, od katere so odvisne te kakovosti in njih udruženje; ona je tudi podlaga, da se topi v aqua regia, in ima druge posebnosti, ki spremljajo to sestavljeno predstavo. Tu so biti in posebnosti, toda vse na domnevi vrste ali občne odmišljene predstave, ki se misli neizpremenljiva; ni pa posameznega snovnega delca, ki bi bile z njimi spete katere teh lastnosti tako, da bi mu bile bistvene ali od njega neločljive. To, kar je bistveno, spada k njemu kot pogoj, vsled katerega je te ali one vrste; toda vzemi proč prevdarek uvrščanja pod imenom kake odmišljene predstave, tedaj pa mu ni treba ničesar, nič ni od njega nerazdeljivo. Da sploh gledé na dejanske biti predmetov mi suponiramo samo, da so, kaj pa so, tega točno ne vemo; kar pa jih vedno spenja z vrstami, to je imenska bit, katere suponirana podlaga in vzrok so.

7. Imenska bit spenja vrsto. — Sledeče, o čemer je treba prevdarjati, pa je, katera izmed teh biti določa predmete v sorte in vrste; to pa je očitno imenska bit; kajti to je jedino, kar pomeni ime, ki je znamenje sorte. Zato ni mogoče, da bi določalo kaj stvarjem sorte, ki jih uvrščamo pod občna imena, razun te predstave, ki je za njo določeno to ime kot znamenje. To pa je, kakor se je razkazalo, to, kar imenujemo imensko bit. Zakaj pravimo: to je konj, to pa mezeg; to je žival, to pa rastlina? Kako pride, da je kaka posmezna stvar te ali pa one vrste, če ne zato, ker ima to imensko bit, ali pa, kar je isto, ker se ujema s to odmišljeno predstavo, ki nosi to ime? Jaz le želim, da prevdarja vsakdo vse lastne misli, kedar sliši izgovarjati ta ali druga imena predmetov ali pa jih izgovarja sam, da spozna, za kake biti stojé.

8. Da pa nam niso vrste stvarij kaj drugega ko njih uvrščanje pod različna imena v skladu z našimi sestavljenimi predstavami, ne pa v skladu s točnimi, različnimi, dejanskimi bitmi v njih, je jasno iz sledečega. Mi najdemo mnogo posebnikov, ki so uvrščeni v jedno sorto, ki jih imenuje jedno skupno ime in se tako presoja, kakor da bi bili jedne vrste, imajo pa kakovosti, ki so odvisne od njihovih dejanskih konstitucij, ki pa so med seboj tako različne, kakor od drugih, od katerih se pravi, da se ločijo specifično. To lahko opazujejo vsi, ki imajo opraviti s prirodninami, posebno kemiki, katere pogosto prepričajo žalostne izkušnje, kedar včasih brez uspeha iščejo iste kakovosti na delcu žvepla, anti-mona ali vitriola, ki so jih našli na drugih. Kajti dasi so telesa iste vrste, dasi imajo isto imensko bit, razkrivajo često pod istim imenom med seboj tako različne kakovosti, da prevarijo nado in trud prav previdnih kemikov. Če pa se razstavijo stvari na vrste, v skladu z njih dejanskimi bitmi, bi tako bilo nemogoče najti različne posebnosti na katerih dveh individualnih predmetih iste vrste, kakor je najti različne posebnosti na dveh krogih ali istostraničnih trikotnikih. Bit je nam pravzaprav to, kar določa vsako posebnost za ta ali oni razred, ali pa, kar pomeni isto, za to ali ono občno ime; kaj pa more biti ta poleg občne odmišljene predstave, ki nosi to ime, in tako nima v resnici toliko ozira na bit posebnih stvarij ko na njihova občna imena?

9. Nedejanska bit, ki je ne poznamo. — Seveda tudi ne moremo razvrščati stvarij in jim torej (kar je namen razvrščanja) dajati imen po njih dejanskih bitih, ker jih ne poznamo. Naše zmožnosti nas ne bližajo spoznanju in razločevanju predmetov bolj ko kaka zbirka teh čutnih predstav, katere na njih opazujemo: naj so si te napravljene

tudi z največjo skrbnostjo in točnostjo, ki smo je zmožni, vendar so bolj oddaljene od resnične notranje konstitucije, od koder izvirajo te kakovosti, ko je predstava kakenga kmeta od notranjega ustroja sloveče štrasburške ure, ki na njej vidi samo zunanjo obliko in gibanje. Ni travice niti živalice tako neznatne, ki ne bi spravila v zadrego najobširnejšega razuma. Vsakdanje pečanje s stvarmi naše okolice nam sicer manjša občudovanje, toda nevednosti nam ne odpravi. Kedar slučajno preizkušamo kamenje, ki po njem hodimo, ali železo, ki imamo vsak dan ž njim opraviti, precej spoznamo, da ne vemo, kako je napravljeno in ne moremo podati nobednega razloga različnih kakovostij, ki jih na njih najdemo. Očitno nam je notranja konstitucija, ki na njej slone njih posebnosti, neznana; kaj je stvarna bit, ki stori, da se svinec topi, kamen pa ne? Kaj daje svincu in železu kovnost, antimonu in kamenju pa ne? In vendar kako neskončno zaostaja vse to za drobnimi ustroji in nerazumljivimi dejanskimi bitmi rastlin ali živalij, ve vsak človek. Mojsterstvo premodrega in mogočnega Boga pri ustvarjanju vesoljstva in vsakega njegovega dela daleč presega zmožnost in razumevanje najspretnjšega in najbolj razumnega človeka ko najboljša izumitev najgenialnejšega človeka presega izumitve najbolj nevednega razumnih stvorov. Zato si zaman prizadevamo uvrščati stvari v sorte in razstavljati jih v gotove razrede pod imeni po njihovi dejanski biti, ki so tako daleč od našega razkritja ali pojma. Slepec bi ravno tako hitro razvrstil stvari po njih barvah in tisti, ki je izgubil vonj, bi ravno tako dobro ločil lilijo od vrtnice po njunem vonju, kakor po teh notranjih ustrojih, ki jih ne pozna. Kdor misli, da zna ločiti ovce in koze po njihovih dejanskih bitih, ki jih ne pozna, naj blagovoli poizkusiti svojo spretnost na teh vrstah, ki se zoveta kazovar in querechinchio in naj poskusi tema vrstama določiti meje po njunih notranjih dejanskih bitih, ne da bi vedel sestavljeno predstavo čutnih kakovosti, ki stoji za nje vsako teh imen po krajih, kjer živijo te živali.

10. Nebitne oblike, ki jih še menj poznamo. — Tisti torej, ki nosijo s seboj nauke, da imajo posamezne vrste predmetov svoje razločne notranje predmetne (substantial) oblike, in da so te oblike tiste, ki ločijo predmete v njih resnične vrste in genera, zabredejo še dalje s poti, ker so napotili svojega duha na neplodno iskanje teh bitnih oblik, ki so popolnoma nerazumljive in o katerih nimamo vobče niti mračnih ali zmedenih pojmov.

11. Imenska bit je tisto, po čemur ločimo vrste; to je dalje očitno na duhovih. — Da sloni naše uvrščanje in razločevanje naravnih predmetov na vrste na imenskih bitih, ki jih napravljata duh, ne pa na dejanskih bitih, ki se dado zaslediti na stvareh samih, je dalje očitno na naših predstavah duhov. Kajti ker dobiva duh te jednostavne predstave, ki jih prisoja duhovom, le s premišljevanjem svojih lastnih operacij, nima ali ne more imeti v duhu drugega pojma, ko da presoja vse te operacije, ki jih najde v sebi samem, neki vrsti bitij brez ozira na snov. In celo najnaprednejši pojem, ki ga imamo o Bogu, je samo presojanje istih jednostavnih predstav, ki nam jih je podalo prevdaranje tega, kar najdemo v sebi, in ki ima po našem razumevanju večjo popolnost ko bi bilo njih manjkanje, prisojanje, pravim, teh jednostavnih predstav v neomejeni meri. Ker smo tako dobili po prevdaranju pri sebi predstavo bivanja (existence), spoznavanja, moči in veselja — kaže se, da je bolje imeti vsako nego pogrešati jo, čim več pa imamo vsakega, tem bolje — če vse to združimo ter dodamo vsakemu posebej brezkončnost, imamo sestavljeno predstavo večnega, vsevednega, vsemogočnega, neskončno modrega in srečnega bitja. Pri poveda se nam sicer, da so različne vrste angelov, toda mi ne vemo, kako sestavljati razločne specifične predstave o njih; to pa ne zato iz kake domišljije, da ne bi moglo biti več vrst duhov, ampak ker nimamo več jednostavnih predstav (in ker jih niti več ne moremo storiti), ki bi se dale obračati na takšna bitja, ampak samo to majhno po nas

povzeto število in po dejstvovanjih našega duha pri mišljenju in v veselju in gibanju posameznih delov svojega telesa, ne moremo drugače razločevati v svojih zaznatvah posamezne vrste duhov med seboj, ko da jim prisojamo ta dejstvovanja in te moči, ki jih nahajamo v sebi, v nižji ali višji meri. Tako pa nimamo prav razločnih specifičnih predstav o duhovih razun o Bogu, ki mu prisojamo trajanje in vse te druge predstave v neskončni meri, drugim duhovom pa v omejeni meri. Ne delamo tudi, kakor ponižno priznavam, med Bogom in njimi v svojih predstavah kake razlike po kakem številu jednostavnih predstav, ki jih imamo od jednega. ne pa od drugega, ampak samo predstavo brezkončnosti. Vse posebne predstve biti (existence), spoznanja, volje, moči, gibanja i. t. d. so od dejstvovanj našega duha izvedene, zato jih vse prisojamo vsem vrstam duhov samo v različnih stopnjah do najvišje, ki si jo moremo domisliti, celo do brezkončnosti, kedar bi hoteli tako dobro kakor moremo predstavo prvega bitja, ki pa je vendar gotovo neskončno bolj oddaljeno v dejanski odličnosti svoje narave od najvišjega in najpopolnejšega vsch ustvarjenih bitij ko je največji človek, da celo najpopolnejši seraf je od najbolj zaničljivega dela snovi; mora torej neskončno preséhati to, kar morejo v njem zaznati naši tesni razumi.

12. Verjetno je, da je brez števila vrst angelov. — Ni nemogoče izumiti niti pameti nasprotno, da utegne biti mnogo vrst duhov, tako zelo med seboj razločenih in tako različnih po razločnih posebnostih, ki o njih nimamo nobedne predstave, kakor so razločne vrste čutnih stvari med seboj po kakovostih, ki jih na njih poznamo ter opazujemo. Da mora nad nami biti več vrst razumnih stvari, ko jih je pod nami čutnih in snovnih, je meni zato verjetno, ker ne vidimo v vsem vidnem telesnem svetu nobenih prepadov in brezden. Vseskozi doli od nas se hodi po lahkih stopnicah in nepretrgana vrsta stvari, ki se le prav malo odlikuje na vsako krettno drugo od drugega. So ribe, ki imajo peroti in niso tuje zračnim krajem, so ptice, ki prebivajo v vodi in njih krv je mrzla kakor ribja in njih meso po okusu tako malo različno od ribjega, da je rahločutnim ljudem dovoljeno uživati ga o postnih dneh. So živali po rodu tako blizu ptic in pozemeljskih živali, da stojé v sredi med njimi. Dvoživke spenjajo pozemeljske in povodne živali, vidre žive na suhem in v morju in želve imajo toplo kri in drobino kakor prase, da ne omenjam, kar se verjetno poroča o morskih deklicah in morskih možeh. So nespametne živali, ki imajo na videz ravno toliko spoznanja in pameti kakor marsikdo, ki se imenuje človek. Živalsko in rastlinsko kraljestvo sta v tako tesni zvezi, da, če hočete vzeti najnižje jednega in najvišje drugega, se da komaj zaznati med njima velika razlika. Tako gre naprej, dokler ne pridemo do najnižjih in najbolj neorganičnih snovnih delov, povsodi najdemo, da so posamezni deli med seboj speti in se med seboj ločijo le po skoraj nečutnih stopnjah. In kedar premišljujemo neskončno moč in modrost našega Stvarnika, imamo povod misliti, da je v skladu z veličastno harmonijo vesoljstva in veliki namen in neskončna dobrotljivost tega Stavbarja, da morajo naraščati vrste stvari po lahkih stopnjah tudi više od nas proti njegovi neskončni popolnosti. kakor jih vidimo stopnjema padati od nas navzdol. Če pa je verjetno to, imamo povod na prepričanje, da je dosti več vrst stvari nad nami, ko jih je pod nami; saj smo po stopnji svoje popolnosti mnogo bolj oddaljeni od neskončnega božjega bitja ko smo od najnižjega položaja bitij in kar se najbolj bliža ničemur. Vendar pa nimamo v vsch teh različnih vrstah iz više navedenih razlogov jasnih določenih predstav.

13. Da je imenska bit vrstna bit, se dokazuje na ledu in vodi. — Toda vrnimo se k vrsti telesnih predmetov. Če koga vprašam, stali led in voda različni vrsti stvari, ne dvomim o pritrdilnem odgovoru. Ne da se oporekati, da ima prav tisti, ki pravi, da sta različni vrsti. Ali če pride kak Anglež, ki je rastel na Jamaiki, kateri morebiti ledu nikoli ni videl niti ni slišal o njem govoriti, po zimi na Angleško ter najde vodo, ki si jo je nalil na večer v umivalnik, v jutro večinoma

zmrznjeno, jo bo imenoval, ker ne ve, kako ime ima, strjeno vodo. Vprašam, ali mu bo to nova vrsta, različna od vode. V tem slučaju, mislim, se bo odgovorilo, da mu ne bo nova vrsta, nič bolj ko je sladoled posebna vrsta od tekočega sladoleda, ali da je v topilnici raztopljeno zlato različna vrsta od trdega zlata v zlatarjevih rokah. Če pa je temu tako, je očitno, da niso naše različne vrste nič drugega ko različne sestavljene predstave s posebnimi imeni. Res je, da ima vsak predmet, ki je, svoj poseben sklad, ki na njem slonijo te čutne kakovosti in moči, ki jih na njih opazujemo; toda uvrščanje stvari v vrste (kar ni nič drugega ko razstavljanje jih pod razne naslove) opravljamo v skladu s predstavami, ki jih imamo o njih. Dasi nam zadostujejo, da jih moremo ločiti po imenih, tako da moremo o njih govoriti, kedar jih nimamo pred seboj pričujoče, bi se vendar zelo motili, če bi si mislili, da se to vrši po njihovih dejanskih notranjih skladih in da se stvari, ki so, ločijo po svoji naravi na dejanske vrste po dejanskih bitih, kakor jih ločimo v vrste po imenih.

14. Težave proti določenemu številu dejanskih biti. — Da se razločujejo predmetna bitja na vrste v skladu z običajno domnevo, da so gotova bitja ali oblike stvari, ki se naravno razlikujejo po njih vse stvari, kar jih je, na vrste, je treba sledečega:

15. Prvič gotovosti, da ima narava ob proževanju stvari vselej namen, da so deležne gotovih urejenih in določenih biti, ki naj so vzorci vsega, kar se ima proizvesti. To potrebuje v tem neobdelanem smislu, ki v njem običajno nastopa, nekoliko boljše razlage, prej ko mu je mogoče popolnoma pritrčiti.

16. Drugič bi bilo treba znati, ali doseže narava vselej to bit, ki ji je namen ob proizvajanju stvari. Nepravilni in spačeni porodi, ki so se opazovali pri raznih sortah živali, nam bodo vedno dajali pravico na dvom o tem ali obojem.

17. Tretjič bi se moralo določiti, ali je to, kar zovemo spačke, dejanski različna vrsta v skladu s sholastiškim pojmom besede vrsta, ker je gotovo, da ima vse, kar je, svojo posebno konstitucijo; vendar pa se nam kaže, da imajo nekateri teh spačkov malo ali da nimajo nobenih teh kakovosti, ki bi rezultirale iz te biti ali spremljale bit te vrste, od koder imajo svoj začetek in kamor na videz spadajo po svojem rodu.

18. Naša imenska bit predmetov ni popolna zbirka posebnosti. — Četrtrič bi morale biti dejanske biti teh stvari, ki jih ločimo na vrste in kot tako različne imenujemo, znane, to se pravi, morali bi imeti o njih predstave. Ali ker ne poznamo teh četririh točkov, nam namišljene dejanske biti stvari ne stojte namestu razločevalnih predmetov na vrste.

19. Petič jedina pomoč, ki se da namisliti v tem slučaju, bi bila, da bi mi, ker smo napravili popolne sestavljene predstave iz posebnosti stvari, ki tečejo iz njihovih različnih dejanskih biti, jih po teh razlikovali na vrste. Ali tudi to se ne da storiti; kajti, ker ne vemo, kaj je dejanska bit sama, če ni mogoče vedeti vseh teh posebnosti, ki so tekle iz njega in so ž njim tako spete, da smemo, če je katera izmed njih proč, zanesljivo sklepati, da ni te biti tukaj, zato stvar ni iz te vrste. Nikoli ne moremo točno vedeti števila posebnosti, ki so odvisne od dejanske biti zlata. Če manjka katere izmed njih, ni dejanske biti zlata — torej tudi zlata ni — razun če bi mi poznali dejansko bit zlata samo ter določili po njej to vrsto. Beseda zlato mora tu pomeniti poseben kos snovi, n. pr. zadnjo guineo, ki se je skovala. Kajti če bi tu stala v svojem navadnem pomenu za to sestavljeno predstavo, ki jo imenujem jaz ali kdo drugi zlato, to se pravi, za imensko bit zlata, bi bila tehniška beseda; tako težavno je, razkazati mnogovrsten pomen in nepopolnost besed, kedar nimamo ničesar drugega ko besede v to svrhu.

20. Vse to pojasnjuje, da ne sloni naše razločevanje predmetov na vrste po imenih na njihovih dejanskih bitih, niti jih ne moremo hoteti

razvrščati ter jih točno določati na vrste v skladu z notranjimi bistvenimi razlikami.

21. **Sole takšni skupki, kakor stoji za nje naše ime.** — Ali ker potrebujemo, kakor se je opozorilo, občne besede, dasi ne poznamo dejanske biti stvari, je vse, kar moremo storiti, zbirati toliko število jednostavnih predstav, kolikor jih, kakor nas uči preizkušanje, združenih vkup v stvareh, ki so, in iz teh napraviti sestavljeno predstavo. Dasi to ni dejanska bit kakega predmeta, ki je, je vendar specifična bit, ki spada k njej naše ime in se da za njo zameniti; s tem vsaj moremo preizkušati resničnost teh imenskih biti. N. pr. so ljudje, ki pravijo, da je bit telesa razsežnost. Če je temu tako, se nikoli ne moremo zmotiti, če postavimo bit kake stvari za stvar samo. Stavimo torej, v razgovoru razsežnost za telo in, kedar bi hoteli reči, da se premika telo, recimo, da se premiče razsežnost, in glejmo, kako čudno lice to ima. Tisti, ki bi rekel, da razsežnost premiče razsežnost vsled sunka, bi po samem svojem izražanju dovolj kazal brezsmiselnost takšnega pojma. Bit kake stvari gledé na nas je vsa sestavljena predstava, ki jo obsega in označuje to ime; na predmetih pa je poleg raznih razločnih jednostavnih predstav, ki jih sestavljajo, zmedena predstava podstati ali neke neznane podlage in vzroka njihovega ujedinjenja, je vselej neki del. Zato pa telesna bit ni zgolj razsežnost, ampak razsežna solidna stvar in reči, da premiče razsežna solidna stvar drugo je ravno isto ter ravno tako razumljivo kakor reči, da premika ali suva telo. Ravno tako je reči, da se more razumna žival razgovarjati, isto, kakor reči, da se razgovarja človek; nihče pa ne bo govoril, da je razumnost zmožna razgovarjanja, ker ni to vse bistvo, ki mu dajemo ime človek.

22. **Naše odmišljene predstave so nam merila vrst;** primeri v tem človeka. — Na svetu so stvori, ki imajo naši slično podobo, a so kosmati ter nimajo govorice in pameti. Med nami živijo divjaki, kateri imajo popolnoma našo podobo, a nimajo pameti, nekateri niti govorice. So stvori, kakor se je pripovedalo (sit fides penes auctorem, ali ne ugovarja se, da bi ne moglo biti takih stvorov), ki se sicer strinjajo po jeziku, razumu in podobi z nami, ali imajo kosmate repe, drugi pa, kjer moškim ne raste brada, in drugi, kjer raste brada ženskam. Če se vpraša, ali so ti vsi ljudje ali ne — vsi človeške vrste, se očitno nanaša vprašanje samo na imensko bit; kajti tisti, ki se jim strinja opredelba besede človek ali sestavljena predstava, ki jo pomeni to ime, so ljudje, drugi pa ne. Če pa se vrši preiskavanje gledé na predpostavljeno dejansko bit in soli notranja skladnost in zgradba teh posameznih stvorov specifično različni, nam je odgovor popolnoma nemogoč, ker ne vsebuje naša specifična predstava nič tega, samo misliti smo upravičeni, da, kjer se tako razlikujejo zmožnosti ali zunanji ustroj, notranja konstitucija ne more biti popolnoma ista. Toda preiskavati, kaka razlika v dejanski notranji konstituciji povzroča kako razliko, je brez uspeha; dočim so naša merila vrst v resnici samo naše odmišljene predstave, ki jih poznamo, ne pa ta notranja konstitucija, ki ni nobedna njihovih sestavin. Ali naj bo samo razlika dlak po koži znak različne notranje specifične konstitucije med izvratnikom (changeling) in mandrilom, kedar se ujemata v obliki, pomanjkanju pameti in govorice? In najli nam ne bo manjkanje pameti in govorice znamenje različnih dejanskih konstitucij in vrst med izvratnikom in pametnim človekom? To velja o vsem ostalem, če trdimo, da je razlika med vrstami trdno določena po dejanskem ustroju in skritih konstitucijah stvari.

23. **Rojstvo neloči vrst.** — Naj tudi ne trdi nihče, da ohranja moč razplodbe pri živalih po druženju samca s samico in pri rastlinah po semenu predpostavljene dejanske vrste razločne in cele. Kajti recimo, da je to resnično, nam ne bi pomagalo pri razlikovanju stvarnih vrst dalje ko do živalskih in rastlinskih plemen. Kaj pa naj storimo z ostanekom? Ali tudi v teh ne zadostuje; kajti če zgodovina ne laže, so ženske zanosile od mandrilov. Kaka nova dejanska vrsta bi tako nastala v

naravi po takem rodu, bo novo vprašanje. Imamo razloge misliti, da to ni nemogoče, ker so mule in goveji konj tako gosti na svetu — jeden plod kobile in osla, drugi pa oslice in bika. Nekedaj sem videl stvor, ki je bil potomec mačke in podgane in je nosil očitne znake obeh na sebi. Kazalo se je, da se priroda ni držala samo jednega vzorca, ampak da ju je pomešala med seboj. Kdor doda tem primerom še spačene proizvode, ki se tako pogosto naleti in v naravi, bo čutil težavo celo v vrsti živalij določiti po rodniku (pedigree), kake vrste je vsak živalski rod in bo v zadregi gledé na dejansko bit, koje si misli, da se zanesljivo prinese po plodbi in ima jedino pravico do specifičnega imena. Ali dalje če se vrste živali in rastlin dado ločiti samo po plodbi, moramli iti v Indijo, da vidim samca in samico jednega in rastlino, ki se je od nje dobilo seme, ki je proizvedlo drugo, da spoznam, jeli to tiger ali ono čaj?

24. Ne po predmetnih oblikah. — O vsej stvari je očitno, da so samo njihove zbirke čutnih kakovostij, ki iz njih napravljajo ljudje svoje različne vrste predmetov in da se na njih dejanske notranje strukture večina ljudij pri njih razvrščanju ne ozira. Mnogo menj pa se kedaj misli na kake predmetne oblike razum tistih, ki so se v tem jednom delu sveta učili učenjaški jezik; in vendar poznajo to navedeni ljudje, ki si ne svojijo nikakega vpogleda v dejanske biti in se ne vznemirjajo s predmetnimi oblikami, ampak so zadovoljni, da poznajo stvar od stvari po njih čutnih kakovostih, dostikrat bolje njih razlike, znajo jih čedneje ločiti po rabi in vedo bolje, kaj od vsakega pričakujejo, ko ti učeni bistrooki možje, ki vidijo tako globoko v nje in govoré tako zaupno o nečem globlje skritem in bistvenem.

25. Specifične biti ustvarja duh. — Ali rečimo, da se dejanske biti predmetov dado razkriti tistim, ki bi se krepko poprijeli tega preiskavanja, mi bi vendar po svoji pameti ne mogli misliti, da so uravnavali uvrščanje stvari pod občna imena notranje dejanske konstitucije ali kaj drugega ko njih očitna zunanost; kajti jeziki so se ustanovili po vseh krajih davno pred znanostmi. Zato niso bili modroslovci ali logiki ali taki ljudje, ki so si belili glave z oblikami in bitmi, tisti, ki so napravili občna imena, ki se rabijo med posameznimi človeškimi narodi. Ti bolj ali menj obsežni izrazi so večinoma v vseh jezikih dobili svoj začetek in pomen od nevednih in neukih ljudij, ki so razvrščali in imenovali stvari po teh čutnih kakovostih, ki so jih nahajali na njih, da bi jih mogli zaznamenovati drugim, kedar niso pričujoče, bodi si da je prilika nanesla, da je bilo omeniti vrsto stvarij ali pa posamezno stvar.

26. Zato so zelo mnogolične in negotove. — Ker je torej očitno, da razvrščamo in imenujemo predmete po njihovih imenskih, ne pa po njih dejanskih bitih, je prvo, kar moramo prevdarjati, kako se ustvarjajo te biti in kdo jih ustvarja. Gledé na zadnje je očitno, da jih ustvarja duh, ne pa priroda; kajti če bi bile prirodi izdelki, bi ne mogle biti tako mnogolične in različne v vseh ljudeh, kakor nam jih kaže izkušnja. Kajti če hočemo preizkušati stvari, ne bomo našli imenske biti katerekoli vrste predmetov v vseh ljudeh iste, niti tiste ne, ki smo ž njo izmed vseh najbolj dobro znani. Ne moglo bi biti, da bi smela biti odmišljena predstava, ki se zove človek, različna v posameznih ljudeh, ako bi bila prirodi stvor, in da bi jednemu bila »animal ratio« nale, druge pa »animal implume bipes latis unguibus«. Kdor pripne ime človek sestavljeni predstavi, napravljeni iz čuvstvovanja in samovoljnega gibanja, združenih s telesom takšne podobe, je stvoril s tem jedno bit vrste človek; kdor pa na podlagi nadaljnega preizkušanja doda razumnost, je ustvaril drugo bit vrste, ki jo zove človek. S temi sredstvi bo isti posameznik resničen človek jednemu, kar pa drugemu ni. Po moji misli bo komaj koga najti, ki bi dopuščal, da bi bila ta pokončna oblika, ki jo tako dobro poznamo, bistvena razlika človeške vrste; vendar pa koliko rajše določajo živalske vrste po njih obliki ko po rodu, je čisto očitno; saj je bil več ko jedenkrat prepri, soli nekateri človeški zarodki ohraniti in krstiti ali ne, samo zaradi razlike v zunanji podobi od na-

vadnih otrok, ne da bi se vedelo, ali niso ravno tako sposobni pameti kakor otroci iz drugega kalupa. Nekateri izmed teh, dasi je njih oblika odobrena, niso vse svoje življenje nikoli zmožni tolikega razuma, kolikor se ga najde v opici ali slonu, in nikoli ne kažejo, da dejstveno na nje razumna duša. Iz tega je očitno, da je določala zunanja oblika, ki je je jedine manjkalo, ne pa zmožnost razuma, ki nihče ni mogel vedeti, ali ga bo manjkalo o svojem času v bistvu človeške vrste. Učeni duhovnik in sodnik mora v takih slučajih pustiti svojo posvečeno opredelbo »animal rationale« in na nje mesto postaviti kako drugo bit človeške vrste. Mr. Menage nam podaja primer, ki zasluži, da se ne izpregleda o tej priliki. »Ko se je porodil opat Sv. Martina«, pravi, »je imel na sebi tako malo človeškega, da je bil bolj podoben spačku. Preudarjalo se je precej časa, ali se naj krsti ali ne. Vendar pa so ga krstili in tako začasno proglasili za človeka, dokler čas ne dokaže, kot kaj se izkaže. Narava ga je tako nerodno modelovala, da so ga zvali vse nje govo življenje abbé Malotru, to se pravi opat Grdun. Bil je iz Caen.« (Menagiana 278, 430.) Vidimo, da je bil ta otrok prav blizu, da bi ga bili izključili iz človeške vrste zgolj zaradi njegove oblike. Le malo je manjkalo, da ni ušel; gotovo je, da bi ga le nekoliko slabša oblika pogubila in bil bi uničen kot nekaj, kar ne more biti človek. Vendar pa se ne da najti vzrok, zakaj bi ne prebivala v njem razumna duša, če so črte njegovega obraza bile nekoliko izpremenjene; zakaj bi ne mogel nekoliko daljši obraz ali nekoliko bolj ploski nos ali širša usta obstati ravno tako kakor ostanek njegove grde oblike s tako dušo in takimi deli, ki so mu dali vkljub grdi obliki zmožnost za cerkvenega dostojanstvenika.

27. V čem je torej, bi jaz rad vedel, točna in nepremična meja te vrste? Če preiskavamo stvar, je očitno, da kaj takega ni napravila narava in vpeljala med ljudi. Dejanska bit te ali kake druge vrste predmetov nam je neznana, to je očitno; zato pa smo tako neodločni v svojih imenskih bitih, ki jih napravljamo mi sami, da, če bi bilo treba poprašati razne ljudi gledé na katere grdo oblikovane zarodke precej o njih rojstvu, ali so ljudje ali ne, ni dvoma, da bi naleteli na različne odgovore. To pa bi se ne moglo zgoditi, ako ne bi napravljali ljudje z neakovo svobodo imenskih biti, ki se po njih meje in razlikujejo vrste predmetov, ampak bi bile točno posnete po točnih mejah, ki jih je postavila narava in po njih razločila vse predmete v gotove vrste. Kdo bi prevzel reševanje vprašanja, kake vrste je bil spaček, ki ga omenja Licetus (lib. I. c. 3.), s človeško glavo in prasjim telesom? ali pa tistih drugih, kjer so človeška telesa nosila živalske glave, kakor pesje, konjske i. t. d. Če bi bil kateri izmed teh stvorov živ in mogel govoriti, bi se bila težava še povečala. Če bi bil zgornji del do srede človeške podobe, vse spodaj svinjske, ali bi bila njegova usmrtitev umor? Ali je treba poprašati škofa, jeli dovolj človek, da se pripusti h krstnemu kamenu ali ne? Kakor sem slišal pripovedati, da se je pred leti zgodil na Francoskem podoben slučaj. Tako nedoločene so meje živalskih vrst proti nam, ki nimamo drugih meril ko sestavljene predstave, ki smo jih sami zbrali. Tako daleč smo od zanesljivega znanja, kaj je človek, dasi se bo morebiti razsodilo, da je gorostasna nevednost, o tem dvomiti. Vendar pa smem po svoji misli reči, da so gotove meje te vrste take malo določene in točno število jednostavnih predstav, ki tvore imensko bit, tako daleč od dognanosti in popolnoma znane, da morejo celo vzdigniti stvarni dvom. Meni se zdi, da nobedna opredelba besede človek, ki jih že imamo, niti opis te vrste živali ni tako popolna in točna, da bi zadostila prevdarnemu raziskovalcu, še manj pa bi dosegla obče pritrjevanje in bila to, česar bi se ljudje povsodi držali pri reševanju slučajev in odločanju o življenju in smrti, krstu ali ne krstu pri proizvodih, ki jih utede slučaj nanesti.

28. Ni pa tako svojevoljno kakor namešani modi. — Dasi pa so te imenske biti stvori duha, vendar niso napravljene tako svojevoljno kakor biti namešanih modov. Na imensko bit je treba: prvič

da imajo predstave, katere sestavljajo, tako ujedinjenje, da tvore samo jedno predstavo, bodi si še tako sestavljena. Drugič, da je tako združena posebna predstava točno isto, ne več niti menj. Kajti če sta dve odmišljeni predstavi različni bodisi po številu bodisi po vrstah njihovih sestavin, delata dvoje različnih biti, ne pa jedno in isto. V prvem izmed teh slučajev sledi duh v sestavljanju svojih sestavljenih predstav predmetov samo prirodi in ne sestavlja ničesar, kar bi ne nastopalo združeno v naravi. Nihče ne druží ovčjega meketanja s konjskim stasom niti svinčeve barve s težo in togostjo zlata, da bi oboje bilo sestavljena predstava kakih dejanskih predmetov, razun če si hoče napolniti glavo z izmišljotinami, svoj razgovor pa z nerazumljivimi besedami. Ljudje, ki so opazovali gotove kakovosti vedno združene, da so vselej skupaj, so v tem posnemali prirodo in so napravili iz tako združenih predstav svoje sestavljene predstave predmetov. Saj ljudje sicer lahko napravijo sestavljene predstave kakršne hočejo in jim dajo imena, kakršna se jim poljubi, vendar pa morajo, če hočejo, da jih kdo razume, kedar govorijo o stvareh, ki dejanski so, svoje predstave v neki meri prikrojiti stvarem, ki bi radi o njih govorili; sicer bo človeški jezik podoben babilonskemu in besede vsakega posameznika, razumljive samo njemu, bi ne služile več razgovoru in navadnemu občeivanju v življenju, če predstave, ki za nje stoje, ne bi na kak način odgovarjale navadnim prizorom in ujemanju predmetov, kakršni dejanski so.

29. Seveda prav nepopolno. — Drugič. Dasi ne deva človeški duh, ko ustvarja svoje sestavljene predstave predmetov, nikoli vkup predstav, ki ne sobivajo dejanski ali si jih ne predstavlja, da sobivajo in tako v resnici izposoja to ujedinjenje od prirode, je vendar množica, ki jih sestavlja, odvisna od razne skrbnosti, marljivosti ali volje tvoriteljeve. Ljudje se navadno zadovoljijo z nekim majhnim številom čutnih vsakdanjih kakovosti in pogosto, če ne vselej, izpuščajo druge, ki so tako bistvene in tako čvrsto združene kakor te, ki jih jemljejo. Izmed čutnih predmetov sta dve vrsti, jedna teles z organi, ki se plodijo po semenih; pri teh je oblika tisto, kar je za nas vodilna kakovost in najbolj značilni del, ki določa vrsto. Zato pa pri rastlinah in živalih navadno zadostuje razsežna solidna podstat neke določene oblike. Nekateri ljudje sicer na videz veličajo svojo opredelbo, ki je animal rationale; da če bi se našel kak stvor, ki govori in umuje, nima pa običajne človeške oblike, mislim, da bi se ne štel za človeka, če bi bil še tako »animal rationale«. — In če bi bil Balaamov osel govoril vse svoje žive dni tako razumno, kakor je govoril s svojim gospodarjem enkrat, vendar dvomim, ali bi ga bil kdo mislil vrednega človeškega imena in mu priznal, da je iste vrste kakor on. Kakor je na rastlinah in živalih oblika, tako je pri večini drugih teles, ki se ne plodijo po semenu, boja, ki na njo gledamo in se ji damo voditi. Tako radi mislimo tam, kjer najdemo barvo zlata, da so tudi vse ostale kakovosti, ki jih obsega naša sestavljena predstava, tam in navadno jemljemo ti vsakdanji kakovosti, namreč obliko in barvo za tako domnevni predstavi raznih vrst, da na dobri sliki dejanski pravimo, to je lev, to pa vrtnica, to je zlata, to pa srebrna čaša samo po različnih oblikah in barvah, ki jih predstavlja očesu čopič.

30. Pa vendar služijo navadnemu pogovoru. — Ali dasi to služi dovolj dobro za neokretne in zmedene pojme in netočno razgovarjanje in mišljenje, so ljudje še daleč od zjedinjenja o točnem številu jednostavnih predstav ali kakovostij, ki spadajo h kaki vrsti stvari, ki jih zaznamenuje njih ime. Temu se tudi ni čuditi, kajti zahteva mnogo časa, prizadevanja in spretnosti, točnega preiskavanja in dolgega preizkušanja, da se najde, kaj so te jednostavne predstave in koliko jih je, ki so stalno in nerazdružljivo ujedinjene v prirodi in se vedno dajejo najti vkup na istem predmetu. Večina ljudi pa, ki ali nimajo časa ali naklonjenosti, ali dovolj marljivosti na to, celo do neke znosne stopnje se zadovoljuje z majhnim številom vsakdanjih in zunanjih dozdevkov

stvari, po katerih jih ločijo in razvrščajo za vsakdanje opravke v življenju; in tako jim dajejo imena brez nadaljnega preizkušanja ali prevzemajo imena, ki se že rabijo. Dasi ta veljajo v navadnem pogovoru dovolj za znamenja nekoliko vsakdanjih sobivajočih kakovostij, vendar od daleč ne obsegajo v urejenem pomenu točno število jednostavnih predstav, še manj pa vse tiste, ki so zjedinjene v prirodi. Kdor bi prevdarjal po tolikem šundru o genus in species in po tolikem besedovanju o specifičnih razlikah, kako malo besed že imamo opredeljenih, si more po pravici domnevati, da so te oblike, ki je o njih bilo toliko ropota, samo izmišljotine, ki nam ne osvetljujejo specifičnih naravnih lastnosti stvari. Kdor pa premisli, kako daleč so imena predmetov od posmenov, ki bi se v njih strinjali vsi, ki jih rabijo, bo smel sklepati, da so vendar imenske biti, dasi se mislijo vse posnete po naravi, ali vse ali pa njih večina prav nepopolne. Kajti sestava teh sestavljenih predstav je v raznih ljudeh prav različna, zato so te meje vrst takšne, kakršne so postavili ljudje, ne pa kakor jih stavi priroda, če so sploh v prirodi kake takšne določene meje. Resnično je, da je napravila narava več posameznih predmetov tako, da se ujemajo in so si podobni drugi drugemu in tako podajajo podlago za uvrščanje v vrste. Ali kako bi naše uvrščanje stvari ali ustvarjanje določenih vrst, ki ima namen, imenovati jih in jih obsegati v občne izraze, se po pravici reklo, da stavi priroda vrstam stvari meje, ne morem izprevideti. Če pa je temu tako, naše meje vrst niso točno združljive z naravnimi. Kajti, ker potrebujemo občna imena za precejšnjo rabo, ne čakamo na popolno iznajdbo vseh teh kakovosti, ki bi nam najboljše kazale njih snovne razlike in stike, ali mi jih razdeljujemo po gotovih vsakdanjih videzih na vrste, da bi tem leže priobčevali pod občnimi imeni svoje misli o njih. Kajti, ker nimamo drugega znanja kakega predmeta ko jednostavne predstave, ki so v njej združene, in ker opazujemo, da se ujemajo nekatere posebne stvari z drugimi v nekaterih izmed teh jednostavnih predstav, napravimo iz te zbirke svojo specifično predstavo in ji damo občno ime, da bi mogli, kedar se spominjamo svojih misli, in v svojem razgovoru z drugimi z jedno kratko besedo označiti vse posameznike, ki se strinjajo v tej sestavljeni predstavi brez naštevanja jednostavnih predstav, ki jo tvorijo, in nam tako ni treba trati časa in sape v dolgočasnih opisih. To pa se rado godi tistim, ki bi radi govorili o kaki novi vrsti stvari, ki pa še nimajo za njo imena.

31. Biti vrst pod istim imenom so prav različne. — Čeravno pa se dobro obnesejo v navadnem razgovoru te vrste predmetov, je vendar očitno, da so napravili ljudje sestavljeno predstavo, v kateri opazujejo razne posameznike, da se ujemajo na prav različen način, nekateri bolj, drugi manj točno. Ta sestavljena predstava ima v nekaterih večje, v drugih manjše število kakovosti in torej je očitno taka, kakršno je napravil duh. Rmena blesteča barva ustvarja zlato otrokom, drugi dodajajo težo, kovnost in topljivost; kajti pri vseh teh in tem podobnih kakovostih ima jedna tako dobro pravico, da se dene v sestavljeno predstavo tega predmeta, kjer so združene vse, kakor katera druga. Zato pa imajo različni ljudje, ki izpuščajo ali vstavljajo posamezne jednostavne predstave, drugi pa ne v skladu z njih raznim preizkušanjem, razno spretnostjo ali opazovanjem tega predmeta, različno bit zlata; zato pa mora biti njih lastna, ne pa prirodina tvorba.

32. Čim občnejše so naše predstave, tem nepopolnejše in delnejše so. — Če je število jednostavnih predstav, ki tvoré imensko bit najnižjih vrst ali prvo razvrščanje posameznikov, odvisno od človeškega duha, ki jih zbira različno, je še mnogo bolj očitno, da delajo tako v bolj obsežnih razredih, ki jih mojstri logiki imenujejo genera. Ta so nalašč nepopolno sestavljene predstave; na prvi pogled je očitno, da je teh kakovosti več, ki se nahajajo na stvareh samih, namenoma izpuščenih iz teh vrstnih predstav. Kajti kakor izpušča duh, da napravi občne predstave, ki bi obsegale več posameznikov, pred-

stave časa in prostora in takšne druge, ki bi jih napravile za druge ko jednega posameznika nezdružljive, tako izpušča, da ustvari druge še bolj občne predstave, ki bi obsegale različne vrste, te kakovosti, ki jih ločijo med seboj, in deva v svojo novo zbirko samo takšne predstave, ki so skupne nekaterim vrstam. Ista udobnost, ki je dala ljudem možnost, da izražajo razne delce rmenе snovi, ki prihajajo iz Guineje ali Peruja pod istim imenom, jim tudi omogoči, da napravijo jedno ime, ki obsega oboje, zlato in srebro, in nekatera telesa različnih vrst. To doseže izpuščanje teh kakovosti, ki so posebne vsaki vrsti, predstava pa sestavljena iz teh, ki so skupne vsem, pa se ohrani; ker se tem pripne ime kovina, je genus sestavljeno. Njegovo bistvo je ta odmišljena predstava, ki obsega samo kovnost in topljivost z gotovimi stopnjami teže in trdnosti, v čemer se ujemajo nekatera telesa z raznimi vrstami, izpusti pa bojo in druge kakovosti, ki so posebnosti zlata in srebra in druge vrste, ki jih obsega ime kovina. Po tem pa je očitno, da se ljudje ne ravna jo točno po vzorcu, ki jim ga je postavila priroda, kedar izdelujejo svoje občne predstave predmetov, ker ni najti teles, ki bi imelo zgolj le kovnost in topljivost in sebi brez drugih kakovosti, ki so tako neločljive kakor te. Ali ljudje delajo pri sestavljanju svojih občnih predstav bolj na udobnost v jeziku in naglo sporazumevanje s kratkimi in obsežnimi znamenji ko resnično in točno naravo stvari, kakršne so; zato so sledili pri izdelovanju svojih odmišljenih predstav poglavitno namenu, da bi si poskrbeli zalogo občnih in na razen način obsežnih imen. Tako je v celi tej zadevi o genera in species genus ali obsežnejše samo delni pojem tega, kar je species, species pa le delna predstava tega, kar se da najti v vsakem posamezniku. Če hoče torej kdo misliti, da je narava razlikovala človeka, konja, žival, rastlino i. t. d. po realnih bitih, ki jih je ustvarila priroda, si mora misliti prirodo zelo radodarno s takimi dejanskimi bitmi, da je napravila jedno za telo, drugo za žival, drugo za konja in da je vse te radodarno podelila Bukefalu. Ali če bi prav razmotrivali, kaj se je storilo v vseh teh genera in vrstah, bi našli, da se ni napravilo nič novega ko le bolj ali manj obsežna znamenja, ki bi nam dajala možnost, izražati v majhnem številu zlogov velika števila posameznih stvari, v kolikor se ujemajo v bolj ali manj občnih pojmi h, ki smo jih napravili v to svrho. Na njih vseh opazujemo, da je bolj občni pojem vselej ime menj sestavljene predstave in da je vsak genus le delni pojem vrste, ki jo vsebuje. Če se torej mislijo te odmišljene občne predstave popolne, more to biti samo z ozirom na gotovo določeno razmerje med njimi in gotovimi imeni, ki se rabijo, da jih zaznamenujejo, ne pa z ozirom na kaj, kar je, kakor napravljeno po prirodi.

33. Vse to je prikrojeno olajšavi govorice. — To je prirejeno resničnemu namenu govorice, ki je, da bi govorica bila prav lahka in najkrajši način, razodevati svoje pojme. Kajti tako je treba tistemu, ki hoče govoriti o stvareh, ki se vjemajo v sestavljenih predstavah razsežnosti in solidnosti, samo rabiti besedo telo, da označi vse takšne. Kdor bi hotel tem dodati druge, ki jih zaznamenuje beseda življenje, čustvovanje in samovoljno gibanje, bi moral samo rabiti besedo žival, da izrazi vse, kar je deležno teh predstav; kdor pa je napravil sestavljeno predstavo telesa z življenjem, čustvovanjem, gibanjem, z zmožnostjo umovanja in gotovo obliko, bi moral rabiti samo kratko dvozložnico človek, da izrazi vse posebnosti, ki odgovarjajo tej sestavljeni predstavi. To je posebni popravek besedama genus in species. To opravljajo ljudje brez kakega ozira na dejansko bit ali substancialne oblike, ki jih ne doseza naše spoznanje, kedar mislimo na te stvari, niti pomen naših besed, kedar se pogovarjamo z drugimi.

34. Primer so nam kazuarij. — Če bi imel s kom govoriti o neki vrsti ptic, ki sem jih zadnjič videl v St. Jamesovem vrtu, ki so okoli tri ali štiri čevlje visoki z odejo, ki ni dlaka ne perje, temnorjave boje brez perotnic, ali namestu njiju z dvema ali tremi majhnimi vejami, ki vise ž njih kakor španska žltovina, z dolgimi velikimi nogami na samo

tri prste in brez repa, bi moral napraviti ta opis in se napraviti sobesedniku razumljivega; ali ko se mi je povedalo, da je ptici ime kazuar, lahko zdaj rabim to besedo, da stoji v razgovoru za vso to sestavljeno predstavo, ki sem je omenil v opisu. Seveda s to besedo, ki je zdaj postala posebno ime, ne vem več o dejanski biti ali konstituciji te vrste živali, ko sem prej in verjetno je, da sem vedel toliko o naravi te vrste ptic prej ko sem izvedel ime, kolikor marsikateri Anglež ve o labodih ali čapljah, ki sta specifični imeni dobro znanih na Angleškem navadnih ptic.

35. Sorte določajo ljudje. — Po tem, kar smo povedali, je očitno, da ustvarjajo sorte stvari ljudje; kajti ker ustvarjajo le različne biti različne vrste, je očitno, da tisti, ki napravljajo te odmišljene predstave, ki so imenske biti, s tem napravljajo vrste ali sorte. Če bi se našlo telo, ki bi imelo vse ostale kakovosti zlata razun kovnosti, bi se brez dvoma uprašalo, ali je zlato ali ne, i. e. jeli iz te vrste. Določilo bi se samo po tej odmišljeni predstavi, ki ji vsakdo daje ime zlato, tako da bi bilo resnično zlato tistemu, ki ni vključil v svoje imensko bit kovnosti, koje zaznamenuje zvok zlato; na drugi strani pa ne bi bilo pravo zlato tistemu, ki je vključil v svojo specifično predstavo kovnost. Kdo pa je, prosim, tisti, ki napravlja te nasprotno vrste celo pod jednim in istim imenom ko ljudje, ki napravijo dve odmišljeni predstavi, ki jih ne sestavlja ista zbirka kakovosti? Tudi ni gola domneva, misliti si, da utegne biti telo, ki so v njem druge vsakdanje kakovosti zlata brez kovnosti; kajti gotovo je, da je zlato včasih tako krhko (kakor pravijo obrtniki), da tako malo prenaša kladivo kakor steklo samo. Kar se je povedalo o vstavljanju ali izpuščanju kovnosti iz sestavljene predstave, ki ji kdo daje ime zlato, se da reči o njegovi posebni teži, trdnosti in raznih drugih podobnih lastnostih. Kajti karkoli se izpusti iz nje ali vstavi v njo, vedno je sestavljena predstava tisto, s čemer je speto to ime, ki tvori vrsto, in kakor katero posebno delce snovi odgovarja tej predstavi, tako spada ime vrste v resnici k njej in je od te vrste. In tako je, karkoli je pravo zlato, popolna kovina. Vse to določanje vrste, to je očitno, je odvisno od človeškega razuma, ki ustvarja to ali ono sestavljeno predstavo.

36. Sličnost ustvarja priroda. — Položaj je potem skratka ta. Priroda proizvaja razne posebne stvari, ki se ujemajo med seboj v raznih čutnih kakovostih in najbrž tudi v svoji notranji zgradbi in konstituciji; ali ni ta dejanska bit tisto, kar jih razlikuje na vrste; ljudje so, ki pograbiijo priliko na kakovostih, ki jih najdejo v njih združene in ki se v njih posamezniki strinjajo in jih razstavljajo na vrste, da jim morejo dati imena za udobnost obsežnih znamenj. Pod ta se uvrščajo posamezniki v razmerju s skladnostjo s to ali ono odmišljeno predstavo kakor pod zastave, tako je ta iz modrega, ona pa iz rdečega polka; to je človek, to pa mandril in v tem tiči po moji misli vsa zadeva de genere et speciei.

37. Ne bom trdil, da bi jih ustvarjala priroda v svojem stalnem proizvajanju posebnih bitij vselej nove in mnogolične, ampak prav dosti podobnih in med seboj sorodnih; kljub temu pa vendarle mislim, da ustvarjajo vrstne meje, po katerih jih razvrščajo, ljudje; kajti vrstne biti, ki se ločijo po različnih imenih, so napravili, kakor se je dokazalo, ljudje in so le redko v skladu (adequate) z notranjo naravo stvari, po kateri so posnete. Zato smemo resnično reči, tako razstavljanje stvari je človeško delo.

38. Vsaka odmišljena predstava je bit. — Čudna se bo brez dvoma zdela v tem nauku jedna stvar. Iz tega, kar se je povedalo, sledi, da je vsaka odmišljena predstava z imenom razločna vrsta. Ali kdo more kaj proti temu, če hoče resnica, da je tako? Kajti tako mora ostati, dokler ne more kdo pokazati vrste stvari, ki jo meji in razlikuje kaj drugega; ne izpreglejmo, da ne pomenijo občni izrazi naših odmišljenih predstav, ampak nekaj od njih različnega. Rad bi vedel,

zakaj shock in hound nista tako razločni vrsti kakor hrt in slon. Mi nimamo druge predstave različne slonove in hrtove biti, ko jo imamo o shockovi in houndovi biti; vsa bistvena razlika, ki ju po njej poznamo in med seboj ločimo, je samo različen skupek jednostavnih predstav, ki smo mi dali ti različni imeni.

39. Genera in species zavoljo imenovanja. — Kako zelo ima tvorba specierum in generum namen ustvarjati občna imena in kako potrebna so občna imena, če ne za bitje, vsaj za dopolnovanje vrste in doseči, da velja za tako, postane očitno mimo tega, kar se je više povedalo o vodi in ledu, na prav domačem primeru. Ura, ki ne bije, in ura, ki bije, sta samo jedna vrsta tistim, ki imajo za nju samo jedno ime; kdor pa ima za jedno ime žepne ure, za drugo pa ime ure z bitjem, temu sta različni vrsti. Morebiti se poreče, da je notranja naprava in uredba obeh različna, o čemer ima urar jasno predstavo. Očitno pa je vendar, da sta mu samo jedna vrsta, če ima za nju samo jedno ime, kajti kaj zadostuje v notranji uredbi, da stvori novo vrsto? So ure na četiri kolesa, druge na pet koles; ali je to za delavca specifična razlika? Nekatere imajo strune in vretena, druge jih nimajo; nekatere imajo nihalo prosto, druge pa urejeno z zavitiimi peresi in druge s svinjskimi ščetinami. Ali so le nekateri izmed teh pripomočkov ali vsi ti potrebni, da napravijo delavcu, ki pozna vse te pripomočke in jih še mnogo več v notranjem skladu ur? Gotovo je, da ima vsak izmed teh dejansko razliko od drugih; toda ali je bistvena, specifična razlika ali ne, se naša le na sestavljeno predstavo, ki nosi ime ure. Dokler se ujemajo vse v predstavi, ki stoji za njo to ime in to ne obsega kakor kako generično ime različnih vrst pod seboj, niso bistveno ali specifično različni. Če pa kdo hoče po razlikah, ki jih pozna v notranji zgradbi ur, napraviti drobnejše delitve in dati takim točnim sestavljenim predstavam imena, ki naj obveljajo, potem bodo nove vrste tistim, ki imajo te predstave s svojimi imeni in lahko po teh razlikah razlikujejo ure na te razne vrste, tedaj pa bo ura vrstno ime. Toda tistim, ki jim je urarstvo neznano in ne poznajo kolesja in peres, ki pozna le zunanjo obliko in velikost, vendar ne bodo različne vrste. Kajti tistim bodo vsa ta druga imena samo soimenski izrazi za isto predstavo in ne bodo pomenila ničesar drugega in ničesar več ko uro. Ravno tako je po moji misli pri prirodninah. Nihče ne bo dvomil, da so kolesa in peresa (če smem tako govoriti) notri različna v razumnem človeku in v duševnem pohablencu, tudi ne, da je razlika v zgradbi med kakim mandrilom in pohablencem. Toda ali je jedna razlika ali sta obe bistveni ali specifični, moremo mi samo spoznati po dejstvu, ali se strinjajo ali ne strinjajo s sestavljeno predstavo, ki za njo stoji ime človek; kajti le po tem se da določiti, ali sta oba, ali nobeden ali pa le jeden izmed teh človek.

40. Vrste umotvorin so menj zmedene ko pa prirodnin. — Po tem, kar se je prej povedalo, lahko vidimo razlog, zakaj je vobče na vrstah umetnih stvari menj zmedenosti in negotovosti ko na prirodnih. Kajti, ker je umetna stvar človeški proizvod, ki ga je načrtal umetnik, torej dobro pozna njegovo predstavo, se ne misli, da bi stalo njeno ime za kako drugo predstavo, niti da bi pomenilo kako drugo bit, ko kar se mora gotovo spoznati in je dovolj lahko zaznati. Kajti predstava ali bit raznih vrst umetnih stvari, ki večinoma ni nič drugega ko določena oblika čutnih delov in včasih gibanje, ki na tem sloni, kar oblikuje umetnik v snovi, kakor se mu zdi potrebno, ne presega naših zmožnosti, doseči neko predstavo o njem in določiti pomen imenom, ki se po njih ločijo vrste umetnih stvari menj dvoumno, nejasno in nedoločno, ko moremo pri naravnih stvareh, katerih razlike in operacije slone na ustrojih, ki jih mi ne moremo razkrivati.

41. Umotvorine različnih vrst. — Tu se mi naj ne zameri, če mislim, da so umetne stvari ravno tako različnih vrst kakor naravne, ker najdem, da so ravno tako gladko in redno razmeščene v vrste po različnih odmršljenih predstavah z občnimi imeni med seboj

ravno tako razločnimi kakor one naravnih predmetov. Kajti, zakaj ne bi mislili kake ure in kakega samokresa ravno tako razločni vrsti med seboj kakor kakega konja in kakega psa; v našem duhu ju izražajo razločne predstave, drugim pa razločna imena?

42. Le predmeti imajo posebna imena. — Glede na predmete se mora dalje opazovati to, da imajo le one izmed raznih vrst predstav posebna ali lastna imena, ki zaznamenujejo samo jedno posebno stvar. Kajti pri jednostavnih predstavah, modih in relacijah se redko zgodi, da je ljudem treba pogosto omenjati to ali ono posebnost, kedar ni pričujoča. Ker so povrh namešani modi večinoma dejanja, ki minejo ob nastopu in niso zmožna trajanja kakor predmeti, ki so činitelji, jednostavne predstave pa, ki tvore sestavljene predstave, ki jih zaznamenujejo imena, pa stoje v trajni zvezi.

43. Razpravljanje o besedah je težavno. — Odpusčenja moram prositi čitatelja, da sem se mudil tako dolgo in morebiti nekoliko nejasno pri tem predmetu. Toda želim, da se uvažuje, kako težavno je, voditi koga z besedami v misli o stvareh, katerim so se potrgale te specifične razlike, ki jim jih dajemo. Če teh stvari ne imenujem, so moje besede prazne; če pa jih imenujem, jih stavim v to ali ono vrsto in sugeriram duhu običajno odmišljeno predstavo te vrste in tako prekrizam svoj namen. Kajti govoriti o človeku in objednem devati v stran navadni pomen človeka, ki je običajno ž njim združena naša sestavljena predstava, in velevati čitatelju, naj si misli človeka, kakršen je sam po sebi in kakor se dejanski loči od drugih po svoji notranji zgradbi ali dejanski biti, to se pravi po nečem, česar ne pozna, je podobno igrati; vendar pa bi bilo treba tako ravnati tistemu, ki hoče govoriti o namišljenih dejanskih bitih in vrstah stvari, češ da so naravni stvori, če bi bilo samo napraviti razumljivo, da česa takega ni, kar pomenijo občna imena, po čemer se imenujejo predmeti. Ker pa je težavno, počenjati to z znanimi vsakdanjimi besedami, mi dovolite, da poizkusim nekoliko bolj pojasniti različno uvaževanje, ki ga ima duh o specifičnih imenih in predstavah, in pokazati, kako se nanašajo sestavljene predstave modov včasih na izvirnike v duhu drugih razumnih bitij ali, kar je isto, na pomen, ki so ga speli drugi s svojimi sprejetimi imeni, včasih pa zgolj na nobedne izvirnike. Dovolite mi tudi, da razkažem, kako vedno nanaša duh svoje predstave predmetov ali na predmete same ali na pomen njih imen kot na njih izvirnike in pojasnim naravo vrst ali razvrščaja stvari, kakor jih zaznavamo in rabimo, in naravo bistev, ki spadajo k tem vrstam, kar je morebiti večjega pomena za razkritje razsega in gotovosti našega spoznanja, nego si v začetku domišljamo.

44. Slučaji namešanih modov v kinneah in niouph. — Mislimo si Adama v položaju doraslega človeka z zdravim razumom, ali v čudnem kraju, kjer mu je vse okoli njega novo in neznano brez druge zmožnosti, doseči spoznanje tega, ko kar ima kdo zdaj v tej starosti. On opazuje Lameha bolj otožnega ko po navadi in si domišlja, da je to od suma, ki mu ga vzbuja njegova žena Adah (ki jo goreče ljubi), češ da je preljubeznjiva proti drugim možem. Adam razloži te svoje misli Evi in želi, naj skrbi, da Adah ne stori neumnosti. V tem pogovoru z Evo rabi besedi kinneah in niouph. Sčasom se sicer izkaže Adamova pomota, kajti izve, da je Lamehova otožnost izvirala iz dejstva, da je ubil človeka; vendar pa besedi kinneah in niouph (ki druga pomeni možev sum, da mu je žena nezvesta, druga pa dovršeno zakonsko nezvestobo) nista izgubili svojih razločnih pomenov. Zato je očitno, da sta tu bili dve razločni sestavljeni predstavi namešanih modov s posebnima imenomoma, dve razločni vrsti dejanj, ki sta bistveno različni. V čem sta bili biti teh dveh razločnih dejanskih vrst? Očitno je, da je bit bila v točni sestavi jednostavnih predstav, različnih v jedni od druge. Ali je bila sestavljena predstava v Adamovem duhu, ki jo je imenoval kinneah, prikladna (adequate) ali ne? Očitno je, da je bila; kajti ker je bila skupek jednostavnih predstav, ki jih je dejal vkup brez ozira na kak izvirnik,

ne glede na kaj kot vzorec po svoji volji, jih odmisli in jim dal ime kinneah, da izrazi drugim na kratko s tem glasom vse jednostavne predstave, ki jih vsebuje zedinjena sestavljenka; iz tega mora slediti, da je prikladna predstava. Ker je njegovo lastno izbiranje napravilo ta skupek, je bilo v njem vse, kar je hotel, da bodi v njem, zato je moral vsekakor biti popoln, je moral biti prikladen, ker se ni nanašal na kak drug izvirnik ko na tistega, ki ga zastopa po njegovem namenu.

45. Ti besedi, kinneah in niouph, sta polagoma prešli v občno rabo in to je položaj nekoliko izpremenilo. Adamovi otroci so imeli iste zmožnosti in zato isto moč, ki jo je imel on, napravljati sestavljene predstave namešanih modov, kakor se jim je poljubilo jih odmišljati in tvoriti glasove, kakršni so se jim zdeli, za njih znamenja. Ker pa se rabijo imena, da izvedo drugi naše predstave, se more ta namen le doseči, kedar stoji isto znamenje za isto predstavo v dveh, ki si hočeta razkrivati svoje misli in se med seboj razgovarjati. Tisti torej izmed Adamovih otrok, ki so našli ti besedi, kinneah in niouph, v vsakdanji rabi, jih niso mogli smatrati za brezpomembna glasova, ampak so morali vse tako sklepati, da stojita za nekaj, za gotove predstave, odmišljene predstave; saj sta bili občni imeni, katerih odmišljene predstave so bile vrstne biti, ki jih razločujeta ti imeni. Če so torej hoteli rabiti ti besedi kot imeni že določenih in dognanih vrst, so morali v duhu spravljati v sklad predstave, ki sta jih zaznamenovali ti imeni, s predstavami, ki sta za nju stali v duhu drugih kot njih vzorci in izvirniki. Potem pa so seveda bile njihove predstave teh sestavljenih modov podvržene (liable) nepriladnosti, ker se je prav lahko zgodilo (posebno tiste, ki so jih sestavljali skupki raznih jednostavnih predstav), da se niso dali popolnoma spravljati v sklad s predstavami v duhu drugih ljudi, ki so rabili ista imena. Seveda je pomoček proti temu nedostatku navadno pri rokah, ki je ta, da vprašamo po pomenu besede, ki je ne razumemo, tistega, ki jo rabi, ker je tako nemogoče, zanesljivo vedeti, kaj pomenita besedi ljubosumnost in prešestvo (to menda odgovarja kinneah in niouph) v duhu drugega človeka, ki bi rad ž njim o tem govoril; ker je bilo v začetku jezika nemogoče vedeti, za kaj sta stali besedi kinneah in niouph v duhu drugega človeka brez razlage, ker sta bili v vsakem samovoljni znamenji.

46. Primer predmetov na zahab. — Zdaj pa premotri vajmo na isti način imena predmetov v njihovi prvi rabi! Nekdo izmed Adamovih otrok je stikal po gorovju ter naletel na bleščeč predmet, ki je bil vseh njegovemu očesu. Pobere ga ter ponese k Adamu. Ta ga ogleda ter najde, da je trd, da je svetle rmenne boje in izredno velike teže. Te lastnosti so morebiti vse, kolikor jih opazi na njem; odmisli to sestavljeno predstavo, ki jo sestavlja snov, ki ima to posebno svetlo rmenino in zelo veliko težo v razmerju proti njeni velikosti, ji da ime zahab, da bi mogel imenovati in zaznamenovati vse snovi, ki imajo v sebi te čudne lastnosti. Očitno je, da ravna Adam v tem slučaju popolnoma različno od onega, kar je storil prej, ko je sestavljal ti predstavi namešanih modov, ki jima je dal imeni kinneah in niouph. Kajti tu sestavlja predstave samo po svoji domišljiji, ki jih ni vzel od česa, kar je bilo, in da jima imeni, da bi mogel imenovati vse stvari, ki bi se ujemale s temi njegovimi odmišljenimi predstavami brez prevdaranja, ali so takšne stvari ali jih ni: vzorec je bil njegovega kova. Ali pri oblikovanju svoje predstave te nove snovi, hodi nasproten pot. Tu ima vzorec, ki ga je napravila priroda; zato pa, ker si mora to predstaviti po predstavi samemu, ki jo ima o snovi tudi, kedar je odsotna, ne dene noter nobedne jednostavne predstave v svojo sestavljeno razun tistih, ki jih zaznava na stvari sami. Skrbi, da bi se dala njegova predstava spravljati v sklad s tem izvirnikom in hoče, da bi ime, ki naj bi stalo za predstavo, bilo tako skladno.

47. Ta kos snovi, ki mu je tako dal Adam ime zahab, je popolnoma različen od kake snovi, ki jo je prej videl; zato mislim, da ne bo nihče trdil, da bi ne bila razločna vrsta in ne imela svoje posebne biti in ne

bi bilo ime zahab znak vrste in ime, ki pripada vsem stvarim, ki so deležne te biti. Očitno pa je tu, da ni bit, ki ji je postavil Adam ime zahab, bila nič drugega ko trdo, bleščeče, rmeno in zelo težko telo. Ali radovedni človeški duh, nezadovoljen s spoznanjem teh, kakor smem reči, površnih lastnostij, je napotil Adama na nadaljno preiskavanje te snovi. Zato jo tolče in bije s kresnim kamenom, da vidi, kaj bi se dalo razkriti v notranjosti. Pokaže se, da se umika vdarcem, da pa se ne da lahko razbiti na kose; da se pregibati, ne da bi se lomila. Ali ni zdaj treba dodati njegovi prejšnji predstavi kovnost in jo napraviti del biti te vrste, ki stoji za njo ime zahab? Ako ne, katere razloge še hoče kdo pokazati, ki govoré bolj za jedno nego za drugo? Če pa se morajo sprejeti te posebnosti, potem bi še morale vse druge, ki jih utegnejo nadaljni poizkusi razkriti v tej snovi, tvoriti del sestavin sestavljene predstave, ki stoji za njo ime zahab, in tako biti bit vrste, ki jo zaznamenuje to ime. Ker pa so te posebnosti brez konca, je očitno, da bo predstava, stvorjena po tem izvirniku, vselej neprikladna.

48. Njih predstave so nepopolne in zato različne. — To pa ni vse; sledilo bi tudi, da bi predmetska imena nele imela (kakor je tudi resnično), ampak bi se suponiralo, da imajo različne pomen, kakor jih rabijo različni ljudje, kar bi zelo oviralo rabo jezika. Kajti če bi se mislila vsaka različna kakovost, ki jo razkrije kdo na kaki snovi, kot potreben del sestavljene predstave, ki jo zaznamenuje navadno ime, mora slediti, da si ljudje morajo misliti, da pomeni isto ime pri različnih ljudeh različne stvari; kajti ne morejo dvomiti, da so različni ljudje morebiti razkrili nekatere lastnosti na snoveh istega imena, ki ne vedo o njih drugi ničesar.

49. Da se torej določijo njih vrste, se suponira dejanska bit. — Da se torej temu izognejo, so namislili dejansko bit, ki pripada vsaki vrsti, odkoder izvirajo vse te posebnosti in bi imele svoje ime od vrst, ki zanje stoje. Ali ker nimajo nobedne predstave o tej dejanski biti v predmetih in ker pomenijo njih imena le predstave, ki jih imajo, je to, kar doseže ta poizkus, samo, postaviti ime ali zvok na mesto in za stvar, ki ima to dejansko bit, ne da bi vedeli, kaj je dejanska bit. To je tisto, kar počenjajo ljudje, kedar govore o vrstah stvari in mislijo, da so prirode tvorbe in da jih ločijo dejanske biti.

50. Ta domneva pa ni porabna. — Kajti prevdarjajmo, kedar pritrujemo, da je vse zlato krepko (fixed), ali pomeni to, da je krepot (fixedness) del opredelbe — del imenske biti, ki stoji za njo beseda zlato; in tako ne vsebuje ta trditev, vse zlato je krepko, ničesar drugega nego pomen izraza zlato. Ali drugače pomeni, da je krepot, ker ni del opredelbe zlata, posebnost te snovi same. V tem slučaju pa je očitno, da stoji beseda zlato namestu predmeta, ki ima dejansko bit stvarne vrste, ki jih je stvorila priroda. Po tem nadomeščanju pa ima tako zmeden in negotov pomen, da je, četudi je ta stavek — zlato je krepko — v tem smislu pritrevanje nečesa dejanskega, vendar le resnica, da nas bo vselej puščal na cedilu v svoji posebni rabi in tako v dejanskem življenju ni poraben ali gotov. Kajti bodi še tako resnično, da je vse zlato i. e. vse, kar ima dejansko bit zlata — togo, h čemu je to, dokler v tem smislu ne vemo, kaj je zlato, kaj pa ni? Kajti če ne poznamo dejanske biti zlata, ni mogoče vedeti, katero delce snovi ima to bit in je tako ali pravo zlato ali pa ne.

51. Sklep. — Sklenimo! Kakršno svobodo je imel Adam v začetku, ustvarjati sestavljene predstave namešanih modov po nobednih drugih vzorcih ko po svojih lastnih mislih, isto imajo vsi ljudje od tedaj naprej; ista potreba, spravljati svoje predmetske predstave v sklad z zunanjimi stvarmi kot vzorci, ki jih je stvorila priroda, ko je pritiskala na Adama, če se ni hotel nalašč varati, pod isto potrebo so tudi vsi ljudje od tedaj naprej. Isto svobodo, pripeti kaki predstavi kako novo ime, ki jo je imel Adam, ima vsakdo še vedno (posebno začetniki jezikov, če si moremo katere misliti), toda s to razliko, da se izpreminjajo pomeni

besedam tam, kjer imajo ljudje v družbi že med seboj ustanovljen jezik, zelo previdno in redko; kajti, ker so ljudje že oskrbljeni z imeni za svoje predstave in ker je navadna raba že priklopila znana imena gotovim predstavam, bi bila njih prisiljena zloraba le zelo smešna. Kdor ima nove pojme, utegne morebiti včasih poizkusiti kovanje novih izrazov, da jih izrazi; ali ljudem, se zdi tako počenjejanje predrzno in ni gotovo, ali jih kedaj uveljavi občna raba. V občevanju z drugimi pa moramo prikrajati predstave, ki stavimo za nje navadne besede kakenga jezika kot zastopnice, njih znanim posebnim pomenom (kar sem že obširno razlagal), ali pa drugače naznaniti ta novi pomen, ki jih ž njim spenjamo.

VII. POGLAVJE.

O členicah ali členkih.

1. Členki spenjajo dele celih stavkov. — Poleg besed, ki so imena predstav v duhu, je mnogo drugih, ki se rabijo v označbo zveze, ki jo daje duh predstavam ali stavkom med seboj. Duh, ki razodeva svoje misli drugim, ne potrebuje samo znamenj za predstave, ki jih ima tedaj pred seboj, ampak tudi drugih, da kaže in naglašja neko posebno lastno delovanje v tem času gledé na svoje predstave. To dela na razne načine; n. pr. je in ni sta občna znaka duha, ki pritruje ali zanika. Ali mimo pritrevanja ali zanikanja, ki brez nju na besedah ni resnice ali neresnice, spenja duh, ki razodeva svoje čuvstvovanje drugim, nele stavkove dele, ampak cele misli med seboj z raznimi relacijami in odvisnostmi, da napravi razgovor sovesen.

2. V njih je jedro lepe govorice. — Besede, ki ž njimi izraža zvezo, ki v njo spravlja razne trditve in zanikavanja, ki jih družijo v nepretrgano umovanje ali pripovedovanje, se vobče imenujejo členice. V pravilni rabi teh posebno obstoja jasnost in lepota dobrega spisovanja. Točno misliti ne zadostuje, da ima človek jasne in razločne predstave v svojih mislih, niti da se ravna po ujemanju ali neujemanju med nekaterimi izmed njih, ampak mora misliti nepretrgano in opazovati odvisnost svojih misli in svojih umovanj med seboj. Dobro izražati take metodične razumne misli, mora imeti besede, da izraža, kako zvezo, kako nasprotje, omejevanje, naglašanje, povdarjanje daje vsakemu posameznemu členu svoje govorice. Motiti se v čem izmed teh, se pravi svojega poslušalca motiti, namesto poučevati; zato pa se te besede, ki v resnici same po sebi niso imena kakih predstav, tako stalno in neizogibno rabijo v govorici in tako izdatno prispevajo k točnemu izražanju.

3. Kažejo, kako razmerje daje duh svojim mislim. — Ta del slovnice se je morebiti tako zelo zanemarljivo, kakor so se nekateri premarljivo obdelali. Lahko je pisati drugemu za drugim o sklonih in spolah, naklonih in časih, gerundijih in supinih, v tem in temu podobnem se je mnogo storilo; členice same so se v nekaterih jezikih z veliko točnostjo uvrstile v svoje predele. Ali dasi so predlogi in vezniki i. t. d. v slovnici dobro znana imena in členice, ki so med njimi, skrbno uvrščene in razvrščene v svoje predele, vendar tisti, ki bi rad razkazal, kako prav rabiti členice, kako moč in kak pomen imajo, ta se mora nekako bolj potruditi, se poglobiti v svoje misli in točno opazovati posamezne položaje svojega duha v razgovoru.

4. Tudi ni dosti na razlago teh besed, jih podajati, kakor je običajno v slovarjih, z besedami drugega jezika, ki se najbolj približa njih pomenu; kajti, kaj pomenijo, se navadno tako težko razume v jednem kakor v drugem jeziku. Vse so znamenja nekega dejanja ali migljaja duha; da se torej prav razumevajo, je treba skrbno preučiti posamezne poglede, mesta, stališča, obrate, omejitve in izjeme in razne druge duševne misli, ki za nje ali nimamo imen ali pa prav pomanjkljiva.

Teh je pestra množica, ki daleč segajo čez število členic, ki jih ima večina jezikov kot izrazila. Zato se ni čuditi, da ima večina teh členic različne in včasih naravnost nasprotno pomeno. V hebrejščini je členica iz samo jedne črke, ki se ji pripisuje, kakor se spominjam, sedemdeset pomenov, gotovo pa, ne motim se, petdeset.

5. Primer na besedi *but*. — *But* je členica, ki v angleščini nima para gledé na gosto rabo. Kdor pravi, da je izključevalna členica in odgovarja latinskemu *sed* ali francoskemu *mais*, misli, da jo je točno razložil. Meni pa se zdi, da kaže na neko razmerje, ki je daje duh raznim stavkom ali njihovim delom, ki jih spenja s to jednozložnico.

Prvič. »*But to say no more*« (ali da ne rečem več). Tu kaže, da se duh ustavi v svojem toku, prej ko pride do konca.

Drugič. »*I saw but two plants*« (videl sem samo dve rastlini). Tu kaže, da omeji duh smisel temu, kar se izraža, z zanikavanjem vsega ostalega.

Tretjič. »*You pray; but it is not that God would bring you to the true religion*« (Molite, toda ne, da bi vas Bog pripeljal k resnični veri).

Četrtič. »*But that he would confirm you in your own*« (Ampak da bi vas on okrepil v vaši). Prvi izmed teh dveh *but* kaže na razpoloženost v duhu na nekaj drugega, ko bi moralo biti; zadnji *but* pa kaže, da stavi duh v nasprotje to proti prejšnjemu.

Petič. »*All animals have sense, but a dog is an animal*« (Vse živali čutijo, pes pa je žival). Tu pomeni *but* malo več, ko da se pripenja zadnji stavek prejšnjemu tako, kakor se dodaja propositio minor v sklepu.

6. Ta stvar se omenja tu le mimogrede. — Tem poimenom te členice se da seveda še mnogo drugih dodati, če bi imel nalogo, stvar preiskavati v vsem obsegu in presoјati vsa mesta, ki se na njih najde. Če bi kdo to storil, bi se morebiti izkazalo, da ne zasluži ta čestica naslova disjunktivne, ki ji ga dajejo slovničarji. Toda moj namen ni, podajati tu tej vrsti znamenj popolno razlago. Primeri, ki sem jih podal na jedni čestici, naj daje priliko na prevdaranje njihove rabe in njih moči v jeziku in nas napoti na razmotrivanje raznih dejanj naših duševnih sil v razgovoru, ki jih te čestice lahko drugim razkrivajo. Nekatere izmed njih imajo vselej, druge pa v nekaterih določenih skladih smisel celih stavkov v sebi.

VIII. POGLAVJE.

O abstraktnih in konkretnih izrazih.

1. Abstraktni izrazi ne morejo nastopati kot povedki in zakaj ne. — Navadne besede in njih običajna raba bi nam bile pojasnile naravo naših predstav, če bi se le bile razmotrивale s pozornostjo. Kakor se je razkazalo, ima duh zmožnost, odmišljati svoje predstave, in tako preidejo v biti (essences), občne biti, ki razločajo vrste. Ker pa je vsaka odmišljena predstava razločna, tako da izmed kake dvojice ta nikoli ne more biti ona, bo zaznal duh s svojim intuitivnim spoznanjem njuno razliko in zato se v stavkih dve popolni predstavi nikoli ne moreta trditi druga o drugi. To vidimo v navadni rabi jezika, ki ne dopušča kakima abstraktnima besedama ali imenom abstraktnih predstav, da bi se trdila druga o drugi. Kajti kakor sorodni koli sta na videz in kakorkoli gotovo je, da je človek žival ali razumen ali bele kože, vendar vsakdo spozna, ko sliši, neresničnost tega stavka: človečanstvo je živalstvo, ali razumnost ali belokožnost; to je tako očividno kakor katerakoli izmed najbolj priznanih maksim. Vse naše pritrditve veljajo torej le konkretno, kar je pritrjevanje, da katera abstraktna predstava ni druga, ampak da je abstraktna predstava speta z drugo, ki je lahko kakekoli vrste; v vsem ostalem so malo drugače ko od

relacij; med podstatmi so najbolj goste one močij, n. pr. »človek je bel« pomeni, da je stvar, ki ima bistvo človeka, ima v sebi tudi bistvo belo-kožnosti, kar ni nič drugega ko moč, povzročati v kom predstavo belo-kožnosti, čigar oči morejo razkrivati navadne predmete. Ali »človek je razumen« pomeni, da isto, kar ima bit človeka, ima v sebi tudi bit razumnosti, to se pravi moč sklepati.

2. Kažejo razliko med našimi predstavami. — Ta razlika med imeni nam kaže tudi razliko naših predstav. Kajti če jih opazujemo, najdemo, da imajo naše jednostavne predstave vse ravno tako abstraktna kakor konkretna imena. Jedno izmed njih (da govorimo po slovničarsko) je samostalni, drugo pa pridevnik, kakor belina, bel, sladkost, sladek. Isto velja tudi o naših predstavah modov in relacij, kakor pravičnost, pravičen, jednakost, jednak samo s to razliko, da so nekatera konkretna imena relacij med ljudmi poglavitno samostalniki, kakor očetovstvo, oče. Vzrok temu dejstvu bi bilo lahko podati. Gledé na naše predstave predmetov pa imamo prav malo ali zgolj nobednih abstraktnih imen. Kajti dasi so učilišča vpeljala humanitas, animalitas, corporeitas in nekatera druga, vendar niso v nobednem razmerju z neskončnim številom predmetov; tem se trudijo v neusahljivi smešnosti dodajati abstraktne. To majhno število tistih pa, ki jih je skovalo učilišče in položilo na jezik učenjakom, si še nikoli ni moglo priboriti pristopa v občno rabo ali javnega priznanja. Vsaj meni se zdi, da kaže to dejstvo na izpoved vseh ljudi, da nimajo predstav realnih biti predmetov, ker nimajo imen za takšne predstave; imeli pa bi jih brez dvoma, ako bi jih zavest svoje nevednosti ne bila odvrčala od takega brezplodnega poizkusa. Zato pa, dasi so imeli dovolj predstav na ločitev zlata od kamena, kovine od lesa; vendar so le plaho poskusili takšne izraze kakor aurietas in saxietas, metallietas in lignietas ali tem podobna imena, ki bi naj imela namen, pomeniti stvarno bit teh predmetov, ki o njih, kakor so vedeli, niso imeli predstav. Bil pa je zares le nauk o substancijalnih oblikah in zaupanje motečih se trditeljev spoznanja, ki ga niso imeli, ki je prvi koval in potem uvažal animalitas in humanitas in tem podobne. Čez svoje šole pa niso prišli daleč in med razumnimi ljudmi se nikoli niso udomačili. Seveda humanitas je bila Rimcem domača beseda, toda v popolnoma drugem smislu, in ni stala za abstraktno bitakega predmeta, ampak je bila abstraktno ime moda in njen konkret humanus, ne pa homo.

IX. POGLAVJE.

O nepopolnosti besed.

1. Besede se rabijo za spominjanje in priobčevanje naših misli. — Po tem, kar se je povedalo v prejšnjih poglavjih, je lahko zaznavati, kake nepopolnosti so v jeziku in kako sama narava besed povzroča, da je dvomljivost in nedoločenost nekaterih izmed njih skoraj neizogibna. Da se preizkuša popolnost in nepopolnost besed, je prvič treba prevdarjati njih rabo in njih namen; kajti v tej meri, kakor so pripravne to doseči bolj ali menj, so bolj ali menj polne. Mi smo v prejšnjem delu te razprave pogosto o priliki omenili dvojno rabo besed.

Prvič. Jedno za spominjanje svojih lastnih misli.

Drugič. Drugo za priobčevanje svojih misli drugim.

2. Vsaka beseda služi spominjanju. — Gledé na prvi slučaj izmed teh, spominjanje lastnih misli kot pripomoček našega spomina, ki ž njimi govorimo sami s seboj, služijo katerekoli besede. Kajti ker so glasovi samovoljna in indiferentna znamenja katerihkoli predstav, človek lahko rabi, katero besedo se mu poljubi, da si zaznamenuje svoje predstave. Nepopolnosti ne bo na njih, če stalno rabi isto znamenje

za isto predstavo; kajti tedaj ne more zgrešiti razumevanja pomena, v tem pa je prava raba in popolnost jezika.

3. Priobčevanje z besedami meščansko ali modroslovsko. — Drugič gledé na občevanje besed je tudi dvojna raba.

I. Meščanska.

II. Modroslovska.

Prvič. Meščanska raba je meni priobčevanje misli in predstav z besedami, kakršna more služiti vzdrževanju navadnega razgovora in občevanja v navadnih poslih in udobnosti meščanskega življenja v človeški družbi med ljudmi.

Drugič. Modroslovska raba besed je meni taka raba besed, ki more posredovati točne pojme o stvareh in izražati v občnih stavkih gotove in nedvornjive misli, ki duh na njih sloni in mu prija pri njegovem iskanju pravega spoznanja. Ta dvojna raba je zelo razločna, in dosti manjša točnost služi v jednom nego drugem, kakor bomo videli v sledečem.

4. Nepopolnost besed je dvomljivost njihovega pomena. — Glavni namen jezika v občevanju je sporazumevanje, zato besede temu namenu ne služijo dobro ne v meščanskem, ne v modroslovskem razgovoru, kedar katera beseda ne vzbuja slušatelju iste predstave, ki za njo stoji v govornikovem duhu. Zdaj pa glasovi nimajo naravne zveze z našimi predstavami, ampak ves njih pomen izvira iz človeškega samovolja; zato ima dvomnost in negotovost, ki tu o njej govorimo, svoje vzroke bolj v predstavah, ki za nje stojijo, ko v kaki nezmožnosti, ki bi bila večja v jednom glasu ko v drugem, izražati kako predstavo; kajti v tem oziru so vsi jednako popolni.

To torej, kar ustvarja dvomnost in negotovost v pomenu nekih besedah bolj ko v drugih, je razlika predstav, za katere stojijo.

5. Vzroki njih nepopolnosti. — Besede po svoji naravi nimajo nobednega pomena, zato se morajo tisti, ki bi radi izmenjavali svoje misli in se razumljivo pogovarjali z drugimi v kakem jeziku, naučiti predstav in si jih zapomniti, ki za nje stojijo (besede). To storiti pa je najtežavnejše, kjer

Prvič. so predstave, ki za nje stojijo, zelo zapletene in napravljene iz velikega števila predstav.

Drugič. Kjer predstave, za katere stojijo, nimajo v naravi določene zveze, torej ni nikakega določenega vzorca nikjer v naravi, da bi jih po njem bilo mogoče popravljati in urejati.

Tretjič. Kedar se nanaša pomen besede na vzorec, ki ga ni lahko poznati.

Četrtič. Kedar pomen besede in realna bit predmeta nista točno isto.

To so težave, ki spremljajo pomen raznih besed, ki so razumljive. Tistih pa, ki sploh niso razumljive kakor imena, ki stojijo za jednostavne predstave, ki jih ne more doseči kdo drugi, ker nima organov ali zmožnosti, kakor imena barv slepec ali glasov glušcu, tukaj ni treba omenjati.

V vseh teh slučajih najdemo na besedah nepopolnost, ki jo hočem obširneje razložiti v njih posebni rabi naših posameznih vrst predstav; kajti če jih preizkušamo, najdemo, da so najbolj izpostavljena dvomnosti in nepopolnosti imena namešanih modov iz prvih dveh razlogov, imena predmetov pa posebno iz dveh zadnjih.

6. Imena namešanih modov so dvomljiva. Prvič, ker so predstave, za katere stojijo, tako zapletene. — Prvič. Mnogo imen namešanih modov je podvrženih veliki negotovosti in nejasnosti gledé na njih pomen.

I. Žavoljo tega velikega skupka, ki so iz njega pogosto sestavljene te sestavljene predstave. Da služijo besede namenu občevanja, je treba, kakor se je povedalo, da vzbujajo poslušalcu točno isto predstavo, ki za njo stojijo v govornikovem duhu. Če ni, si polnijo ljudje ušesa s šumom in glasovi, ali ne prenašajo s tem svojih misli in si ne polagajo drugi pred druge svojih predstav, to pa je namen razgovora in jezika. Ali kedar

stoji kaka beseda za zelo zapleteno predstavo, ki je sestavljena iz sestavljenih sestavin, ljudem ni lahko oblikovati in obdržati to predstavo tako točno, da stoji ime vsakdanje rabe za točno isto predstavo brez najmanjše predrugačbe (variation). Vsled tega se zgodi, da redkokedaj poimenijo naša imena bogato sestavljenih predstav, kakršne so večinoma npravnstvene besede, dvema točno isto; kajti le redko se ujema čigava sestavljena predstava se sestavljeno predstavo drugega in pogosto se razlikuje od njegove lastne, ki jo je imel včeraj ali jo bo imel jutri.

7. Drugič, zato, ker nimajo vzorcev. — Ker imena naših mešanih modov večinoma pogrešajo vzorcev v naravi, ki bi po njih popravljali ljudje ter urejali njih pomen, zato so zelo mnogolična in dvomljiva. So skupki predstav zloženi, kakor se poljubi duhu, zasledujoč lastne govorilne namene in prikrojeni lastnim pojmom, s čemer pa neče posnemati kaj dejanski bivajočega, ampak imenovati in uvrščati stvari kakor se ujemajo s temi izvirniki ali oblikami, ki jih je napravil. Tisti, ki je prvi spravil v rabo besedo prevara, prilizovanje ali zasmehovanje, je sestavil, kakor se mu je zdelo primerno predstavam, ki jih je za nje postavil. Kakor je s kakimi novimi imeni modov, ki so zdaj spravljani v kak jezik, tako je bilo s starimi, ko so se prvič rabila. Imena torej, ki stoje za skupke predstav, ki jih napravi duh poljubno, morajo vsekakor biti dvoumna, kedar takšnih skupkov ni najti nikjer v naravi stalno združenih, niti pokazati vzorcev, ki bi se dali po njih urejati. Kaj pomeni beseda umor ali svetoskrumba i. t. d. se nikdar ne da vedeti po stvarih samih. Mnogo je delov teh sestavljenih predstav, ki se ne dajo videti v dejanju samem; duhov namen ali razmerje svetih stvari, ki tvoré del umora ali svetoskrumbe, nimajo nujne zveze z zunanjim vidnim dejanjem tistih, ki katero izmed nju izvršujejo; natezanje jezička na puški, ki se je ž njo izvršil umor in je morebiti vse dejanje, ki se vidi, nima naravne zveze s temi drugimi predstavami, ki sestavljajo sestavljeno, ki se imenuje umor. Svojo združitev in zvezo imajo samo od razuma, ki jih združuje pod jedno ime; ker pa jih družijo brez kakake pravila ali vzorca, more biti pomen imena, ki stoji za take svojevoljne skupke, pogosto le mnogoličen v duhu raznih ljudij, ki imajo redko stalno pravilo, ki bi po njem ravnali sebe in svoje pojme pri takih svojevoljnih predstavah.

8. Posebnost (propriety) ni zadostno lečilo. — Res je, občna raba (to se pravi pravilo posebnosti) se da misliti, da nekoliko pri tem pomaga urejati pomen jezika, in ne da se tajiti, da je v neki meri učinkovita. Občna raba urejuje besedam pomen precej dobro za vsakdanji razgovor; ali ker nihče nima oblasti, da bi določal točni pomen besedam, niti ni določeno, kakšnim predstavam sme katero pripenjati, občna raba ne zadostuje na urejanje za modroslovske razgovore. Redko, kedar je katero ime kake zelo zapletene predstave (da ne govorim o drugih), ki bi v navadni rabi ne segalo daleč naokrog in ki bi ostajajoč v mejah svoje posebnosti se ne dalo napraviti za znamenje prav različnih predstav. Ker pa mimo tega ni pravilo in ravnilo posebnosti same nikjer določeno, je pogosto predmet prepira, jeli rabiti kako besedo tako ali drugače, jezikovna posebnost ali pa ne. Po vsem tem je očitno, da so imena takšnih zelo zapletenih predstav naravno podvržene tej ne popolnosti, da so dvoumljivega in negotovega pomena; celo pri ljudeh, ki imajo voljo, razumevati se drug drugega, ne stoji vselej ista predstava v govorniku in poslušalcu. Seveda sta imeni slava in hvaležnost isti na jeziku vsakega človeka po vsej deželi, toda sestavljena kolektivna predstava, ki misli vsakdo na njo ali jo hoče izraziti s tem imenom, je očitno zelo različna pri ljudeh, ki govorijo isti jezik.

9. Tudi način, kako se učimo imen, prispeva k njihovi dvoumnosti. — Tudi način, po katerem se navadno uče imena namešanih modov, ne prispeva malo k dvoumnosti njihov pomena. Kajti če hočemo opazovati, kako se uče otroci jezikov, najdemo, da ljudje, ki jim hočejo pojasniti, za kaj stoje imena jednostavnih predstav ali

predmetov, jim pokažejo stvar, ki hočejo, da bi imeli njeno predstavo; na to jim ponavljajo ime, ki za njo stoji, kakor bel, sladek, mleko, sladkor, mačka, pes. Kar pa se tiče namešanih modov — posebno najbolj važnih izmed njih, npravstvene besede — se običajno najprej učijo glasovi; da se potem spozna, kake sestavljene predstave stoji za nje, se prepušča to, da pojasnijo drugi, ali pa (kar je najnavadnejše) se prepušča lastnemu opazovanju in lastni marljivosti. Ker se pa tega le malo porabi na iskanje resničnega in točnega pomena imen, so te npravstvene besede na jezikih večine ljudij malo več ko prazni glasovi, ali pa če imajo kak pomen, je vendar večjidel le prav nedoločen in torej nejasen in zmeden pomen. In celo tisti, ki so določili z večjo pozornostjo svoje pojme, se le težko izogibljejo nepriliki, da bi jim stali za sestavljene predstave, ki bi bile različne od teh, ki jih drugi celo razumni in oprezni ljudje stavijo za nje kot znamenja. Kje hoče kdo najti kako razpravljanje ali domač pogovor o časti, veri, milosti, verstvu, cerkvi i. t. d., kjer bi ne bilo lahko opazovati različnih pojmov, ki jih imajo ljudje o njih? To ni nič drugega ko to, da se ne ujemajo v pomenu teh besed niti nimajo v svojih duhah istih sestavljenih predstav, ki jih stavijo za nje, in tako veljajo vsi spori, ki slede iz tega, pomenu glasov. Vsled tega vidimo, da v razlaganju zakonov, bodisi božjih ali človeških, ni konca; razlaga rodi razlago in pojasnila so snov za nova pojasnila in omejevanja, razlikovanja in predrugečevanju pomena teh npravstvenih besed ni konca. Te predstave človeškega kova, ker imajo ljudje vedno isto zmožnost, se razmnožajo in infinitum. Marsikdo, ki je bil precej zadovoljen s smislom svetopisemskega besedila ali z določbo v zakoniku, ko jo je čital prvič, je popolnoma izgubil njen smisel, ko je pogledal v razlagalce. Ta razjasnila so mu vzbudila in povečala dvome in so mu razširila nejasnost. Ne pravim tega, češ da so komentarji nepotrebni; ampak da pokažem, kako negotova so imena namešanih modov po svoji naravi celo na jeziku teh, ki so imeli namen in zmožnost, govoriti tako jasno, kakor je zmožen jezik izražati njih misli.

10. Odtodi je neizogibna nejasnost v starih pisateljih. — Koliko nejasnosti je to neizogibno prineslo v spise mož, ki so živeli v davnih vekih in po raznih deželah, na to ne bo treba opozarjati; saj pričajo številne knjige učenjakov, ki so porabili svoje misli v tem smislu, dovolj jasno in kažejo pozornost, napor, bistroumnost in razsodnost, ki jih je treba, da se izkoplje pravi smisel starih pisateljev. Ker pa ni spisov, ki bi nas zanimali, da skrbimo za njih smisel, razumistih, ki vsebujejo ali resnice, ki jih moramo verovati, ali pa zakone, ki se jim moramo pokoriti in ki nam nakopljejo sitnosti, kedar jih ne razumevamo prav ali prestopamo, smemo biti menj v strahih gledé na smisel drugih pisateljev. Ker pišejo ti le svoja mnenja, nas nič ne sili bolj poznati njihova ko njih, poznati naša. Ker ni odvisna naša sreča ali nesreča od njihovih ukrepov, smemo brez nevarnosti biti tujci njihovim pojmom; če jih torej čitamo in oni ne rabijo svojih besed s tisto jasnostjo in preglednostjo, kakor bi morali, jih smemo položiti na stran in ne storimo jim krivice, če sklenemo pri sebi:

Si non vis intellegi, debes negligi.¹

11. Imena predmetov dvoumnega pomena. — Če je pomen imen namešanih modov negotov, ker niso realni vzorci, ki so v prirodi, ki se na nje nanašajo te predstave in ki bi se po njih dala urediti, so imena predmetov dvomljivega pomena iz nasprotnega razloga, namreč ker se mislijo predstave, ki za nje stojé, nanosne (conformable) na realnost stvari, in se nanašajo na nje kakor na vzorce, ki jih je napravila priroda. V naših predstavah predmetov nimamo kakor pri namešanih modih svobode, ustvarjati skupke, kakršni se nam zde prikladni, da bi bili znakoviti znaki, da bi po njih razvrščali in imenovali stvari.

¹ Če se ne daš razumevati, se moraš dati zanemarjati. Prestavljalec.

V teh stvareh se moramo ravnati po narodi, spravljati v sklad naše sestavljene predstave z realnimi bitmi in urejati pomen njihovih imen po stvareh samih. če hočemo, da so naša imena njih znamenja in da stoje za nje. Tu imamo, to je res, vzorce, da se ravnamo po njih; toda vzorce, ki napravijo pomen njih imen zelo negotov; kajti imena morajo biti zelo nestalnega in mnogoličnega pomena, če se nanašajo predstave, ki za nje stojé, na vzorce zunaj nas, ki jih ali sploh ni mogoče poznati, ali pa jih je mogoče, toda nepopolnoma in negotovo.

12. Imena predmetov se nanašajo l. na realne biti. ki se ne morejo poznati. — Imena predmetov imajo, kakor se je razkazalo, dvojno nanašanje v navadni rabi.

Prvič. Včasih so napravljena, da stoje za dejansko konstitucijo stvari, in misli se, da se njih pomen strinja ž njo, odkoder izvirajo vse njih posebnosti in kjer imajo vse svoje središče. Toda ta dejanska konstitucija ali (kakor se primerno nazivlje) bit nam je skrajno neznana, zato mora glas, kakršenkoli se postavi zanj, biti zelo negotov v svoji porabi in ne bo mogoče vedeti, kaj se nazivlje ali bi se moralo nazivati človek ali antimon, kedar stojé te besede za realne biti, ki o njih zgolj nimamo predstav. Zato pa se po tej domnevi imena predmetov, ki se nanašajo na vzorce, ki jih ni mogoče poznati, gledé na svoje pomene nikoli ne morejo spraviti v sklad s temi vzorci in določiti (establish) po njih.

13. Drugič, na sobivajoče kakovosti, ki se le ne popolno poznajo. — Drugič. Ker so jednostavne predstave, ki se kaže, da sobivajo na tvarinah, tiste, ki jih neposredno značijo njih imena. so te, ker so združene v raznih vrstah stvari, prikladni vzorci, ki se na nje nanašajo njih imena in ki se po njih dajo najlažje popraviti; ali niti ti izvirniki ne bodo temu namenu tako dobo služili, da bi puščali ta imena brez zelo raznovrstnih in negotovih pomenov; kajti te jednostavne predstave, ki sobivajo in so združene v istem predmetu, so zelo številne in imajo isto pravico da stoje v sestavljeni posebni predstavi, ki stoji za njo posebno ime, dasi si predstavljajo ljudje popolnoma isti predmet kot predmet prevdarjanja, vendar napravljajo o njem zelo različne predstave, zato ima ime, ki ga rabijo zanj, neizogibno pri raznih ljudeh zelo različne pomene. Jednostavne lastnosti, ki sestavljajo sestavljeno predstavo, so večinoma moči in relacije na izpremembe, ki jih morejo povzročati ali trpeti od drugih teles, so malodane brez konca in kraja. Kdor samo opazuje, kolika mnogoličnost in kolike predrugečbe more trpeti katera izmed nežlahtnih kovin od različne rabe samo ognja in koliko več izprememb katera izmed njih dobi v rokah ločbenika po rabi drugih teles, temu se ne bo zdelo čudno, da se po mojem štetju posebnosti kake vrste teles ne dajo lahko zbrati in popolnoma prepoznati potem preskave, ki so je zmožne naše zmožnosti. Ker jih je torej vsaj toliko, da nihče ne more točno vedeti določno število, jih razkrivajo razni ljudje na razen način v soglasju ž njihovo spretnostjo, pozornostjo in postopanjem; zato nima izbire, ampak mora imeti različne predstave istega predmeta in zato povzročiti, da je pomen njenega navadnega imena zelo mnogoličen in negotov. Kajti sestavljene predstave predmetov so napravljene iz jednostavnih kakor se misli, da sobivajo v naravi, zato ima vsakdo pravico, dejati v svojo sestavljeno predstavo tiste lastnosti, ki jih je našel združene na kupu. Kajti dasi je v tej tvarini zlata človek zadovoljen z barvo in težo, vendar drug misli, da je treba pridejati raztopljivost v kraljevski vodi tej barvi v svoji predstavi zlata, kakor kdo misli na kovnost; ker je topljivost v kraljevski vodi tako stalno združena z njegovo barvo in težo kakor topljivost ali katera druga, so nekateri dejali v njo kovnost ali togost (fixedness) i. t. d., kakor sta učili sporočilo ali izkušnja. Kdo izmed vseh teh je določil pravi pomen besede zlato? Ali kdo naj bo sodnik, ki to določi? Vsak ima svoj vzorec v narodi, ki se sklicuje nanj in po pravici misli, da ima isto pravico, dejati v svojo sestavljeno predstavo, ki jo znači beseda zlato, tiste lastnosti, ki jih je

našel po preizkušnji združene, kakor kdo drug, ki ni tako vestno preizkušal, ima pravico, jih izpuščati, ali tretji, ki je napravil druge poizkušnje, ima pravico, vstavljati druge. Kajti, ker je zveza v naravi teh lastnosti pravi vzrok njih združitve v jedno sestavljeno predstavo, kdo more reči, da ima kdo več pravice, vstavljati ali izpuščati ko kdo drug? Iz tega pa bo neizogibno sledilo, da bodo sestavljene predstave predmetov v ljudeh, ki rabijo za nje ista imena, zelo mnogolične in tako pomeni teh imen prav negotovi.

14. Tretjič, sobivajočim lastnostim, ki so znane, toda nepopolnoma. — Mimo tega je redka katera posebna stvar, ki bi ne bila v nekaterih svojih jednostavnih predstav v zvezi s kakim večjim, v drugih pa manjšim številom posebnih biti. Kdo naj določi v tem slučaju, kateri so tisti, ki naj tvorijo točni skupek, ki ga mora značiti posebno ime? Ali more s pravim ugledom predpisati, katere priročne in navadne lastnosti se naj izpuščajo, ali katere bolj skrite in posebne se morajo vrniti v pomen imena kakega predmeta? Vse to pa pogosto ali zmerom proizvede ta pestri in dvoumni pomen v imenih predmetov, ki povzročajo negotovost, spore ali pomote, kedar jih začnemo modroslovski rabiti.

15. S temi nepopolnostmi — utegnejo služiti meščanski, ne pa primerno modroslovski rabi. — Res je glede na meščanski in navadni razgovor, da slična imena predmetov, urejena v svojem običajnem pomenu po nekaterih prirodnih lastnostih (kakor po obliki in liku pri stvareh znane semenske plodbe in pri drugih predmetih večinoma po barvi v zvezi s kakimi drugimi čutnimi lastnostmi) dovolj dobro označujejo stvari, ki jih ljudje hočejo imeti za predmete svojega govora; tako navadno dovolj dobro razumejo predmete, ki jih meni beseda zlato, jabloko, tako da ločijo drugo od drugega. Toda v modroslovskih preiskavah in prerekanjih, kjer se ima dognati kaka občna resnica in sklepati iz trditev, se izkaže, da točni pomen imen predmetom ni le ne dobro dognan, ampak da ga je tudi zelo težavno dognati. N. pr. kdor bi napravil kovnost ali določeno stopnjo togosti za del svoje sestavljene predstave zlata, more tvoriti stavke o zlatu, ki se razumeva v takšnem pomenu; ali koga drugega ni nikoli mogoče prisiliti, da priznava to, niti ni mogoče prepričati o njih resničnosti, ki mu ni kovnost in določena stopnja togosti del sestavljene predstave, ki jo on rabi za besedo zlato.

16. Primer tekočina. — To je naravna in skoraj neizogibna nepopolnost malodane vseh predmetских imen v vseh kakršnihkoli jezikih, ki jo ljudje lahko najdejo, kedar prehajajoč od zmedenih in nedoločenih pojmov pridejo na točnejša in stroža raziskavanja. Tedaj se prepričajo, kako dvoumne in nejasne so te besede po svojem pomenu, ki so se kazale v navadni rabi čisto jasne in določene. Nekedaj sem bil na nekem shodu veleučenih in duhovitih zdravnikov, kjer se je slučajno načelo vprašanje, tečeli kaka tekočina skozi živčevsko vlakno. Ko se je precej časa prerekalo z različnimi dokazili od obeh strani, sem zaželel jaz (ki sem bil vaje sluti, da nastaja večina prepirov bolj zavoljo besednega pomena ko dejanske razlike v razumevanju stvari) da bi, prej ko se nadaljuje prerekanje, poizvedali in dognali med seboj, kaj pomeni beseda tekočina. Na mah jih je moj nasvet nekoliko osupnil in, če bi bili menj duhoviti ljudje, bili bi morebiti sprejeli moj nasvet za nekaj lahko mislnega ali prešernega; saj ni bilo med njimi nikogar, ki ne bi bil mislil, da popolnoma točno razume, za kaj stoji beseda tekočina, ki se tudi meni ne zdi kako zapleteno predmetško ime. Vendar pa so račili sprejeti moj nasvet in preizkušanje je pokazalo, da ni bil pomen te besede tako dognan in gotov, kakor se je vsem dozdevalo, ampak je vsakemu izmed njih bil znamenje različne sestavljene predstave. To jih je opozorilo, da je glavni prepir veljal pomenu tega izraza, da pa so se le malo razlikovali v svojih mnenjih glede na fluidum in fino tvarino, ki teče po živčnih cevih, čeravno ni bilo lahko doseči ujemanja.

ali se naj zove tekočina ali ne... stvar, ki pa po njih prevdarku ne zasluži, da bi se o njej prepirali.

17. Primer zlato. — Kako navadno je to v večini prepиров, ki se v njih ljudje tako razvzemajo, morebiti omenim na drugem mestu. Tukaj pa samo prevdarjamo nekoliko točneje prej omenjeni slučaj besede zlata in videli bomo, kako težavno je, točno določiti njen pomen. Mislim, da se strinjajo vsi v tem, da jo stavijo za neko telo gotove bleščeče rmenne barve. Ker pa je to predstava, ki so ji pripeli otroci to ime, jim je bleščeči rmeni del pavovega repa pravzaprav zlato. Ker pa so drugi našli združeno s to rmeno barvo v gotovih snovnih delcih topljivost, napravijo iz tega skupka sestavljeno predstavo, ki ji dajo ime zlato kot izraz za neko sorto predmetov in tako izključijo od zlata vse takšne rmeno se bleščeča telesa, ki jih ogenj upepeli, in dopuščajo, da so iz te vrste ali da se morajo uvrstiti pod to ime zlato samo taki predmeti, kakršne raztopi ogenj, dasi imajo to bleščečo rmeno barvo, pa ne upepeli. Kdo drug doda iz istega razloga težo, ki ima, ker je tako naravnost s to barvo združena lastnost kakor njegova topljivost, si misli, isto pravico, da se prida njegovi predstavi in da jo označuje isto ime; zato pa je ono, ki je stvarjeno iz telesa, takove barve in topljivosti po njegovi misli nepopolno; tako naprej z ysem ostalim. Pri vsem tem pa ne more nihče pokazati razloga, zakaj bi se nekatere izmed neločljivih lastnosti, ki so v prirodi vedno združene, morale devati v imensko bit, druge pa izpuščati; ali zakaj bi morala beseda zlato, ki pomeni to vrsto telesa, ki je prstan na njegovem prstu napravljen iz njega, rajši opredeljevala to vrsto po njegovi barvi, teži in topljivosti ko po njegovi barvi, teži in raztopljivosti v kraljevski vodi. Saj je razkranjanje v tej tekočini od njega tako neločljivo kakor raztapljanje v ognju; oboje pa sta le relaciji, ki je med njim in dvema drugima telesoma, ki imata moč, nanj različno dejstvovati. Kajti po kaki pravici je topljivost del biti, ki jo označuje beseda zlato, razkrojljivost pa samo njegova posebnost? Ali zakaj je barva del biti, njegova kovnost pa samo posebnost? Kar menim, je tole. Ker so vse to le lastnosti, ki slone na njegovi realni konstituciji in nič drugega ko moči, dejavne ali trpne, z ozirom na druga telesa, nima nihče oblasti, da bi določil besedi zlato pomen (kakor se nanaša na takšna telesa, kakršna so v prirodi) rajši jednemu skupku predstav, ki se nahaja na tem telesu, ko pa drugemu. Zato mora biti pomen tega imena neizogibno zelo negotov; kajti, kakor se je povedalo, razni ljudje so opazovali razne posebnosti na istem predmetu, nihče pa po mojem mnenju vseh. Zato pa imamo samo prav nepopolne opise stvari, besede pa imajo prav nepopolne pomena.

18. Imena jednostavnih predstav so najmenj dvo-umna. — Po tem, kar se je povedalo, je lahko opaziti, kar se je prej omenilo, namreč da so imena jednostavnih predstav med vsemi najmenj podvržena pomotam in sicer iz tehle razlogov: Prvič, ker so predstave, za katere stojé, vsaka le posamezna zaznatva, se torej pridobivajo mnogo leže in zapomnijo bolj jasno ko bolj zapletene, zato pa niso podvržene negotovosti, ki običajno spremljajo sestavljene predmetov in namešanih modov, ki se jim ne določa tako lahko točno število jednostavnih predstav, ki jih tvoré, in tako ohrani v spominu; in Drugič, ker se nikoli ne nanašajo na kake druge biti, ampak zgolj na tisto zaznatev, ki jo neposredno značijo. To nanašanje pa je tisto, ki zapleta imenom pomen naravno tako in povzroča toliko prepиров. Tisti, ki ne rabijo napačno svojih besed in jih ne stavijo, da bi se prepirali, se redkokedaj motijo v kakem jeziku, ki ga znajo, v rabi in pomenu imen jednostavnih predstav. Belo in sladko, rmeno in grenko imajo prav vsakdanji pomen na sebi, ki ga vsakdo točno razumeva ali lahko žazna, če ga ne zna in se hoče poučiti; za kateri točni skupek jednostavnih predstav pa stoji skromnost ali zmernost v rabi koga drugega, se ne ve izvestno in, dasi radi mislimo, da dobro vemo, kaj pomeni zlato ali železo, vendar točna sestavljena predstava, ki ju drugi devajo za znamenje, ni izvestna in

po mojem mnenju je prav redko, da stoje govorniku in poslušalcu za isti skupek. To mora vsekakor proizvajati pomote in prepire, kedar se rabijo v razgovorih, kjer imajo ljudje opravke z občnimi stavki in bi radi v duhu uravnavali občne resnice in uvaževali posledice, ki se dajejo iz njih izvajati.

19. Prvi za njimi pa so jednostavni modi. — Po istem pravilu so imena jednostavnih modov, najbližja imenom jednostavnih predstav, menj podvržena dvomu in negotovosti, posebno tista o liku in številu, ki imajo o njih ljudje tako jasne in razločne predstave. Ali se je kedaj 'kdo, ki ima duha, da jih razume, zmotil gledé na navadni pomen števila sedem ali trikotnika? Vobče imajo najmenj zapletene predstave vsake vrste najmenj dvomljiva imena.

20. Najbolj dvoumna so imena zelo sestavljenih namešanih modov in predmetov. — Zato imajo namešani modi, ki so napravljeni iz malo in vsakdanjih jednostavnih predstav, običajno imena ne zelo negotovega pomena. Imena namešanih modov pa, ki obsegajo veliko število jednostavnih predstav, so navadno prav dvo- umnega in nedoločnega pomena, kakor se je pokazalo. Imena predmetov so spojena s predstavami, ki niso niti realna bit niti točni zastopniki vzorcev, ki se na nje nanašajo, zato so podvržena še večji netočnosti in negotovosti, posebno kedar jih začnemo modroslovsko rabiti.

21. Zakaj se valita nepopolnost na besede. — Največ nereda, ki se nahaja v naših predmetnih imenih, izhaja večinoma odtodi, ker nam manjka spoznanja in zmožnosti, da bi prodirali v njih dejansko sestavo; zato se bo morebiti kedo čudil, da valim to kot nepopolnost rajši na besede ko na naše duševne moči. Ta ugovor je na videz tako upravičen, da čutim sam dolžnost, da povem povod za svoje postopanje. Izpovedati torej moram, da nisem imel, ko sem v začetku se lotil te razprave, v razumu in precej časa potem, najmenjše misli, da bi bilo sploh kako prevdarjanje besed potrebno; ko pa sem pregledal izvor in sestavo naših predstav ter začel preizkušati obseg in zanesljivost našega spoznanja, se je pokazala tako tesna zveza z besedami, da bi se dalo, ako se ne opazuje prej skrbno sila in način njihovega pomena, prav malokaj jasno in primerno povedati o spoznanju, ki se peča z resnico in ima torej zmerom opravka s stavki; svoje konce sicer ima v stvareh, toda večinoma tako zelo po posredovanju besed, da se mi jih je zdelo komaj mogoče ločiti od našega občnega spoznanja; vrivajo se vsaj tako zelo med naše duševne sile in resnico, ki bi jo rade gledale ter zaznavale, da nam neredko razširjajo pred očmi kakor medij, skozi katerega morajo prodirati vidni predmeti, svojo mračnost in nerednost in motijo naše duševne sile. Če prevdarjamo, koliko zakrivijo besede in njih negotovi in izgrešeni pomeni prevare, ki jo prizadevajo ljudje sebi in drugim, in pomote v prepirih in pojmi, si bomo smeli to misliti ne majhno zapreko na poti do spoznanja; zato nam bodi po mojem zaključku tembolj skrbno svarilo, da se varujemo, ker se je tako malo opazilo, da bi bilo kaka zapreka, da so celo svobodne umetnosti se pečale s tem in prinašale možem slavo učenosti in subtilnosti, kakor nam pokaže sledeče poglavje. Meni pa se vsiljuje misel, da bi prenehalo samo po sebi mnogo sporov, ki povzročajo po svetu toliko šuma, ako bi se jezikovne nepopolnosti bolje pretehtale od konca do kraja; pot do spoznanja pa in morebiti tudi do miru bi bil mnogo bolj uglajen, nego je zdaj.

22. To bi nam naj nalagalo skromnost pri vsiljevanju našega smisla starim pisateljem. — Ker je pomen besed v vseh jezikih zelo odvisen od mislij, pojmov in predstav tistega, ki jih rabi, ni dvoma, da mora neizogibno biti velike negotovosti za ljudi istega jezika in kraja. To je tako očitno na grških pisateljih, da tisti, ki mora čitati njihove spise, najde skoraj v vsakem izmed njih različen jezik, dasi iste besede. Ali kedar se morebiti pridružijo tej naravni težavi v vsakem kraju različni kraji in davni časi, ki so v njih imeli govorniki in pisatelji zelo različne pojme, temperamente, šege in okraske in figure

v govorici i. t. d., kar je vse posamič dejstvovalo na pomen njihovih tedanjih besed, dasi je za nas zdaj vse to izgubljeno in nam neznano, bi se za nas spodobilo, da smo med seboj prizanesljivi v naših razlagah in napačnem razumevanju teh starih spisov. Velikega pomena je sicer, da se ti prav razumejo, toda podvrženi so neizogibnim jezikovnim težavam, ki (če odštejemo imena jednostavnih predstav in nekaterih prav vsakdanjih stvari) ne more brez vednega opredeljevanja izrazov posredovati poslušalcu smisla in namena govornikovega brez kakega dvoma in kake negotovosti. V razgovorih o verstvu, zakonu in blagonravju bodo težave največje, ker so predmeti največjega pomena.

23. Knjige prestavljalcev in pojasnjevalcev Svetega pisma stare in nove zaveze so pač preočiten dokaz za to. Dasi je vse, karkoli se čita v knjigi, nezmotljivo resnično, vendar pa čitatelj utegne biti, da mora neizogibno biti v njenem razumevanju zmotljiv. Niti se ni čuditi, da bo volja božja, kedar se ovije v besede, izpostavljena temu dvomu in tej negotovosti, ki neizogibno spremlja takšno posredovanje; saj je bil celo njegov Sin, ko je bil odet v meso, podvržen vsem slabostim in neudobnostim človeške narave razun greha. Mi bi morali poveljavati njegovo dobrotljivost, ki je razprostrl pred ves svet takšne čitljive črke svojih del in svoje previdnosti in podelil vsemu človeškemu rodu tako dovolj luči in razuma, da tisti, ki ni nikoli k njim prišla ta napisana beseda, niso mogli dvomiti (kedarkoli so začeli iskati), da je Bog, ali da mu gre pokorščina. Ker so torej nauki naravnega verstva očitni in vsemu človeškemu rodu lahko razumljivi in se jim redko nasprotuje in so druge razodete resnice, ki nam jih posredujejo knjige in jeziki, podvržene navadnim in naravnim nejasnostim in težavam, ki so lastne besedam, se zdi meni, da bi se za nas spodobilo, da bi bili skrbnejši in marljivejši v opazovanju prejšnjega in menj oblastni, pozitivni in odločni v naglašanju svojega smisla in razlaganju zadnjega.

X. POGLAVJE.

O zlorabi besed.

1. Zloraba besed. — Mimo nepopolnosti, ki je jezikom naravna, in nejasnosti in zmedenosti, ki se jej je tako težko izogniti v rabi besed, so nekatere prostovoljne (wilfull) napake in nemarnosti, ki jih zakrivijo ljudje pri tem načinu občevarja, ki delajo ta znamenja menj jasna in razločna v njih pomenu, ko bi morala po svoji naravi biti.

2. Prvič, besede brez kake ali brez jasne predstave. — Prvič. V tej vrsti je prva in najočitnejša (palpable) zloraba, če se rabijo besede brez jasnih in razločnih predstav, ali, kar je še slabše, znamenja, ki ničesar ne pomenijo. Teh sta dve vrsti.

1. V vsakem jeziku se dajo opazovati neke besede, ki se izkažejo, če jih preizkušaš, da v svoji izvorni in lastni rabi ne stoje za kake jasne in razločne predstave. Večinoma so jih vpeljale kake modroslovske in verske sekte; kajti njih začetniki in razširjevalci, bodisi da se delajo, da govorijo nekaj posebnega zunaj navadnih pojmov ležčega, ali da bi podpirali čudovita mnenja ali da bi zakrivali kako slabost svoje domneve, redko izpustijo priložnost na kovanje novih besed, in sicer takšnih, ki, če se preizkušajo, se večinoma morajo imenovati izrazi brez pomena. Kajti ker ali niso imela določenih skupkov predstav ž njimi združenih, ko so se v začetku iznašla, ali vsaj takšne, ki se po točni izkušnji izkažejo nesovmestna (inconsistent), ni čuda, če ostanejo potem v notranji rabi iste stranke prazni glasovi, ki pomenijo malokaj ali ničesar med tistimi, ki se jim zdi dosti, da jih imajo pogosto na jeziku kot razločevalne znake svoje cerkve ali šole, ne da bi se mnogo vznemirjali s preizkušanjem, kaj so točne predstave, ki za nje stojé. Ni mi treba

tu kupičiti primerov... čtivo in razgovor podajata vsakemu dovolj primerov, če mu je treba večje zaloge; velekovalci te vrste izrazov, meni so pred duhom učenjaki in metafiziki (med katere je po moji misli vštetih tiste, ki se prepirajo o naravoslovju in modroslovju v zadnjem stoletju) imajo bogato gradivo, ki mu ž njim lahko postrežejo.

3. II. So pa še drugi, ki razširjajo to zlorabo še dalje, ki tako malo skrbé, da bi si naložili besed, ki v svojem prvotnem pomenu imajo komaj kake jasne in razločne predstave, ki so ž njimi spojene, ki po neodpustljivi malomarnosti vsak dan rabijo besede, ki jih je spela jezikovna posebnost z zelo važnimi predstavami, brez sploh kaknega razločnega pomena. Modrost, slava, milina i. t. d. so besede, ki jih ima vsakdo dovolj pogosto na jeziku; toda če bi vprašali marsikoga izmed teh, ki jih rabijo, kaj si ob njih mislijo, bili bi v zadregi, ker ne bi vedeli, kaj naj odgovorijo: to je očiten dokaz, da, čeravno so se naučili teh glasov in jih imajo pripravljene na koncu jezika, vendar ni v njihovem duhu založenih točnih predstav, ki jih naj izražajo drugim.

4. Povzročajo jih učenje besed pred predstavami, ki spadajo k njim. — Ljudje so navajeni od zibelke učiti se besed, ki se lahko pridobijo in ohranijo, prej ko so ljudje spoznali in opravili sestavljene predstave, ki so ž njimi spete ali ki se o njih misli, da se nahajajo na stvareh, za katere stoje, kakor se misli; zato ne nehajo tako ravnati vse svoje žive dni. Ne potrudijo se, da bi spravili v red v duhu določene predstave, ki rabijo za nje svoje besede za tako nestalne in zmedene pojme, kakor jih imajo. Dovolj jim je, da rabijo iste besede kakor drugi ljudje, kakor da bi moral njihov glas na sebi imeti vedno isti pomen. Dasi si ljudje s tem opomagujejo v potrebah, kjer jim je treba se sporazumevati, in zato delajo znamenja, dokler se ne sporazumejo; ali ta brezpomembnost v njihovih besedah, kedar se začno prepirati o svojih načelih in interesih, očitno polni njih govorico izobilje praznega nerazumljenega trušča in učenih besed, posebno v blagonravstvenih predmetih, kjer stoje besede večinoma za samovoljne (arbitrary) in številne skupke predstav, ki niso v naravi redno in vselej združene, se na njih same glasove pogosto samo misli ali pa se jim pripenjajo prav nejasni in negotovi pojmi. Ljudje jemljejo besede, ki jih najdejo pri svojih sosedih; da pa se ne bi zdelo, da ne vedo, za kaj stoje, jih zaupno rabijo, ne da bi si mnogo belili glavo z gotovo dognanim pomenom. Tako dosežejo mimo udobnosti prednost, da, kakor imajo redko, kadaj prav v takih razgovorih, jih je redko mogoče prepričati, da nimajo prav; kajti isto je prizadevati si, da bi izvelkel iz zmote te ljudi, ki nimajo dognanih izrazov, kakor progmati iz bivališča potepuha, ki nima stalnega bivališča. Tako se meni to zdi, vsakdo pa lahko opazuje na sebi in drugih, ali je tako ali ne.

5. II. Nestalna poraba (application). — Drugič. Druga velika zloraba besed je nestalnost v njih rabi. Težko je najti napisano kako razpravo o kakem predmetu, imenoma spornem, kjer bi človek ne opazoval, če čita s pozornostjo, istih besed (in sicer najbolj pomenljivih v razpravi in kar je središče predmeta), da se rabijo zdaj za jeden skupek jednostavnih predstav, zdaj pa za drugega. To je popolna zloraba jezika. Ker imajo besede namen, da so znamenja mojih predstav, da te morem sporočiti drugim ne s kakim naravnim znamenjem, ampak s svojevoljnim imenom, je golo besedičenje in zloraba, če jim dajem včasih ta pomen, včasih pa drugega. Kdor nalašč tako ravna, temu se sme prisojati velika neumnost ali pa še večja nepoštenost. V svojih računih pa bi kdo ravno tako pošteno lahko računal kako številko, da jo sestavlja včasih toliko, včasih pa toliko jedinic (n. pr. številka 3 stoji včasih za tri, včasih za osem, včasih pa za štiri) kakor v svojem govoru ali umovanju stavi isto besedo za različne skupke jednostavnih predstav. Če bi ljudje ravnali v svojih računih tako, ne vem, kdo bi maral ž njimi poslovati. Kdor bi v trgovskih opravkih in posvetnih poslih tako govoril in imenoval 8 včasih sedem, včasih pa devet, kakor bi mu bolje služilo, bi precej imel

na sebi jednega izmed priimkov, ki so ljudem jednako zoprni. In vendar se navadno računa v sporih in učenjaških prerekanjih ista vrsta postopanja med bistroumje in učenost; meni pa se zdi večja nepoštenost ko prestavljanje številne mize v reševanju dolga in prevara tem večja, čim večega pomena je resnica ko dobro ime in denarna vrednost.

6. III. Afektirana nejasnost vsled napačne rabe. — Tretjič. Neka druga zloraba jezika je afektirana nejasnost po rabi starih besed v novih in neobičajnih pomenih ali uvajanje novih in dvournih izrazov brez pojasnitve ali pa tako sestavljanje, ki lahko zmede njihov navadni pomen. Dasi je bilo peripatetiško modroslovje v tem najodličnejše, vendar tudi druge šole niso brez tega. Težko katera izmed njih je, kjer bi ne bilo namotanih težav (tolika je nepopolnost človeškega spoznanja!), ki so jih morali zakriti z nejasnostjo izrazov in zmesi besedam pomen, ki utegne kakor megla zakrivati pred očmi ljudij njih šibke točke, da se ne bi razkrile. Da stojita v navadni rabi telo in razsežnost za dve različni predstavi, je jasno vsakemu, kdor le hoče nekoliko prevdarjati. Kajti če bi bil njun pomen točno isti, bi bilo primerno in ravno tako razumljivo reči telo razsežnosti kakor razsežnost telesa; vendar pa so ljudje, ki čutijo potrebo, zмести njuna pomena. Tej zlorabi in temu zlu zamenjavanju besednih pomenov sta logika in svobodne znanosti, kakor so se po učiliščih obdelovale, pomogli do slovečega imena. Umetnost prerekanja (disputing) se je občudovala in je dosti prispevala k naravni nepopolnosti jezikov, dočim se rabila in usposabljala, da spravlja v nered pomen besedam bolj ko da razkriva vedo in resnico stvari. Kdor pogleda v to vrsto učenih spisov, najde v njih besede dosti bolj nejasne, negotove in nedoločene v njihovem pomenu, ko so v vsakdanjem razgovoru.

7. Logika in disputationes so k temu mnogo prispevale. — To je neizogibno, kjer se cenita zmožnost in učenost po spretnosti v učenem prepiru. In če čakata slava in nagrada te zmage, ki so večinoma odvisne od finoč in ličnosti (niceties) besed, ni čudo, če tako obrnjena bistroumnost zmede, zaplete in sublimira (subtilize) pomen glasov, da nikoli ne pogrešajo, če je treba kaj reči pri ugovarjanju ali zagovarjanju kakega vprašanja; zmaga se ne prisoja tistemu, ki je imel resnico na svoji strani, ampak tistemu, kdor je imel zadnjo besedo v učenem prepiru.

8. To nazivljejo subtilnost. — Ta dasi prav neporabna spretnost in to, kar je po mojem mišljenju naravnost nasprotno potom, ki vodijo do spoznanja, se je vendar doslej štelo pod hvalevrednimi in spoštovanimi imeni subtilnosti in bistroumnosti in se je povečevalo po učiliščih in uživalo izpodbujanje (encouragement) jednega dela učenjaštva na svetu. To ni čudno, ker so našli nekdanji modroslovci (prepirajoči se in prerekajoči modroslovci, mislim take, kakor jih duhovito po pravici imenuje Lukian) in sedanji šolniki stremeč po slavi in časti za svojo veliko obsežno znanost, ki si jo človek dosti lažje svoji ko dejanski pridobi, na tem dober pripomoček, da zastrejo svojo nevednost s čudno in nerazrešljivo mrežo zamotanih besed tembolj pripravnih vzbujati začudenje, ker jih ni bilo mogoče razumevati. V vsej zgodovini se kaže, da niso ti globokoumni doktorji bili bolj modri niti bolj koristni ko njihovi sosedi in da so le malo pospeševali človeško življenje ali družbo, ki so v njej živeli; razun če je kovati nove besede, kjer pa niso proizvajali novih stvari, ki bi se ž njimi pečali, ali zamotavati in zatemnevati pomen starim besedam in tako vse spravljati v dvom in prepir za človeško življenje koristno in vredno, da se priporoča in nagradi.

9. Ta učenost družbi prav malo koristi. — Kajti kljub tem učenim prepircem in vsevednim doktorjem so posvetne vlade dolžne zahvalo za mir, obrambo in svobodo neskolatičnim državlnikom in neuki in zaničevani mehaniki (sramotilno ime) so posredovali napredek koristnih umetnosti. Vendar pa se je ta umetna nevednost in priučena cigansčina v zadnjih dobah mogočno uveljavila po interesu in umetnosti

tistih, ki niso našli ugodnejšega pota na vrhunec veljav in vlade, ki so jo dosegli, ko v zabavi ljudi, ki opravljajoč vsakdanje opravke ne poznajo težavnih besed, in zapletanju lahkomiselnih in nezaposlenih ljudij v zamotane prepire o nerazumljivih izrazih držeč jih vedno v tem neskončnem labirintu zapletene. Povrh pa ni sredstva, pridobiti pristop ali pa odvrniti čudnim in nesmiselnim učenostim vstop ko zavarovati jih okoli in okoli z legioni nejasnih, dvoumnih in neopredeljenih besed, ki pa vendar pretvarjajo ta pribežališča v bolj podobna razbojniškim jamam in lisičjim blagom ko trdnjavam poštenih bojevnikov; če jih je težko dobiti iz njih, to ni zavoljo trdnosti, ki je v njih, ampak zavoljo grmovja in trnja in nepregledne goščave, ki raste okoli. Kajti ker ne mara človeški duh neresnice, ni za nesmisel druge obrambe ko nejasnost.

10. Ali uničuje sredstva spoznavanja in občevarnaja. — Tako se je razširila po svetu naučena nevednost in ta umetnost, zadržati celo vedoželjne može od resničnega spoznanja in je napravila mnogo zmešnjave, dočim je trdila, da poučuje razum. Kajti vidimo, da so drugi dobro misleči in modri može, kojih vzgoja in nadarjenost si nista pridobili one bistroumnosti, morejo drugi drugemu razumljivo se izražati in od jezika v navadni rabi imeti korist. Ali dasi dovolj dobro razumejo neuki ljudje besede bel in črn i. t. d. in imajo o njih stalne pojme predstav, ki jih pomenijo te besede, so se vendar našli modroslovci, ki so imeli dovolj učenosti in subtilnosti na dokaz, da je sneg črn, to se pravi da so dokazali, da je belo črno. S tem so pridobili le to, da so potrli priprave in sredstva razgovora, občevarnja, pouka in družbe, medtem ko z veliko umetnostjo in subtilnostjo niso opravili več, ko da so zamotali in zmedli besedam pomen in zmanjšali jeziku porabnost še bolj, ko je že bila vsled dejanskih pomanjkljivosti, dar, ki ga neslovstveni ljudje niso dosegli.

11. Koristno na zmedo glasov črkam. — Učeni može so ravno tako poučili ljudem razum in koristili življenju, kakor tisti, ki bi znanim črkam izpremenil pomen in s kakim finim učenjaškim pripomočkom, ki daleč preslega zmožnost neizšolanega, neumnega in navadnega človeka, v svojem spisu dokazal, da lahko postavi A namesto B in D namesto F i. t. d. na ne malo začujenje in dobiček svojega čitatelja; saj ima ravno tako malo smisla, staviti črn, ki je beseda, ki priznано stoji za jedno čutno predstavo, staviti jo, pravim, za kako drugo ali nasprotno predstavo, i. e. imenovati sneg črn, kakor staviti to znamenje A, ki je priznana črka, da stoji za jedno modifikacijo glasu, ki ga proizvede gotovo premikanje govoril, za B, ki je priznано, da stoji za drugo izpremembo glasu, ki ga stvori drug določen način govoril.

12. Ta umetnost je zamotala verstvo in pravosodje. — Niti se ni ustavila ta nezgoda pri logičnih podrobnostih ali čudnih praznih spekulacijah; vdrla je v važne zadeve človeškega življenja in družbe... zatemnila in zamotala stvarne resnice zakona in verstva... zanesla zmedo, nered in negotovost v zadeve človeškega rodu in če ne potrla, vendar v veliki meri napravila neporabni ti veliki pravili, verstvo in pravosodje. Ali ni večina pojasnil in preprirov o božjih in človeških zakonih služila samo dejstvu, da je napravila pomen bolj dvomljiv in zmedla čut? Kateri so bili učinki teh pomnoženih čudnih distinkcij in bistroumnih podrobnostij ko nejasnost in negotovost, ker so puščale besede menj razumljive in čitatelja v večji negotovosti? Kako pride drugače, da služabniki, ki jim govori ali piše knez, ukaze lahko razumejo, podaniki njegovi pa njegovih zakonov ne? In, kakor se je opomnilo prej, ali se ne zgodi često, da človek navadnega razumevanja prav dobro razume knjigo ali zakon, ki ga čita, dokler ne popraša razlagalca ali odvetnika, ki napravi med razlaganjem, da besede ali sploh ničesar ne pomenijo ali pa, kar se mu poljubi.

13. In binaj ne veljalo za učenost. — Ali so to povzročili kaki postranski interesi strokovnjakov, ne bom tu preizkušal, ampak prepuščam prevdaranju, ali bi ne bilo dobro za ljudi, ki jim je do tega,

da poznajo stvari, kakršne so, in storijo, kar bi morali, in da ne zapravijo vsega svojega življenja v razgovoru o njih ali porivajo besede semtertje. Ali bi ne bilo dobro, pravim, da se raba besed napravi očitna in direktna in da se ne bi smel jezik, ki smo ga dobili na popolnjevanje spoznanja in kot vez družbe, rabiti na zatamnjevanje resnice in spravljjanje človeških pravic v nered na vzbujanje megle in jemanje razumljivosti blagonravju in verstvu? Ali da bi se vsaj, če se to pripeti, ne cenilo kot učenost ali spoznanje?

14. IV. Misliti si, da so stvari. — Četrtrič. Neka druga grda zloraba besed je ta, da jih jemljejo za stvari. Dasi se to tiče v neki stopnji vseh imen vobče, zadeva vendar bolj posebno predmetška. Tej zlorabi so najbolj podvrženi tisti, ki najbolj omejujejo svoje misli na jeden sestav ter se mu vdajajo v trdni veri popolnosti katerekoli vzprejete hipoteze; tako pridejo do prepričanja, da so izrazi te šole tako priprojeni naravi stvari, da popolnoma odgovarjajo njihovi realni biti. Kogar so torej vzgajili v peripatetiškem modroslovju, ali ne misli na deset imen, ki je pod nje uvrščenih deset povedkov, in da se točno dajejo spraviti v sklad z naravo stvari? Ali je kdo iz te šole, ki bi ne bil prepričan, da so substancialne oblike, vegetativne duše, horror vacui, intencionalne vrste (species) i. t. d. nekaj dejanskega? Teh besed so se naučili precej, ko so se polotili spoznavanja, in so našli, da jih silno naglašajo njih mojstri in sestavi; zato se ne morejo iznebiti misli, da se dajo spraviti v sklad s naravo in da so zastopniki nečesa, kar je dejanski. Platonovci imajo svojo svetovno dušo, epikurovci pa svoje stremljenje na gibanje v svojih atomih, ko mirujejo. Komaj katera šola je v modroslovju, ki bi ne imela različne vrste izrazov, ki jih druge ne razumejo; ali vendar pride ta ciganščina, ki slabosti človeškega razuma tako dobro služi in odevlje človeško nevednost in zakriva njih zmote, po domači rabi med te istega plemena, da bi bila na videz najvažnejši del jezika in vseh drugih najbolj pomenljivi izrazi; če pa kedaj pridejo po prevzvišenosti tega nauka vozovi po zraku in etru, da se kje občno sprejme, bi ti izrazi brez dvoma delali vtise na človeške duhove, da bi jih ustanovili v prepričanju o realnosti takšnih stvari tako zelo, kakor so peripatetične oblike in intencionalne vrste doslej.

15. Primer na snovi. — Koliko imen, ki se mislijo stvari, lahko zapelje razum, v bogati meri razkriva marljivo čitanje modrosloveskih pisateljev in sicer na besedah, ki so malo na sumu takšne zlorabe. Navesti hočem kot primer samo jeden slučaj in sicer prav domač, koliko zapletenih prepirov je bilo o snovi, kakor da bi dejanski bilo kaj takšnega v naravi različnega od telesa, kakor očitno stoji beseda snov za predstavo, različno od predstave telesa! Kajti če bi predstavi, ki stojita za nju ta izraza, bili točno isto, bi se morala na vseh mestih brez razlike dati staviti drugi za drugega. Toda mi vidimo, da čeravno je primerno reči: snov vseh teles je jedna, ne moremo reči, da je telo vseh snovi jedno; mi običajno pravimo jedno telo je večje ko drugo, toda ne zveni dobro (po moji misli se nikoli ne pravi) reči, da je jedna snov večja ko druga. Od kod je torej to? namreč od tudi da, čeravno telo in snov dejanski nista različni, ampak kjerkoli je jedno, tam je drugo. Kajti telo stoji za solidno razsežno oblikovano snov, na čemer je snov samo delni in bolj zmeden pojem, meni se zdi, da se rabi za snov in solidnost telesa, da pa se ne misli tudi na razsežnost in obliko; zato pa govorimo, če govorimo o snovi, vselej o njej kakor o jednem, ker v resnici izrecno ne vsebuje ničesar drugega ko predstavo solidne snovi, ki je povsodi ista, povsodi jednolika (uniform). Ker je to naša predstava snovi, ne razumemo bolj ali govorimo o različnih snoveh na svetu ko o različnih solidnostih, dasi razumemo in govorimo o različnih telesih, ker sta razsežnost in oblika zmožni izpreminjanja. Ali ker solidnost ne more biti brez razsežnosti in oblike, je brez dvombe misel, da je snov ime nečesa, kar je dejanski pod to določbo, proizvedla te nejasne in nerazumljive govornice in prepire, ki so polnili glave

in knjige modroslovcev gledé na materia prima; kako zelo pa utegne zadevati ta nepopolnost mnogo drugih obénih izrazov, prepušчам prevdaranju. To pa vsaj po svoji misli smem reči, da bi imeli na svetu mnogo menj prepirov, če bi se jemale besede za to, kar so, le za znamenja naših predstav, ne pa za stvari same. Kajti kedar preiskavamo snov ali kak drug temu podoben pojem, v resnici preiskavamo le predstavo, ki jo izražamo s tem glasom, sli ujemata ta točna predstava z nečem, kar v prirodi dejanski je, ali pa ne. Če bi ljudje povedali, za kake predstave stavijo svoje besede, bi ne moglo biti pol te nejasnosti ali prepira pri iskanju ali zaščičanju resnice, kolikor jih je.

16. To stori, da zmote ne izginejo. — Ali kakršnekoli nepravilke sledé iz teh besednih napak, gotovo je, da zapelja njih nepretrgana in vsakdanja raba ljudi v pojme, ki so daleč od stvarne resnice. Težavno bi bilo koga pregovoriti, da ne pomenijo v naravi ničesar besede, ki jih je rabil njegov oče ali učitelj, domači župnik ali kak častljiv doktor. To morebiti ni najmanjši razlog, da je ljudi tako težko pripraviti, da bi se odpovedali svojim zmotam celo v čisto modroslovskih mnenjih, kjer jih ne zanima nič drugega ko resnica. Kajti, ker ostajajo besede, ki so jih bili vajeni dolgo časa, krepko v duhu, se ni čuditi, da se napačni pojmi, ki so ž njimi speti, ne dajo odpraviti.

17. V. Stavijo se za to, česar ne morejo pomeniti. — Petič. Neka druga zloraba besed je ta, da se stavijo na mesta stvari, ki jih ne pomenijo ali na noben način ne morejo pomeniti. Lahko opazujemo, da pri obénih predmetstkih imenih, na katerih poznamo le njih imenske biti (essences), kedar jih devamo v stavke in zatrjujemo ali zanikavamo kaj o njih, navadno molče mislimo (predpostavljamo) ali nameravamo, da stoje za realno bit neke vrste predmetov. Kajti, kedar kdo pravi, zlato se da kovati, meni in nam hoče vsiliti nekaj več ko to, da je, kar imenujem zlato, kovno (dasi v resnici več ne pomeni), ampak bi rad, da se to razume, namreč, to zlato i. e., kar ima realno bit zlata, se da kovati; to pa pomeni toliko, da je kovnost odvisna od realne biti zlatá in nedeljiva od nje. Toda kdor ne ve, v čem je ta realna bit, v njegovem duhu zveza kovnosti v resnici ni združena z neko bitjo, ki je ne pozna, ampak le z glasom zlata, ki ga zanj stavi. Tako, kedar pravimo, da »animal rationale« je, in da »animal implume bipes latiss unguibus« ni dobra opredelba človeka, je očitno, da si mislimo ime človek, da v tem slučaju stoji za dejansko bit neke vrste in pomeni, da razumna žival bolje opisuje to dejansko bit ko dvonoga žival s širokimi nohti in brez perja. Kajti zakaj bi ne postavil drugega Platon ravno tako primerno besedo *ἄνθρωπος* ali človek za svojo sestavljeno predstavo, napravljeno iz predstave telesa, ki se loči od drugih po posebni obliki in drugih zunanjih prikaznih, kakor Aristotel dela sestavljeno predstavo, ki ji je dal ime *ἄνθρωπος* ali človek iz telesa in zmožnosti sklepati spetih med seboj, razun če ime *ἄνθρωπος* ali človek stoji, kakor se je domnevalo, za nekaj drugega ko za to, kar pomeni in dejati na mesto nečesa drugega ko predstavo, ki jo s tem hoče izražati?

18. N. pr.: Staviti jih za realne biti predmetov. — Res je, da bi bila imena premetov mnogo bolj koristna in ž njimi napravljeni stavki dosti bolj gotovi, da bi bile realne biti predmetov predstave v našem duhu, ki jih te besede pomenijo. Ker pa teh realnih biti naše besede pogrešajo, zato spravljajo naše besede tako malo spoznanja ali gotovosti v naše razprave o njih; zato pa jih stavi, da bi odpravil to pomanjkljivost, kolikor more, s prikrito supozicijo za nekaj, kar ima to realno bit, kakor da bi ga to spravilo njej nekoliko bliže. Kajti dasi beseda človek ali zlato v resnici ne pomeni ničesar drugega ko neko sestavljeno predstavo med seboj v jedno vrsto predmetov združenih posebnosti, ali vendar je komaj kdo, ki bi si ne mislil pogosto, ko rabi besedo, da stoji vsako izmed teh imen za nekaj, kar ima realna bit na sebi, ki so od nje odvisne te posebnosti. To pa tako malo zmanjša pomanjkljivost naših besed, da jo po očitni zlorabi poveča, kedar jih sta-

vimo za nekaj, čemer ime, ki ga rabimo, ker ne stoji v naši sestavljeni predstavi, nikakor ne more biti znamenje.

19. Zato mislimo, da ni vsaka izpremembra naše predstave o predmetih izpremembra vrste. — To nam kaže vzrok, zakaj se priznava v namešanih modih katera izmed predstav, ki sestavlja sestavljeno, če se izpusti ali izpremeni, da je nekaj drugega i. e. da je druga vrsta, očitno je na nepremišljenem uboju, umoru, očeto-moru itd. Razlog za to je ta, ker je sestavljena predstava, ki jo izraža to ime, ravno tako realna kakor imenska bit (essence) in ni skritega odnosa (reference) tega imena na katero drugo bit ko to. Ali pri predmetih pa ni tako; kajti dasi pri tem imenovanem zlatu kdo dene v svojo sestavljeno predstavo to, kar drug izpusti, in vice versa, vendar ljudje navadno ne mislijo, da se zato vrsta izpremeni; kajti skrivaj v duhu nanašajo to ime in si ga mislijo speto z realno neizpremenljivo bitjo neke bivajoče stvari, ki na njej sloné te posebnosti. Kdor pa dodaja svoji sestavljeni predstavi zlata predstavo togosti in topljivosti v aqua regia, ki je prej ni dejal v njo, o njem se ne misli, da je izpremenil vrsto, ampak samo, da ima popolnejšo predstavo po dodatku druge jednostavne predstave, ki je dejanski vedno združena z onimi, ki je bila iz njih sestavljena njegova prejšnja sestavljena predstava. Toda to odnašanje imena na stvar, ki o njej nismo imeli predstave, nam sploh nič ne pomaga, ampak nas še bolj zapleta v težave; kajti po tem molčečem odnašanju na realno bit te vrste teles, beseda zlato (ki, ker stoji za bolj ali manj popolni skupek jednostavnih predstav, služi na označevanje te vrste telesa dovolj primerno v vsakdanjem razgovoru) sploh nima pomena, ker stoji za nekaj, o čemer sploh nimamo predstave, in tako sploh ne more ničesar pomeniti, kadar je telo samo proč. Kajti dasi se da misliti vse jedno, se bo vendar, če se vestno prevdari, izkazala čisto različna stvar, premišljevatí o zlatu po imenu, ali o delcu v telesu samem, n. pr. o kosu zlate pločevine, ki se pred nas položi, dasi smo v govoru prisiljeni, da stavimo ime za stvar.

20. Vzrok zlorabe je domneva, da dela narava vselej redno (regularly). — To, kar po moji misli ljudi zelo razpolaga, da stavijo imena za realne biti vrst, je prej omenjena domneva, da dejstvuje narava redno pri proizvajanju stvarij in stavi meje vsaki izmed teh vrst tako, da jim podeli točno isto realno notranjo konstitucijo vsakemu posamezniku, ki ga uvrščamo pod isto občno ime. Dočim vsakdo, ki opazuje njih različne lastnosti, težko dvomi, da so razni posamezniki, ki nosijo isto ime, v svoji notranji konstituciji med seboj tako različni kakor nekateri izmed onih, ki smo jih uvrstili pod različna specifična imena. Vendar pa pripravi tu domneva, da hodi ista točna notranja konstitucija vselej z istim specifičnim imenom, ljudi, da so jim ta imena zastopniki onih realnih biti, dasi seveda ne značijo ničesar drugega nego sestavljene predstave, ki jih imajo v duhu, ko jih rabijo. Zato pa povzroča taka raba, če smem tako govoriti, značec jedno stvar, dasi ljudje mislijo drugo, veliko negotovost v človeški govorici, posebno tem, ki jih je učnost prepojila s substancialnimi formami, vsled česar si trdno domišljajo, da so razne vrste stvarij določene in razločene.

21. V tej zlorabi tičita dve napačni domnevi (suppositions). — Ali bodisi še tako nesmiselno in neokusno, staviti naša imena za predstave, ki jih nimamo, ali (kar je isto) za biti, ki jih ne poznamo, ker pomeni to v dejstvu staviti naša imena za znamenja ničesar; je vendar vsakemu očitno (evident), ki le količkaj kedaj prevdarda o rabi besed med ljudmi, da ni nič bolj navadno. Kedar vpraša kdo, jeli stvar, ki jo vidi, recimo mandril ali kak pošasten zarodek, človek ali ne, je očitno, da se ne vpraša, se li ujema ta posebna stvar z njegovo sestavljeno predstavo, ki jo izraža ime človek, ampak ali ima v sebi realno bit vrste stvarij, ki za nje po njegovi misli stoji ime človek. Na ta način rabiti imena predmetov se pravi vključevati v nje tele napačne domneve:

Prvič. Da so gotove točne biti. V skladu s temi da izdeluje narava vse posebne stvari in v skladu s temi se razlikujejo na vrste. Da vsaka stvar ima svojo realno konstitucijo, vsled katere je to, kar je, in na čemer slone njene čutne lastnosti, o tem ni dvoma. Po moji misli pa se je dokazalo, da ne tvori to razlike med vrstami, kakor jih razvrščamo, pa tudi ne med njih imenom.

Drugič. To nam na tihem tudi vriva mnenje, kakor da bi imeli predstave teh proponiranih biti. Kajti, kakov drugačen namen bi imelo preiskavanje, ima li ta ali ona stvar realno bit vrste človeka, če bi ne mislili, da je znana taka specifična bit? To pa je skrajno napačno. Taka raba imen bi torej, da bi stala za predstave, ki jih nimamo, vse kakor morala povzročiti silen nered v razgovorih in sklepanjih o njih in bi bila huda zapreka v občevanju z besedami.

22. VI. Mnenje, da imajo besede gotov in očitiden pomen. — Šestič. Preostaja neka druga še bolj občna zloraba besed, dasi se morebiti manj opazuje, ta pa je ta, da si ljudje, ki so speli ž njimi po dolgi in vsakdanji rabi gotove predstave, radi domišljajo, da je med imeni in pomenom, ki jih v njem rabijo, tako tesna in nujna zveza, da si precej mislijo, da mora človek vsekakor razumeti, kaj pomenijo; zato pa da bi se človek moral zadovoljiti z izgovorjenimi besedami, kakor da bi ne bilo dvoma, da imata govornik in poslušalec nujno iste točne predstave, če se rabijo ti navadni vzprejeti glasovi. Ker torej mislijo, da so, kedar so rabili v razgovoru kak izraz, s tem postavili pred druge stvar samo, ki o njej govoré, in ker ravno tako tudi tako razumevajo besede drugih, češ, da naravno stoji ravno za to, s čemer jih po navadi spenjajo, se nikoli ne potrudijo, da bi razlagali svoje ali razumevali jasno mnenja drugih. Iz tega pa navadno proizhaja šum in prepir brez napredka in pouka; saj so ljudem besede stalna redna znamenja priznanih pojmov, ki pa so v resnici le samovoljna in nestalna znamenja njih lastnih predstav. Vendar pa se zdi ljudem čudno, če včasih vpraša kdo v razgovoru ali (kjer je dostikrat vsekakor neizogibno) v prepiru po pomenu njihovih izrazov, dasi graje, ki jih lahko opazuje človek v razgovoru vsak dan, kažejo očitvidno, da je malo imen sestavljenih predstav, ki bi jih rabila dva za isti popolnoma točni skupek. Težko je imenovati kako besedo, ki bi ne bila za to očitven primer. Življenje je izraz, ki ga ni bolj navadnega; vsakomur bi bila žalitev, če bi ga kdo vprašal, kaj mu pomeni. Vendar pa se dvomi, živi li rastlina, ki leži popolnoma izoblikovana v semenu; je li zarodek (embryon) v jajcu pred valjenjem, ali človek v nesvesti brez čuvstvovanja in gibanja živ ali ne; lahko je zaznati, da ne spremlja vselej jasna, razločna, dognana predstava rabo tako znane besede, kakršna je življenje. Neke grobe in zmedene pojme ljudje seveda navadno imajo in tem pripenjajo navadne besede svojega jezika; taka nedoločna raba besed jim precej dobro služi v njih navadnih razgovorih in opravkih; to pa ne zadostuje modroslovskim raziskavanjem; spoznavanje in sklepanje pa zahteva točne določeni predstavi. Dasi pa ljudje ne bodo tako nerodno topoumni, da ne bi hoteli razumeti, kar drugi pravijo, ne da bi zahtevali razlage njihovih izrazov, niti tako zamudno kritični, da bi popravljali drugim rabo besed, ki jih od njih dobivajo; vendar ne vem, kaka napaka bi mogla biti, želeli razlago besed na videz dvournega smisla, kjer gre za resnico in spoznanje, ali zakaj bi bilo človeka treba biti sram, priznati svojo nevednost v takem smislu kdo drugi rabi svoje besede; saj nima drugega sredstva na pouk, ko da se da poučiti. Ta zloraba, da se sprejemajo besede na slepo vero, se ni nikjer tako razširila, niti s tolikim uspehom, kakor med učenjaki. Razmnožitve in trdovratnosti preprirov, ki so razumni svet tako opustošili, ni zakrivilo nič bolj ko ta napačna raba besed. Kajti, dasi se vobče veruje, da je velika razlika mnenj v knjigah in različnost v preprih, ki raztresajo svet, vendar je večina tega, za kar se prepirajo učenjaki raznih strank med seboj, plod raznih jezikov, ki jih govoré. Kajti lahko si mislim, da kedar kateri izmed njih

pustijo izraze, mislijo na stvari in vedô, kaj mislijo, mislijo vsi isto, dasi bi morebiti radi videli, da je različno.

23. Nameni jezika: Prvič, posredovanje predstav. — Zaključimo to prevdarjanje o nepopolnosti in zlorabi jezika! Ker so nameni jezika v naših razgovorih z drugimi poglavitno tile trije: prvič, seznanjati s svojimi mislimi ali predstavami drugega; drugič, opravljati to s toliko lahkoto in hitrostjo, kakor se da; tretjič pa, s tem posredovati spoznavanje stvari, smemo reči, da se jezik ali zlorabi ali pa je pomanjkljiv, kadar ne doseže katerega izmed teh treh namenov.

Prvič. Besede ne dosežejo prvega namena in ne razkrivajo pred očmi drugega čigave predstave: 1. kadar imajo ljudje na jezikih besede brez določenih predstav v njih duh, katerih znamenja so; ali 2. kadar rabijo navadno vzprejeta imena kakega jezika za predstave, ki jim jih občna raba tega jezika ne daje; ali 3. kadar jih rabijo zelo nestalno tako, da jih stavijo zdaj za jedno, polagoma pa za kako drugo predstavo.

24. Drugič. Opraviti naglo. — Drugič. Ljudje ne posredujejo svojih misli z vso naglostjo in lahkočo, ki sta mogočni, kadar imajo sestavljene predstave, a nimajo razločnih imen za nje. To je včasih napaka jezika samega, ki še ne vsebuje glasu združenega s takšnim pomenom, včasih pa napaka človeka, ki se še ni naučil imena za to predstavo, ki bi jo rad drugemu pokazal.

25. Tretjič. S temi posredovati spoznanje stvari. — Tretjič. Človeške besede ne posredujejo spoznanja stvari, kadar se njih predstave ne ujemajo z realnostjo stvari. Dasi je to pomanjkljivost, ki izvira iz naših predstav, ki se ne dajo spravljati v sklad z naravo stvari, kakor jih utegnejo pozornost, stremljenje, marljivost napraviti, vendar pa doseže tudi do naših besed, kadar jih rabimo kot znamenja dejanskih stvari, ki pa vendar niso imele kake realnosti ali biti.

26. Kako človeške besede v vsem tem svojega namena ne dosežejo. — Prvič. Kdor ima besede kakega jezika brez razločnih predstav v svojem duhu, ki jih za nje rabi, dela, v kolikor jih rabi v razgovoru, samo šum brez smisla ali pomena; bodisi na videz še tako učen po rabi težavnih besed ali naučenih izrazov, v spoznanju pa ni mnogo bolj napredoval, ko bi v učenju tisti, ki bi ne imel v svoji knjižnici ko le gole naslove, ne imel pa njih vsebine. Kajti vse takšne besede, dasi spravljene v razgovor, v pravem skladu slovničarskih pravil ali v harmoniji skrbno razstavljenih period, vendar niso več ko prazni glasovi in nič drugega.

27. Drugič. Kdor ima sestavljene predstave brez posebnih imen za nje, bi ne bil v boljšem položaju ko knjigotržec, ki bi imel v svojem skladišču knjige, ki tu leže neuvezane brez naslovov, ki jih torej ne bi mogel naznaniati komu, ko da pokaže posamezne pole in samo pripoveda o njih. Tega ovira v govorici pomanjkanje besed, da ne more priobčiti svojih sestavljenih predstav; mora torej naštevati posamezne sestavine, ki jih sestavljajo, in jih tako razkriti; tako mora dostikrat rabiti dvajset besed, kar bi kdo drugi izrazil z jedno.

28. Tretjič. Kdor ne stavi vselej istega znamenja za isto predstavo, ampak rabi isto besedo včasih v jednem, včasih pa v drugem pomenu, bi moral veljati v šolah in razgovorih za ravno takega poštenjaka, kakor velja na trgu in v menjalnici tisti, ki prodaja različne predmete pod istim imenom.

29. Četrtič. Kdor rabi besede kakega jezika za predstave, ki so drugačne ko tiste, ki jim jih daje občna raba tiste dežele, ne bo mogel s takšnimi besedami, dasi utegne biti njegov lastni razum napolnjen z resnico in lučjo, mnogo tega posredovati drugim, če ne opredeli svojih izrazov. Kajti, dasi so glasovi takšni, ki se obče poznajo in lahko gredo v ušesa tistim, ki so jih vajeni, vendar ne morejo, ker stoje za druge predstave ko tiste, ki so ž njimi navadno spojene in jih običajno vzbujajo v poslušalčevem duhu, razodevati mislij tistega, ki jih tako rabi.

30. Petič. Tisti, ki si je domislil predmete take, kakršnih nikoli ni bilo, in si je napolnil glavo s predstavami, ki ne odgovarjajo realni naravi stvari, ki pa jim vendar daje uveljavljena in določena imena, utegne napolniti sebi in drugim glavo s fantastičnimi domnevami svojih možgan, ali s tem se ne približa za trohico dejanskemu in resničnemu spoznanju.

31. Kdor pa ima imena brez predstav, temu pogrešajo besede pomena, on govori samo prazne glasove. Kdor ima sestavljene predstave brez imen zanje, temu manjka svobode in ročnosti v izražanju, on mora opisovati. Kdor pa rabi svoje besede netočno (loosely) in nestalno, za tega se ljudje ne menijo ali pa ga ne razumejo. Kdor daje svoja imena drugače ko vsakdanja govorica predstavam, nima v svojem jeziku posebnosti in govori ciganščino. Kdor pa ima predmetska imena, ki se ne strinjajo z realno bitjo stvari, v tem smislu nima snovi pravega spoznanja v svojem razumu, namesto teh pa domnevke (chimeras).

32. Kako pri predmetih. — V naših pojmih gledé na predmete smo podvrženi vsem prejšnjim neprilikam, n. pr. kdor rabi besedo tarantula, ne da bi imel kako domnevo ali predstavo tega, za kar stoji, izgovarja dobro besedo, toda ne meni doslej ž njo ničesar. 2. Kdor vidi v kaki nanovo odkriti deželi razne vrste njemu prej neznanih živalij in rastlin, utegne imeti o njih tako resnične predstave kakor o konju ali jelenu, govoriti o njih pa more samo z opisovanjem, dokler ne prevzame imen, ki jih rabijo domačini, ali jim ne da imen sam. 3. Kdor rabi besedo telo včasih za čisto (samo) razsežnost, včasih pa za razsežnost in solidnost vkup, bo govoril zelo prevarljivo. 4. Kdor daje ime konj tej predstavi, ki jo občna raba imenuje mulo, govori neprimerno in ne bodo ga razumevali. 5. Kdor pa misli, da stoji ime Kentavr za kako realno bit, se moti in pomotoma jemlje besede za stvari.

33. Kako je pri modih in razmerjih (relacijah). — Pri modih in razmerjih vobče smo podvrženi samo štirim prvim neprilikam, namreč: 1. V svojem spominu utegnem imeti imena modov kakor hvaležnost ali ljubezen, vendar pa ne imeti v svojih mislih kakih točnih predstav združenih s tema imenoma. 2. Utegnem imeti predstave, pa ne vedeti imen, ki spadajo k njim; n. pr. utegnem imeti predstavo o človeku, ki pije, dokler se mu ne izpremenita barva in razpoloženje, mu ne odpoveda službo jezik, mu niso oči krvave in mu ne odpovedata nogi in vendar ne vedeti, da se to imenuje pijanost. 3. Utegnem imeti predstave krepostij in napak in tudi njih imena, toda jih rabiti napačno; n. pr. če dajem ime skromnosti tej predstavi, ki jo drugi zovejo in označujejo z glasom pohlepnost. 4. Utegnem rabiti katero izmed teh imen nestalno. 5. Ali pri modih in razmerjih ne morem imeti predstav, ki bi se ne strinjale z bitjo stvari; kajti ker so modi sestavljene predstave, ki jih je duh samovoljno napravil, razmerja pa so samo plodovi prevdaranja ali primerjanja dveh stvari med seboj in tako tudi predstave mojega kova, se pač te predstave vsekakor morajo strinjati s čem, kar je, ker niso v duhu kot posnetki stvarij, ki jih je redno napravila priroda, niti kot posebnosti, ki neločljivo izvirajo iz notranje konstitucije ali bitiakega predmeta; ampak so takorekoč vzorci v mojem spominu z imeni vred, ki naj imenujejo dejanja ali razmerja, kakor začnejo biti. Zmota pa je navadno v tem, da dajem svojim konceptijam napačno ime; ker tako rabim besede v smislu, ki je od narodnega različen, me ne razumejo in mislijo, da imam napačne predstave o njih, ker jim dajem napačna imena. Samo če devam v svoje predstave namešanih modov ali razmerij kake nekonsistentne predstave vkup, si polnim glavo z domisleki; kajti če se take predstave dobro preizkusijo, v duhu niti biti ne morejo, še mnogo menj pa se more kaka dejanska bit po njih imenovati.

34. VII. Slikovita govorica je tudi zloraba jezika. — Ker se dovpt in domisljija rajše vzprejemata ko suha resnica in dejansko spoznavanje, se bo težko priznavalo, da so cvetoči govori in namigavanja v jeziku tudi jezikovne nepopolnosti in zlorabe. Priznavam,

da v razgovorih, kjer bolj iščemo zabavo in užitek ko pouk in popolnjevanje, take okraske, ki se jemljejo iz njih, redko moremo uvrščati med napake. Vendar pa moramo, če hočemo govoriti o stvareh, kakršne so, priznavati, da ni vsa govorniška umetnost mimo reda in jasnosti vsa umetna raba in prenesena raba besed, ki jih je izumilo govornišstvo, za nič drugega, ko da vriva (insinuate) napačne predstave, razvnama strasti in s tem zapeljava razsodek in je tako zares popolno prazno besedičenje; zato pa naj jih dela retorika še tako hvalevredne in priporočljive v javnih in ljudstvu namenjenih nagovorih, v vseh govorih pa, ki jim je namen poučevati in izobraževati, se jih je popolnoma izogibati; kjer pa prideta v poštev resnica in spoznanje, se mora vsekakor šteti za veliko napako jezika ali osebe, ki jih rabi. Kaj pa so in kako mnogolične so, je nepotrebno tukaj povdarjati, knjige o govorništvu, ki jih je obilo na svetu, pouče tiste, ki jim je treba pouka; samo opozoriti moram, kako malo skrbi in se zanima človeštvo za ohrano in pospeševanje resnice in spoznanja, saj se umetnosti prevare negujejo in jim daje prednost. Očividno je, kako radi ljudje varajo in se dajejo varati, ker ima govornišstvo, ta mogočni pripomoček zmote in prevare, svoje redne profesorje, se javno uči in je bilo vselej na dobrem glasu. Ne dvomim, da se bo mislilo, da je velika drznost, če ne brutalnost, da sem toliko proti njej povedal. Zgovornost ima kakor nežni spol na sebi presilne lepote, da bi mogla prenašati, da kdo govori proti njej, in zaman je očitati napake tem umetnostim prevare, ki se jim dajejo ljudje z veseljem varati.

XI. POGLAVJE.

O lečilih proti opisanim nepopolnostim in zlorabam.

1. Vredna so, da se iščejo. — Naravne in povečane nepopolnosti jezikov smo više obširno pregledovali; ker pa je govorica tista krepka vez, ki drži vkup družbo, in skupna struga, ki po njej teče popolnjevanje spoznanja od posameznega človeka in posameznega rodu k drugemu, pač zasluži naše najresnejše misli, da prevdarimo, kaki pomočki se dajo najti proti više omenjenim neprilikam.

2. Niso lahka. — Jaz nisem tako domišljav, da bi menil, da more kak posameznik hoteti popolnoma preustrojiti svetovni jezik, ne, niti jezika svoje lastne dežele, ne da bi se osmešil. Zahtevati pa, da rabijo ljudje svoje besede zmerom v istem smislu in le za določene in jednolične (uniform) predstave, bi se reklo misliti, da bi morali vsi ljudje imeti iste pojme in da ne bi smeli govoriti o ničemer drugem, nego o čemer imajo jasne in razločne predstave. To pa se ne da pričakovati od človeka, ki nima dovolj domišljavosti, da bi si domneval, da more ljudi pripraviti, da bi ali bili zelo učeni (knowing) ali pa zelo molčeči. Tisti mora svet prav malo dejanski poznati, ki misli, da nastopa gladek jezik samo v spremstvu dobrega razuma, ali da govoriti mnogo ali malo ostaja v razmerju z njih spoznanjem.

3. Vendar pa je to lečilo potrebno za modroslovje. — Seveda se morata trg in menjalnica prepuščati njenemu lastnemu načinu govorice in klepetanju se ne sme jemati stara predprava in dasi bi šole in učenjaki morebiti za zlo vzeli, če bi se zahtevalo, da skrajšajo in zmanjšajo število svojih preprirov; vendar mislim, da bi se morali tisti, ki resno hočejo iskati in ohraniti resnico, misliti zavezane prizadevati si, kako bi govorili brez nejasnosti, dvoumnosti in dvomljivosti, ki so jim človeške besede naravno podvržene, ako se ne skrbi.

4. Napačna raba besed je poglavitni vzrok pomot. — Kajti, kdor vestno prevdara pomote in nejasnost, napačne rabe in zmedenost, ki so po svetu razširjene vsled slabe rabe besed, najde kak razlog za dvom, jeli jezik, kakor se je rabil, več prispeval na popolnjevanje ali oviro spoznanja med človeškim rodом. Koliko jih je, ki obra-

čajo svoje misli, kedar mislijo na stvari, samo na besede, posebno kedar obračajo svojega duha na нравstvene predmete; kdo se torej sme čuditi, če je rezultat takih premišljevanj in umovanj skoraj malo več ko glasovi, dočim so predstave, ki jim jih družijo, zelo zmedene in nestalne, ali jih morebiti sploh ni; ali se more kdo čuditi, pravim, da takšne misli in takšna umovanja nehavajo le v nejasnosti in nerazumevanju brez kake jasne sodbe ali spoznanja?

5. Trdovratnost. — Te neprilike zlorabljenih besed nadlegujejo ljudi v njih zasebnih premišljevanjih, mnogo bolj pa stopajo na dan neredi, ki sledé iz njih v razgovoru, pogovoru in sporih z drugimi. Kajti, ker je jezik tista velika cev, ki po njej posredujejo ljudje svoje iznajdbe, razprave in spoznanja med seboj; kdor jo napačno rabi, dasi ne pokvari vrelcev spoznanja, ki so v stvarih samih, ali on stori, kolikor je od njega odvisno, polomi ali ustavi zapornice, po katerih se deli na javno porabo in korist človeškega rodu. Kdor rabi besede brez jasnega in stalnega pomena, ali ne spravlja sebe in drugih v zmoté? Kdor pa to počenja nalašč, bi se naj zaprl kot sovražnik resnice in spoznanja. Vendar pa seli more kdo čuditi, da so vse vede in vsi deli spoznanja tako preobloženi z nejasnimi in istoznačnimi izrazi in brezpomembnimi in dvournimi izrazi, ki lahko zakrivijo, da najpozornejši in najbistroumnejši le prav malo pride do večjega spoznanja in prave vere? Ker se je subtilnost v teh, ki po svojem poklicu učé in branijo resnico, tako zelo uvrstila med vrline, seveda vrlina, ki večinoma ni nič drugega ko prevarljiva in slepivna raba nejasnih in zapeljivih izrazov in je pripravna samo, ljudi zamotati v njih nevednost in napraviti bolj trdovratne v njih zmotah.

6. In prepiranje. — Poglejmo v knjige sporov katerekoli vrste in videli bomo, da je učinek nejasnih, nestalnih ali istoznačnih izrazov le krik in prepir o glasovih, ne da bi prepričavali aliboljšavali človeški razum. Kajti če se gledé na predstavo, ki za njo stoje besede, govornik in poslušalec ne strinjata, spor ne gre o stvarih, ampak o imenih. Kolikorkrat se rabi takšna beseda, koje pomen med njima ni dognan, njune duševne sile nimajo drugega predmeta, ki bi se v njem ujemale, ko zgolj glasove; stvari, ki na nje v tem času mislita, kakor jih izraža ta beseda, so pa popolnoma različne.

7. Primer sta netopir in ptica. — Ali je netopir ptica ali ne, ni sporno; jeli netopir kaj drugega ko to, kar je dejanski, imali druge lastnosti, ko jih dejanski ima, o tem dvomiti, bi bilo skrajno brezsmselno. Ali vprašanje je 1. Ali med temi, ki priznavajo, da imajo le nepopolne predstave o jedni ali obema tema vrstama stvari, ki se za nje, kakor se misli, stavita ti imeni, potem pa je dejansko preiskavanje gledé na ime ptice ali netopirja, da se popolnijo njih še nepopolne predstave s preizkušanjem, ali so jednostavne predstave, ki jim združenim oba dajeta ime ptice, vse, ki se najdejo na netopirju. To pa je vprašanje samo preiskovalcev (ne prepirljancev), ki ne zatrjujejo niti ne zanikavajo, ampak preizkušajo. Ali 2. Med prepirljanci pa je vprašanje, izmed katerih drugi trdi, drugi pa zanika, da bi bil netopir ptica; potem pa velja vprašanje samo pomenu jedne teh ali obeh besed in da, ker nimata obe istih sestavljenih predstav, ki jim dajeta ti imeni, jeden trdi, drugi pa zanikava, da bi se smeli ti imeni dajati drugo drugemu. Ako bi se strinjala v pomenu teh dveh imen, bi ne bilo mogoče, da se prepirata o njih; kajti videla bi precej in jasno (če bi to bilo med njima urejeno), ali se nahajajo vse jednostavne predstave bolj občnega imena ptice v sestavljeni predstavi netopirja ali ne. Tu pa želim, da se prevdarja in skrbno preizkuša, nili večina preprirov na svetu čisto besednih in o pomenu besed in ali če bi izrazi, ki so v njih napravljeni, opredeljeni in v svojem pomenu reducirani (kakor bi morali biti, kjer kaj značijo) na določene skupke jednostavnih predstav, ki za nje stoje ali bi morali stati, bi ti prepiri ne nehali sami od sebe in neposredno izginili. Prepuščam torej prevdarjanju, kaj pomeni, učiti se prepiranja in kako dobro se porabijo v lasten ali drugih prid, ki jim je samo do praznega

bahanja z glasovi, i. e. teh, ki porabijo svoje življenje na prerekanja in prepire. Kedar bom videl katerega teh bojevnikov, da potrga vse izraze dvoumnosti in nejasnosti (kar lahko vsak stori na besedah, ki jih rabi), bom mislil, da je borec za spoznanje, resnico in mir, ne pa suženj prazne slave, slavoehlepja ali strankarstva.

8. Da se popravijo više omenjene napake razgovora do neke stopnje in se preprečijo neprilike, ki jim sledé, utegne biti ravnanje po sledečih pravilih koristno, dokler se ne zazdi komu bolj pripravnemu vredno časa, da premišluje bolj zrelo o stvari in ne napravi svetu usluge s svojimi mislimi o tem predmetu.

Prvič. Lek, ne rabiti nobene besede brez kake predstave. — Prvič. Človek bi se naj potrudil, da ne rabi besede brez pomena, ne imena brez predstave, ki ga stavi za njo. To pravilo se ne izkaže popolnoma nepotrebno tistemu, kdorkoli se potruži in spomni, kolikorkrat je naletel na take besede kakor nagon, sočutje in zoprnost i. t. d. v govorici drugih v taki rabi, da bi lahko sklepal, da tisti, ki so jih rabili, niso imeli v duhu predstav, ki so jih za nje rabili, ampak so jih govorili samo kot glasove, ki so navadno služili namesto vzrokov v sličnih slučajih. Ne da bi te in tem podobne besede imele prav poseben pomen, ki bi se v njem smele rabiti, ampak ker ni naravne zveze med kakimi besedami in kakimi predstavami, se dado te in katere druge naučiti na pamet in govoriti in pisati po ljudeh, ki nimajo v duhu predstav, ki bi bile ž njimi spete, ki pa jih za nje stavijo; to pa bi morale biti, ako naj ljudje govorijo razumljivo vsaj samim sebi.

9. Drugič. Imeti ž njimi v modih spete razločne predstave. — Drugič. Ni dovolj, da rabi človek svoje besede kot znamenja nekih predstav; tiste, ki jih spenja ž njimi, morajo, če so jednostavne, biti jasne in razločne; če pa so sestavljene, morajo biti določene, i. e. točni skupek jednostavnih predstav mora biti v duhu ustanjen (settled), biti spet s tem glasom kakor znamenje tega točno določenega skupka, ne pa kakega drugega. To je zelo potrebno pri imenih modov in posebno pri nravstvenih besedah; te nimajo v naravi določenih predmetov, od koder so vzete njih predstave kakor od svojih izvirnikov, so lahko zelo zmedene. Pravda je beseda, ki jo ima vsakdo na jeziku, toda po navadi v prav nedoločenem netočnem pomenu; to ostane vselej tako, razun če ima človek v svojem duhu razločen pojem sestavljajočih delov, ki tvoré to sestavljeno predstavo, in če je dvojnosestavljena, jih mora znati še razstaviti, dokler ne pride nazadnje do jednostavnih predstav, ki jo tvoré. Dokler pa ne doseže človek tega, slabo rabi svojo besedo, bodisi pravda n. pr. ali katera druga. Ne pravim, da človek mora stati in se spominjati in opravljati to razstavljanje na dolgo in široko vsaki-krat, kedar naleti na besedo pravda; ali vsaj toliko je potrebno, da je tako preizkusil pomen imena, in določil predstavo vseh njenih delov v svojem duhu in da zna to storiti, če se mu poljubi. Če kdo, ki napravi svojo sestavljeno predstavo pravde tako, da je takšno ravnanje z osebo ali lastnino koga drugega, kakor se ujema z zakonom, nima razločne predstave, kaj je zakon, ki je del njegove sestavljene predstave pravde, je jasno, da je njegova predstava pravde sama zmedena in nepopolna. Ta točnost se bo morebiti zdela zelo sitna, zato bo večina ljudi mislila, da se jim naj prizanese, da si ne določijo sestavljenih predstav namešanih modov tako točno v svojem duhu. Ali vendar moram reči, da se ni čuditi, dokler to ni opravljeno, če imajo ljudje veliko nejasnosti in zmede v svojem duhu in mnogo prerekanja v svojih razgovorih z ljudmi.

10. Razločno in primerno (conformable) pri predmetih. — Za pravo rabo predmetских imen je treba nekaj več ko zgolj določenih predstav. Pri teh se morajo tudi imena dati spraviti v sklad s stvarmi, kakršne so; toda obširneje govoriti o tem bom kmalu imel priliko. Ta točnost je brezpogojno potrebna pri raziskavanju o modroslovskem spoznavanju in v prepirih o resnici. Dasi pa bi bilo dobro, če bi obsegala tudi navadno govorico in vsakdanje posle v življenju, je

vendar po moji misli ni pričakovati. Ljudski pojmi se ujemajo z ljudskim razgovorom; dasi pa je oboje dovolj zmedeno, vendar precej dobro služi na trgu in semnju. Trgovci in zaljubljeni, kuharice in krojači imajo besede, da ž njimi opravljajo svoje vsakdanje opravke; tako bi po njihovih mislih lahko tudi modroslovci in prerekovalci izhajali, če bi jih bila volja razumevati se in se dajati jasno razumevati.

11. Tretjič, posebnost. — Tretjič. Ni dosti, da imajo ljudje predstave, določene predstave, ki za nje stavijo ta znamenja, ampak morajo tudi skrbeti, da spravljajo svoje besede v tako bližino besed takih predstav, kakor jih je navadna raba ž njimi spela. Kajti besede posebno že stvorjenih jezikov niso last zasebnikov, ampak navadna merila v prometu in občevanju; zato ne more kdorkoli poljubno izpreminjati pečati, ki jim daje vrednost, niti predružačevati predstav, ki so ž njimi spete, ali vsaj mora, kadar nastopi potreba za to, o tem druge obvestiti. Človeški namen je, kedar govorijo, ali bi vsaj moral biti, da jih kdo razumeva; to pa brez dostikratnih pojasnjevanj, vprašanj in drugih tem podobnih pretrgavanj ni mogoče, kjer ljudje ne sledijo navadni rabi. Jezikovna posebnost je tisto, kar pridobiva našim mislim najlažji pristop v duhe drugih ljudij, zato pa zasluži precej naše skrbi in našega prizadevanja posebni pri duševnih besedah. Posebni pomen in posebna raba izrazov se da najuspešneje naučiti od tistih, ki so v svojih spisih in govorih imeli, kakor se kaže, najjasnejše pojme in na nje obračali svoje izraze z najtočnejšim odbiranjem in najtočnejšo spretnostjo. Tako rabiti človeške besede v skladu z jezikovno posebnostjo sicer nima vselej sreče, da bi se razumelo, ampak prav navadno pušča za seboj grajo na tistem, ki je v jeziku, ki ga govori, tako nespreten, da tega ne razume, kedar se rabi, kakor bi se moralo.

12. Četrtič, razodevati svoj pomen. — Četrtič. Ali ker vsakdanja raba ni tako vidno spela kakega pomena z besedami, da bi ljudje vselej zanesljivo spoznali, za kaj pravzaprav stojé, in ker ljudje v napredovanju svojega spoznanja pridejo do predstav, ki so od navadnih in vsakdanje sprejetih različne, ali morajo za nje napraviti nove besede (česar si ljudje iz strahu, da bi jih dolžili afektiranosti ali novotarstva, le redkokedaj lotijo) ali pa rabiti stare v novem pomenu; zato pa je po opazovanju prejšnjih pravil včasih treba za ugotovitev besedskega pomena pojasniti njih pomen, ali je navadna raba ga pustila negotovega in ne- točnega (kakor pri večini imen zelo zapletenih predstav), ali pa je izraz, ker je zelo bistven v govoru, in pa to, okoli česar se poglavitno suče, podvrženo dvomnosti ali pomoti.

13. To pa na tri načine. — Ker so predstave, ki za nje stoje človeške besede, različnih sort, tako je način spoznavanja predstav, za katere stojé, kedar je prilika, tudi različen. Kajti, dasi se misli, da je opredeljevanje besed primeren način seznanjati s pravim pomenom besed, so pa vendar besede, ki se ne dajo opredeliti, kakor so druge, katerih pomen se more spoznati le z opredelbo, in morebiti so tretje, ki so nekako deležne obeh onih, kakor bomo videli na imenih jednostavnih predstav, modov in predmetov.

14. I. Jednostavne predstave po soimenskih (synonymous) izrazih ali kanzanju. — Prvič. Kedar kdo rabi ime kake jednostavne predstave, ki se ne razume, kakor se zazna, ali pa je nevarnost, da bi se razumelo napačno, ga obezuje zakon odkritosrčnosti in pa namen govorice, da razloži svoj pomen in oznani, za kako predstavo ga stavi. To se ne da, kakor se je razkazalo, opraviti z opredelbo; zato pa, kedar na to manjka soimenske besede, preostaja le jeden teh potov: prvič: včasih imenovati predmet, ki se v njem nahaja ta jednostavna predstava, napravi ime razumljivo tistim, ki poznajo ta predmet in sicer pod tem imenom. Da torej kakemu kmetu posredujemo, kako barvo pomeni »feuillemorte«, utegne zadostovati, da mu povemo, da je tista barva, ki jo ima listje v jeseni, ko se osipava drevje. Drugič. Ali jedini varni način, oznaniti pomen imena kake jednostavne predstave je, pred-

staviti njegovim čutilom ta predmet, ki ga utegne proizvesti v njegovem duhu in storiti, da ima dejanski predstavo, ki stoji beseda za njo.

15. II. Pri namešanih modih z opredelbo. — Drugič: Namešani modi, posebno tisti, ki spadajo k duševnosti (morality), so večinoma taki skupki predstav, kakor jih sestavlja duh po lastni izbiri in katerim ni zmerom najti stalnih vzorcev, zato ni mogoče naznaniti pomena njihovih imen kakor onih jednostavnih predstav s kazanjem, zato pa se dajo popolnoma in točno opredeliti. Kajti, ker so sestave raznih predstav, ki jih je dejal vkup človeški duh samovoljno brez ozira na kake izvirnike, ljudje lahko točno vedo predstave, ki so v tem skupku, ako se jim poljubi, in tako rabijo te besede v gotovem in nedvomljivem pomenu in popolnoma pojasnijo, kedar je prilika, za kaj stojé. To polaga, če se dobro prevdari, ostro grajo na tiste, ki ne govoré o duševnih stvareh prav jasno in razločno. Kajti, ker se točni pomen imen namešanih modov ali, kar je isto, realna bit vsake vrste da točno izvedeti, ker niso naravine, ampak človeške tvorbe, je velika malomarnost in popačenost, govoriti o duševnih stvareh z negotovostjo in nejasnostjo. To je bolj odpustljivo pri pečanju z naravnimi predmeti, kjer se je težko izogniti dvomljivim izrazom iz popolnoma nasprotnega vzroka, kakor bomo precej videli.

16. Duševnost se da dokazati. — Vsled tega brez strahu mislim, da je duševnost dostopna dokazu ravno tako kakor matematika; kajti točna realna bit stvari, ki za nje stoje duševne besede, se da točno znati in tako skladnost ali neskladnost stvari samih zanesljivo razkriti, v čemer tiči popolno spoznanje. Naj ne ugovarja kdo, da je v duševnosti pogosto treba rabiti predmetna imena kakor tudi v tistih modih, od koder prihaja nejasnost. Kajti gledé na predmete, kedar se upoštevajo v duševnih razgovorih, se ne preiskava toliko njih drugačna narava, kolikor se predpostavlja; n. pr. kedar pravimo, oni človek je podvržen zakonu, s tem imenom človek pa ne imenujemo ničesar drugega ko telesno razumno stvar; nikakor pa se ne prevdaria, kaj je v tem slučaju realna bit ali so druge kakovosti te stvari. Zato utegne biti med prirodoписci tako preporno, kakor hoče, jeli kak otrok ali zмене (changeling) človek v prirodoписnem smislu, duševnega človeka se to prav nič ne tiče, ki je ta nepredrukačna, neizpremenljiva predstava, ki se ji pravi telesno razumno bitje. Kajti če bi se našla opica ali kaka druga stvar, ki bi rabila pamet v toliki stopnji, da bi mogla razumevati občna znamenja in izvajala sklepe o občnih predstavah, bi brez dvoma bila podvržena zakonu in bi v tem smislu bila človek, kako zelo bi se tudi razlikovala po telesni obliki od drugih tega imena. Predmetna imena, če bi se rabila, kakor bi se morala, ne morejo spravljati v nered duševnih kakor tudi ne matematičnih razgovorov; tu, če govori matematik o kocki ali krogli zlata ali kakega drugega telesa, ima svojo jasno in določeno predstavo, ki se ne izpreminja, dasi se pomotoma utegne obrniti za kako posebno telo, ki k njemu ne spada.

17. Opredelba more dati duševnim razgovorom jasnost. — To sem tu omenil mimogredé, da pokažem, kake posledice ima za ljudi v njih imenih namešanih modov in torej v vseh njih duševnih razgovorih, opredeliti svoje besede, kedar je slučajno treba, ker to more podeliti duševnemu spoznanju toliko jasnosti in gotovosti. Veliko pomanjkanje odkritosrčnosti mora biti (da ne rabim hujše besede), odklanjati to; kajti opredelba je jedino sredstvo, ki se ž njim da spoznati pomen duševnih besed, povrh pa sredstvo, ki se ž njim da zanesljivo izvedeti njih pomen, ne da bi bilo treba zapustiti sobo za kak spor o njem. Zato pa je malomarnost ali popačenost (perverseness) mnogo ljudij neopustna, če njihovi razgovori o duševnosti (morality) niso dosti bolj jasni ko oni v prirodoписju; saj se vršijo o predstavah v duhu, ki ni nobedna izmed njih neresnična ali nesorazmerna, ker nima nobedna izmed njih zunanjih bitij za izvirnik, ki bi se na nje nanašale in jim morale odgovarjati. Za ljudi je dosti lažje, napraviti si v duhu predstavo, ki bodi vzorec, ki mu dajo ime pravice; s tem tako napravljenim vzorcem

se strinjajoča dejanja se morajo staviti pod to ime; ko pa ustvariti si, ko smo videli Aristejdo, kako predstavo, ki bi morala v vsem biti točno njemu podobna; on je, kakršen je, naj si ljudje napravijo o njem predstavo, kakršna se jim poljubi. Za jedno jim je treba samo poznati skupek predstav, ki so sestavljene v njihovem duhu, za drugo pa morajo iskati po celi naravi popolnoma skrito konstitucijo in mnogolične kakovosti stvari, ki je zunaj njih.

18. Je jedini način. — Drug razlog, ki dela opredeljevanje namešanih modov posebno duševnih besed tako potrebno, je to, kar sem nekoliko prej omenil, namreč, da je jedini način, ki se ž njim da pomen večine izmed njih z gotovostjo spoznati. Kajti, ker so predstave, ki za nje stojé, večinoma takšne, da niso njih sestavine nikjer vkup, ampak raztrošene in pomešane z drugimi, je duh jedini tisti, ki jih zbere in jim da jedinstvo jedne predstave. Samo po besedah, ki naštevajo posamezne jednostavne predstave, ki jih je duh zjedini, moremo druge seznaniti s tem, za kaj stoje njih imena; sodelovanje čutil nam ne pomaga v tem slučaju tako, da bi nam predstavljalo čutne predmete, da pokažejo predstave, ki naša imena te vrste stojé za nje, kakor se pogosto dogaja pri imenih čutnih jednostavnih predstav in do neke stopnje tudi pri onih predmetov.

19. III. Pri predmetih pa s kazanjem in opredeljevanjem. — Tretjič. Za razlaganje pomena predmetских imen, kakor stoje za predstave, imamo za njih različne vrste, se morata porabiti v mnogih slučajih oba prej omenjena načina, namreč razkazovanje in opredeljevanje. Kajti, ker so navadno v vsaki vrsti nekatere vodilne kakovosti, ki ž njimi mislimo ostale predstave spete, ki tvore našo sestavljeno predstavo te vrste, damo precej specifično ime tej stvari, ki se na njej najde ta karakteristični znak, ki je po našem mnenju razločevalna predstava te vrste. Te vodilne ali karakteristične (kakor jih smem imenovati) predstave v vrstah živali in rastlin so (kakor se je opomnilo prej v VI. pogl. 29 in IX. pogl. 15) večinoma oblika, na neživih telesih, na nekaterih pa oboje vkup. Zdaj pa se

20. Predstave vodilnih predmetских kakovosti se najbolj dobivajo po kazanju. — Te vodilne čutne kakovosti so tiste, ki tvoré glavne sestavine naših posebnih predstav in zato del opredelb naših posebnih imen, ki se najlaže opazuje in se ne izpreminja, kakor se prisojajo predmetским vrstam, ki spadajo v krog našega spoznavanja. Kajti dasi lahko zdravočuten človek po svoji naravi označi iz živalnosti in razumnosti sestavljeno predstavo združeni v istem predmetu kakor označi kak drug skupek, vendar, kedar se rabi kot znamenje, ki naj stoji za neko vrsto stvari (creatures), ki jo mi štejemo v lasten rod, je morebiti zunanjo obliko ravno tako treba vzeti v našo sestavljeno predstavo, ki jo izraža beseda človek, kakor kako drugo, ki jo najdemo v njej; zakaj torej bi ne bila Platonova »animal implume, bipes, latiss unguibus« dobra opredelba imena človek, ki stoji za to vrsto stvari, se ne da lahko pokazati, kajti oblika je kot vodilna kakovost, ki na videz to vrsto bolj določa ko pa zmožnost umovanja, ki se ne pojavi od začetka, pri nekaterih pa nikoli. Če pa se ne priznava, da je temu tako, ne vem, kako je mogoče oprostiti umora tiste, ki moré pošastne zarodke (kakor jih zovemo) zavoljo neredne oblike, ne da bi vedeli, imajoli razumno dušo ali ne. To pa se ne da bolje razložiti na dobro oblikovanem ko na slabo oblikovanem otroku brž o porodu. Ali nas je kdo poučil, da ne more razumna duša zavzemati drugega bivališča ko ravno s takšnim ospredjem, ali da se ne more pridružiti telesu ko takšnemu in ga oživljati, ki ima ravno tako zunanjo zgradbo?

21. Zdaj pa se te vodilne kakovosti najbolj spoznajo tako, da se pokažejo; drugače pa je težavno posredovati njih spoznavanje. Kajti obliko kakega konja ali kazuarja bodo duhu le grobo in nepopolnoma vtisnile besede, pogled na žival opravi to tisočkrat bolje. Predstave posebne barve zlata si ne pridobiš po, nobednem opisu, ampak le pogosto

vežbanje očíj na njej ti jo pridobi, kakor je očitno na tistih, ki so vajeni te kovine, ki pogosto ločijo pravo od ponarejene, čisto od pomešane po pogledu, dočim drugi (ki imajo ravno tako dobre oči, ki pa si niso pridobili po vaji te točne fine predstave te posebne rmenine) ne bodo videli kake razlike. Isto se sme reči o tistih drugih jednostavnih predstavah, ki so posebne kakemu predmetu, za njih točne predstave ni posebnih imen. Posebni zvenčeči zvok, ki ga ima zlato, razločen od zvoka drugih teles, ne nosi posebnega imena, kakor tudi ne posebna rmenina, ki je lastna tej kovini.

22. S predstavami njih moči najboljše seznanja opredelba. — Ker pa je mnogo jednostavnih predstav, ki tvorijo naše posebne predmetne predstave, moči, in ne leže razkrite pred našimi čutili na stvareh, kakor se navadno pojavljajo, zato se v pomenu naših predmetnih imen bolje seznaniti z nekaterimi deli pomena naštevaje te jednostavne predstave, ko da se pokaže predmet sam. Kajti ta, ki doda k rmeni blesteči barvi zlata, ki si jo dobil po pogledu, iz mojega navajanja predstave velike kovnosti, topljivosti, togosti in raztopnosti v aqua regia, bo imel popolnejšo predstavo zlata, ko jo more dobiti, če ogleda kos zlata in si tako vtisne v duha samo njegove očitne lastnosti. Ali če bi ležala očitna formalna konstitucija te blesteče, težke, kovne stvari (ki iz nje teko vse te njegove posebnosti) pred našimi čutili kakor formalna konstitucija ali bitakega trikotnika, bi se ravno tako lahko določil pomen besedi zlato kakor pomen besedi trikotnik.

23. Prevdarjanje o spoznanju duhov. — Na tem lahko spoznamo, kako popolnoma leže temelji vsega našega spoznavanja telesnih stvari v naših čutilih. Kajti, kako jih vedo duhovi, ki so brez teles (njih znanje in njih predstave o teh stvareh so gotovo mnogo bolj popolne ko naše), sploh nimamo pojma, ne predstave. Ves obseg našega spoznanja ali domnevanja ne sega za naše predstave, ki jih meji način našega zaznavanja. Seveda pa se ne sme dvomiti, da pač imajo duhovi višje vrste ko ti v meso odeli ravno tako jasne predstave o temeljni konstituciji predmetov, kakor jih imamo mi o trikotniku, in tako zaznavajo, kako teko odondoli vse njih posebnosti in dejstvovanja, toda kako si pridobijo to spoznanje, presega naše razumevanje.

24. IV. Tudi predmetne predstave se morajo dati spravljati v sklad s stvarmi. Četrtrič. Dasi pa opredelbe dobro služijo razlagi predmetnih imen, v kolikor stojé za naše predstave, jih vendar ne puščajo brez velikih nepopolnosti, v kolikor stojé za stvari. Kajti, ker se naša predmetna imena ne stavijo zgolj za naše predstave, ampak se nazadnje rabijo, da bi predstavljala stvari in se torej stavijo na njih mesto, mora njih pomen strinjati se ravno tako z resnico stvari kakor s človeškimi predstavami. Zato pa ne smemo pri predmetih vselej ostajati pri navadni predstavi, ki običajno velja za pomen te besede, ampak moramo iti nekoliko dalje in preiskavati naravo in posebnosti stvari samih in s tem popolniti, kolikor moremo, svoje predstave o njih različnih vrstah, ali pa se jih učiti od tuki, ki poznajo take vrste stvari in so v njih izkušeni. Kajti ker je namen, da stojé njih imena za take zbirke jednostavnih predstav, ki dejanski so v stvareh samih, kakor tudi za sestavljene predstave v duhu drugih ljudi, kjer stojé v svojem navadnem pomenu, zato se mora, da se njih imena prav določijo, preiskavati prirodoisje in je treba njih posebnosti skrbno in s prevdarkom poiskati. Kajti ni dosti na izogibanje nepravilnosti v razgovoru in umovanju o naravnih telesih in predmetnih stvareh, da se je človek naučil od jezikovne posebnosti navadno, toda zmedeno ali prav pomanjkljivo predstaviti, ki se za njo rabi vsaka beseda, in ohraniti jih za to predstav v svoji rabi; ampak mi se moramo seznaniti z zgodovino te vrste stvarij in si tako popraviti in določiti sestavljene predstave, ki spadajo k vsakemu specifičnemu imenu; v razgovoru z drugimi (če najdemo, da nas napačno razumejo), bi morali povedati, kaj je sestavljena predstava, ki za njo stavimo takšno ime. To je tembolj potrebno za vse tiste, ki iščejo spo-

znanje in modroslovsko resnico, dočim imajo otroci, ki so se naučili besed, le pomanjkljive pojme o stvareh, na slepo srečo in ne mislijo mnogo in redko ustvarjajo določene predstave, ki bi jih izražale besede. Ta navada (ker je lahka in dovolj dobro služi opravljanju vsakdanjega življenja in pogovoru) se rada nadaljuje v moško dobo. Tako se začne na napačnem koncu: uče se najprej besed in sicer popolnoma, pojme pa, ki za nje rabijo te besede, pozneje prav površno. Tako pride, da ljudje, ki govorijo jezik svoje dežele, to se pravi po slovnicih pravilih tega jezika, vendar govorijo prav neprimerno o stvareh samih; v svojem umovanju med seboj le malo napredujejo v razkrivanju koristnega znanja in spoznanja stvari, kakršne so same na sebi, ne pa v naših domišljijah; za napredek našega spoznanja nima dosti pomena, kako se zovejo.

25. To ni lahko doseči. — Zato bi bilo želeti, da bi večaki v prirodoslovnih raziskavanjih in poznavalci raznih vrst prirodnin napisali te jednostavne predstave, ki se v njih po njihovem opazovanju posamezniki vsake vrste stalno ujemajo. To bi odpravilo velik del te zmede, ki jo povzročajo nekateri, ki rabijo isto ime za skupek manjšega ali večjega števila čutnih lastnosti sorazmerno navadi, ki jih je seznanila z njimi, ali točnosti v opazovanju lastnosti kake vrste stvari, ki spadajo pod jedno ime. Ali slovar te vrste, ki bi obsegal tako rekoč prirodopis, zahteva premnogo rok kakor tudi časa, stroškov, truda in bistroumnosti, da bi ga smeli kedaj pričakovati; dokler pa se to ne udeje, se moramo zadovoljiti s takimi opredelbami predmetov imen, ki razlagajo smisel, v katerem jih rabijo ljudje. Dobro bi bilo, kjer se ponuja prilika, če bi nam podali toliko. To pa se navadno ne stori, ampak ljudje govorijo drugi drugemu in se prepirajo z besedami, v katerih se ne strinjajo gledé na pomen iz same pomote, češ da so pomeni navadnih besed gotovo dognani in da bi bilo sramota, da bi jih kdo ne znal. Obe domnevi pa sta neresnični, ker nima nobedno ime sestavljenih predstav tako dognanega določenega pomena, da bi se vedno rabilo za točno isto predstavo. Niti kaka sramota ni za človeka, ne imeti gotovega znanja o čem ko po potrebnih potih pridobitve; zato pa ni nikaka sramota, ne vedeti, za kako točno predstavo stoji kak glas v duhu drugega človeka, razun če mi pojasni na kak drug način ko s samo rabo glasu; saj drugega pripomočka ni, da bi kdo vedel brez take izjave. Seveda potreba sporazumevanja z jezikom ujedini ljudi gledé na pomen navadnih besed v neki strpnosti obširnosti, ki utegne služiti za navaden razgovor; in tako se ne more misliti, da bi kdo nekakor ne poznal predstav, ki so spete z besedami po občini rabi v jeziku, ki mu je vsakdanji. Toda ker je navadna raba prav negotovo pravilo, ki se nazadnje razbije na predstave posameznika, se prepogosto izkazuje prav izpremenljiv vzorec. Dasi pa bi zahteval tak slovar, kakršnega sem više omenil, preveč časa, stroškov in truda, da bi bilo nanj upati v tem stoletju, vendar po moji misli ne bi bil brez smisla nasvet, da bi se besede, ki stojé za stvari, ki so znane in se odlikujejo po svoji zunanji obliki, opremile z majhnimi risbami in slikami. Slovar tako opremljen bi morebiti z večjo lehkoto in v krajšem času učil pravi pomen mnogo izrazov posebno v jezikih oddaljenih krajev in časov in ustalil v duhu ljudem resničnejše predstave stvari, ki čitamo njih imena pri starih pisateljih, ko jih morejo posredovati trudapolna pojasnila učenih razlagalcev. Prirodopisci, ki obdelujejo rastline in živali, so se prepričali o koristi tega postopanja in tisti, ki si jih ogleda, lahko prizna, da ima jasnejšo predstavo, kaj je apium ali ibex, od majhne slike te rastline ali živali, ko bi mu jo podala dolga opredelba imen. In tako bi se mu zgodilo gledé na strigilis in sistrum, če bi namesto glavnika in cimbala¹ (kakor se dasta posloveniti besedi) mogel videti ob robu majhno sličico teh priprav, kakršni so rabili stari klasični narodi. »Toga,

¹ Obe besedi napačno prestavljeni! Prestavlji.

tunica, pallium« so besede, ki se po slovensko lahko imenujejo rimski plašč, srajca, grški plašč; ali to nam ne poda jasnejših predstav, kaka so bila ta oblačila, ko jih imamo o obrazih krojačev, ki so jih izdelovali. Take stvari, kakršne so te, ki jih loči oko po njihovi podobi, bi se najbolje pridobivale po dobrih risbah in bi točneje opredeljevale pomen takšnim besedam ko kake druge besede, ki se za nje stavijo ali rabijo na njih opredelbo. Ali to le mimogredé.

26. V. Po stalnosti njih pomena. — Petič. Če se hočejo ljudje izogniti trudapolnemu pojasnjevanju, kaj pomenijo njihove besede, opredelbe njihovih izrazov pa se ne morejo dobiti, je vsaj toliko od njih pričakovati, da v vseh razgovorih, kjer hoče kdo koga poučiti ali prepričati, da stalno rabi isto besedo v istem smislu. Če se to stori (tega pa nihče ne more odklanjati brez suma neodkritosrčnosti), se utegne mnogo knjig, ki so na svetu, pogrešati; mnogo nasprotovanj v prepirih bi našlo svoj konec; mnogo teh debelih knjig, natlačenih dvoumnih besed, ki se zdaj rabijo v tem, zdaj v drugem pomenu, bi se skrčilo na prav skromen obseg in mnogo modroslovskih (da omenim samo te) kakor tudi pesniških spisov bi se dalo spraviti v orehovo lupino.

27. Kedaj je treba pojasniti različnost. — Ali vrh vsega tega se mora priznati, da smo z besedami z ozirom na neskončno mnogoličnost mislij tako pičlo oskrbljeni, da bodo ljudje, ki potrebujejo izrazov, ki se strinjajo z njihovimi točnimi pojmi, vkljub svoji skrajni previdnosti, morali rabiti isto besedo v nekako drugačnih smislih. Dasi bo v nepretrganem razgovoru ali zasledovanju kakega predmeta težko najti priliko, da se odskoči na kako posebno opredelbo tolikokrat, kolikokrat človek izpremeni pomen kakega izraza; bo vendar pomenljivost razgovora večinoma, če ni prevara namenjena, zadostno vodila nepristranske in razumne čitatelje na njegov pravi pomen. Kjer pa to ne zadostuje za vodilo čitateljevo, tam ima pisatelj dolžnost, da razloži svoje mnenje in pokaže, v kakem smislu rabi na tem mestu ta pojem.

KONEC III. KNJIGE.

IV. knjiga.

I. POGlavJE.

O spoznavanju vobče.

1. Naše spoznavanje se peča s predstavami. — Ker nima duh v vseh svojih mislih in umovanjih drugega neposrednega predmeta razun svojih predstav, ki jih ogleduje ali more ogledovati sam, je očitvidno, da se peča naše spoznavanje samo ž njimi.

2. Spoznavanje je zaznavanje strinjanja ali nestrinjanja dveh predstav. — Spoznavanje torej se meni ne zdi nič drugega ko zaznavanje zveze in strinjanja ali nestrinjanja in nasprotovanja med katerimi naših predstav. V tem samo tiči jedro. Kjer je to zaznavanje, tam je spoznanje; kjer pa ga ni, tam zaostajamo, dasi lahko domnevamo, ugibljemo ali verujemo, vedno za spoznanjem. Kajti kedar vemo, da belo ni črno, ali počenjamo kaj drugega, ko da zaznavamo, da se ne ujemata ti predstavi? Kedar imamo skrajno gotovost dokaza, da so trije trikotnikovi koti jednaki dvema pravima, ali počenjamo kaj več, nego da zaznavamo, da se mora enakost dvema pravima strinjati in se ne da ločiti od treh trikotnikovih kotov?

3. To strinjanje je četvero. — Ali da se razume nekoliko razločneje, v čem je to strinjanje ali nestrinjanje, utegnemo vse to skržiti na sledeče štiri sorte:

- I. istost ali različnost,
- II. odnosnost,
- III. sobivanje ali nujna zveza,
- IV. dejanska bit.

4. Prvič. O istosti ali o različnosti. — Prvič. Gledé na prvo vrsto strinjanja ali nestrinjanja, to se pravi istost ali različnost. Prvi dej duha je, kedar sploh ima kake občutke ali predstave, da zaznava svoje predstave; v tej meri pa kakor jih zaznava, da spoznava, kaj je vsaka in tako tudi zaznava njih razliko in da jedna ni druga. To je tako absolutno nujno, da bi brez nj sploh ne bilo spoznanja, ne umovanja, ne domišljije ne razločnih misli. S tem zaznava duh jasno in nepogrešno, da se ujema vsaka predstava sama s seboj in da je to, kar je; da pa se ne ujemajo vse razločne predstave, to se pravi, da jedna ni druga: vse to pa opravlja brez trpljenja, truda ali sklepanja, na prvi pogled vsled svoje naravne moči zaznavanja in razločevanja. Dasi pa so znanstveniki to skržili v oni občni pravili, »kar je, to je« in pa »ni mogoče, da bi ista stvar bila in da bi je ne bilo«, da se dasta porabiti v vseh slučajih, kedar se utegne nameriti prilika, da se o tem razmišlja; vendar pa je gotovo, da se prvič udejevtvuje ta zmožnost pri posebnih predstavah. Človek nezmotljivo ve, kakor hitro jih sploh ima v svojem duhu, da sta predstavi, ki ju imenuje belo in okroglo pravi predstavi, ki sta, in da nista drugi predstavi, ki ju imenuje rdeče ali kvadratno. Tudi ni načela niti stavka na svetu, ki bi mu jih mogla bolj pojasniti in napraviti

bolj zanesljivi, nego sta bili prej brez kakih takšnih splošnih pravil. To je torej prvo strinjanje ali nestrinjanje, ki ga zazna duh na svojih predstavah in vselej zazna na prvi pogled; če pa se zgodi kedaj kak dvom, se vselej izkaže, da velja to imenom, ne pa predstavam samim; njih istost ali različnost se zazna vselej in precej in tako jasno, kakor so predstave same, niti ne more biti drugače.

5. Drugič. Odnosnost. — Drugič. Sledeča vrsta strinjanja ali nestrinjanja, ki jo zaznava duh na kateri svojih predstav, se sme po mojem mnenju imenovati odnosnost in ni nič drugega ko zaznava odnosnosti med kakima predstavama kake vrste koli, bodi si predmetov, modov ali kakih drugih. Kajti ker morajo vse razločne predstave biti večno znane, da niso iste in se vobče in stalno zanikavajo druga gledé na drugo, bi sploh ne bilo mogoče kako pozitivno spoznanje, če bi ne mogli zaznati kake odnosnosti med našimi predstavami in najti strinjanje ali nestrinjanje, ki je med njima in jih duh na kak način zasledi, ko jih primerja.

6. Tretjič. O sobitnosti. — Tretjič. Tretja vrsta strinjanja ali nestrinjanja, ki se da najti na predstavah, ki se ž njimi peča duhova zaznava, je sobitnost ali nesobitnost na istem predmetu, to pa posebej spada k predmetom. Tako, kedar pravimo gledé na zlato, da je stanoovitno (fixed), naše spoznanje te resnice pomeni samo toliko, da je stanovitnost ali moč, ne zgoreti, predstava, ki vedno spremlja ali je vedno združena s to posebno vrsto rmenosti, teže, topljivosti, kovnosti in raztopnosti v kraljevski vodi, ki tvoré našo sestavljeno predstavo, ki jo zaznamenuje beseda zlato.

7. Četrtič. O dejanski biti. — Četrtič. Četrta in zadnja vrsta je vrsta aktualne in dejanske biti, ki se strinja ali ne strinja s kako predstavo. Te četri vrste strinjanja ali nestrinjanja pač objemljejo vse spoznanje, ki ga imamo ali moremo imeti; kajti vse preiskave, ki jih moremo prirediti gledé na katero svojih predstav, vse kar vemo ali moremo trditi gledé na katero izmed njih, je ali ni isto s čim drugim; da sobiva ali ne sobiva s katero drugo predstavo na istem predmetu; da je v tej ali oni odnosnosti s katero drugo predstavo, ali pa da ima dejansko bit zunaj duha. Tako je, modro ni rmeno, istostno; dva trikotnika na enakih osnovnicah med vzporednicama sta jednaka, je odnosnostno; železo se da izpremeniti v magnet, je sobitnostno; Bog je, pa je dejansko bitno. Dasi pa istost in sobitnost v resnici nista nič drugega ko odnosnosti, sta vendar tako različna načina strinjanja ali nestrinjanja naših predstav, da zaslužita skrbno pretehtavanje kot različni poglavji, ne pa pod odnosnostjo vobče, ker so tako različne podstave zatrjevanja in zanikavanja, kakor se lahko izkaže vsakemu, ki samo hoče prevdarjati to, kar se je povedalo na nekaterih mestih tega spisa. Ne bom pa dalje preizkušal raznih stopenj našega spoznanja, dokler ne izvršim prepotrebne prevdarjanja o različnih pomenih besede spoznanja.

8. Spoznanje je aktualno ali habitualno. — Duh ima resnico na več načinov, izmed teh se imenuje vsak spoznanje ali znanost.

I. Je aktualno spoznanje, to je zdanji pogled, ki ga ima duh na strinjanje ali nestrinjanje na katero izmed svojih predstav ali odnosnosti, ki je med njima.

II. Pravi se, da zna kdo kak rek, katerega strinjanje ali nestrinjanje predstav, ki ga sestavljajo, je enkrat očitvidno spoznal, ko so se mu položila pred misli; te bivajo v njegovem spominu tako, da izbere on, kedarkoli postane ta rek iznova predmet prevdarjanja, brez pomišljanja ali omahovanja pravo stran, ji pritrdi in je gotov njene resničnosti. To se po moji misli lahko imenuje habitualno spoznanje in tako se sme reči, da ima človek vse tiste resnice, ki jih ima založene v svojem spominu vsled prejšnje jasne in popolne zaznave, ki se o njej prepriča duh brezdvomno tolikokrat, kolikorkrat se mu ponuja prilika o njih premišljevat; kajti, ker so naše končne duhovne moči pripravne, jasno in razločno misliti le o jedni stvari nakrat, bi bili ljudje vsi prav nevedni,

če bi ne vedeli več ko to, o čemur dejanski mislijo. Tisti, ki bi vedel največ, bi vedel samo jedno resnico, ker bi bilo to vse, na kar more misliti ob enem času.

9. Habitualno znanje (spoznanje) je dvojno. — Habitualnega spoznanja sta po navadni govorici tudi dve stopnji:

Prvič. Jedna vrsta je naložena v našem spominu iz tistih resnic, katerih odnosnost, ki je med temi predstavami, dejanski zazna, kedarkoli se mu pojavijo v duhu. To se godi pri vseh tistih resnicah, o katerih imamo nazorno spoznanje; tu razkrivajo predstave same po neposrednem ogledu njih strinjanje ali nestrinjanje med seboj.

Drugič. Druga pa je iz takšnih resnic, ki se je duh o njih uveril, ohrani v spominu prepričanje brez dokazil. Tako je človek, ki se zanesljivo spominja, da je nekedaj zaznal dokaz, da so trikotnikovi koti jednaki dvema pravima, gotov, da ve, ker ne more dvomiti o njegovi resničnosti. Ta vera v resnico, kjer se je pozabil dokaz, vsled katerega se je prvič pridobilo spoznanje, se da misliti, da veruje človek bolj svojemu spominu, ko pa ima dejansko spoznanje; to pa se je meni prej bolj zdelo nekaj, kar je med mnenjem in pa spoznanjem; neka vrsta gotovosti, ki presega zgolj vero: vendar pa sem po skrbnem preizkušanju prišel do spoznanja, da ne zaostaja za popolno gotovostjo in je dejanski resnično spoznanje. To pa, kar v tej zadevi lahko spravi naše misli na napačne steze, je dejstvo, da se ne zaznava strinjanje ali nestrinjanje predstav v tem slučaju, kakor je bilo prvič, vsled dejanskega gledanja vseh posredovalnih predstav, po katerih se je spoznalo strinjanje ali nestrinjanje onih predstav v stavku, ampak po drugih posredovalnih predstavah, ki kažejo strinjanje ali nestrinjanje predstav, ki jih vsebuje stavek, katerega gotovosti se spominjamo. N. pr. v tem stavku, da so trije trikotnikovi koti jednaki dvema pravima, ve tisti, kdor je videl in jasno zaznal dokaz te resnice, da je resničen, kedar mu je dokaz izginil iz spomina, tako da ga dejanski nima pred očmi in se ga morebiti ne more spomniti; ali ga ve na različen način od tega, kakor ga je prej. Strinjanje teh dveh predstav, združenih v ta rek, se zaznava, ali to posredujejo druge predstave ko te, ki so v začetku proizvedle to zaznavo. On se spominja, i. e. on ve (kajti spomin je le obnavljanje kakega minolega spoznanja), da je bil nekedaj gotov resnice tega stavka, da so trije trikotnikovi koti jednaki dvema pravima. Neizpremenljivost istih odnosnosti med istimi neizpremenljivimi stvarmi je zdaj predstava, ki mu kaže, da bodo, če so trije trikotnikovi koti nekedaj bili jednaki dvema pravima, vedno jednaki dvema pravima. Od tod pride do gotovosti, da je vedno resnično to, kar je bilo kedaj resnično v slučaju; predstave, ki so se enkrat strinjale, se bodo vedno strinjale, dokler se more spominjati, da je kedaj to vedel. Na tej podstavi sloni dejstvo, da v matematiki podajajo posebni dokazi občno spoznanje. Če torej ni dovoljna podstava spoznanja zaznava, da bodo iste predstave večno imele isto pripravnost in iste odnosnosti, bi se ne mogli spoznati v matematiški občni stavki; kajti matematičen dokaz more biti le poseben, kedar dokaže kedo kak stavek gledé na jeden trikotnik ali krog, ne bo njegovo spoznanje segalo za ta posebni lik. Ako bi je hotel raztegniti dalje, bi moral ponoviti svoj dokaz v drugem slučaju, prej ko bi mogel vedeti, da je resnično na drugem trikotniku in tako naprej. Tako pa bi človek nikoli ne mogel priti do spoznanja kakih občnih stavkov. Mislim, da ne more nihče trditi, da bi ne vedel g. Newton zanesljivo kakega stavka, ki ga zdaj čita na kakem mestu svoje knjige, da je resničen, dasi nima dejanski pred očmi te čudovite verige posredovalnih predstav, ki so mu v začetku razkrile njih resničnost. Sme se pač misliti, da bi presezal takšen spomin, ki bi mogel ohraniti tako verigo posebnostij, človeške zmožnosti, ko se kaže, da presega samo razkritje, zaznava, spravljanje vkup te čudovite zveze predstav pojem večine čitateljev. Vendar pa je očitno, da ve pisatelj sam, da je stavek resničen, ker se spominja, da je nekedaj videl zvezo teh predstav tako gotovo, kakor ve, da je nekdo koga ranil, ker

se spominja, da je gledal, kako ga je prebodel. Toda ker ni spomin vedno tako jasen kakor dejanska zaznava in propada pri vseh ljudeh v teku časa bolj ali menj, je med drugimi razlikami ta tista, ki kaže, da je dokazovalno spoznanje mnogo menj popolno ko nazorno, kakor bomo videli v prihodnjem poglavju.

II. POGLAVJE.

O stopnjah našega spoznanja.

1. Nazorno (intuitive). — Ker ima vse naše spoznanje, kakor sem povedal, svoje korenine v pogledu, ki ga ima duh na svoje predstave, kar je najsvetlejša luč in največja gotovost, ki smo je s svojimi zmognostmi pri našem načinu spoznavanja sposobni, ne bo zgrešeno početi, pretehtavati nekoliko stopnje njegove očitnosti. Različna jasnost našega spoznanja leži po mojem mnenju v različnem načinu zaznavanja, ki ga ima duh o strinjanju ali nestrinjanju s katerimi svojih predstav. Kajti, če hočemo prevdarjati o svojih načinih mišljenja, najdemo, da včasih zaznava duh strinjanje ali nestrinjanje dveh predstav neposredno po njih samih brez posredovanja drugih; to smemo po mojem mnenju imenovati nazorno (intuitive) spoznanje. Kajti pri tem duhu ni treba trudapolno dokazovati ter preizkušati, ampak on zaznava resnico, kakor oko zaznava svetlobo, samo da se obrne proti njej. Tako zaznava duh, da belo ni črno, da trikotnik ni krog, da je tri več ko dve in jednako jednemu in dvema. Take vrste resnic zaznava duh ob prvem pogledu na predstave vkup vsled golega naziranja (intuition) brez posredovanja po kaki drugi predstavi; ta vrsta spoznanja je najjasnejša in najgotovejša, ki je je zmožna človeška trhllost. Ta del spoznanja ne najde odpora ter se vsili kakor jarka solčna svetloba zaznavanju, brž ko obrne duh svoj pogled v to smer in ne prepušča prostora omahovanju, dvomu in preizkušanju, ampak duh se precej napolni z njegovo svetlo lučjo. Na tej nazornosti sloni vsa gotovost in očitnost vsega našega spoznanja. Vsa, kemu se kaže, da je ta gotovost tolika, da si ne more domišljati, torej tudi ne zahtevati večje; kajti človek se ne more misliti zmožnega večje gotovosti ko vedeti, da je kaka predstava v njegovem duhu takšna, kakršno zaznava, in da sta dve predstavi, ki na njih zaznava različnost, različni, ne pa točno isto. Kdor pa zahteva večjo gotovost ko to, zahteva nekaj, česar ne pozna, in samo kaže, da je razpoložen, biti skeptik, ne da bi mogel biti skeptik. Gotovost je tako popolnoma odvisna od te nazornosti, da je v sledeči stopnji spoznavanja, ki jo zovem jaz dokazovalno (demonstrative), ta nazornost v vseh zvezah posredovalnih predstav, brez nje ne moremo doseči spoznanja in gotovosti.

2. Dokazovalno (demonstrative). — Bližnja stopnja spoznanja je, kjer spoznava duh strinjanje ali nestrinjanje kakih predstav, ali ne neposredno. Dasi pa je, kjerkoli zaznava duh strinjanje ali nestrinjanje med katerimi svojih predstav, tam gotovo spoznanje, vendar pa se ne zgodi vselej, da vidi duh to strinjanje ali nestrinjanje, ki je med njimi, niti kedar se da razkrivati; v tem slučaju pa preostaja v nevednosti in v najugodnejšem slučaju ne pride čez verjetno slutnjo (conjecture). Iz katerega razloga pa duh ne more vselej zaznati precej strinjanja ali nestrinjanja med dvema predstavama, je to, da teh predstav, gledé na katerih strinjanje ali nestrinjanje se vrši preiskavanje, ne more duh tako spraviti vkup, da bi to pokazal. V tem slučaju torej, kedar ne more duh spraviti vkup svojih predstav kakor z neposrednim primerjanjem in, da se tako izrazim, prilaganjem (juxta-position) ali prikladanjem druge drugi, da spozna njih strinjanje ali nestrinjanje, mora s posredovanjem drugih predstav (jedne ali jih več, kakor nanese slučaj) razkrivati strinjanje ali nestrinjanje, ki ga išče; to pa je tisto, kar imenujemo umovanje ali sklepanje. Ker tako hoče duh spoznavati strinjanje

ali nestrinjanje po velikosti med tremi trikotnikovimi koti in pa dvema pravima, ne more tega storiti z neposrednim ogledom in primerjanjem; kajti trije trikotnikovi koti se ne dajo naekrat spraviti vkup in primeriti kakemu drugemu ali kakima drugima kotoma, in tako duh nima o tem neposrednega, nazornega spoznanja. V tem slučaju mora duh poiskati neke druge kote, katerim so trije trikotnikovi koti jednaki. Ko pa najde, da so ti jednaki dvema pravima, spozna, da so jednaki dvema pravima.

3. To sloni na dokazilih. — Te posredovalne predstave, ki služijo razkrivanju strinjanja ali nestrinjanja katerih dveh drugih, se imenujejo dokazila; kjer pa se zaznava strinjanje ali nestrinjanje po teh sredstvih gladko in jasno, se imenuje dokazovanje, ker razkazuje razumu in povzroča, da vidi duh, da je tako. Duhovna gibkost, najti te posredovalne predstave (ki naj razkrijejo strinjanje ali nestrinjanje s katerimi drugimi) in obračati jih prav, je po moji misli to, kar se imenuje bistroumje (sagacity).

4. Ali ni tako lahko. — To spoznavanje po posredujočih dokazilih je sicer gotovo, ali njegova gotovost ni tako jasna in svetla, niti pritrjevanje ni tako naglo kakor pri nazornem spoznavanju. Kajti, dasi pri dokazovanju zazna nazadnje duh strinjanje ali nestrinjanje predstav, ki jih pretehtava, vendar se to ne godi brez truda in pozornosti: mora biti v njem več ko mimogredoče ogledovanje, prej ko se doseže. Stalno pečanje in zasledovanje sta potrebni na to razkritje, treba je napredovati korakoma in po stopnjah, prej ko more duh prispeti do gotovosti in zaznati strinjanje ali odbijanje med predstavama, ki jima je treba dokazil in rabe razuma (reason), da se to pokaže.

5. Se ne doseže brez prejšnjega dvoma. — Neka druga razlika med nazornim in dokazalnim spoznavanjem je, da je bil dvom, dasi se odpravi v zadnjem ves dvom, da se zazna po posredovanju posredovalnih predstav strinjanje ali nestrinjanje; vendar pa je bil pred dokazom dvom, kar pa se pri nazornem spoznavanju duhu ne more pripetiti, ki ima toliko zmožnost zaznavanja razločnih predstav, kakor niti za oko (ki more razločno videti belo in črno) ne more biti dvoma, jeli to črnilo in ta popir oboje jedne barve. Ako je v očesu vid, bo na prvi pogled brez kakega omahovanja zaznalo na tem popirju natisnjene črke od popirja različne barve: in tako bo duh, če ima zmožnost razločnih zaznav, zaznal strinjanje ali nestrinjanje tistih predstav, ki proizvajajo nazorno spoznanje. Če so izgubile oči vid ali pa duh zmožnost zaznavanja, poizvedamo brez uspeha po gibkosti pogleda v enem, po jasnosti zaznavanja v drugem.

6. Ni tako jasno. — Resnica je, da je tudi zaznava, ki jo proizvede dokaz, vrlo jasna; toda pogosto z velikim odbitkom tega očividnega sijaja in polne zavesti, ki vedno spremlja to, kar jaz imenujem nazorno, kakor obraz, ki ga odbija veliko zreal od drugega v drugo, dokler ohrani sličnost in strinjanje s predmetom, proizvaja spoznanje; toda v vsaki sledeči refleksiji s pomanjšanjem tiste jasnosti in razločnosti, ki je na prvi, dokler nazadnje po mnogih odbitkih ima dosti pramešane mračnosti in se tako ne da na prvi pogled spoznati, posebno če so oči slabe. Tako je dognala dolga vrsta izkušenj gledé na spoznanje.

7. Vsak korak mora imeti nazorno očitvidnost. — Zdaj pa je na vsakem koraku, ki ga stori razum v dokazovalnem spoznavanju, nazorno spoznanje tega strinjanja ali nestrinjanja, ki ga išče z bližnjo posredovalno predstavo, ki jo rabi kot dokazilo; kajti, če bi ne bilo tako, bi še to potrebovalo dokazila, ker se brez zaznave takega strinjanja ali nestrinjanja ne proizvede spoznanje. Ako se zazna samo po sebi, je nazorno spoznanje; ako pa se ne da spoznati po sebi, je treba kake posredovalne predstave kot skupne mere, da se pokaže njuno strinjanje ali nestrinjanje. Po tem pa je očitno, da ima v umovanju, ki proizvaja spoznavanje, vsak korak nazorno gotovost; kedar pa zazna duh to, ni več treba ničesar nego spominjati se, da napravi strinjanje ali nestrinjanje predstav, gledé katerih se vrši preiskavanje, vidno in

gotovo. Da se torej kaj dokaže, je treba zaznati neposredno strinjanje posredovalnih predstav, vsled česar se najde strinjanje ali nestrinjanje obeh predstav, ki se preiskujeta (izmej katerih je v računu jedna vselej prva, druga pa zadnja). To nazorno zaznavanje strinjanja ali nestrinjanja posredovalnih predstav na vsaki stopnji in vsakem napredovanju dokazovanja se tudi mora točno ohraniti v duhu in vsakdo mora biti gotov, da se ni nič izpustilo. Ker pa tega v dolgih izsledovanjih (deductions) in po rabi raznih dokazil spomin ne ohrani vselej tako stalno in točno, zato se zgodi, da je to menj popolno ko nazorno spoznavanje in ljudje se pogosto oklenejo neresnice namesto dokazov.

8. Odtodi teko pomote *ex praecognitis et praecessis*. — Nujnost tega nazornega spoznanja pri vsakem koraku znanstvenega in dokazovalnega umovanja je podala povod na ta po mojem mnenju izgrešen aksiom, da se vrši vse umovanje »*ex praecognitis et praecessis*«; kako daleč sega ta zmota, bom imel priliko obširno pokazati, ko pridem do pretehtavanja stavkov, posebno teh stavkov, ki jih imenujemo maksime, in razkazovanja, da je posledica pomote, si jih misliti podstave vsega našega spoznavanja in umovanja.

9. Dokazovanje ni omejeno na kolikovost (*quantity*). — Vobče se je cenilo kot nekaj dognanega, da je le matematika zmožna dokazovalne gotovosti; toda ker imeti takšno strinjanje ali nestrinjanje, kakršno se da nazorno zaznavati, po mojem mnenju ni izključna pravica predstav števila, razsežnosti in oblike samo, je pač menda krivo pomanjkanje metode in marljivosti na nas, ne pa zadostne očitelnosti stvari, da se je mislilo, češ da imajo tako malo opraviti v drugih delih spoznanja, dasi ni razum matematikov nihče niti postavil takega namena. Kajti, imejmo kakršnekoli predstave, kjer more duh zaznavati neposredno strinjanje ali nestrinjanje, ki je med njimi, tam je duh sposoben nazornega spoznavanja; kjer pa more zaznavati strinjanje ali nestrinjanje kakih dveh predstav po nazornem zaznavanju strinjanja ali nestrinjanja, ki je imajo s kakimi posredovalnimi predstavami, tam je duh zmožen dokazovanja. To pa ni omejeno na predstave razsežnosti, oblike, števila in njihovih modov.

10. Zakaj se je tako mislilo. — Razlog, ki se je vobče iskal in mislil, da je jedino na teh. Je bil po mojem mnenju nele koristnost teh ved, ampak ker imajo pri primerjanju njihove enakosti ali presežnosti številski modi vsako najmenjšo razliko zelo jasno in zaznatno, in dasi ni na razsežnosti vsaka najmenjša presežnost tako zaznatna, je vendar zasledil duh pote na preizkušanje in razkrivanje po dokazovanju točno enakost dveh kotov ali razsežnosti ali oblik: oboje pa, i. e. števila in oblike se dajo označiti z vidnimi in stalnimi znaki, kjer so predstave, ki so predmet pretehtavanja, popolnoma določene; to pa večinoma niso, kjer jih označujejo samo imena in besede.

11. Toda na drugih jednostavnih predstavah, katerih mode in razlike tvorijo in štejejo stopnje, ne pa količina, nimamo tako čedne in točne razpoznavne njihovih razlik, da bi zaznali in našli načine, da bi mogli meriti njih točno kakovost ali najmenjše razlike. Kajti, ker so te druge jednostavne predstave pojavi občutkov, ki jih v nas proizvajajo velikost (*size*), oblika, število in gibanje drobnih, samih po sebi neobčutnih telesec, so odvisne tudi njih različne stopnje od izpreminjanja nekaterih ali vseh teh vzrokov: ker pa mi tega ne moremo opazovati na snovnih delcih, izmed kojih je vsako predrobno, da bi se dalo zaznati, je za nas nemogoče, da bi imeli točna merila različnih stopinj teh jednostavnih predstav. Kajti, če si mislimo, da proizvaja v nas občutek ali predstavo, ki jo zovemo belino, gotovo število kroglic, ki bijejo, ker imajo zmožnost gibati se okoli svojega središča, na očesno mrežnico v gotovi stopnji vrtenja kakor napredujoče naglosti; iz tega se lahko sklepa, da čim bolj so razvrščeni površni deli kakega telesa tako, da odbijajo večji del svetlobnih kroglic in jim dajejo primerno kroženje, ki more proizvajati to čuvstvovanje beline v nas, tem bolj se bo kazalo belo to telo, ki

pošilja iz jedneakega prostora na očesno mrežnico večje število takih telescev v tej posebni vrsti gibanja. Jaz ne pravim, da je narava luči v zelo drobnih okroglih oblicah, niti belina v takšni tkanini delov, kakor daje gotovo kroženje tem oblicam, če jih odbija; kajti jaz ne razpravljam zdaj prirodozlovnosti o svetlobi ali bojah. Toda reči smem po svoji misli, da ne morem (in veselilo bi me, če bi kdo hotel na razumljiv način pojasniti, da je on mogel) zaznati, kako morejo telesa zunaj nas kako dejstvovati na naša čutila razun po neposrednem dotikanju čutnih teles samih kakor v tipanju in čutenju ali po sunku nekih čutnih delec, ki prihajajo od njih, kakor pri gledanju, slušanju in vohanju; različni sunki teh delov, ki prihajajo od različne velikosti, oblike in gibanja proizvajajo v nas različnost občutkov.

12. Ali so pa oblice ali ne, seli sučejo okoli svojega središča, to proizvaja v nas predstavo beline; to pa je gotovo, čim več svetlobnih delec odbija kako telo, ki je sposobno, jim podeljevati to posebno gibanje, ki proizvaja občutek beline v nas, morebiti tudi čim hitreje je to posebno gibanje, tembolj belo se kaže telo, ki se od njega odbija večje število, kakor se vidi na istem kosu popirja, ki se je položil v solnčne žarke, v senco in temno jamo. V vsakem izmed teh slučajev nam vzbuja predstavo beline v zelo različnih stopnjah.

13. Ker torej ne vemo, katero število delec, niti katere njihovih gibanj more proizvajati kako določeno stopnjo beline, zato ne moremo dognati gotove enakosti katerih dveh stopinj beline, ker nimamo gotovega vzornega merila, ki bi jih ž njim merili, niti sredstev na ločenje vsake najmenjše dejanske razlike — ker je jedina pomoč, ki jo imamo, od naših čutil, ki pa nas zapuščajo v tej zadevi. Kjer pa je razlika tolika, da proizvaja v duhu jasne različne predstave, katerih razlike se dajo popolnoma ohraniti, tam se dajo te predstave ali boje, kakor jih vidimo v različnih vrstah kakor modro, rdeče tako razkazati kakor predstave števila in razsežnosti. Kar sem tu povedal o belini in bojah, je po mojem mnenju resnično v vseh drugotnih kakovostih in njih modih.

14. Čutno spoznavanje posebnih biti. — Ta dvojica, namreč naziranje in dokazovanje, sta stopnji našega spoznanja; karkoli zaostaja za katerim izmed nju, naj se sprejme s kakršnokoli zanesljivostjo, je samo vera ali mnenje, ne pa spoznanje, vsaj v vseh občnih resnicah. Seveda se peča še neka druga duhova zaznava s posebno bitjo in določeniimi bitji zunaj nas, ki nastopajo, ker gredo za samo verjetnost in vendar ne segajo do nobedne prejšnjih stopinj gotovosti, pod imenom spoznanja. Nič ne more biti bolj gotovo, ko da je v našem duhu predstava, ki jo dobimo od kakega zunanjega predmeta: to je nazorno spoznanje. Toda jeli več ko samo ta predstava v našem duhu, moremoli na tej podlagi zanesljivo sklepati, da je nekaj zunaj nas, kar odgovarja tej predstavi, je tisto, o čemer se da po mislih nekaterih ljudi dvomiti; kajti ljudje imajo take predstave v duhu, kedar ni takih stvari in ne dejstvujejo taki predmeti na njih čutila. Vendar pa imamo tu po mojem mnenju očitnost, ki ubija vsak dvom: kajti jaz vprašam kogarkoli, ali se ne zaveda neovrgljivo neke različne zaznave, kedar gleda na solnce podne ali pa na nje misli ponoči; kedar dejanski okuša glistnico ali voha vrtnico ali pa samo misli na oni okus in vonj? Tako popolnoma se zavedamo razlike, ki je med predstavo v duhu oživljeno po našem spoznanju in dejanskim prihodom v našega duha po čutilih, kakor je le mogoče med katerimi različnimi predstavami. Če kdo pravi, da utegne sen imeti isti učinek in se utegnejo v nas proizvesti vse te predstave brez kakih zunanjih predmetov, naj rači sanjati, da mu odgovarjam takole: — 1. Ni velikega pomena, ali mu odpravim ta pomislek ali pa ne: kjer je vse le sen, je umovanje in so dokazila neporabna, tam resnice in spoznanja ni. 2. Da bo po moji misli priznaval zelo očitno razliko med sanjo, da je v ognju, in pa med dejstvom, da je dejanski v ognju. Vendar pa, če je odločen, izkazati se tolikega skeptika, da bi trdil, da ni, kar jaz imenujem dejanski biti v ognju, nič drugega ko zgolj sen in mi po tem

ne moremo zanesljivo vedeti, da je kaj takega kakor ogenj dejanski zunaj nas. Na to odgovarjam, ker zanesljivo najdemo, da sledi udobnost ali neudobnost dejstvom gotovih predmetov na nas, katerih bit zaznavamo, ali spanje, ki je zaznavamo po svojih čutilih, je ta gotovost toliko, kolika je naša sreča ali beda, čez to mejo pa nam ni mar ne spoznanja niti biti. Zato smemo po moji misli dodati prejšnjima vrstama spoznavanja tudi to o biti posebnih zunanjih predmetov po tistem zaznavanju in tisti zavesti, ki jo imamo o dejanskem vstopanju predstav od njih in priznavati, da so te tri vrste spoznanja, namreč nazorno, dokazno in čutno; v vsakem so stopnje in načini očitvidnosti in gotovosti različni.

15. Spoznanje ni vselej jasno, kjer so predstave jasne. — Ker pa ima naše spoznanje svoje podstave le v predstavah in se peča le s predstavami, ali ne sledi iz tega dejstva, da se da spravljati v sklad z našimi predstavami, in da, kjer so naše predstave jasne in razločne ali nejasne in zmedene, bode tudi naše spoznanje takšno? Na to vprašanje odgovarjam takole. Ne, kajti, ker je naše spoznanje zaznavanje strinjanja ali nestrinjanja kakih predstavnih dvojic, je njegova jasnost ali nejasnost jasnost ali nejasnost te zaznave, ne pa jasnost ali nejasnost predstav samih; n. pr. človek, ki ima tako jasne predstave trikotnikov kotov in enakosti dveh pravih kakor katerikoli matematik na svetu, utegne imeti le prav nejasno zaznavo njunega strinjanja in tako imeti prav nejasno spoznanje o njem. Predstave pa, ki so vsled svoje nejasnosti ali izakega drugega razloga zmedene, ne morejo proizvajati kekega jasnega ali razločnega spoznanja, ker ne more duh v tej meri, v kateri so zmedene predstave, jasno zaznavati, ali se strinjajo ali ne strinjajo: ali da se izrazi isto na način, ki se da menj napačno razumevati, kdor nima določenih predstav za besede, ki jih rabi, ne more iz njih vpravljalati stavkov, ki bi bil njihove resnice gotov.

III. POGLAVJE.

Obseg človeškega spoznanja.

1. Ker ima spoznavanje, kakor se je povedalo, svoje korenine v zaznavanju strinjanja ali nestrinjanja katerih izmed naših predstav, sledi iz tega dejstva I. da ne sega dalje, ko imamo predstave. — Prvič. Naše spoznanje ne sega dalje, ko imamo predstave.

2. II. Ne sega dalje, ko moremo zaznavati strinjanje ali nestrinjanje. — Drugič. Da naše spoznanje ne sega dalje, ko moremo imeti zaznavo njih strinjanja ali nestrinjanja. Ker pa je to zaznavanje: 1. ali naziranje (intuition) ali neposredno primerjanje dveh predstav, ali 2. razsojanje (reason), ki preizkuša strinjanje ali nestrinjanje dveh predstav s posredovanjem nekaterih drugih, ali 3. čuvstvovanje, ki zaznava bivanje posebnih stvari, iz tega tudi sledi:

3. III. Nazorno spoznanje ne sega do vseh odnosnosti vseh naših predstav. — Tretjič. Ne moremo imeti nazornega spoznanja, ki bi segalo do vseh naših predstav in do vsega, kar bi hoteli o njih vedeti, ker ne moremo preizkušati in zaznavati vseh odnosnosti, ki jih imajo med seboj, po prilaganju ali neposrednem primerjanju med seboj. Tako morem, ker imam predstavi topokotnega in ostrokotnega trikotnika, oba na isti osnovnici in med vzporednicama, po nazornem spoznavanju zaznavati, da jeden ni drugi, ali ne morem na ta način vedeti, ali sta si jednaka ali ne; saj se ne da nikoli zaznati njuno strinjanje ali nestrinjanje gledé na enakost vsled kekega neposrednega primerjanja: različnost njunih oblik izključuje točno neposredno polaganje drugega na drugega, zato je treba nekih posredovalnih lastnosti na njuno merjenje, to pa je dokazovanje ali razumno spoznavanje.

4. IV. Niti dokazovalno spoznavanje. — Četrtrič. Iz tega torej, na kar se je više opozorilo, sledi, da ne more naše razumno spoznavanje doseči vsega obsega naših predstav; kajti med različnimi predstavami, ki jih preizkušamo, ne moremo vselej najti takih posredovalk, ki jih moremo speti med seboj s kakim nazornim spoznanjem v vseh delih dedukcije; kjerkoli pa manjka tega, ne dosežemo spoznanja niti dokaza.

5. V. Čutno spoznanje je tesnejše nego oboje. — Petič. Ker ne sega čutno spoznanje dalje ko bit stvari, ki so našim čutilom dejanski pričujoče, je še tesnejše ko katero izmed prejšnjih.

6. VI. Naše spoznanje je torej tesnejše nego so naše predstave. — Iz vsega tega je očividno, da naše spoznanje nele zaostaja za realnostjo stvari, ampak tudi za obsežnostjo naših predstav. Dasi pa je naše spoznanje omejeno na naše predstave in jih ne more presegati niti po obsegu niti popolnosti in dasi so te meje zelo tesne z ozirom na obseg vseh stvari in zaostajajo daleč za tem, kar bi smeli po pravici domnevati v nekaterih vrlo ustvarjenih razumih, ki niso pripeti na topa in oskodna obvestila, ki se dajo dobiti od pičlega števila ne zelo točnih zaznavnih načinov, kakršna so naša čutila, bi pa vendar bilo dobro za nas, če bi bilo naše spoznavanje vsaj tako obsežno, kakor so naše predstave, in bi ne bilo marsikaterih dvomov in vprašanj gledé na predstave, ki jih imamo, ki se jih ne moremo rešiti in se jih po mojem mnenju ne bomo na tem svetu nikoli. Kljub temu pa ne dvomim, da bi se dalo človeško spoznanje pod zdajnimi okoliščinami našega bitja in ustroja razširiti mnogo dalje, ko se je doslej, če bi hoteli ljudje odkritosrčno in s svobodnim duhom porabiti vso to marljivost in ves trud svojih misli naboljšanje sredstev za razkrivanje resnice, ki ga zdaj porabijo na barvanje ali podpiranje neresnice, da bi mogli vzdržati kak sestav, kak interes ali kako stranko, ki so enkrat v njo zapleteni. Vendar pa povrh vsega mislim, da smem brez krivice proti človeški popolnosti gojiti prepričanje, da ne doseže naše spoznanje nikoli vsega, kar utegnemo želeti vedeti gledé na tiste predstave, ki jih imamo, niti da bi kedaj bil sposoben preplezati vse težave in razrešiti vsa vprašanja, ki utegnejo nastopiti gledé katere izmed njih. Imamo predstavo kvadrata, kroga in enakosti, vendar pa morebiti ne bomo nikoli zmožni najti kroga jednakega kvadratu in pa gotovo vedeti, da je tako. Imamo predstave snovi in mišljenja, ali morebiti ne bomo nikoli sposobni vedeti, mislili katero zgolj snovno bitje ali pa ne; za nas ni mogoče, razkriti po samem ogledovanju naših predstav brez razodetja, ali ni podelila Vsemogočnosti katerim snovnim sestavam, ki so prikladno ustrojene, moči zaznavati in misliti ali drugače združila in pripela tako razporejeni snovi mislečo brezsnovno podstat; saj gledé na naše pojme ni mnogo bolj oddaljeno od našega razumevanja zaznati, da more Bog, ako hoče, snovi povrh podeliti neko drugo podstat z zmožnostjo mišljenja, saj ne vemo, v čem je mišljenje in kakim podstatnim vrstam je Vsemogočnemu bilo všeč podeliti tisto moč, ki ne more biti v kakem ustvarjenem bitju razun le po stvarnikovi poljubnosti in dobrotljivosti. Saj jaz ne vidim protislovja v dejstvu, da bi podelilo prvo misleče bitje, če bi se mu poljubilo, gotovemu sestavu ustvarjene brezčutne snovi, sestavljene, kakor se mu zdi prikladno, neke stopnje čuta, zaznavanje in mišljenje. Sicer sem, kakor se mi zdi, v § 14., 10. poglavja, IV. knj. i. t. d. dokazal, da ni nič menj protislovna, domnevati snov (ki je po svoji naravi očividno brez čuta in misli), da bi bila tisto prvo večno prvotno misleče bitje. Kako gotovost spoznanja more kdo imeti, da bi nekatere zaznave, take kakor n. pr. ugodje in neugodje, ne bile v nekaterih telesih same, potem ko so se na gotov način preinačile in premeknile ravno tako, kakor da bi bile v brezsnovni podstat vsled gibanja telesnih delov? Kolikor moremo zaznati telo, je samo zmožno zadevati telo in na nje delovati, gibanje pa v skladu s skrajno učinkovitostjo naših predstav more proizvajati samo gibanje, tako da moramo, če dopuščamo, da utegne proizvajati ugodje ali neugodje

ali predstavo boje ali zvoka, prisiljeni zapustiti svojo pamet, iti za svoje predstave in je popolnoma pripisati dobri volji svojega stvarnika. Kajti, ker moramo priznavati, da je pripel gibanju učinke, ki jih gibanje po našem pojmovanju ni zmožno proizvajati, kakov povod imamo sklepati, da bi jim ne mogel veleiti, da nastanejo ravno tako v takem predmetu, ki na nje po našem razumevanju gibanje snovi nikakor ne more delovati. Tega pa ne pravim, da bi kako slabil vero v brezsnovnost duše; tu ne govorim o verjetnosti, ampak o spoznavanju, in ne mislim samo, da se prilaga skromnosti modroslovja, da ne presoja oblastno, kjer nam manjka te očitnosti, ki more ustvarjati spoznanje; ali pravim tudi, da je koristno za nas, razločevati, kako daleč sega naše spoznanje; kajti položaj, ki smo v njem zdaj, ni položaj vizije, v mnogokateri stvari se moramo zadovoljiti z vero in verjetnostjo; v sedanjem vprašanju o brezsnovnosti duše ne smemo misliti čudno, če naše zmožnosti ne morejo dospeti do demonstrativne gotovosti. Vsi veliki smotri nravnosti in verstva so dovolj zavarovani brez modroslovskih dokazov o dušini brezsnovnosti; saj je očitno, da nam more in hoče tisti, ki nas je v začetku ustvaril, da smo tu kot čutna, razumna bitja in da živimo mnogo let nepretrgano v takem položaju, povrniti podoben položaj čutnosti na onem svetu in nas napraviti dovzetne te nagrade, ki jo je namenil ljudem v skladu z njihovim ravnanjem v tem življenju. Zato pa ni take silne nujnosti, določiti jeden ali drug pot, kakor je gnalo nekatere za brezsnovnost duše ali proti njej prevnete ljudi, da bi vtepli svetu to vero. Nekateri, ki se na jedni strani preveč vdajajo svojim mislim, popolnoma zatopljenim v snov, ne morejo priznavati, da bi bilo kaj, kar ni snovno; kdor pa na drugi strani, ki ne najde misli v krogu naravnih snovnih moči, preizkuša zopet od konca do kraja s skrajnim naporom duha, zaupno zaključuje, da sam Vsemogočnik ne more podeliti zaznave in misli kakemu predmetu, ki nosi na sebi določbo solidnosti. Kdor pa prevdarja, kako težavno se da spravljati čuvstvovanje v naših mislih z razsežno snovjo, ali pa bit s čem, kar sploh nima biti, bo priznaval, da je prav daleč od gotovega spoznavanja, kaj je njegova duša. Je točka, ki stoji po mojem doždevanju zunaj dosežnosti našega spoznanja; tisti pa, ki se osvobodijo in neprisiljeno prevdarja ter gleda v temni in zapleteni del vsake hipoteze, bo težko našel svojo pamet sposobno na točno določbo za dušino brezsnovnost ali proti njej; kajti od katerekoli strani jo ogleduje, bodi si kot nerazsežen predmet, ali kot mislečo razsežno snov, vedno ga bo gonila težava, razumevati to ali ono, na nasprotno stran, dokler je le jedno v njegovih mislih. Nelepo je počenjanje nekaterih ljudi s samimi seboj, ki se vržejo zavoljo nerazumljivosti česa, kar najdejo v jednom, siloma v nasprotno hipotezo, dasi je nepristranskemu razumu ravno tako nerazumljiva. To kaže ne le slabost in oskodnost našega spoznanja, ampak neznatno zmagovalje take vrste dokazil, ki nam utegnejo, ker so vzeta iz našega naziranja, ustrezati, da ne moremo najti gotovosti na jedni strani vprašanja; ali s tem nam prav nič ne pomorejo do resnice, ker dirjajo v nasprotno mnenje, ki nam je kaže preizkušanje nahrščeno s sličnimi težavami. Kajti kako varnost, kake prednosti ima kdo, zateči se, da se izogne navideznim nesmisлом in njemu nepremagljivemu trnju, ki je najde v jednom mnenju, v nasprotno, ki je zgrajeno iz nečesa ravno tako nerazložljivega in od njegovega razumevanja ravno tako oddaljenega? Ni spora, da imamo v sebi nekaj, kar misli; naši dvomi sami, s čem se peča, potrjujejo njega gotovost, dasi se moramo zadovoljiti z nevednostjo, izmed kakih biti je. Nič ne pomore skepticizem, kakor je nespametno v večini drugih slučajev. nastopati odločno proti bivanju nečesa zato, ker ne moremo zapopasti njegove narave. Kajti rad bi jaz znal, kak predmet je, ki bi ne imel česa v sebi, kar očitno spravlja naše duševne sile v zmoto. Drugi duhovi, ki vidijo in poznajo naravo in notranji stroj (constitution) stvari, kako zelo nas morajo presežati v spoznanju! Če dodamo temu obširnejšo zaznavnost (comprehension), ki jim daje zmožnost, spoznavati na prvi pogled zvezo in strinjanje prav

mного predstav in jim voljno podaje posredovalna dokazila, ki jih najdemo nazadnje mi po posameznih in počasnih korakih in dolgem tavanju po temi s težavami in radi naglo pozabimo jedno, prej ko smo zasledili drugo, si smemo misliti, kako visoko stopnjo blaženosti višjih duhov, ki imajo živahnejši in bistrejši pogled kakor tudi obširnejše spoznanje. Toda povrnimo se k predmetu v razpravi: naše spoznanje, pravim, ni le omejeno na majhen krog in nepopolnosti predstav, ki jih imamo in se ž njimi pečamo, zaostajamo tudi v tem. Kako daleč pa segajo, preiskujemo zdaj!

7. Kako daleč sega naše spoznanje. — Pritrjevanje ali zanikanje, ki jih izrekamo gledé na predstave, ki jih imamo, se dado, kakor sem prej vobče naglasil, skrečiti na sledeče četri vrste, namreč istost, sobivanje, odnosnost in dejansko bit. Preizkušati hočem, kako daleč sega naše spoznanje v vsaki izmed teh.

8. I. Naše spoznanje istosti in različnosti sega tako daleč kakor naše predstave. — Prvič. Kar se tiče istosti in različnosti na tem načinu strinjanja ali nestrinjanja naših predstav sega naše nazorno spoznavanje tako daleč kakor naše predstave same; ne more biti predstava v duhu, ki bi je ne zaznal precej vsled nazornega spoznanja da je, kar je, in da je različna od katerekoli druge.

9. II. O sobitnosti — jako kratek pot. — Drugič. Gledé na drugo vrsto, ki je strinjanje ali nestrinjanje naših predstav v sobitnosti, je naše spoznanje zelo pičlo, dasi na njem sloni največji in najvažnejši del našega spoznanja glede na predmete. Kajti, ker so naše predstave predmetov, kakor sem razkazoval, le določeni skupki jednostavnih v jeden predmet združenih predstav in torej sobivajo; n. pr. naša predstava plamena je gorko, svetlo, kvišku plapolajoče telo; predstava zlata je do gotove stopnje težko, rmeno, kovno in raztopno telo; za te ali takšne sestavljene predstave kakor te v človeškem duhu stoji dvoje po predmetu različnih imen, ki sta plamen in zlato. Kedar bi hoteli kaj več vedeti o teh ali kaki vrsti predmetov, preiskujemo kaj drugega, nego kake druge kakovosti ali kako moč imata ta predmeta ali pa jih nimata? To pa ni nič drugega ko poizvedba, katere druge jednostavne predstave sobivajo ali ne sobivajo s temi, ki tvore to sestavljeno predstavo.

10. Ker je zveza med večino jednostavnih predstav neznanost. — Kako tehten pa in važen je ta del človeške znanosti, je vendar zelo tesen in ga je sploh komaj kaj. Razlog za to je, da so jednostavne predstave, ki sestavljajo naše sestavljene predstave, večinoma takšne, ki ne nosijo s seboj v svoji lastni naravi nobedne vidne nujne zveze ali neskladnosti (inconsistency) s kako drugo jednostavno predstavo, o katere sobivanju ž njimi bi se hoteli poučiti.

11. Imenoma drugotnih kakovosti. — Predstave, ki sestavljajo naše sestavljene predstave in se ž njimi gledé na predmete posebno peča naše spoznavanje, so predstave njihovih drugotnih kakovosti; ker so vse (kakor se je razkazalo) odvisne od prvotnih kakovosti njihovih drobnih nečutnih delov ali, če ne od njih, od nečesa od našega razumevanja še bolj oddaljenega, ni mogoče, da bi vedeli, med katerimi je nujna zveza ali pa neskladnost (inconsistency): kajti ker ne poznamo korenine, ki iz nje rastejo, ker ne poznamo, kaka je velikost, oblika in tkanina njih delov, ki na njih slonijo in od koder prihajajo te kakovosti, ki tvoré našo sestavljeno predstavo zlata, ni mogoče vedeti, katere druge kakovosti sledijo iz iste sestave (constitution) nečutnih delov zlata ali se ne morejo ž njo strinjati in torej dosledno morajo sobivati s to sestavljeno predstavo, ki jo o njem imamo, ali pa se ž njo ne skladajo.

12. Kajti nobedna zveza med kakimi drugotnimi in prvotnimi kakovostmi se ne da razkriti. — Mimo tega neznanja prvotnih kakovosti telesnih nečutnih delov, ki na njih sloné vse njihove drugotne kakovosti, je pa še nek drug in menj odpravljljiv del nevednosti, ki nas še bolj oddaljuje od zanesljivega spoznanja so-

bivanja ali nesobivanja (če smem tako govoriti) različnih predstav v istem predmetu (subject); to pa je dejstvo, da se ne da razkriti zveza med kako drugotno lastnostjo in pa onimi prvotnimi, ki na njih sloni.

13. Da bi povzročala velikost, oblika in gibanje jednega telesa izpremembo velikosti, oblike in gibanja kakega drugega telesa, ne sega za naše umevanje; ločitev delov jednega telesa vsled prodiranja kakega drugega telesa in prehod iz mirovanja v gibanje vsled sunka, ti in tem podobni dogodki na videz kažejo neko zvezo med seboj. Če bi poznali te prvotne telesne kakovosti, bi bila naša nada utemeljena, da bi mogli spoznati mnogo več dejstevanij drugih na druge; ker pa naš duh ni zmožen, spoznati kake zveze med temi prvotnimi telesnimi kakovostmi in pa občutki, ki jih proizvajajo v nas, ne moremo nikoli biti zmožni, postaviti gotova in nedvomljiva pravila o doslednostih ali sobivanju kakih drugotnih kakovosti, dasi moremo razkrivati velikost, obliko ali gibanje teh nevidnih delov, ki jih neposredno proizvajajo. Mi tako malo vemo, kaka velikost, oblika ali gibanje kakih delec proizvaja rmeno bojo, sladek okus ali rezek zvok, da ne moremo nikakor razumeti (conceive), kako more kaka velikost, oblika ali gibanje kakih delec v nas proizvajati predstav kake boje, okusa ali kakršnegakoli zvoka; kaka zveza med jednim in drugim se ne more zaznati.

14. Brez uspeha se bomo torej trudili, razkriti s svojimi predstavami (jedinim zanesljivim načinom gotovega in občnega spoznanja), katere druge predstave se dajo najti stalno združene z našo sestavljeno predstavo kakega predmeta: saj ne vemo dejanskega sestava drobnih delov, ki na njem slonijo njih kakovosti, niti bi ne mogli, ako bi jih vedeli, razkriti kake nujne zveze med njimi in katerimi izmed drugotnih kakovosti; to pa bi se moralo prej zgoditi, ko moremo zanesljivo (certainly) vedeti njih nujno sobivanje. Bodi si torej naša sestavljena predstava kake vrste predmetov, kar hoče, mi bi samo po jednostavnih predstavah, ki tiče v njej, težko mogli določiti nujno sobivanje kake druge kakršnekoli kakovosti. Naše spoznanje sega v vseh teh raziskavanjih malo dalje ko naša izkušnja. Zares pičlo število prvotnih kakovosti je nujno odvisnih in vidno spetih med seboj kakor oblika ima za nujni pogoj razsežnost; dobivati ali podeljevati gibanje po sunku ima za pogoj solidnost. Dasi pa imajo te in morebiti nekatere druge izmed naših predstav tako nujno zvezo med seboj, vendar pa jih je tako malo med njimi, ki stoje med seboj v nujni zvezi, da moremo po naziranju ali dokazovanju razkrivati sobivanje le prav malo kakovosti, ki se dajo najti združene v predmetih (substances); prepuščeni smo le sodelovanju naših čutil, da nas seznanijo ta, kake lastnosti vsebujejo. Kajti vse kakovosti, ki sobivajo v kakem predmetu, ne moremo brez te odvisnosti in očitvidne zveze njih predstav med seboj zanesljivo vedeti, da sobivata kateri dve v višji meri, ko nas uče naša čutila in izkušnja. Dasi torej vidimo rmeno bojo in po preizkusu najdemo težo, kovnost, raztopljivost in stalnost (fixedness), ki so združene v koscu zlata, vendar ne moremo, ker nima niti jedna izmed teh predstav kake očitvidne odvisnosti ali nujne zveze z drugo, zanesljivo vedeti, da bo, kjer je četverica teh, tudi peta, kako zelo verjetno utegne to biti; saj ne sega največja verjetnost do gotovosti, ki brez nje ni resničnega spoznanja. Kajti ta sobitnost se ne more dalje vedeti, ko se zaznava, zaznavati pa se da ali na posebnih predmetih po opazovanju naših čutil ali vobče po nujni zvezi predstav samih.

15. O upornosti proti sobivanju obširneje. — Kar se tiče neskladnosti (incompatibility) ali odpornosti proti sobivanju, lahko vemo, da more imeti vsak predmet vsake vrste prvotnih kakovosti le jedno posebnost nakrat, n. pr. vsaka posebna razsežnost, oblika, vsako število delov, vsako gibanje izključuje vse druge iste vrste. Isto je gotovo tudi o vseh čutnih vsakemu čutilu posebnih predstavah; kajti, karkoli vsake vrste je pričujoče v kakem predmetu, izključuje vse druge te vrste: n. pr. nobeden predmet ne more imeti dvojni vonj ali dvojno barvo v istem času. Na to se morebiti reče: Nimali opal ali naliv ligni nephris

tici dvojce barve ob istem času? Na to odgovarjam jaz, da utegneta videti dve očesi z raznih mest, da odbijajo različni deli različne boje od predmeta, ki odbija svetlobne delce, toda usojam si tudi pripombo, da zavedajo oči na raznih mestih razni deli odbijajoče se svetlobe; torej ni isti del predmeta, torej ne popolnoma isti predmet, ki ga je objednem videti rmenega in modrega. Kajti ravno tako nemogoče je, da bi moglo isto delce kakega telesa v istem času na različen način izpreminjati ali odbijati svetlobne žarke, kakor da bi imelo dve različni obliki in tkanini ob istem času.

16. Od sobivanja moči je prav kratek pot. — Gledé na moči predmetov pa, izpreminjati čutne kakovosti drugih teles, kar tvori velik del naših raziskavanj o njih in ni neznatna panoga našega spoznavanja, gledé na te pa dvomim, da bi segalo naše spoznanje mnogo dalje ko naša izkušnja, ali moremoli razkriti večino teh moči in biti gotovi, da so v kakem predmetu po zvezi s katero teh predstav, ki tvoré za nas njih bit. Ker tvorne in trpne telesne moči in njihov način dejstvovanja, ki ima svoje bistvo v tkanini in gibanju delov, ki jih ne moremo na nobeden način razkriti; zato je le v malem številu slučajev, da moremo biti zmožni, zaznati njih odvisnost ali odpornost proti katerim izmed tistih predstav, ki tvoré našo sestavljeno predstavo te vrste stvari. Tukaj sem navedel za primer teleščno (corpuscularian) hipotezo kot to, o čemer se misli, da sega najdalje v razumnem razlaganju teh telesnih kakovosti; ali bojim se, da je slabota človeškega razuma komaj zmožna, na njeno mesto postaviti drugo, ki bi nam podala popolnejše in jasnejše razkritje nujne zveze in sobitnosti moči, ki se dajo opazovati združene na raznih svojih vrstah. To pa je vsaj gotovo, katerakoli hipoteza je najjasnejša in najbolj resnična (kajti to dognati, ni moja naloga), naše spoznanje gledé na telesne predmete bodo prav malo spravile naprej, dokler se nam ne podeli pogled, kakšne kakovosti in telesne moči imajo nujno zvezo ali pa nujen odpor med seboj. To pa vemo ob denešnjem položaju modroslovja po mojem mnenju le v skromni meri. Jaz dvomim, bomoli kedaj mogli s temi zmožnostmi, ki jih imamo, spraviti svoje obče spoznanje (ne govorim o posebni izkušnji) v tem delu mnogo dalje. Izkušnja je tisto, ki se moramo v tem delu na njo naslanjati. Zeleti pa bi bilo, da bi se mnogo izboljšalo. Mi čutimo prednosti, ki jih je pridelal trud vrlih mož v krogu prirodnega spoznanja. Če pa bi drugi bili, posebno modroslovci po svojem vznosu, ki si to svojijo, tako previdni v svojih opazovanjih in odkritosrčni v svojih poročilih, kakor bi morali biti tisti, ki se nazivljejo modroslovce, bi bilo naše poznavanje teles tu okoli nas in naše spoznanje njihovih moči in dejstvovanj še mnogo večje.

17. O duhovih je še tesnejše. — Če smo v stiski gledé na moči in telesna dejstvovanja, je po moji misli lahko sklepati, da smo mnogo bolj v temi gledé na duhove. O njih seveda nimamo predstav razun tistih, ki na nje sklepamo po svojem premišljajoč delovanje v naših dušah, kolikor se podajajo našemu opazovanju. Ali kako neznatno mesto zavzemajo duhovi, ki prebivajo v naših telesih, med onimi mnogovrstnimi in morebiti neštevilnimi vrstami bolj imenitnih bitij in kako zelo zaostjajo za nadarjenostjo in popolnostmi kerubov in serafov in neskončnih vrst duhov nad nami, je tisto, kar sem v mimogredočem namigu na nekem drugem mestu priporočil svojim čitateljem v preudarjanje.

18. III. O drugih odnosnostih ni lahko povedati, kako daleč. — Tretjič. Gledé na tretjo vrsto našega spoznanja, namreč strinjanje in nestrinjanje kakih naših predstav v kaki drugi odnosnosti, je reči: Ker je to polje našega spoznanja najboljirnejše, je težavno določiti, kako daleč se utegne raztezati; kajti, ker so odvisni napredki, ki so se dosegli v tem delu spoznanja, od naše bistroumnosti v izsledovanju posredovalnih predstav, ki utegnejo kazati odnosnosti in navade predstav, katerih sobivanje se ni uvaževalo, je težavna stvar, povedati, kedaj smo na koncu takšnih razkritij, celo kedar ima pamet

vso pomoč, ki je je dovzetna na dobivanje dokazil ali preizkušanje strinjanja ali nestrinjanja oddaljenih predstav. Tisti, ki ne poznajo algebre, si ne morejo domišljati čudes, ki jih more ona izvršiti v tej vrsti; kakšna nadaljna popolnovanja pa še bo izumil kot pripomočke drugim delom spoznanja bistroumni duh ljudi, ni lahko določiti. Vsaj to verujem, da niso samo predstave količine tiste, ki so zmožne dokaza in spoznanja in da bi nam podali drugi in morebiti koristnejši deli ogledovanja gotovost, ako bi se ne upirale napake, strasti in gospodstvujoci zajmi ali grozili takim prizadevanjem.

Blagonravje se da dokazati. — Predstava najvišega bitja, neskončnega po svoji oblasti, dobrotljivosti in modrosti, ki nas je ustvarilo in od kogar smo odvisni, in pa predstava nas samih kot razumevajočih pametnih bitij, ker so takšne, kakor so jasne v nas, bi nam po moji misli, če bi se primerno o njih prevdarjalo in bi se prav zasledovale, mogle podati take podstave za našo dolžnost in pravila za naše delovanje, kakršne bi postavile nravnost med znanosti, ki so zmožne dokazovanja. V tem bi se brez dvoma dala iz samih po sebi očitivnih stavkov po njunih sklepih ravno tako brezsporno kakor matematičnih komurkoli razložiti merila pravice in krivice, ki se mora z isto ravnodušnostjo in pozornostjo posvetiti jedni znanosti, kakor se posveča drugi. Odnosnost drugih modov se gotovo da zaznati ravno tako kakor števila in razsežnosti. Jaz ne morem videti, zakaj bi ne bili tudi zmožni dokaza, ako bi se našle primerne metode, da bi se preizkušalo ali zasledovalo strinjanje ali nestrinjanje. Kjer ni lastnine, tam ni krivice, je ravno tako gotov stavek kakor kateri dokaz v Evklidu; kajti, ker je predstava lastnine pravica na kaj, predstava pa, ki se ji daje ime krivice, vlom ali posiljevanje tega prava, je očitvidno, da moremo, ker sta ti predstavi tako dognani in nosita ti imeni, ravno tako gotovo vedeti, da je ta stavek resničen, kakor da ima trikotnik tri kote, ki so jednaki dvema pravima. Nasproti pa: Nobedna vlada ne dovoljuje absolutne svobode; ker je predstava vlade uredba družbe na podlagi določenih pravil ali zakonov, ki zahtevajo skladnost ž njimi, in ker je predstava absolutne svobode za vsakega, da sme storiti, kar mu je všeč, morem jaz ravno tako biti gotov resnice tega stavka kakor katerega v matematiki.

19. Dve stvari sta povzročili misel, da npravne misli niso dostopne dokazovanju: njihova zapletenost in pomanjkanje čutnih zastopnikov. — To, kar je v tem oziru podelilo prednost predstavam kolikovosti in storilo, da so se mislile bolj pristopne gotovosti in dokazovanju, je

prvič, da jih je mogoče napisati in jim postaviti čutna znamenja, ki imajo tesnejši in bližji stik ž njimi ko kake besede ali kakršnikoli glasovi. Na popir narisani liki so snimki predstav v duhu in niso podvrženi negotovosti, ki jo imajo na sebi v svojem pomenu besede. Kak s črtami potegnjen kot, krog ali kvadrat razkriva nazor in izključuje zmoto: ostane neizpremenljiv in se da polagoma premišljevat in preizkušati in se da dokaz pregledovati in vsi deli se lahko predelajo več ko jedenkrat brez nevarnosti najmenjše izpremembe v predstavah. To pa se ne da tako delati pri nravnih predstavah; mi nimamo čutnih znamenj, ki bi jim bila podobna, s katerimi bi jih mogli načrtati; na njih izražanje imamo le besede. Če se te zapišejo, ostanejo seveda iste; vendar pa se utegnejo izpremeniti v istem človeku predstave, za koje stoje, in prav redko je, da niso različne pri različnih osebah.

Drugič. Druga stvar, ki veča težavo v etiki, je ta, da so nravstvene predstave navadno bolj zapletene ko pa predstave likov, ki se navadno pretehtavajo v matematiki. Iz tega dejstva sledita tile težavi: Prvič: Da imajo njihova imena bolj negotov pomen; točni skupek jednostavnih predstav, ki za nje stoje, ne najdejo tako lahko pritrdjevanja in tako znamenje, ki se v občevanju vedno rabi, v mišljenju pa pogosto, ne nosi vedno s seboj vselej iste predstave. Na to pa sledi isti nered, ista zmeda in pomota, ki bi sledila, ako bi kdo, ki namerava kaj dokazati o sedmero-

kotniku, iz lika, ki ga hoče rabiti v ta namen, izpustil jeden kot ali pa izpregledal drugače in napravil jeden kot več ko pa ime navadno pomeni ali bi po njegovem namenu naj pomenilo od trenutka, ko je nameraval ta dokaz. To se pripeti pogosto in temu se je v zelo zapletenih npravstvenih predstavah težko izogniti, kjer se izpusti, dasi se podrži isto ime, jeden kot, to se pravi jedna jednostavna predstava se izpusti iz sestavljene predstave ali pa se vrine v njo (ki še vedno nosi isto ime) bolj zdaj ko kedaj drugikrat. Drugič. Iz zapletenosti teh npravstvenih predstav pa sledi še neka druga neprilika, namreč da duh ne more lahko ohraniti teh točnih skupkov tako točno in popolnoma, kakor je potrebno pri preizkušanju navad in soodgovornosti, strinjanj ali nestrinjanj marsikaterih izmed njih med seboj, posebno kjer je treba presojeti po dolgih izvajanjih in posredovanjih po raznih drugih sestavljenih predstavah, da se pokaže strinjanje ali nestrinjanje dveh oddaljenih.

Izdatna pomoč, ki jo najdejo matematiki v likih in številkah, ki ostajajo v svojih potezah neizpremenjeni, je prav očitna, drugače bi imel spomin pogosto veliko težavo, jih tako točno ohraniti, medtemko, kedar premotriva duh nje dele korak za korakom, da zasleduje razne odgovarjajoče si posebnosti. In dasi je pri sestavljanju velikega zneska v seštevovanju ali poštevovanju ali razštevovanju vsak del le napredovanje duha, ki ogleduje svoje lastne predstave in prevdarja njih strinjanje ali nestrinjanje in ni reševanje vprašanja nič drugega nego rezultat vsega, napravljenega iz takih posebnosti, ki jih jasno zaznava duh; toda bilo bi brez zapisovanja posameznih delov s posebnimi znamenji, katerih točni pomeni so znani in z znamenji, ki trpé in ostanejo pred očmi, ko jih je spomin opustil, skoro nemogoče, nositi v duhu toliko različnih predstav ne da bi zmedel ali pustil izmizniti se delom računa in tako povzročiti, da je vse naše umovanje o stvari brezplodno. V tem slučaju pa ne pomagajo številke ali znamenja nikakor duhu zaznavati strinjanje katerih dveh števil, njih enakosti ali razmerij; to ima duh samo po ogledovanju svojih lastnih predstav števil samih. Toda številčni znaki so pomoči za spomin, da se spominja in ohrani posamezne predstave, ki jim velja dokazovanje, po katerem more kdo vedeti, kako daleč je napredovalo njegovo nazorno spoznavanje v prečenjevanju raznih posameznosti; tako mu je mogoče napredovati brez zmede proti neznanemu in nazadnje imeti pred seboj v jednom pogledu znesek vsega svojega zaznavanja in umovanja.

20. Pripomočki proti tem težavam. — Jednemu delu teh nedostatkov, ki so ustvarili mnenje, da so npravstvene predstave dokazovanju nepristopne, se v precejšnji meri opomore z opredelbami tako, da se določi skupek jednostavnih predstav, ki ima za nje stati vsak izraz, in da se potem rabijo izrazi stalno in neizpremenjeno za ta točni skupek. Kake metode pa nam utegne ponuditi algebra ali kaj drugega te vrste pozneje na odpravo teh težav, ni lahko povedati naprej. Prepričanje pa me navdaja, da bi ljudje, ako bi hoteli po isti metodi in ravno tako nepristransko iskati npravstvene resnice, kakor iščejo matematične, našli, da imajo tesnejšo zvezo med seboj in bolj nujno doslednost od naših jasnih in razločnih predstav in bi se bolj približali popolnemu dokazu, nego se navadno domneva. Ali mnogo tega ni pričakovati, dokler tira hrepenenje po časti, bogastvu ali oblasti ljudi v naročje priljubljenim modnim mnenjem ter zato išče dokazil, ki bi lepšala njih lepoto, ali pa zakrivala njih grdobo: saj za oko ni nič tako lepega kakor je resnica za duha, nič pa tako grdega in z razumom tako nezdružljivega kakor laž. Kajti marsikdo sicer more s precejšnjim zadovoljstvom objemati svojo nelepo ženo; kdo pa je tako drzen, ki bi javno priznaval, da si je izbral za tovarišico neresnico in vzel v svoje srce tako grdobo, kakršna je laž? Dokler pa pitajo človeške stranke vse, ki jih morejo dobiti v svojo oblast, s svojimi načeli, preizkušati resnico ali neresnico pa jim ne dopuščajo in ne dovoljujejo resnici prostega gibanja na svetu, niti ljudem, da bi jo svobodno iskali, ali se da kaj pričakovati od takega ravnanja?

Ali se da upati v нравstveni znanosti kaka svetlejša luč? Odvisni del človeštva utegne marsikje pričakovati z egipčansko sužnostjo egipčansko temo, ako bi ne bil zanetil Gospod sam človeku v duši sveče, ki je ne more popolnoma upihniti sapa ali oblast kakega človeka.

21. Četrtrič. O dejanskih bitih: o samih sebi imamo nazorno spoznanje, o Bogu dokazovalno, o majhnem številu drugih stvari pa čutno. — Kar se tiče četrte vrste našega spoznavanja, namreč dejanskega aktualnega bivanja stvari, imamo nazorno spoznanje svoje lastne biti, dokazano spoznanje pa o božji biti; da pa je še kaj drugega, o tem imamo samo čutno spoznanje, ki ne sega za predmete, ki dejstvujejo na naša čutila.

22. Velika je naša nevednost. — Ker je naše spoznavanje tako tesno, kakor sem razkazoval, nam morebiti postavi nekoliko luči v sedanji položaj našega duha, če nekoliko pogledamo v temno stran in premotrimo svojo nevednost; ker je ta neskončno obširnejša ko pa naše spoznanje, utegne mnogo prispevati na pomirjanje preprirov in izboljšanje koristnega spoznavanja; če mi razkrivajoč, kako daleč segajo naše jasne in razločne predstave, omejujemo svoje misli na ogledovanje tistih stvari, ki jih morejo dosežati naše duševne moči, in se ne podajamo v to temno brezno (kjer nimamo oči, da bi gledali, niti zmožnostij, da bi mogli kaj zaznavati) iz prazne domneve, da ni nič nad naše pojmovanje. Da pa se rešimo brezumnosti takšne zmote, nam ni treba hoditi daleč. Tisti, ki ve le količkaj, ve to v prvi vrsti, da mu ni treba hoditi daleč po razloge svoje nevednosti. Najneznatniše in najbolj vsakdanje stvari, ki nam pridejo na pot, imajo temne strani, ki jih ne more prodrati najbistrejši pogled. Najjasnejši in najobširnejši razum mislecev se čuti v stiski in zadregi pri vsakem delcu snovi. Tem menj se bomo čudili mi, da najdemo stvari takšne, kedar prevdarjamo o vzrokih naše nevednosti. Ti so po tem, kar se je povedalo, po mojem mnenju sledeči trije:

Prvič. Pogrešanje predstav;

Drugič. Pogrešanje razkritnih zvez med predstavami, ki jih imamo.

Tretjič. Pomanjkanje zasledovanja in preizkušanja naših predstav.

23. Prvič. Jeden vzrok tega je pomanjkanje predstav, bodi si takih, ki o njih nimamo pojmov, bodi si takih, kakršnih posebej nimamo. — Prvič. Vse jednostavne predstave, ki jih imamo, so omejene (kakor sem razkazal) na te, ki jih vzprejemamo od telesnih predmetov po čuvstvovanju in od delovanj našega duha kot predmetov razmišljanja. Kako malo pa je to majhno število tesnih vhodov v pravem sorazmerju proti vsemu obsegu vseh bitij, ne bo težko prepričati tiste, ki niso tako blazni, da bi mislili svojo ped merilo vsem stvarjem. Določati pa, kake druge jednostavne predstave morejo stvari imeti v drugih delih vesoljstva s pomočjo popolnejših in več čutil, nego jih imamo mi, ali od njih različnih, ni naša naloga. Toda trditi ali misliti, da takih ni, ker ne zaznavamo ničesar o njih, ni boljše dokazilo, ko da ni pogleda in boj, ker nima nikake predstave kake takšne stvari niti ne more na nobeden način si napraviti kakega pojma o gledanju. Ta nevednost in tema, ki je v nas, ravno tako malo ovira ali omejuje spoznanje, ki je v drugih, ko je krtova slepota dokazilo proti bistrookosti orlovi. Kdor hoče uvaževati neskončno moč, modrost in dobrotljivost stvarnikov, najde povod na misel, da ni bilo vse namerjeno na tako neznatno, majhno in brezsilno stvar, kakršno najde človeka, ki je po vsej verjetnosti izmed najnižjih vseh razumnih bitij. Kake zmožnosti torej imajo druge vrste stvari, da bi ž njimi prodirale v naravo in notranji stroj stvari, kake predstave utegnejo dobivati o njih popolnoma različne od naših, ne vemo. To pa vemo in zanesljivo nahajamo, da nam manjka raznih drugih pogledov na nje razum teh, ki jih imamo, da bi mogli doseči popolnejša razkritja. Vdajati se smemo prepričanju, da nikakor niso predstave, ki jih moremo dosežati po naših zmožnostih, v pravem razmerju proti stvarjem samim, kedar se nam zakriva pozitivna, jasna in razločna predstava sama, ki je vsemu podstava. Ker pa je pomanjkanje predstav te

vrste del kakor tudi vzrok naše nevednosti, se ne da opisati. Samo to se mi zdi, da smem zaupljivo reči o tem, da sta v tem razumni in čutni svet popolnoma jednaka. Ta del, ki ga vidimo na obojem, nima pravega sorazmerja s tem, česar ne vidimo, in karkoli moremo doseči s svojimi očmi na kateremkoli izmed nju ali s svojimi mislimi, je samo točka, skoraj nič, če se primerja celoti.

24. Zavoljo njih oddaljenosti; ali — Drugič. Neki drug tehtni vzrok nevednosti je pomanjkanje predstav, ki smo jih zmožni. Kakor nas izključuje pomanjkanje predstav, ki nam jih naše zmožnosti ne morejo dati, popolnoma od teh pogledov na stvari, ki jih po pametni misli imajo druga, popolnša bitja ko mi, ki pa o njih ničesar ne vemo, tako nas drži pomanjkanje predstav, ki zdaj o njih govorim, v nevednosti stvari, ki bi jih mi po svoji zaznavi mogli poznati. Velikost, obliko in gibanje si moremo predstavljati. Dasi pa nismo brez predstav teh prvotnih telesnih kakovosti vobče, vendar zaostajamo, ker ne poznamo posebne velikosti, oblike in posebnega gibanja večine vesoljstvenih teles, v nevednosti raznih posebnih moči, učinkov in načinov dejstvovanja, ki proizvajajo učinke, ki jih gledamo vsak dan. Te se nam nekako skrivajo v nečem, ker so predaleč v strani, druge pa, ker so predrobne. Kedar uvažujemo veliko razdaljo med znanimi in vidnimi deli sveta in pa razlogi, ki jih imamo na misli, da je to kakor daleč sega naš pogled, le majhen del vesoljnosti, zasledimo ogromno brezno nevednosti. Kaj so posebne tvorne velikih snovnih mas, ki ustvarjajo vso čudovito zgradbo telesnih biti, kako daleč segajo, katero je njih gibanje, kako se nadaljuje in kako se podeluje drugim in kako dejstvuje drugo na drugo, so razmotrivanja, da se pogubijo v njih naše misli na prvi pogled. Če pa stesnimmo svoja razmotrivanja ter omejimo svoje misli na ta majhni kot — mislim na ta sestav našega solnca in na večje snovne mase, ki vidno krožijo okoli njega — kake razne vrste rastlin, živalij in razumnih telesnih biti, neskončno različnih od teh našega majhnega kraja na zemlji, utegne morda biti na drugih premičnicah, do spoznanja katerih — samo njih zunanjih oblik in delov — se nikakor ne moremo dokopati, dokler smo pripeti na to zemljo; saj ni naravnih sredstev, ki bi bodisi po čuvstvovanju bodisi po premišljevanju nam zanesla v duha zanesljive predstave o njih! Mi jih ne moremo doseči, teh vhodišč vsega našega spoznanja, in kake vrste opreme in prebivalcev imajo ta bivališča v sebi, si niti domnevati ne moremo, še mnogo menj pa imeti jasne in razločne predstave o njih.

25. Zavoljo njihove drobnosti. — Če pa se umika večina raznih telesnih vrst v vesoljstvu našemu opazovanju po svoji oddaljenosti, so pa še druga, ki nam niso menj prikrita po svoji drobnosti. Ta nečutna telesa so dejavni del snovi in tista velika naravina sredstva, ki na njih sloné ne le njih drugotne kakovosti, ampak tudi večina njih prirodnih dejstvovanj; zato nas drži naše pogrešanje točnih, razločnih predstav njih prvotnih kakovosti v neodpravni nevednosti tega, po čemur na njih koprimo. Mi bi brez dvoma vedeli, če bi mogli razkriti obliko, obseg, ustroj (texture) in gibanje drobnih sestavnih delov katere telesne dvojice, brez preizkušanja njih razna dejstvovanja drugega na drugo, kakor vemo zdaj posebnosti kakega kvadrata ali trikotnika. Ako bi mi vedeli mehanično delovanje rabarbarinih, mišnjakovih, opijevih delcev kakor urar pozna urine dele, ki po njih izvršuje svoje delovanje, in pa pilo, ki izpremeni kolescem obliko, bi lahko napovedovali, da rabarbara čisti, mišnjak ubija, opij pa človeka uspava, ravno tako kakor urar lahko napove, da ustavi majhen košček popirja, ki se položi na nemiriko, uro, da ne gre več, dokler se popir ne odpravi, ali da, če se opili kak majhen del, preneha stroj popolnoma svoje gibanje in ura preneha teči. Raztapljanje srebra v aqua fortis in zlata v aqua regia, ne pa narobe, bi potem morebiti ne bilo bolj težavno vedeti, ko je za kovača vedeti, zakaj jeden ključ odpira zapornico, drugi pa ne. Ali dokler smo brez dovolj tenkih čutil, da bi ž njimi mogli razkrivati drobna telesna delca in dobivati

po njih predstave mehaničnih dejstev, se moramo zadovoljiti s svojo nevednostjo gledé na njih posebnosti in načine dejstevovanja; niti ne moremo dobiti o njih večje zanesljivosti, ko jo moremo dobiti po nekoliko poizkusov, ki jih napravimo. Toda bodoli imeli uspeh zopet kedaj drugič, ne moremo imeti gotovosti. To ovira naše zanesljivo spoznavanje občnih resnic gledé na naravna telesa: naša pamet nam ne pomaga v tej stvari dosti dalje čez posebno dejstvo.

26. Vsled tega ni vede teles. — Zato me obhaja dvom, da bo, kakor daleč koli utegne človeška marljivost popolniti porabno in preizkusno modroslovje v fizikalnih stvareh, znanstveno vendar ostalo nedoseženo; kajti manjka nam popolnih in skladnih predstav ravno tistih teles, ki so nam najbližja in najbolj pod našo oblastjo. O teh, ki smo jih razporedili v razrede in postavili pod imena in ki jih po svojih mislih poznamo, imamo le nedovršene in nepopolne predstave. Razločne predstave raznih vrst teles, ki spadajo pod preizkušanje naših čutil, utegnemo imeti; ali skladnih predstav po moji slutnji nimamo niti v jedri izmed njih. Dasi pa nam bodo prejšnje izmed teh služile za vsakdanjo rabo in razgovor, vendar nismo, dokler pogrešamo zadnjih, zmožni znanstvenega spoznavanja, niti ne bomo kedaj zmožni razkrivati občne, poučne, nedvomljive resnice gledé na nje. Zanesljivost in dokaz sta stvari, ki si jih v stvari ne smemo svojiti. Po boji, obliki, okusu in duhu in drugih čutnih kakovostih imamo ravno tako jasne in razločne predstave kadulje in mišnjaka, kakor jih imamo o kakem krogu ali trikotniku; ker pa nimamo predstav posebnih prvotnih kakovostih drobnih delov ne te ne one rastline niti drugih teles, na katere bi ju radi obrnili, ne moremo povedati, kakov učinek povzročijo; pa tudi kedaj vidimo te učinke, ne moremo ugibati, še mnogo menj pa vedeti, kako jih proizvajajo. Ker tako nimamo predstav posebnih mehaničnih dejstev, drobnih telesnih delov, ki jih moremo videti in dosežati, ne moremo vedeti njih ustroja (constitution), moči in dejstevovanja. Gledé na bolj oddaljena telesa pa smo v še večji nevednosti, ker ne poznamo niti njih prave zunanje oblike ali čutnih in večjih delov njihovih ustrojev.

27. Mnogo menj pa duhov. — To nam bo prvič pokazalo kako nesorazmerno je naše spoznanje proti vsemu obsegu celo snovnih stvari; če pa dodamo temu dejstvu prevdarek tega neskončnega števila duhov, ki utegnejo biti in po vsej verjetnosti so, ki so še bolj oddaljeni od našega spoznanja, ki o njem nimamo nobednega znanja niti si o njem ne moremo napraviti kake razločne predstave o njih raznih stopnjah in vrstah, bomo našli ta vzrok svoje nevednosti, da nam zagrinja v neposredni mrak skoraj ves razumni svet, gotovo večji in lepši svet ko je snovni. Kajti, če odbijemo neko prav majhno število in sicer, če smem tako govoriti, prav površnih predstav o duhovih, ki jih dobivamo po prevdarjanju naše lastne in od tod najboljše, ki jih moremo zbrati o očetu vseh duhov, večnem neodvisnem stvarniku njih, nas in vseh stvari, nimamo drugega zanesljivega poročila le o biti drugih duhov ko po razodetju. Angeli vseh vrst se seveda umikajo našemu razkrivanju, vsi ti razumi, ki jih je po vsej verjetnosti več redov ko telesnih predmetov, so stvari, ki nam o njih sploh ne podajajo naše naravne zmožnosti nobednega poročila. Da so razumni, in misleča bitja ravno tako v drugih ljudeh kakor v njem samem, ima vsak človek povod, po njih besedah in dejanjih biti prepričan; spoznanje svojega razuma pa ne dopušča človeku, ki prevdarja, da bi ne vedel, da je Bog. Da pa so stopnje duhovnih bitij med nami in velikim Bogom, kdo bi mogel po lastnem raziskavanju in lastni spretnosti doizvedeti? Mnogo menj razločnih predstav imamo o njih različnih naravah, položajih, stališčih, močeh in raznih ustrojih, ki se v njih strinjajo med seboj ali ločijo drugi od drugega in od nas. Zato pa smo, kar se tiče njih posebnih vrst in posebnostij, v absolutni nevednosti.

28. Drugič. Pomanjkanje zveze, ki bi se dala zaslediti med predstavami, ki jih imamo. — Drugič. Videli smo,

kako velik del samosvojih bitij v veselstvu pušča pomanjkanje predstav našemu spoznavanju nerazrešen. Na sledečem mestu stoji nek drug vzrok nevednosti nič menjšega pomena, to je pogrešanje zveze med našimi predstavami, ki bi se dala zaslediti. Kajti kjerkoli nam manjka te, tam smo skrajno nezmožni občnega in gotovega spoznanja in preostaja nam kakor v prejšnem slučaju samo opazovanje in poizkus; kako tesno pa ter omejeno je to, kako daleč od občnega spoznanja, nam ni treba praviti. Le neko pičlo število slučajev tega vzroka naše nevednosti hočem podati, potem pa predmet pustiti. Očividno je, da povzročajo velikost, oblika in gibanje nekaterih teles okoli nas v nas nekatere občutke kakor barv, glasov, okusov, duhov, udobnostij, boli itd. Ker nimajo ta mehanska telesna dejstvomana nobedne sorodnosti s temi predstavami, ki jih ustvarjajo v nas, (ker ni zaznatne zveze med kakim sunkom kake vrste teles in pa med zaznavo kake boje ali kakega duha, ki jo najdemo v svojem duhu), ne moremo imeti nobednega razločnega spoznanja takšnih operacij, ki so za našo izkušnjo. Mi ne moremo o njih drugače umovati nego o učinkih ukaza neskončno modrega činitelja, ki popolnoma presega naše pojme. Ker se ne dajo na nobeden način izvesti predstave čutnih drugotnih kakovosti, ki jih imamo v duhu, od telesnih vzrokov in najti kaka soodvetnost ali zveza med njimi in prvotnimi kakovostmi, ki jih (izkušnja nam to kaže) proizvajati v nas; tako je na drugi strani dejstvovanje naših duhov na naša telesa ravno tako nerazumljivo. Kako naj kaka misel proizvede v telesu kako gibanje, je tako oddaljeno od narave naših predstav, kakor kako bi kako telo proizvedlo v našem duhu kako misel. Če bi nas ne prepričala izkušnja, da je tako, bi nam najmenj moglo razkriti premostrivanje stvarij samih. Dasi pa imajo te in tem podobne stvari stalno in redno zvezo v navadnem toku stvarij, vendar ne moremo, ker se ne da ta zveza zaslediti na predstavah samih, ki, ker se kaže, da nimajo nujne odvisnosti druga od druge, ne moremo pripisati njih zveze ničemur drugemu nego svojevoljnemu določanju premodrega činitelja, ki jih je ustvaril, da so in dejstvujejo, razumeti pa ta način popolnoma preseza naše slabe duševne moči.

29. Primeri. — Nekatere naših predstav vsebujejo gotove odnosnosti, navade in zveze tako vidno vključene v naravo predstav samih, da si ne moremo misliti, da bi jih mogla ločiti kakršnakoli sila; samo pri teh smo zmožni zanesljivega in občnega spoznanja. Tako nujno vsebuje predstava premočrtnega trikotnika enakost njegovih kotov dvema pravima. Tudi ne moremo spoznati, da bi utegnila biti ta odnosnost, ta zveza teh dveh predstav izpremenljiva ali biti odvisna od kake svojevoljne moči, ki bi po izbiranju mogla napraviti stvar tako ali pa drugače. Toda koherenca in kontinuiteta snovnih delov, proizvodba barv in glasov itd. v nas po sunku in gibanju, da, izvirna pravila in podeljevanje gibanja so take stvari, ki v njih ne moremo zaslediti naravne zveze s kakimi predstavami, ki jih imamo; zato pa jih moremo pripisovati samovolji in poljubnosti modrega stvarnika. Ni mi menda treba tu omenjati vstajenja od mrtvih, bodočega položaja naše zemeljske oble in drugih takih stvari, ki so po občnem priznanju popolnoma odvisne od odločbe nekega svobodnega činitelja. O stvareh, ki se vršijo, kakor daleč sega naše opazovanje, neprenehoma redno, smemo sklepati, da dejstvujejo po določenem zakonu, toda po zakonu, ki ga ne poznamo; zato pa moremo, dasi dejstvujejo vzroki neprenehoma in teko iz njih učinki neprenehoma, vendar, ker se ne dajo njih zveze in odvisnosti na naših predstavah razkrivati, moremo dobiti o njih samo eksperimentalno spoznanje. Po vsem tem pa je lahko spoznati, v kako temo smo zagnjeni, kako malo je na bitjih in stvareh, ki so, kar moremo vedeti, in zato ne smemo delati krivice našemu spoznanju, kedar skromno pri sebi mislimo, da smo tako daleč od zmožnosti, obsegati vso prirodo veselstva in vse stvari v njem, da niti ne moremo modroslovsko spoznati teles, ki so okoli nas, in tvoré del od nas: mi ne moremo imeti nobedne občne gotovosti gledé na njih drugotne kakovosti, moči in dejstvovanja. Nekatere učinke zazna-

vajo naša čutila vsak dan, te v tej meri čutno zaznavamo; ali vzrokov, načina in gotovosti njih proizvodbe iz dveh prejšnjih razlogov moramo priznavati, da nikakor ne vemo. V tem ne moremo dalje, ko nas uči posebna izkušnja o dejstvih, in ugibati po analogiji, kake učinke proizvedejo jednaka telesa pri poizkusih. Ali gledé na popolno znanost naravnih teles (da ne omenjam duhovnih bitij) smo pač tako daleč od take zmožnosti, da je po moji sodbi izgubljen trud, jih iskati.

30. III. Pomanjkanje v zasledovanju naših predstav. — Tretjič. Kjer imamo skladne predstave in kjer je gotova zveza med njimi, ki se da razkriti, vendar pogosto tavamo v nevednosti, ker ne zasledujemo tistih predstav, ki jih imamo ali bi utegnili imeti; ker pa ne poiščemo ljudje teh posredovalnih predstav, ki nam utegnejo pokazati, kako navadno utegne med njimi biti strinjanje ali nestrinjanje: tako morebiti marsikdo ne ve matematične resnice, ne zavoljo kake nepopolnosti njegovih zmožnosti ali stvarne negotovosti, ampak ker se ni potrudil za pridobitev, preizkušanje in prikladno primerjanje teh predstav. Kar pa je najbolj prispevalo k oviranju primernega zasledovanja naših predstav in izsledovanja njih odnosnosti in strinjanj ali nestrinjanj med seboj, je pač bila slaba raba besed. Ni mogoče, da bi kedaj ljudje verno iskali in gotovo razkrili strinjanje ali nestrinjanje med predstavami samimi, dokler omahujejo njih misli semtertje ali se navešajo samo na glasove dvomljivega ali nezanesljivega pomena. Matematiki, ki odmišljajo svoje misli od imen in so vajeni staviti si pred duha predstave same, ki jih hočejo pretehtavati, ne pa namesto njih glasove, se s tem izognejo velikemu delu zamotanosti, vznemirjenja in zmede, ki so tako silno ovirale človeški napredek v drugih delih spoznanja. Kajti, med tem ko se oklepajo besed nedoločenega in negotovega pomena, ne morejo ločiti resnice od neresnice, gotovega od verjetnega, skladnega od neskladnega v svojih mnenjih. To je bila usoda ali nesreča velikega dela slovstvenikov, narastek skladišča dejanskega spoznanja je bil prav majhen v razmerju proti šolam, prepirom in spisom, ki so napolnili svet; med tem pa učenjaki zamotani v globoko goščo besed niso vedeli, kje so, kako daleč so njih razkritja napredovala, ali česa primanjkuje v njihovi lastni ali občni zalogi spoznanja. Če bi bili ravnali ljudje v razkrivanju materialnega, kakor so v razkrivanju razumnega sveta, vsi zamotani v temo negotovih in dvomljivih načinov govorice, pisali knjige o mornarstvu in potovanju, teorije in povesti o pasovih in morskih tokih, množili in se prepirali, da, gradili ladje, pošiljali ladjevja, bi nam ne bili nikoli pokazali pota čez ravnik; antipodi bi bili še ravnotako neznani, kakor so bili, ko je bila trditev, da so, krivoverska. Ker pa sem govoril dosti o besedah in o slabi ali neskrbni njih rabi, ne črhnem na tem mestu besedice več.

31. Obsežje gledé na vesoljnost (universality). — Doslej smo preizkušali obsežje našega spoznavanja z ozirom na razne vrste bivajočih bitij. Je pa še drugo obsežje spoznavanja z ozirom na vesoljnost (universality), ki bo tudi zaslužilo prevdaranje; v tem oziru pa se ravna naše spoznavanje po naravi naših predstav. Če so predstave odmišljene (abstract), katerih strinjanje ali nestrinjanje zaznavamo, je naše spoznavanje vesoljno. Kajti to, kar se ve o takih občnih predstavah, bo resnično o vsaki posamezni stvari, ki je v njej ta bit, to se pravi, ta odmišljena predstava se da najti; to pa, kar je, je kedaj znano o takih predstavah, bo vedno in na zmerom resnično. Kar se torej tiče vsega občnega spoznanja, je moramo iskati in najti le v našem duhu in le preizkušanje naših lastnih predstav je tisto, kar nam to podaje. Resnice, ki spadajo k stvarnim bitim (to se pravi k odmišljenim predstavam), so večne in jih je najti samo po ogledovanju teh bitij, kakor je spoznati bivanje stvarij samo po izkušnji. Ker pa imam o tem več povedati v poglavjih, kjer bom govoril o občnem in stvarnem spoznavanju, naj to tukaj zadostuje o splošnosti našega spoznanja vobče.

IV. POGLAVJE.

O realnosti spoznavanja.

1. Ugovor. Spoznanje postavljeno na predstave utegne biti vse prazen prividek. Ne dvomim, da utegne mojemu čitatelju med tem siliti v glavo misel, da ves čas samo stavim gradove v zrak in mi lahko reče: K čemu ves ta trud? Spoznanje, praviš ti, je samo zaznavanje strinjanja ali nestrinjanja naših predstav; toda kdo ve, kaj so predstave? Ali je kaj tako nepreračunljivega, kakor so domišljije človeških možgan? Kje je glava, ki ni v njej muh (chimeras)? Ali če je kak trezen in moder človek, kaka razlika bo po vaših pravilih med njegovim spoznanjem in spoznanjem najbolj razbrzdane domišljije na svetu? Oba imata svoje predstave in zaznavata njih strinjanje in nestrinjanje drugih z drugimi. Če je med njimi kaka razlika, bo prednost na strani vročerkrnega moža, ker ima več predstav in nastopajo bolj živahno; zato bo po vaših pravilih boljši večak. Če je resnica, da sloni vse spoznanje le na zaznavanju strinjanja ali nestrinjanja naših predstav, bodo prividki (visions) kakega navdušenca in umovanja kakega treznega človeka jednako zanesljiva. Brez pomena je, kake so stvari, ki jih kdo opazuje razum strinjanja njegovih lastnih domnev in govora skladnega z njimi, vse je resnica, vse gotovo. Takšni zračni gradovi bodo ravno take trdnjave resnice kakor Evkleidovi dokazi. Da harpija ni kentavr, je po tej metodi ravno tako zanesljivo spoznanje in ravno tako resnično, kakor da kvadrat ni krog.

»Ali k čemu je vse to čedno spoznavanje človeških domišljij človeku, ki povprašuje po realnosti stvari? Brez pomena je, kaj so človeške domišljije, cena gre samo spoznanju stvari; le to daje vrednost našim umovanjem in prednost spoznanju kakega človeka nad spoznanjem drugega, ki ima za predmet stvari, kakor so dejanski, ne pa domišljije in sanje.«

2. Odgovor. To pa ni tako, kjer se ujemajo predstave s stvarmi. — Na to jaz odgovarjam, da bodo, če ima spoznanje naših predstav svoje korenine v njih ter ne sega dalje, kjer se meri na nekaj daljnega, naše najresnejše misli malo bolj koristne ko sanjarstva blaznih možgan in na nje postavljene resnice ne bolj tehtne ko pogovori človeka, ki v sanjah jasno vidi stvari in govori o njih z jakim prepričanjem. Toda jaz zaupam, da, prej ko končam, dokažem očitvidnost, da sega ta način gotovosti po spoznavanju naših predstav nekoliko za golo domišljijo, in verujem, da se izkaže, da ne tiči zanesljivost občnih resnic kakega človeka v ničemur drugem.

3. Očitvidno je, da ne pozna duh stvari neposredno, ampak le po posredovanju predstav, ki jih ima o njih. Naše spoznanje je torej le v tej meri dejansko, ki je v njej skladnost med našimi predstavami in realnostjo stvari. Kaj pa bodi tu priznâk? Kako naj ve duh, ki ne zaznava ničesar razun svojih predstav, da se strinjajo s stvarmi samimi? Dasi to na videz ni brez težave, sta po moji misli vendar dve vrsti predstav, ki se, kakor smemo biti gotovi, strinjajo s stvarmi.

4. Kakor se strinjajo I. vse jednostavne predstave. — Prvič. Prve so jednostavne predstave, ki morajo, ker si jih duh, kakor se je razkazalo, nikakor ne more napraviti sam, nujno biti proizvodba stvari, ki dejstvujejo na duha na naraven način in v tem proizvesti te zaznave, na katerih proizvodbo jih je stvarnik priredil in prikojil. Iz tega pa sledi, da jednostavne predstave niso izmišljotine naše domišljije, ampak naravni in redni proizvodi stvari zunaj nas, ki stvarno dejstvujejo na nas in tako nosijo na sebi vso sličnost (conformity), ki je namenjena ali ki jo zahteva naš položaj; kajti predstavljajo nam stvari pod temi pojavi (appearances), ki nam jih morejo po svojem ustroju proizvajati, kar nam daje zmožnost, ločiti vrste posebnih

predmetov, razločevati položaje, ki se nahajajo v njih, in jih tako jemati za svoje potrebe in jih obračati na svojo porabo. Tako ima predstava beline ali grenkobe, kakor je v duhu, točno odgovarjajoč tej moči, ki je v kakem telesu na nje proizvodbo v duhu, vso realno sličnost, ki jo more ali bi morala imeti s stvarmi zunaj nas. Ta sličnost pa med našimi jednostavnimi predstavami in bitjo stvari zadostuje dejanskemu spoznavanju.

5. II. Vse so sestavljene predstave razun predmetских predstav. — Drugič. Vse naše sestavljene predstave izvzemši predstave predmetov so izvirniki duhovega kova brez namena biti posnetki česa, niti v odnosnosti na bit česa kot njih izvirnika ne morejo pogrešati kake sličnosti, ki je potrebna na realno spoznanje. Kajti to, kar nima namena, predstavljati kaj drugega ko sebe, ne more nikoli biti zmožno napačnega predstavljanja niti nas zapeljati od resničnega pojmovanja (apprehension) česa po svoji nesličnosti; in tako so z izjemo predmetских predstav vse naše sestavljene predstave, ki so kakor sem razkozoval na nekem drugem mestu, skupki predstav, ki jih deva vkup po svojem svobodnem izbiranju brez ozira na kako zvezo, ki jo imajo v prirodi. Odtod pride, da se cenijo same v vseh teh vrstah predstav za izvirnike in se stvari ne smatrajo drugače, ko kakor so njim primerne. Zato moramo brez pomote biti gotovi, da je vse spoznanje, ki ga dosežamo gledé na te predstave, realno in doseza stvari same; kajti v vseh svojih mislih, umovanjih in razgovorih te vrste ne merimo na stvari dalje ko v tej meri, kakor so skladne z našimi predstavami. Zato pa v teh ne moremo biti brez gotove in brezdvomne realnosti.

6. Odtod je realnost matematiškega spoznanja. — Brez dvoma se bo lahko dopuščalo, da je spoznanje, ki ga imamo o matematiških resnicah, nele gotovo, ampak tudi realno spoznanje, ne pa zgolj prazen prividek možganske izmišljotine brez pomena; vendar pa najdemo, če prevdarjamo, da je le spoznanje naših lastnih predstav. Matematik pretehtava resničnost in posebnosti kakega četverokotnika ali kakega kroga samo, kakor so na predstavi v njegovem lastnem duhu. Kajti mogoče je, da ni nikoli našel nobednega izmed njiju v svojem življenju matematično, to se pravi točno resničnega, vendar pa je spoznanje, ki ga ima o kakih resnicah ali posebnostih, ki spadajo h kakemu krogu ali kakemu drugemu matematičnemu liku, kljub temu dejstvu resnično in zanesljivo (certain) celo v dejanskih stvareh, ki so; saj se realne stvari ne uvažujejo dalje niti se ne hoče, da bi jih kdo menil v kakih takih stavkih, nego kakor se dejanski strinjajo stvari s temi izvirniki v njegovem duhu. Ali je resnično o predstavi trikotnika, da so njegovi trije koti jednaki dvema pravima? Resnično je tudi o trikotniku, kjerkoli dejanski je. Katerikoli drugi lik je, ki ne odgovarja točno trikotnikovi predstavi v njegovem duhu, sploh ne pride v poštev v tem stavku; zato pa je gotov, da je vse njegovo spoznavanje gledé na takšne predstave realno spoznanje; saj je varen (sure), ker ne meni stvari dalje nego se strinja s temi njegovimi predstavami, kar ve gledé na te like, kedar imajo zgolj le idealno bit v njegovem duhu, da ostane resnično o njih tudi tedaj, kedar imajo dejansko bit v snovi; njegovi prevdarki veljajo zgolj le tem likom, ki so isti, kjerkoli in kakorkoli so.

7. In o npravnostnih. — Iz tega pa sledi, da je npravnostno spoznavanje ravno tako zmožno realne gotovosti kakor matematično; kajti, ker je gotovost le zaznava strinjanja ali nestrinjanja naših predstav, dokaz pa ni nič drugega ko zaznava takega strinjanja po posredovanju drugih predstav ali medijev; naše npravnostne predstave pa so ravno tako kakor matematične, ker so sami izvirniki in tako skladne in popolne predstave, bo vsako strinjanje ali nestrinjanje, ki bi ga na njih zasledili, proizvedlo dejansko spoznanje ravno tako kakor na matematičnih likih.

8. Bivanje se na realnost ne zahteva. — Na dobivanje spoznanja in gotovosti je treba, da imamo določene predstave; da pa napravimo svoje spoznanje dejansko (real), je treba, da odgovarjajo predstave svojim izvirnikom. Ne čudite se, da stavim gotovost našega spoznanja na prevdaranje naših predstav s tako malo skrbjo in ozirom (kakor se utegne zdeti) na dejansko bivanje stvari; saj bo večina teh pogovorov, ki pobirajo misli in začenjajo prepire teh, katerim je glavni popravek, iskati resnico in gotovost, po moji slutnji na podlagi preizkušnje se izkazali občni stavki in pojmi, v katerih se sploh ne ozira na bivanje. Vsi razgovori matematikov o pretvaritvi kroga v kvadrat, stožčevskih presekih ali kakih drugih delih matematike ne zadevajo bivanja katerega izmed teh likov; ali njihovi dokazi, ki slone na njih predstavah, so isti, ali je kak kvadrat ali krog na svetu ali pa ga ni. Na isti način odmišlja resnica in gotovost nравstvenih razgovorov od človeškega življenja in bivanje teh kreposti na svetu, ki se ž njimi pečajo. Niti Ciceronove officia niso menj resnična zato, ker ni nikogar na svetu, ki bi točno izvrševal njegova pravila ter živel po teh vzorcih krepostnega moža, ki nam jih je podal in ki jih tudi tedaj, ko jih je opisoval, ni bilo nikjer razun v predstavi. Če je resnično v spekulaciji, to se pravi, v predstavi, da umor zasluži smrt, bo tudi resnično v realnosti takega dejanja, ki se da spraviti v sklad s to predstavo umora. Gledé na druga dejanja pa je resničnost tega stavka za nje brez pomena. Tako je tudi gledé na vse druge vrste stvari, ki razun teh predstav, ki so v človeškem duhu, nimajo drugih biti.

9. Niti ne bo to menj resnično ali zanesljivo, ker so nравstvene predstave našega lastnega kova ter nosijo imena, ki smo jim jih izmislili mi. — Ali tu se bo reklo, če se postavi nравstveno spoznavanje v ogledovanje naših lastnih nравstvenih predstav in so te našega kova kakor drugi modi, kako čudni utegnejo tu biti pojmi pravičnosti in zmernosti! Kaka zmeda med krepostmi in napakami, če sme vsakdo napraviti o njih predstave, kakor se mu poljubi! Ne bilo bi zmede ali nereda v stvareh samih niti v umovanju o njih, ne več nego bi bilo (v matematiki) nereda v dokazu ali izpremembe v posebnostih likov in njih odnosnostih med seboj, ako bi kdo napravil trikotnik s štirimi koti ali trapez s štirimi pravimi koti; to se pravi v navadni slovenščini zamenjati imena likov ter imenovati z jednim imenom to, kar imenujejo matematiki običajno s kakim drugim. Kajti naj si napravi kdo predstavo lika s tremi koti, izmed katerih je jeden pravi kot, in naj jo imenuje, če se mu poljubi, jednakostraničnik ali trapez ali kaj drugega, posebnosti te predstave in dokazi o njej bodo ostali isti, kakor če bi jo imenoval pravokotni trikotnik. Priznavam, da bo v začetku motila izprememba imena vsled neprimerne govorice tistega, ki ne ve, za katero predstavo stoji; toda brž ko je načrtan lik, so izvajanja in dokazovanja gladka in jasna. Ravno tako je z nравstvenim spoznavanjem. Mislite si, da ima kdo predstavo jemanja drugim brez njihovega dovoljenja tega, kar jim je pridobila pošena delavnost, in da imenuje to, če se mu poljubi, pravičnost. Tisti, ki tu pobere ime brez predstave, ki se mu je pristavila, se bo motil, ker druží s tem imenom neko drugo izmed svojih predstav. Vzemite pa predstavi to ime ali vzemite jo, kakršna je v govornikovem duhu, in ista stvar se bo ž njo strinjala, kakor če bi jo bili imenovali nepravičnost. Zares navadno rodijo napačna imena v nравstvenih pogovorih več nereda, ker jih ni lahko popraviti, kakor v matematiki, kjer liki enkrat narisani in pred očmi vzamejo imenom rabo in moč. Kajti kaj je treba znamenja, kedar je zaznamenovana stvar pričujoča in pred očmi? V nравstvenih imenih pa se to ne da tako lahko in na kratko opraviti zavoljo večkratnih sestav, ki pomagajo sestavljati sestavljeno predstavo teh modov. Vkljub napačnemu imenovanju katerih teh predstav v nasprotju proti običajnemu pomenu besed v tem jeziku utegnemo vendar imeti zanesljivo in demonstrativno spoznanje njih raznih strinjanj in nestrinjanj, ako hočemo skrbno kakor v matematiki držati

se istih točnih predstav in jih zasledovati v njih raznih odnosnostih med seboj in se ne dati njih imenom zapeljati v stran. Če le ločimo predstavo razmotrivanja od znamenja, ki stoji za njo, gre naše spoznavanje ravno tako naprej v razkrivanju dejanske resnice in gotovosti, kakršnekoli glasove rabimo.

10. Napačno imenovanje gotovosti spoznanja ne spravlja v nered. — Še nekaj moramo pomniti. Kjer je Bog ali kak drug zakonodajalec opredelil kaka npravstvena imena, tam so tvorila bistvo te vrste, kamor spada ime; jih obračati ali rabiti drugače, ni varno: v drugih slučajih pa je zgolj jezikovna neprimernost (impropriety), jih obračati v nasprotju proti občni rabi kake dežele. Vendar niti to ne spravlja v nered gotovosti tistega spoznanja, ki se še vedno da dobiti po primernem ogledovanju in primerjanju teh celo napačno imenovanih predstav.

11. Predstave predmetov imajo svoje vzorce zunaj nas. — Tretjič. Je pa še neka druga vrsta sestavljenih predstav, ki se utegne, ker se nanašajo na vzorce zunaj nas, ločiti od njih, in tako utegne naše spoznanje o njih zaostajati za realnostjo. Takšne so naše predstave predmetov, ki obstoječ iz zbirke jednostavnih predstav, ki se sicer mislijo povzete po naravnih izdelkih, vendar pa biti različne od njih, ker imajo združenih v sebi več ali različnih predstav, ko jih je najti združenih v stvareh samih. Tako se pripeti, da utegnejo zaostati in pogosto zaostanejo za točno skladnostjo s stvarmi samimi.

12. Kakor daleč sega njih strinjanje s temi, tako daleč je naše spoznanje gledé na nje realno. — Pravim torej, da imeti predstave predmetov, ki nam utegnejo, ker so združljive (conformable) s stvarmi, podeliti realno spoznanje, ni dosti, kakor pri modih dejati vkup takšne predstave, ki nimajo nesovmestnosti (inconsistence), dasi niso prej nikoli sobivale; n. pr. predstavi svetoskrumbe ali krive prisega i. t. d. so bile tako realne in resnične prej kakor po nastopu kakega takšnega dejanja. Ker pa se meni, da so naše predstave posnetki vzorcev zunaj nas ter se nanašajo na nje, morajo še vedno biti vzete od nečesa, kar je ali je bilo; ne smejo biti iz predstav dejanjih vkup po poljubnosti naših misli, brez realnih vzorcev, po katerih so povzeti, dasi ne moremo zaznati kake nesovmestnosti v takih zbirkah. Vzrok za to dejstvo je, da mi, ker ne poznamo, kateri realni ustroj je predmetov, ki na njih slone naše jednostavne predstave in ki je realno vzrok točne združitve nekaterih izmed njih z drugimi in izključitve od drugih; prav malo jih je, ki moremo o njih biti uverjeni, da so sovместne ali da niso sovместne v prirodi, dalje ko segata izkušnja in čutno opazovanje. Na tem dejstvu torej sloni realnost našega spoznanja gledé na predmete, da morajo biti vse njih sestavljene predstave takšne in le takšne, kakor jih sestavljajo takšne jednostavne, ki sobivajo v naravi, kakor uči razkritje. Ker pa so take naše predstave resnični, dasi morebiti ne popolnoma točni posnetki, so vendar predmeti njih realnega spoznanja (kolikor ga imamo); to pa ne sega (kakor se je že razkazovalo) zelo daleč, kakor se bo izkazalo; kakor daleč pa sega, bode vedno realno spoznanje. Kakršnekoli predstave imamo, strinjanje, v katerem jih nahajamo z drugimi, bo vedno spoznanje. Ako so te predstave odmišljene, bo spoznanje občno. Da pa ga napravimo realno gledé na predmete, se morajo vzeti predstave od realne biti stvari. Katerekoli jednostavne predstave se najdejo, da sobivajo na kakem predmetu, te smemo brez pomišljanja iznova združiti in tako napraviti abstraktne predstave predmetov. Kajti karkoli je kedaj bilo združeno v prirodi, se sme iznova združiti.

13. V svojih preiskavanjih predmetov moramo uvaževati predstave, ne smemo pa omejevati svojih misli na imena ali vrste (species), ki si jih mislimo, da jih določajo imena. — Če to prav prevdarjamo ter svojih misli in odmišljenih predstav ne omejujemo na imena, češ da ni ali da ne more

biti drugih vrst stvari ko tiste, ki so jih že določila ter tako rekoč omejila znana imena, bi mi mogli z večjo neprisiljenostjo in menjšo zmedenostjo misliti o stvareh, ko morebiti mislimo. Utegne se misliti hudo nasprotje proti občenemu mnenju, ako ne nevarna laž, če rečem, da so nekateri izmeneti, ki so živeli svojih četrdeset let brez kakega pojava razuma, nekaj, kar stoji med človekom in živaljo. Ta predsodek ne sloni na ničemer drugem ko na napačni misli, da stojita imeni človek in žival za različni vrsti, da omejujeta po realnih bitih, da ne more med nju priti nobedna vrsta vmes; dočim pa, ako pustimo na strani ti imeni in pa mnenje, da je napravila priroda take specifične biti, ki so jih deležne vse stvari istega imena popolnoma in v isti meri; če bi si mi ne domnevali, da je neko število teh biti, ki so po njih vlite in oblikovane vse stvari kakor po kalupih, bi našli, da je predstava podobe, gibanja in življenja človeka brez pameti ravno tako razločna predstava in tvori ravno tako od človeka in živali razločno vrsto stvari, kakor bi bila predstava podobe pametnega osla različna od predstave človeka ali živali, in bila bi vrsta živali med obema ali razločna od obeh.

14. Odgovor na ugovor proti izmenetu, da bi bil nekaj med človekom in živaljo. — Tu bo vsakdo imel pri rokah vprašanje, ako se smejo misliti izmeneti kot nekaj med človekom in živaljo, kaj so tedaj. Moj odgovor je: izmeneti. Ta beseda je ravno tako dobra na izražanje nečesa različnega od pomena človeka ali živali, kakor sta besedi človek in žival, da imamo različne pomena med njima. Če se to dobro prevdari, bi končalo prepir in pokazalo moje mnenje brez daljših ovinkov. Toda predobro poznam gorečnost nekaterih ljudi, ki jim daje zmožnost, razpredati posledice in videti v nevarnosti vero, kjer koli se drzne kdo zapustiti način, ki v njem govoré sami, da bi ne videl v daljavi, kake dolžitve bi se dale naperiti proti takemu reku. Brez dvoma se bo vprašalo, če so izmeneti nekaj med človekom in živaljo, katera bo njih usoda na onem svetu. Na to vprašanje pa odgovarjam takole: 1. Vedeti to ter poizvedati po tem, ni moja naloga. Njih usoda je v božjih rokah. Njihovega položaja ne izboljša, niti ne poslabša, ali mi o njem kaj določimo ali pa ne. Oni so v rokah verodostojnega stvarnika in dobrotljivega očeta, ki ravna s svojimi stvarmi ne po naših tesnosrčnih mislih in mnenjih niti jih ne loči po imenih in vrstah našega kova. Mi pa, ki vemo tako malo o pričujočem svetu, ki v njem živimo, se pač lahko potolazimo ter ne določamo nestrpno raznih položajev, v katere imajo priti stvari, kedar tukaj zapusté pozorišče. Bodi nam dovolj, da je oznanil vsem tistim, ki se jih prime beseda, razgovor in umovanje, da pridejo k obračunu in prejmejo v razmerju s tem, kar so storili v tem telesu.

15. Ali drugič odgovarjam: Pomen tega vprašanja (namreč: hočešli vzeti izmenetom položaj v bodočnosti?) sloni na jedni izmed tehle domnev (supposition), ki sta obe neresnični. Prva je ta, da morajo neizogibno biti vse stvari, ki imajo zunanjo podobo in pojav človeka, odloščene po tem življenju na nesmrtno bodoče bivanje ali pa drugič, da je na to odločeno vse, karkoli je človeškega rodu. Odpravi te domišljije in brez podstavka bodo taka vprašanja in smešna. Zato želim, da bi prevdarjali tisti, kateri mislijo, da je med njimi in izmeneti le slučajna razlika, češ da je bit v obeh točno ista, ali si morejo misliti nesmrtnost združeno s kako zunanjo telesno obliko? Menda zadostuje že misel sama na odklonitev. Še o nikomur, ki bi bil v predmet še tako poglobljen, nisem slišal, da bi bil hotel priznavati to prednost kateri obliki grobih čutnih zunanjih delov, češ da ji gre večno življenje ali kaj, kar nujno sledi iz tega, ali pa da bi dobila katera količina snovi po svoji tukajšnji razkrojitvi potem večen položaj čuvstvovanja, zaznavanja in spoznavanja samo zato, ker je napravljena v to ali ono obliko ter ima takšno posebno zgradbo svojih vidnih delov. Takšno mnenje, kakršno je to, ki polaga nesmrtnost v gotovo zunanjo obliko, prežene iz doma vsako uvaževanje duše ali duha, vsled česar jedino se je doslej sklepalo, da so nekatera

telesna bitja nesmrtna, druga pa ne. To bi se pravilo, prisojati več zunanji ko notranji strani stvari ter staviti človeško odličnost rajši v zunanjo utelesbo (shape of body) nego v notranjo dovršenost (perfections) njegove duše; to pa je le malo bolje ko pripenjati veliko in neprecenljivo prednost (advantage) nesmrtnosti in večnega življenja, ki ju ima pred drugimi snovnimi bitji, prisojati ju, recimo, obliki njegove brade ali pa kroju njegove obleke. Kajti ta ali oni zunanji znak naših teles ne nosi bolj na sebi nade na večno trajanje, ko daje kroj čigave obleke pameten povod na domnevanje, da se ne raztrga nikoli ali pa da mu podeli nesmrtnost. Morebiti se poreče, da ne misli nihče, da podeli čemu nesmrtnost oblika, ampak da je oblika znak pametne duše v notranjosti, ki je nesmrtna. Ne vem, kdo jo je napravil za znamenje takšne stvari, kajti gola trditev tega ne doseže, treba bi bilo na to prepričanje kakih do kazov. Nobedna črka, ki bi jo poznal jaz, ne govori kaj takega. Kajti ravno tako pametno bi se sklepalo, da vsebuje mrlič, kjer ni več najti sledi življenjskega delovanja ko v kakem kipu, vendarle kljub temu živo dušo zavoljo oblike, kakor da je pametna duša v izmenetu, ker ima zunanjo pametnega bitja, dasi imajo na sebi njegova dejanja dosti menj znamenj pameti vse njegovo življenje, ko se da zaslediti na marsi kateri živali.

16. Pošasti ali izmene. — Toda je plod (issue) razumnih starišev, zato se mora sklepati, da ima razumno dušo. Ne vem, po kaki logiki morate tako sklepati. Gotovo pa mi je, da nikjer ne dopuščajo ljudje tako sklepati. Kajti, ako bi dopuščali, bi ne dajali potuhe na uničevanje slabo ali nesrečno uspelih rojencev, kakor delajo povsodi. Da, toda so pošasti. Recimo, da so pošasti; kaj bo vaš slineči se, nerazumni izmeně, ki ni ž njim izhajati? Ali naj tvori telesna pomanjkljivost pošast, razumova pomanjkljivost pa (najiminitnejši in v običajnem izražanju najbistvenejši del) pa ne? Ali naj tvori pomanjkanje nosa ali tilnika pošast ter izbóči takega rojenca izmed človeškega dostojanstva, pomanjkanje pameti in razuma pa ne? To bi se zopet pravilo, spravljati vse nazaj, kar se je ravnokar odklonilo: to se pravi, ves pomen polagati na obliko in meriti človeka samo po zunanosti. Da pokažemo, da polagajo ljudje v skladu z običajnim načinom umovanju v tej zadevi ves naglas na podobo in rešujejo vse bistvo človeškega plemena (kakor ravnaajo) po zunanji obliki, bodi si še tako nespametno in kakor zelo tudi to odklanjajo; treba nam je samo zasledovati njih misli in delovanje neko liko dalje in tedaj se jasno pokaže. Dobro oblikovan izmeně je človek, ima razumno dušo, dasi se ta ne pojavlja: o tem, pravite vi, ni dvoma. Podaljšajte pa mu nekoliko uhlja, priostrite ju, potlačite mu nekoliko nos, da je bolj ploščat ko po navadi, tedaj pa se precej začnete umikati. Stesnite še nekoliko obraz, napravite ga bolj ploskega in podaljšajte ga, tedaj pa se ustavite; dodajte še več in več zverske podobnosti, napravite glavo popolnoma slično glavi kakega drugega živega bitja, tedaj pa je precej pošast. Vi imate dokaz, da nima razumne duše, da se mora uničiti. Kje mora torej (vprašam jaz) biti prava mera skrajnih mej te zgradbe, ki vsebuje pametno dušo? Kajti, ker so se porodili človeški zarodki, ki so bili napol zver napol človek, drugi pa tri četrtine jednega in jedna četrtina drugega in je tako mogoče, da nastopajo v vseh razmerjih se bližajoč jednemu ali drugemu in je mogoče mnogo stopinj sličnosti med človekom in živaljo; bi jaz prerad vedel, katere so tiste točne črte, ki morejo v skladu s hipotezo ali ne morejo imeti pridruženo pametno dušo. Kake vrste zunanjo je zanesljivo znamenje, da biva notri ali ne biva takšen prebivalec? Kajti mi govorimo, dokler se to ne odpravi, o človeku na slepo srečo in bomo, bojim se, vedno tako govorili, dokler se vdajamo gotovim zvokom in domisljiji o dognanih in v prirodi določenih vrstah, ki ne vemo, kaj so. Po vsem pa želim, da se pomisli, da se podajajo tisti, ki so po svojih mislih odgovorili na težavo tako, da nam pripovedajo, češ da je slabo oblikvan zarodek pošast; v isto napako, proti kateri nastopajo, ustanavljajoč vrsto med človeka in zver. Kajti

jeli njihova pošast v tem slučaju kaj drugega (če beseda pošast sploh kaj pomeni) nego nekaj, kar ni ne človek, niti zver, ampak je nekako deležna obojega? Ravno tako pa je prej omenjeni izmenè. Tako potrebno je zapustiti navadni pojem vrst in biti, ako res hočemo gledati v prirodo stvari ter jih preizkušati, po čem morejo naše zmožnosti razkrivati v njih, kakršne so, ne pa po neutemeljenih domnevah, ki so se o njih pobrale.

17. Besede in vrste (species). — Omenil sem to tukaj, ker po moji misli ne moremo biti preprevidni, da nas ne spravljajo v zmoto besede in vrste v navadnih pojmi, ki smo se na nje navadili. Nagibljem se na misel, da tiči v tem težavna zapreka na poti do našega jasnega in razločnega spoznavanja posebno z ozirom na predmete; od todi pa je narastel velik del težav o resnici in gotovosti. Če bi se mi hoteli navaditi, da ločimo svoje ogledovanje in umovanje od besed, bi opomogli v veliki meri nedostatku v naših mislih; vendar pa bi nas še motilo (disturb) v pogovoru z drugimi tako dolgo, dokler se držimo mnenja, da so vrste in njihove biti kaj drugega ko naše odmišljene predstave (kakršne so), ki so ž njimi speta imena, da bi bila njih znamenja.

18. Ponovitev. — Kjerkoli zaznavamo strinjanje ali nestrinjanje med katerimi izmed naših predstav, tam je gotovo ali zanesljivo spoznanje; in kjerkoli smo gotovi, da se strinjajo te predstave s stvarmi, tam je gotovo realno spoznanje. Ker pa sem tu podal znake tega strinjanja naših predstav z realnostjo stvari, sem po svoji misli pokazal, v čem je jedro tiste gotovosti, realne gotovosti, ki je bila meni, naj si je bila drugim karkoli, doslej jedno izmed tistih desiderata, ki sem jih najbolj pogrešal.

V. POGLAVJE.

O resnici vobče.

1. Kaj je resnica. — Kaj je resnica, se je preiskavalo že mnogo stoletij; ker pa je to tisto, kar išče ali po svoji trditvi išče ves človeški rod, mora pač to vsekakor biti vredno našega časa na skrbno preizkušanje, v čem je njegovo jedro, da se tako privadimo njegovi naravi, da opazujemo, kako jo loči duh od neresnice.

2. Pravo združevanje ali razdruževanje znamenj, to se pravi predstav ali besed. — Resnica torej se zdi meni po pravem pomenu besede, da ne pomeni ničesar drugega ko združevanje in razdruževanje znamenj, kakor se strinjajo ali ne strinjajo med seboj stvari, za katere stoje. Združevanje ali ločenje znamenj v tukajšnjem pomenu je tisto, kar imenujemo z drugim imenom stavek. Resnica torej spada pravzaprav samo k stavkom. Teh pa sta dve vrsti, namreč duhovni in besedni, kakor sta dve vrsti znamenj, ki se navadno rabita, namreč predstave in besede.

3. Ki tvore duhovne ali besedne stavke. — Da se stvari jasen pojem resnice, je prepotrebno, prevdarjati miselno in besedsko resnico razločeni drugo od druge; vendar pa je zelo težavno, pečati se ž njima posebe, kajti neizogibno je, da obdelujoč duhovne stavke rabimo besede; tedaj pa precej prenehajo slučajni duhovnih stavkov biti zgolj duhovni in prejdejo v besedske. Kajti ker ni duhovni stavek nič drugega nego zgolj uvaževanje predstav, kakršne so v našem duhu, brez imen, izgubé naravo čistih duhovnih stavkov, brž ko se spravijo v besede.

4. Duhovni stavki se zelo težko obdelujejo. — Kar pa dela obdelovanje duhovnih in besedskih stavkov posebej še težavnejše, je dejstvo, da rabi večina ljudi, če ne vsi, v svojem mišljenju in umovanju pri sebi besede namestu predstav, vsaj kedar vsebuje predmet njihovega premišljevanja sestavljene predstave. To pa je sijajna očitna

nost nepopolnosti in nezanesljivosti naših predstav te vrste in utegne služiti, ako se skrbno uporabi, kot znak, ki nam pokaže, kaj so te stvari, ki imamo o njih jasne in popolne predstave, katere pa ne. Kajti po moji misli najdemo, če hočemo radovedno opazovati pot, ki po njem hodi naš duh, kedar misli ali presoja (reasoning), da moremo pogosto, kedar ustvarjamo v svojih mislih stavke o belini ali črnoti, sladkosti ali grenčobi, o kakem trikotniku ali krogu, v svojem duhu lahko ustvarjati predstave same, ne da bi bilo treba preudarjati o njih imenih. Če pa bi hoteli prevdarjati ali tvoriti stavke o bolj zapletenih predstavah n. pr. o človeku, galici, junaštvu, slavi, navadno stavimo ime za predstavo; kajti ker so predstave, ki stoje za nje ta imena, večinoma nepopolne, zmedene in nedoločene, mislimo na imena sama, ker so bolj jasna, gotova in razločna ter se rajši pojavljajo našim mislim ko pa čiste predstave; in tako rabimo te besede namestu predstav samih celo tedaj, kedar hočemo pri sebi premišljevati (meditate) in umovati ter na tihem ustvarjati brezbesedne stavke. Pri predmetih je to, kakor se je že omenilo, učinek nepopolnosti naših predstav, mi stavimo ime za realno bit, ki nimamo o njej sploh nobene predstave; pri modih pa povzroča to veliko število jednostavnih predstav, katere jih sestavljajo. Kajti ker je mnogo izmed njih sestavljenih, se mnogo leže pojavljajo imena ko sestavljene predstave same, ki potrebujejo časa in pozornosti, da pridejo človeku v spomin ter se točno predstavijo duhu celo tistih, ki so se prej trudili, da to dosežejo; skrajno nemogoče pa je to tistim, ki se morebiti niso nikoli vse svoje življenje s tem vznemirjali, dasi imajo v spominu pripravljen večji del navadnih besed tistega jezika, da bi pretehtavali, za katere točne predstave stoji vsaka izmed njih. Nekateri zmedeni ali nejasni pojmi so opravljali svojo službo in marsikdo, ki mnogo govori o verstvu in vesti, cerkvi in veri, o oblasti in pravu, o zapakah (obstructions) in vlagah (humours), melanholiji in razburljivosti (choleric), bi morda ohranili malokaj v svojih mislih in prevdarjanjih, če bi kdo zahteval, da mislijo o stvareh samih, položijo pa na stran vse tiste besede, ki tolikokrat begajo ž njimi druge in neredko tudi sebe.

5. Saj ni nič drugega ko združevanje ali razdruževanje predstav brez besed. — Toda povrnimo se na pretehtavanje resnice! Opazovati moramo, pravim, dve vrsti stavkov, ki jih moremo tvoriti.

Prvič brezbesedne, ki se sestavljajo v njih v našem duhu brez rabe besed predstave ali pa razločujejo po duhu, ki zaznava ali presoja njih strinjanje ali nestrinjanje.

Drugič besedne stavke, ki so besede, znamenja naših predstav sestavljenih ali razstavljenih v trdilnih ali nikalnih rekih. S tem pritrjevanjem ali zanikavanjem tako rekoč devajo vkup ali pa ločijo drugo od drugega ta znamenja, ki jih tvoré zvoki. Tako je jedro tega stavka spenjanje ali ločenje znamenj in jedro resnice je v devanju vkup ali ločenju teh znamenj v skladu kakor se strinjajo ali pa ne strinjajo te stvari, ki za nje stoje.

6. Kedar vsebujejo resnico brezbesedni stavki, kedaj pa besedni. — Vsakega uči izkušnja, da spleta njegov duh molče sam pri sebi predstave, bodisi da zaznava med njimi strinjanje ali nestrinjanje, bodisi da si med njimi kaj takega misli, v nekeke terdilne ali nikalne stavke, kar sem jaz poizkusil imenovati z izrazoma sestavljanja in ločenja. Toda to duhovo delovanje, ki je tako vsakdanje za mislečega in umujočega človeka, se leže razumeva, če se prevdarja, kaj se vrši vnas, kedar pritrjujemo ali pa zanikavamo, nego se da razložiti z besedami. Kedar ima kdo v glavi predstavo dveh črt, namreč stranice in prekotnice kakega kvadrata, izmed katerih je ta palec dolga, utegne tudi imeti predstavo delitve te črte na določeno število enakih delov, n. pr. na pet, deset, sto, tisoč ali kako drugo število in utegne imeti predstavo, da je ta jeden palec dolga črta deljiva ali da ni deljiva na takšne jednake dele, da bo njih gotov del jednak stranici. Zdaj pa kedar

koli zazna, meni ali si domneva, da se strinja deljivost takega rodu ali ne strinja z njegovo predstavo, te črte, spenja ali loči tako rekoč ti predstavi, namreč predstavo te črte in pa predstavo deljivosti takega rodu. Tako pa ustvari brezbesedni stavek, ki je resničen ali neresničen, kakor se dejanski strinja takova vrsta deljivosti, deljivost na toliko alikvotnih delov, s to črto ali pa ne. Če se tako sestavljajo ali pa ločijo predstave v duhu, kakor se one ali stvari, ki za nje stojé, strinjajo ali ne strinjajo, je to tisto, kar smem imenovati duhovna resnica. Toda resnica besed je nekoliko več; to pa je pritrjevanje ali zanikavanje besed med seboj, kakor se strinjajo ali ne strinjajo predstave, za katere stoje. To pa je zopet dvojno, ali zgolj besedno in malenkostno, o čemer bom govoril (VIII. pogl.) ali realno in poučno, ki je predmet tega realnega spoznavanja, ki smo o njem že govorili.

7. Ugovor proti besedni resnici, češ da tako utegne vse biti izmišljotina (chimerical). — Tu pa iznova utegnemo zadeti ob isti dvom o resnici kakor o spoznanju; ugovarjalo se bo, da poznati resnico, če ni resnica nič drugega ko združevanje ali razdruževanje besed v stavke, kakor se strinjajo ali pa ne strinjajo v človeškem duhu predstave, za katere stoje, ni kaj tako veljavnega, kakor se misli, da je, niti ni vredno trudov in časa, ki jih porabijo ljudje na njih iskanje; kajti v tem smislu ne znaša več ko ujemanje besed z izmišljotinami človeških možganov. Kdo pa ne bi vedel, kaki čudni pojmi polnijo marsikaterim ljudem glave in kake čudne predstave se morejo roditi v človeških možganih? Če pa obstojimo tu, ne poznamo nobedne resnice po tem pravilu razun sanjavih (chimerical) besed v naših domnevah, niti nimamo druge resnice razun tiste, ki se tiče harpij in kentavrov ravno tako kakor ljudi in konjev. Kajti te in tem podobne utegnejo biti v naših glavah predstave in se strinjati ali ne strinjati tam ravno tako kakor predstave dejanskih bitij ter imeti o sebi ustvarjene ravno tako resnične stavke. Ravno tako resničen utegne biti stavek, ki pravi, da so živali vsi kentavri, kakor da so živali vsi ljudje, gotovost jednega je tolika kakor drugega. Kajti v obeh stavkih so sestavljene besede v skladu s strinjanjem predstav v našem duhu, strinjanje pa predstave živali s predstavo kentavra je duhu tako jasno in vidno, kakor strinjanje predstave živali s predstavo človeka; tako sta oba stavka jednako resnična, jednako gotova. K čemu pa nam je vsa ta resnica?

8. Odgovor pa pravi, da velja (is about) realna resnica predstavam, ki se strinjajo s stvarmi. — Dasi utegnemo tukaj to, kar se je povedalo v prejšnjem poglavju, da se more ločiti dejansko spoznavanje od namišljenega, zadostovati na odgovor o tem dvomu, da se loči dejanska resnica od namišljene ali (če hočete) zgolj besedne (nominal), ker slonita obe na isti podstavi, menda vendar ne bo izgrešeno, povdarjati tu iznova, da bo, čeravno ne pomenijo naše besede ničesar razun naših predstav, vendar, ker imajo namen, pomeniti stvari, resnica, ki jo vsebujejo, kedar se spravijo v stavke, samo besedna, kedar stoje za predstave v duhu, ki se ne strinjajo z realnostjo stvari. Zato pa lahko primerno spada ravno tako resnica kakor spoznavanje pod razločevanje besednih in realnih, ker je le besedna resnica, kjer se spenjajo izrazi v skladu s strinjanjem ali nestrinjanjem predstav, za katere stoje brez ozira na dejstvo, ali so naše predstave takšne, ki so ali morejo biti v prirodi. Toda tedaj vsebujejo one realno resnico, kedar se spenjajo ta znamenja, kakor se strinjajo naše predstave, in kedar so naše predstave takšne, kakor vemo, da morejo biti v prirodi; tega pa na predmetih ne moremo vedeti razun poznanja, da je kaj takega bilo.

9. Neresnica je spenjati imena drugače, ko se strinjajo njih predstave. — Resnica je zaznamenovanje strinjanja ali nestrinjanja predstav v besedah, kakršno je. Neresnica pa je zaznamenovanje strinjanja ali nestrinjanja predstav v besedah drugače nego je. V kolikor se strinjajo te tako z besedami označene predstave s svojimi izvirniki, samo tako daleč je resnica dejanska (real). Spoznavanje

te resnice tiči v znanju, za kake predstave stojé besede, in zaznava strinjanja ali nestrinjanja teh predstav v skladu z besedami, ki to značijo.

10. O občnih stavkih se mora obširneje razpravljati. — Ker pa se gleda na besede kot na velike cevi, ki se po njih pretakata resnica in spoznanje, in da mi rabimo podajajoč in sprejemajoč resnico besede in stavke, hočem obširneje preiskavati, kaj vsebuje v stavkih gotovost realnih resnic in kje se dobiva (it is to be had), ter si prizadevati, da razkažem, v kaki vrsti občnih stavkov moremo biti gotovi njihove dejanske resnice ali neresnice.

Začeti hočem z občnimi stavki, kakršni so tisti, ki večinoma zavzemajo naše misli in prizadevajo trud našemu prevdaranju (contemplation). Za občne resnice skrbi (look after) duh posebno kot za tiste, ki nam najbolj razširjajo spoznanje; ker pa nam objednem ustrezajo po svoji obsežnosti z raznimi posameznostmi, nam širijo obzorje in krajšajo pot do spoznanja.

11. Nravstvene in metafizične resnice. — Mimo resnic v točnem prej omenjenem smislu so pa še druge vrste resnice, kakor 1. npravstvena resnica, kar se pravi govoriti o stvareh v skladu s pričanjem svojega duha, dasi se ne strinja stavek, ki ga govori kdo, z realnostjo stvari; 2. metafizična resnica, ki ni nič drugega ko realna bit stvari, ki se dado spravljati v sklad s predstavami, s katerimi smo speli njihova imena. Te sicer na videz obstojajo ravno v biti stvari, vendar pa, če jih razmotriva kdo malo bliže, se bo kazalo, da vsebujejo brezbeseden (tacit) stavek, po katerem spenja duh to posebno stvar s predstavo, ki jo je prej določil z imenom vred. Ker pa se je ali prej oziralo na to pretehtavanje resnice ali je za naš sedanji smoter brez pomena, utegne tu zadostovati, da se samo omeni.

VI. POGLAVJE.

O občnih stavkih, njih resničnosti in gotovosti.

1. Razpravljati o besedah je za spoznavanje potrebno. — Preizkušati in presoјati predstave same po sebi je sicer, ker se položijo njih imena popolnoma na stran, najboljši in najvarnejši pot do jasnega in razločnega spoznanja, vendar pa se po moji misli udeјstvuje prav redko vsled presilne navade, rabiti glasove za predstave. Vsakdo lahko opazuje, kako navadno se rabijo imena namestu predstav samih celo tedaj, kedar mislijo in umujejo ljudje sami pri sebi; posebno kedar so predstave zelo zapletene in napravljene iz velikega skupka jednostavnih. To deјstvo dela pretehtavanje besed in stavkov tako potreben del razpravljanja o spoznanju, da je prav težavno, govoriti razumljivo o jednem, ne pojasniti pa drugega.

2. Občne resnice razumevati je komaj mogoče, če ne nastopajo v besednih stavkih. — Vse spoznanje, kar ga imamo, je le spoznanje posebnih ali občnih resnic; zato je očitno, da se zadnje izmed teh, ki se po pravici najbolj zasleduje, naj se v prvem še toliko stori, nikoli ne da dobro sporočiti, razun če se zaznava in izraža z besedami. Ne vodi torej s poti preizkušanja našega spoznavanja preiskavanje resnice in gotovosti (certainty) občnih stavkov.

3. Gotovost je dvojna — gotovost resnice in spoznanja. — Da pa nas ne zapelje v tem slučaju to, kar je povsodi nevarno, dvomljivost izrazov imam pred očmi, je primerno opozoriti, da je gotovost dvojna: gotovost resnice in gotovost spoznanja. Gotovost resnice je, če so dejane besede tako vkup v stavke, da točno izražajo strinjanje ali nestrinjanje predstav, ki za nje stojе, kakor je dejanski. Gotovost spoznanja se pravi zaznava strinjanja ali nestrinjanja prede-

stav, kakor se izraža v kakem stavku. To navadno imenujemo spoznanje ali biti gotov resnice kakega stavka.

4. Ne more se spoznati, da bi bil kak stavek resničen, kjer se ne pozna bit vsake omenjene vrste. — Ker pa zdaj ne moremo biti gotovi resnice kakega občnega stavka, razun če poznamo točne meje in razseg vrste, ki za njo stojé njeni izrazi, zato je nujno, da poznamo bit vsake vrste; to pa je tisto, kar jo ustvarja in omejuje. Pri jednostavnih predstavah in modih ta popravek ni težaven. Kajti, ker sta v teh dejanska in besedska bit isto ali, kar je jedno in isto, ker je odmišljena predstava, ki stoji za njo občni izraz, jedina bit in meja. Pri nobedni jednostavni predstavi, pri nobednem modu ni težko to storiti. Kajti, ker je pri teh realna in nominalna bit isto, ali kar je jedno in isto, ker je odmišljena predstava, ki stoji za njo, občen izraz, jedina bit in meja, ki je ali se da misliti te vrste, ne more biti dvoma, kako daleč sega vrsta ali kake stvari obsega vsak izraz; to pa so očitno vse, ki se točno strinjajo (conform) s predstavo, ki za njo stoji, drugih pa ni. Toda pri predmetih, kjer se misli, da tvori, določa in meji vrste realna od nominalne različna bit, tam je obseg občnega imena prav negotov; zato pa, ker ne vemo realne biti, ne moremo vedeti, kaj spada, kaj pa ne spada k tej vrsti, torej pa tudi ne, kaj se utegne ali ne utegne o njej z gotovostjo pritrditi. In tako ne moremo, kedar govorimo o kakem človeku ali zlatu ali kaki drugi vrsti naravnih predmetov, ki jih po naši misli sestavlja (constitute) točna in realna bit, ki jo redno podeljuje narava vsakemu posamezniku te vrste, kar učini, da je te vrste, biti gotovi resničnosti kake trditve ali kakega zanikanja, ki se o njem (njej) izreče. Kajti človek ali zlato v tem smislu in v rabi za vrsto stvari, ki jih sestavljajo (constitute) realne biti različne od sestavljene predstave v govornikovem duhu, stoje za ne vem kaj; in razseg teh vrst s takšnimi mejami je tako neznan in nedoločen, da ni mogoče, s kako zanesljivostjo pritrdjvati, da so vsi ljudje razumni ali da je vse zlato rmeno. Kjer pa je ohranjena tudi imenska bit kakor meja vsake vrste in ne raztezajo ljudje rabe kakega občnega izraza dalje ko do posameznih stvari, ki se v njih nahaja sestavljena predstava, za katero stoji, tam niso v nevarnosti, da bi se motili v mejah vsake vrste, niti ne morejo biti v dvomu v tem oziru, jeli kateri stavek resničen ali ne. Izbral sem, da pojasnim te stavkovske negotovosti, ta sholastični način ter sem rabil izraze biti in vrste s tem namenom, da pokažem neslanost (absurdity) in neprikladnost, ki bi bila misliti, o njih kakor o kaki drugi vrsti realnosti ko zgolj odmišljenih predstav s posebnimi imeni. Misliti si, da so vrste stvari kaj drugega ko njih uvrščanje pod občna imena v soglasju z dejstvom, kakor se strinjajo s posameznimi odmišljenimi predstavami, ki jim dajemo imena kot znamenja, se pravi kaliti resnico in uvajati negotovost v vse občne stavke, ki so o njih možni. O teh stvareh bi se torej sicer dalo razpravljati ljudem, ki nimajo sholastične izobrazbe, na boljši in bolj jasen način; ker pa so vendar pogнали korenine ti napačni pojmi biti ali vrste v duha večine ljudi, ki jih je le količikaj pobarvala učenost, ki je uspela v našem delu sveta, se morajo razkriti in izkopati, da nastane prostor za rabo besed, ki bi prinesle s seboj gotovost.

5. To se bolj posebno tiče predmetov (substances). — Imena predmetov torej, kjerkoli se stavijo za vrste, ki jih bistveno, kakor se misli, sestavljajo realne biti, ki jih ne poznamo, niso zmožna, posredovati razumu gotovosti; mi ne moremo biti gotovi resnice občnih stavkov napravljanih iz takih izrazov. Razlog tega dejstva je očitien; kajti kako moremo biti gotovi, da je v zlatu ta ali ona kakovost, dokler ne vemo, kaj je zlato, kaj pa ni? Saj po govorici te vrste zlato ni nič, razun kar je deležno neke biti, ki je pa ne poznamo; ker pa je ne poznamo, ne moremo vedeti, kje je, kje pa je ni, in tako moremo biti gotovi, da je katero delce snovi na svetu zlato ali pa da ni, ker je nevednost, ima li kaj to ali nima tega, kar stori, da se imenuje kaj zlato, neodpravljliva; to se pravi: ta realna bit zlata, ki sploh o njej nimamo pojma: ker je

vedeti to za nas ravno tako nemogoče, kakor je nemogoče za slepca povedati, na kaki cvetki se nahaja ali ne nahaja boja sirotice, dokler sploh nima predstave o boji kake sirotice. Ali če bi mogli (kar pa ni mogoče) zanesljivo vedeti, kje je realna bit, ki je ne poznamo, n. pr. v kakih snovnih delcih je dejanska bit zlata, vendar pa ne bi mogli biti gotovi, da bi se zanesljivo moglo trditi, da spada ta ali ona lastnost k zlatu, ker za nas ni mogoče vedeti, da ima ta ali ona lastnost ali predstava nujno zvezo z realno bitjo, ki o njej sploh nimamo predstave, kakršnokoli vrsto po naši domnevi realna bit tvori.

6. Resnica le malo občnih stavkov gledé na predmete se da spoznati. — Kedar pa se rabijo na drugi strani predmetska imena, kakor bi se morala za predstave, ki jih imajo ljudje v duhu, nosijo sicer na sebi jasen in določen pomen, vendar pa nam ne bodo služila na sestavljanje mnogo občnih stavkov, o katerih resnici bi mogli biti gotovi. Ne zato, ker smo pri tej njihovi rabi negotovi, kake stvari zaznamenujejo, ampak ker so sestavljene predstave, za katere stojé, takšne sestave (combinations) jednostavnih, ki nimajo na sebi kake očitne (discoverable) zveze ali pa takega nasprotja razun s prav majhnim številom drugih predstav.

7. Ker se da sobivanje predstav vedeti le pri malem številu slučajev. — Sestavljene predstave, ki pravzaprav za nje stoje naša imena predmetских vrst, so skupki takšnih kakovosti, kakršne po opazovanju sobivajo v neznanem substratu, ki ga zavemo podstat; kake druge kakovosti pa nujno sobivajo s takimi skupki, ne moremo zanesljivo vedeti, razun če moremo razkriti njihovo naravno odvisnost; v to pa moremo prodirati pri njih prvotnih kakovostih le malo; v vseh njihovih drugotnih lastnostih pa sploh ne moremo razkriti nobene zveze zavoljo razlogov omenjenih v III. pogl., namreč 1. zato, ker ne poznamo realnega sestava predmetov, ki na njih slone posebe vsaka posebna drugotna kakovost. 2. Če bi vedeli to, bi nam služile samo za eksperimentalno spoznavanje (ne pa za občno), zanesljivo bi ne segale dalje ko zgolj slučaj; kajti naše duševne sile ne morejo razkrivati kake zaznavne zveze med kako drugotno kakovostjo in kakršnokoli preinačbo katerih izmed prvotnih. Zato pa je prav malo občnih stavkov, ki bi se dali sestaviti gledé na predmete (substances), ki morejo nositi na sebi brezdvomno gotovost.

8. Primer na zlatu. — Vse zlato je stanovitno (fixed), je stavek, o katerega resničnosti ni moremo biti gotovi, kakor obče se tudi veruje. Kajti če misli kdo v skladu z neporabnim mnenjem naših šol, da stoji izraz zlata za kako vrsto stvari, ki jo je določila priroda po realni biti, ki spada k njej, je očividno, da ne ve, kateri posebni predmeti so te vrste; zato pa ne more z zanesljivostjo trditi kaj občnega o zlatu. Če pa stavi zlato za vrsto določeno po njeni besedski biti, bodi si n. pr. besedska bit sestavljena predstava telesa določene rмене boje, kovnega, raztopnega in težjega ko kaj znanega; v tej posebni rabi besede zlata ni težavno spoznati, kaj je zlato, kaj pa ni. Vendar pa se mu ne da z zanesljivostjo vobče prisoditi ali odreči nobena druga lastnost razun tega, kar se da ali ne da družiti s to imensko bitjo. Stanovitnost na primer nima nujne zveze, ki bi jo mogli razkriti, z bojo, težo ali s kako drugo naših jednostavnih ali sestavljenih predstav ali z vso kombinacijo vkup; zanesljivo vedeti resnico tega stavka, da je vse zlato stanovitno (fixed), nam ni mogoče.

9. Ker se ne da razkriti zveza med stanovitnostjo in bojo, težo in drugimi predstavami te imenske biti zlata, tako bomo, ako napravimo svojo sestavljeno predstavo zlata tako, da je rmeno, topljivo, kovno, težko in stanovitno telo, v isti negotovosti gledé na raztopnost v aqua regia in iz istega razloga; kajti nikoli ne moremo po prevdarjanju predstav samih z zanesljivostjo trditi ali zanikati o kakem telesu, katerega sestavljeno predstavo tvori rmenost, velika teža, kovnost, raztopnost in stanovitnost, da se da topiti v aqua regia; ravno to pa velja o njegovih

ostalih kakovostih. Rad bi jaz našel kako občno pritrdbo gledé na katero lastnost zlata, ki bi o njej vedel vsakdo, da je resnična. Brez dvoma, se bo precej ugovarjalo, češ da nili občen stavek: »vse zlato se da kovati«. Na to pa bodi moj odgovor, da je prav zanesljivo stavek, ako je kovnost del sestavljene predstave, ki stoji za njo beseda zlato. Tedaj pa se tu ne pritruje o zlatu nič drugega, razun da stoji ta glas za predstavo, ki je v njej kovnost; resnica in gotovost take vrste pa, kakršna je ta, se pravi trditi, da hodi kentavr po četririh nogah. Če pa ne tvori kovnost dela specifične biti, ki stoji za njo ime zlata, je očitno, da stavek, »vse zlato se da kovati«, ni gotov stavek. Kajti, bodi si sestavljena predstava zlata napravljena iz katerihkoli njenih drugih kakovosti, in pokaže se, da je odvisna kovnost od te sestavljene predstave niti ne sledi iz katere jednostavne, katero vsebuje; ker je zveza, ki jo ima kovnost (če ima kako) s temi drugimi lastnostmi samo po posredovanju realnega sklada (constitution) njenih nečutnih delov; ker pa te seveda ne vemo, nam ni mogoče zaznati te zveze, razun če bi mogli razkriti to, kar jih spenja.

10. V kolikor se da vedeti kako takšno sobivanje, v foliko utegnejo biti občni stavki gotovi. — Do tega pa pot ne bi bil dolg, kajti — Čim več teh sobivajočih kakovosti združimo v jedno sestavljeno predstavo z jednim imenom, tem točnejši in bolj določen napravimo pomen te besede; vendar pa je s tem ne napravimo bolj zmožne občne gotovosti z ozirom na druge kakovosti, ki jih ne obsega naša sestavljena predstava; kajti saj ne zaznavamo njihove zveze ali odvisnosti med njimi, ker ne vemo te realne zgradbe (constitution), ki jim je vsem podstava, in tudi ne, kako izvirajo iz nje. Kajti glavni del našega spoznanja gledé na predmete ni kakor v drugih stvarih zgolj v odnosnosti dveh predstav, ki utegnejo bivati vsaka za se, ampak v nujni zvezi in sobivanju raznih razločnih predstav na istem predmetu ali njihovem odporu (repugnancy), tako sobivati. Če bi mogli začeti na drugem koncu in razkriti, kaj je tisto, v čemer je bojina bit, kaj dela, da je telo bolj težko ali bolj lahko, kakov sklad delov mu daje kovnost, topljivost in stanovitnost in zmožnost, raztapljati se v tej vrsti tekočine, ne pa v kaki drugi — če bi mi, pravim, imeli takšno predstavo teles, kakršna je ta, ter bi mogli zaznavati, v čem je prvotno jedro vseh čutnih kakovosti in kako se proizvajajo, bi mogli o njih sestavljati (frame) take predstave, ki bi nam podajale snov za bolj občno spoznanje ter se usposobiti na ustvarjanje občnih stavkov, ki bi imeli na sebi občno resnico in gotovost. Dokler pa so naše sestavljene predstave predmetov vrst tako zelo oddaljene od notranje realne sestave (constitution), ki slonijo na njih njihove čutne kakovosti, ter niso napravljene iz ničesar drugega ko kakega nepopolnega skupka teh navideznih (apparent) kakovosti, ki nam jih morejo razkrivati čutila, je mogoče le malo občnih stavkov o predmetih, ki se moremo zanašati na njih gotovost; saj je le malo jednostavnih predstav, katerih zvezo in nujno sobivanje moremo zanesljivo in brezdvombno spoznavati. Po mojem mnenju ni mogoče imenovati med vsemi drugotnimi predmetnimi kakovostmi in na nje se nanašajočimi močmi le kako dvojico, katerih nujno sobivanje ali pa odpornost proti sobivanju bi se dala zanesljivo vedeti, razun onih istega čutila, ki se nujno izključujejo med seboj, kakor sem drugodi razkazoval. Nihče ne more po moji misli zanesljivo vedeti po boji, ki je na kakem telesu, kako diši, kakega je okusa, kak ima glas ali tipne kakovosti, niti kake izpremembe so na njem mogoče po drugih telesih ali na teh po onem. Isto se sme reči o glasu ali okusu itd. Ker stoje naša specifična predmetna imena za kake skupke takih predstav, se ni čuditi, da moremo ž njimi sestavljati le prav malo občnih stavkov brezdvombne realne gotovosti, vendar pa v kolikor vsebuje kaka sestavljena predstava kake vrste predmetov kako jednostavno predstavo, katere nujno sobivanje s katero drugo se utegne dati razkriti, tako daleč se dajejo tvoriti občni stavki z gotovostjo gledé na nje; na primer če bi mogel kdo razkriti kako

nujno zvezo med kovnostjo in bojo ali težo zlata, ali s katerim drugim delom sestavljene predstave, ki jo izraža to ime, bi mogel napraviti zanesljiv občni stavek gledé na zlato v tem oziru in realna resnica tega stavka, »da je vse zlato kovno«, bi bila tako zanesljiva, kakor je tale: »trije koti vseh premočrtnih trikotnikov so jednaki dvema pravima«.

11. Kakovosti, ki tvore naše sestavljene predmet-ske predstave, so večinoma odvisne od zunanjih, oddaljenih in nezaznavnih vzrokov. — Ako bi imeli takšne predmet-ske predstave, da bi vedeli, kake realne sestavine (constitutions) proizvajajo te čutne kakovosti, ki jih nahajamo na njih, in kako teko te kakovosti od ondod, bi mogli po specifičnih predstavah njihovih realnih biti v našem lastnem duhu bolj zanesljivo najti njih posebnosti in razkriti, kake kakovosti imajo, kakih pa nimajo, ko moremo zdaj s svojimi čutili. Da izvemo posebnosti zlata, bi ne bilo več treba, da bi moralo zlato biti in da bi ga morali mi preizkušati, ko je potrebno za veččaka, ki pozna trikotnikove posebnosti, da bi moral biti trikotnik v kaki snovi, predstava v našem duhu bi tako zadostovala jednemu kakor drugemu. Toda mi tako malo poznamo prirode skrivnosti, da se usmo niti vходу v njo približali. Kajti vajeni smo, razmotrivati predmete, ki na nje nalezimo, vsakega izmed njih za sebe, kot v sebi celotno stvar, ki ima v sebi samem vse svoje kakovosti, je pa neodvisen od drugih stvari, večinoma prezirajoč dejstevovanja teh nevidnih tekočin, ki jih obdajajo (obkrožajo) in na gibanju in delovanjih katerih sloni večji del teh lastnosti, ki se na njih opazujejo in ki jih delamo mi bistvene (inherent) znake razlikovanja, po katerih jih poznamo in imenujemo. Položi kam košček zlata samega zase, da ga ne doseže in ne deluje nanj nobedno drugo telo, neposredno izgubi svojo bojo in težo in morebiti tudi svojo kovnost; ta bi se izpremenila v popolno krhkost, kolikor vem jaz. Voda, na kateri je za nas kapljivost (fluidity) glavna lastnost, bi prenehala, prepuščena sama sebi, biti tekoča. Če pa dolgujejo mrtva telesa toliko svojega pričujočega položaja drugim telesom zunaj sebe, da bi ne bila to, kar se nam pojavljajo, če bi se odpravila ta telesa, ki jih obdajajo, velja to še bolj pri rastlinah, ki sprejemljejo živč, rastejo, cvetejo, rodé seme v nepretrgani zaporedi. Če pa pogledamo nekoliko bliže v položaj živali, najdemo, da je njih odvisnost od zunanjih vzrokov in kakovosti drugih teles, ki ne tvore nobenega, kar se tiče življenja, premikanja in njih najimenitnejših delov kakovosti, ki se dajejo na njih opazovati, tako popolna, da bi ne mogli biti trenotka brez njih: vendar pa se malo opazujejo ta telesa, od katerih so odvisne, ter niso del sestavljenih predstav, ki jih tvorimo o teh živalih. Vzemi le na minuto živim stvarjem zrak, precej se onesvestijo ter izgubijo gibanje in življenje. To dejstvo je vsililo našemu spoznanju potrebnost dihanja. Ali od koliko še drugih zunanjih in morebiti zelo oddaljenih teles, ki se navadno ne opazujejo, še menj pa se na nje misli, so odvisna peresa teh čudovitih strojev, koliko pa je takih, ki jih ne more nikoli razkriti najtočnejša preizkava! Prebivalci naše dežele sicer živijo v vesoljstvu oddaljeni mnogo milijonov milj od solna, vendar pa so tako odvisni od primerno ogretega gibanja delec, ki prihajajo od ali dobivajo gibanje od njega, da je več ko verjetno, če bi se odmeknila naša zemlja le za majhen del razdalje iz sedanjega položaja ter postavila le malo dalje od tega izvora toplote ali se mu približala, da bi nepresledno poginila večina živali; saj jih tolikokrat najdemo uničenih po preobilju ali pomanjkanju solne toplote, katerima jih izpostavlja slučajni položaj po nekaterih delih te naše majhne oble. Lastnosti, ki se opazujejo na magnetu, morajo vsekakor imeti svoj izvor daleč za mejami tega telesa; kuge, ki pogosto razsajajo med raznimi živalskimi vrstami iz nevidnih vzrokov, gotova smrt (kakor se nam je pravilo) nekaterih izmed njih, če le prekoračijo ravnik, ali kakor je gotovo o drugih, če se spravijo v sosedno deželo; vse to očividno kaže, da je treba sodelovanja in sodejstevovanja raznih teles, ki se redkokdaj misli nanje, da bi imeli med seboj kaj opraviti, je absolutno

potrebno, da so, kakor jih vidimo, in ohranijo te lastnosti, po katerih jih spoznavamo in razločujemo. Popolnoma iz tira smo, kadar mislimo, da obsegajo stvari v samih sebi kakovosti, ki se nam kažejo na njih; brez uspeha iščemo v muhinem ali slonovem telesu tisto zgradbo (constitution), ki slone na njej te kakovosti in moči, ki jih opazujemo na njih. Da jih razumevamo prav, bi morebiti morali gledati nele za to našo zemljo in atmosfero, ampak celo za sonce ali najbolj oddaljeno zvezdo, ki jo je kedaj razkrilo naše oko. Kajti kako zelo je odvisna bit in delovanje posameznih predmetov na tem našem oblu od vzrokov, ki leže skrajno za našim pogledom, nam ni mogoče določiti. Mi vidimo in zaznavamo nekatera izmed gibanj in grobejših delovanj stvari tu okoli nas, odkod pa teko reke, ki ohranijo vse te čudovite stroje v gibanju in redu (repair), kako se vodijo, kako izpreminjajo, sega čez naše opazovanje in razumevanje: veliki deli in kolesa, kakor smem govoriti, te čudesne vesoljske zgradbe utegne, vsaj kolikor vemo mi, imeti takšno zvezo in odvisnost v svojih vplivih in dejstvih med seboj, da bi morebiti stvari v tem našem bivališču dobile popolnoma drugo lice in nehale biti, kar so, ako bi nehala biti katera izmed zvezd ali katero izmed velikih teles, ki so nerazumljivo daleč od nas, ali pa premikati se, kakor se premiče. Gotovo pa je to, da so stvari, kakor absolutne in celotne se nam dozdevajo same po sebi, le sprejemalke od drugih prirodnih delov tega, zaradi česar jih mi posebno opazujemo. Njih kakovosti, ki se dajejo na njih opazovati, dejstvovanja in moči so last nečesa, kar je zunaj njih, in nikjer ni tako popolnega in dovršenega kraja, ki bi ga poznali v prirodi, ki ne bi dolgoval biti, ki jo ima, in svoje odličnosti svojim sosedom; svojih misli ne smemo omejevati na površje kakega telesa, ampak zreti moramo mnogo dalje pred se, da popolnoma obsežemo te kakovosti, ki so v njem.

12. Če pa je temu tako, se ni čuditi, da imamo prav nepopolne predmetske predstave in da so nam realne biti, na katerih slone njihove posebnosti in dejstvovanja, neznane. Niti njih velikosti, oblike in zgradbe (texture) njihovih drobnih in tvornih delov ne moremo spoznati, ki so dejanski v njih, še manj pa različna gibanja in različne sunke, ki se vršijo v njih in katere dobivajo od zunanjih teles, od česar je odvisen in kar proizvaja večji in najpomembnejši del tistih kakovosti, ki jih opazujemo na njih, in iz česar so napravljene naše sestavljene predstave o njih. Že ta prevdarek zadostuje, da se končajo vse naše nade, da bi kedaj mogli priti do predstav njihovih realnih biti; dokler pa pogrešamo tega, nas bodo mogle imenske biti, ki jih rabimo namestu njih, le prav skopo oskrbovati s kakim občnim spoznanjem ali z občnimi stavki, ki so zmožni realne gotovosti.

13. Razsojanje utegne segati dalje, ali to ni spoznanje. — Ni se nam torej čuditi, da je najti gotovost le v malem številu občnih stavkov, ki se napravijo o predmetih; naše spoznanje njihovih lastnosti, in posebnosti prav redko sega dalje, ko segajo in nas obveščajo naša čutila. Vedoželjni opazovalci utegnejo s svojo silno razsodnostjo prodreti dalje ter pogosto zadeti po verjetnosti zajetih iz previdnega opazovanja in dobro sestavljenih namigov pravo, na kar jih še ni dovedla izkušnja. Ali to je še vedno ugibanje, se povzdigne samo do mnenja; gotovosti pa, ki je potrebna na spoznanje, nima. Kajti vse obče spoznanje je le v naših lastnih mislih in obstoji zgolj v ogledovanju naših odmišljenih predstav. Kjerkoli zaznamo med njimi kako strinjanje ali nestrinjanje, tam imamo obče spoznanje in skladno sestavlja ime te predstav v stavke moremo z zanesljivostjo izrehati občne resnice. Ker pa imajo odmišljene predmetske predstave, ki za nje stoje njih specifična imena, kedarkoli imajo kak razločen in določen pomen, zvezo ali pa nesovместnost, ki se da razkriti, z le prav majhnim številom drugih predstav, je gotovost občnih stavkov gledé na predmete zelo tesna in borna v tem delu, kjer je naša glavna preiskava gledé na nje, in komaj so katera predmetska imena, bodisi predstava, ki se na njo obrača, kar

si hoče, ki moremo o njej vobče in zanesljivo govoriti, da ima ali pa nima to ali ono drugo lastnost, ki spada k njej in da vselej sobiva ali pa je sovместna s to predstavo, kjerkoli jo je najti.

14. Kaj je potrebno na naše spoznanje predmetov. — Prej ko moremo imeti kako znosno spoznanje te vrste, moramo vedeti, kake izpremembe proizvajajo prvotne kakovosti jednega telesa redno na prvotne kakovosti drugega in kako. Drugič moramo vedeti, kake prvotne kakovosti kakega telesa proizvajajo gotove občutke ali predstave v nas. To v resnici ni nič menj nego vedeti vse učinke snovi pod njenimi različnimi predručajbami velikosti, oblike, kohezije delov gibanja in mirovanja; da pa bi mi to vedeli brez razodetja, je po mojem mnenju popolnoma nemogoče. Niti če bi nam bilo razodeto, kake vrste oblike, velikosti in gibanja teles bi v nas ustvarila občutek rmenne barve in kake vrste oblika, velikost in sestava delov na površju kakega telesa bi bila pripravna, podeliti telescem primerno gibanje na proizvodbe te boje, bi to zadostovalo, napravljati občne stavke z gotovostjo glede na razne njih vrste, razun če bi imeli dovolj ostre zmožnosti, da bi zaznavali točno velikost, obliko, sklad in gibanje teles v teh drobnih delih, ki ž njimi delujejo na naša čutila, tako da bi po teh mogli sestavljati svoje odmišljene predstave o njih. Omenil sem tu samo telesne predmete, katerih delovanja na videz stoje našim duševnim močem bliže; kajti kar se tiče dejstvovanja duhov, njih mišljenja in premikanja teles, smo na prvi pogled v zagati; vendar pa bomo morebiti, kedar smo obrnili svoje misli malo bliže na pretehtavanje teles in njihovih dejstvovanj in preizkušali, kako daleč segajo naši pojmi celo v teh s kako jasnostjo za čutna dejstva, morali izpovedati, da celo tudi v teh pridejo naša razkritja prav malo nad popolno nevednost in nezmožnost.

15. Dokler ne vsebujejo naše predmetne predstave svojih realnih konstitucij, moremo glede na nje tvoriti le malo občnih gotovih stavkov. — To je očitno, da nam morejo odmišljene (abstract) sestavljene predstave, za katere stoje njihova občna imena, ker ne obsegajo njih realnih sestavin (constitutions), podajati prav malo občne gotovosti. Ker niso njih predstave napravljena iz tega, na čemur slonijo te kakovosti, ki jih opazujemo na njih in ki bi se radi poučili o njih ali s katerimi stoje v kaki gotovi zvezi; n. pr. bodi predstava, ki ji dajemo ime človeka, kakor je navadno, telo navadne oblike (shape), s čuvstvovanjem, samovoljnim gibanjem in pametjo. Ker je to odmišljena predstava in torej bit naše vrste človek, moremo napraviti o človeku, ki stoji za tako predstavo, le prav malo občnih gotovih stavkov. — Kajti, ker ne vemo realne sestave (constitution), ki sloni na njej čuvstvovanje, moč kretanja in umovanja s to posebno postavo in kaj jih spenja med seboj v isti predmet, je prav malo drugih kakovosti, s katerimi bi jo mogli zaznati v nujni zvezi; zato pa ne moremo z gotovostjo trditi, da spavajo vsi ljudje v presledkih, da ne more nihče živeti ob lesu ali kamenju, da zastuplja trobelika vse ljudi, ker nimajo te predstave nujne zveze niti nujnega nasprotja z našo imensko bitjo človeka, s to odmišljeno predstavo, ki stoji za njo ime; v tem in temu podobnih slučajih moramo poseči po poizkusu na posebnih predmetih, kar pa ne more daleč segati. Dosti nam mora v ostalem biti verjetnost, občne gotovosti pa ne moremo imeti, dokler nima naša specifična predstava človeka tega realnega sestava (constitution), ki je korenina, v kateri so združene vse te nerazdružljive kakovosti in odkoder rastejo. Dokler pa je naša predstava, ki stoji za njo beseda človek, samo nepopoln skupek nekaterih čutnih kakovosti in moči v njem, se ne da razločiti, kaka zveza ali kako nasprotje med našo specifično predstavo in učinkovanjem trobelikinih delov ali kamenja na njegovo sestavo. So živali, ki jedo brez škode za svoje zdravje trobeliko, in druge, ki živé ob lesu in kamenju; ali dokler nimamo predstav teh realnih konstitucij različnih živalskih vrst, ki sloné na njih te in tem podobne lastnosti in moči, ne smemo upati, da dosežemo glede na nje

gotovost v občnih stavkih. Samo to majhno število predstav, ki se da na njih razločiti nujna zveza z našo imensko bitjo ali s katerim njenih delov, nam more podatí takšne stavke. Teh pa je tako malo in so tako malega pomena, da smemo po pravici ceniti svoje gotovo občno spoznanje predmetov, da ga skoraj ni.

16. V čem tiči občna gotovost stavkov. — Zaključimo! Občni stavki kakekoli vrste so le tedaj dovzetni (capable) gotovosti, kedar stoje izrazi (terms), ki se rabijo o njih, za takšne predstave, katerih strinjanje ali nestrinjanje, kakor se tu izražajo, moremo razkrivati. Gotovi pa smo njih resničnosti ali neresničnosti tedaj, kedar zaznavamo, da se ujemajo ali ne ujemajo predstave, ki za nje stoje izrazi (terms), v skladu kakor se med seboj pritrjujejo ali zanikavajo. Iz tega dejstva smemo zajemati znanje, da se nahaja občna gotovost le v naših predstavah. Drugam pa, kamorkoli hodimo po njo, ali v poizkuse ali opazovanja zunaj nas, ne sega naše spoznanje za posamezne posebnosti. Ogleddovanje naših odmišljenih (abstract) predstav nam edino more podajati občno spoznanje.

VII. POGLAVJE.

O načelih (maxims).

1. So sama po sebi očitvidna. — Je neka vrsta stavkov, ki so pod imenom načel ali aksiomov prešli med znanstvena načela. Sami po sebi so očitvidni, zato se je mislilo, da so prirojeni, dasi se ni (kolikor vem jaz) našel nihče, ki bi bil razkazal vzrok in temelj njihove jasnosti ali neizogibnosti (cogency). Vendar pa utegne biti vredno, da se pomudimo ter preizkavamo vzrok njihove očitvidnosti in vidimo, je li posebna samo njim, ter tudi preizkušamo, kako daleč vplivajo na naše ostalo spoznavanje ter ga vodijo.

2. V čem je bit očitvidnosti. — Spoznanje, kakor se je razkazovalo, je zaznavanje strinjanja ali nestrinjanja predstav; kjer se zazna to strinjanje ali nestrinjanje neposredno po samem šebi brez posredovanja in pomoči česa drugega, tam je naše spoznanje očitvidno samo po sebi. Da je to tako, se izkaže vsakemu, ki hoče le prevdariti katerega izmed teh stavkov, ki jim pritrdi brez kakega dokaza na prvi pogled; kajti on najde v vsakem izmed njih, da je vzrok njegovega pritrjevanja ali nepritrjevanja, ki ga najde duh vsled neposrednega primerjanja med njimi v teh predstavah, ki odgovarjajo pritrjevanju ali zanikanju v stavku.

3. Očitvidnost sama po sebi ni posebnost priznanih aksiomov. — Ker je to tako, prevdarjamo kot sledeče, ali je ta očitvidnost sama po sebi posebna samo tem stavkom, ki so navadno razširjeni pod imenom maksim in uživajo veljavo priznanih aksiomov. Tu pa je očitno, da so sodeležnice razne druge resnice, ki se jim ne prisoja, da bi bile aksiomi, ž njimi vred te očitvidnosti same po sebi. To izprevidimo, če pregledamo razne vrste strinjanja ali nestrinjanja predstav, ki sem jih više omenjal, namreč istost, različnost, odnosnost, sobitnost in realna bit; to nam razkriva, da niso očitvidni ti stavki sami po sebi, ki imajo veljavo maksim, ampak veliko število drugih, naravnost neprešteto je število takšnih stavkov.

4. I. Kar se tiče istosti in različnosti, so jednako očitvidni vsi stavki sami po sebi. — Kajti ker sloni prvič neposredna zaznava strinjanja ali nestrinjanja istosti na dejstvu, da ima duh razločne predstave, to nam podaje toliko samih po sebi očitvidnih stavkov, kolikor imamo razločnih predstav. Kdorkoli ima sploh kako spoznanje, ima kot podstave tega spoznanja razne in razločne predstave in prvi dej duha je (brez njega ne more nikoli biti zmožen kakega spoznanja) poznati vsako izmed teh predstav po njih samih in ločiti jih

od drugih. Vsakdo najde v sebi, da pozna predstave, ki jih ima; da tudi ve, če je katera v njegovem razumu, kaj je; kedar pa jih je več ko jedna, jih pozna razločno in nezmedene drugo od druge; ker pa je to vedno tako (ker ni mogoče, da bi ne zaznaval, kar zaznava) ne more nikoli dvomiti, kedar je kaka predstava v njegovem duhu, da je tam in da je ta predstava, ki je; da pa sta dve različni predstavi, če sta v njegovem duhu, tam ter da n' sta jedna in ista predstava. Zato pa se vršče vsa taka pritrjevanja in zanikavanja brez možnosti dvoma, negotovosti ali pomišljanja in se jim mora nujno pritrjevati, brž ko se razumejo; to se pravi, brž ko imamo v duhu določene predstave, za katere stoje izrazi v stavku. Kedarkoli torej s pozornostjo prevdarja duh kak stavek, tako da zaznava dve predstavi, ki ju značita izraza, in se zatrjuje ali zanikava druga o drugi, da sta isti ali pa različni; precej in neizgrešno je gotov o resnici takšnega stavka in sicer jednako, ali so stavki v izrazih, ki stojé za bolj ali menj občne predstave; n. pr. ali se zatrjuje občna predstava bivanja o sebi kakor v stavku, karkoli je, to je, ali se pritrjuje bolj posebna predstava o sebi, kakor človek je človek, ali karkoli je belo, je belo; ali pa seli predstava bivanja vobče zanikava o nebivanju, ki je jedina (če jo smem tako imenovati) od nje različna predstava, ker v tem drugem stavku ni mogoče za isto stvar, da bi bila in bi je ne bilo; ali katera predstava kake posebne stvari se zanikava od druge od nje različne, kakor človek ni konj, rdeče ni modro. Razlika predstav napravi, brž ko se razumejo izrazi, resnico stavka na mah vidno, to pa z jednako gotovostjo in lehkoto v menj občnih stavkih ravno tako kakor v bolj občnih, povsodi pa iz istega vzroka, namreč ker zaznava duh na predstavi, katerokoli ima, da je ista predstava ista s samo seboj, da pa sta različni predstavi različni, ne pa ista. O tem dejstvu pa je jednako gotov, ali šta predstavi menj ali bolj občni, odmišljeni in obsežni. Zato pa ne spada ta vrsta neposredne očitvidnosti po kaki posebni pravici samo k tema občnim stavkom, karkoli je, to je, in pa ni mogoče, da bi ista stvar bila in da bi je ne bilo. Zaznava bivanja ali nebivanja ne pripada bolj k tema nedoločnim (vague) predstavama, ki ju izražata izraza karkoli in stvar ko h kateri drugi predstavi. Ti občni načeli, ki izkratka ne pomenita ničesar drugega ko isto je isto in isto ni različno, sta resnici ravno tako znani v bolj posebnih primerih kakor v teh občnih maksimah in znane tudi v posebnih slučajih, prej ko se je kedaj mislilo na te občne maksime, in zajemljejo vso svojo moč iz razsodka duha, ki se peča s posebnimi predstavami. Ničesar ni leže videti, ko da duh brez pomoči kakega dokaza ali prevdarka na katerega teh občnih stavkov zaznava tako jasno in ve tako gotovo, da je predstava beline predstava beline, ne pa predstava modrine, in da je predstava beline, kedar je v duhu, tam in da ni odsotna; zato pa uvaževanje teh aksiomov ne more ničesar dodati očitvidnosti ali gotovosti njegovega spoznavanja. Ravno tako je (kakor lahko vsakdo pozizkuša na sebi samem) pri vseh predstavah, ki jih ima kdo v svojem duhu: on ve, da je sebi vsaka ista, ni pa katera druga, in da je v njegovem duhu, ne pa kje drugodi, kedar je tam, z gotovostjo, ki ne more biti večja; zato pa se da spoznati resničnost ne občnih stavkov z večjo gotovostjo ter se tej ne da dodati ničesar. Zato pa sega naša nazorna veda gledé na istost tako daleč kakor naše predstave in mi moremo napraviti toliko neposredno očitvidnih stavkov, kolikor imamo imen za različne predstave. Sklicujem se na vsakega lastnega duha, ali ni tale stavek, krog je krog, neposredno očitviden stavek kakor tisti, ki ga sestavljajo bolj občni izrazi, karkoli je, to je; zopet pa ali ni ta stavek, modro ni rdeče, stavek, ki o njem ne more duh bolj dvomiti, brž ko razume besede, ko dvomi o tem aksiomu, ni mogoče za isto stvar, da bi bila in da bi je ne bilo; tako o vsem, kar je sličnega.

5. II. V sobitnosti imamo le malo neposredno očitvidnih stavkov. — Drugič, gledé na sobitnost ali takšno nujno zvezo med dvema predstavama, da mora v predmetu, kjer se misli, da je jedna, nujno biti tudi druga: o takšnem strinjanju ali nestrinjanju,

kakršno je to, ima duh le v malem številu izmed njih neposredno zaznavo. Zato pa imamo v tej vrsti le malo nazornega (intuitive) spoznanja, niti ni najti prav mnogo stavkov, ki so neposredno očitni, dasi so nekateri; n. pr. predstava izpolnjevanja prostora jednakega obsegu njegovega površja, ki je združena s predstavo telesa, je po moji misli neposredno očividna stavek, da ne more biti dvoje teles v istem prostoru.

6. III. V drugih odnosnostih jih utegnemo imeti. — Tretjič, gledé na odvisnosti modov so napravili matematiki marsikateri aksiom o tej jedni odnosnosti enakosti. N. pr. če odvzameš od jednakega jednako, ostane jednako; dasi je to z ostankom te vrste matematikom maksima in so nesporne resnice, ne bo nihče, ki prevdarja, kakor mislim jaz, da imajo jasnejšo neposredno očividnost ko tele, da je jeden in jeden dve; da če od pet prstov jedne roke vzameš dva, od pet prstov druge roke pa dva, bode ostalo število prstov jednako. Ti stavki in tisoč drugih takšnih se da najti med števili, ki s'lijo, ko jih slišiš, na pritrjevanje in imajo na sebi jednako jasnost kakor ti matematiški aksiomi ako ne večje.

7. IV. Gledé na realno bit nimamo nobednih. — Četrtrič, kar pa se tiče realne biti, ker seveda nima nobedne zveze s kakimi drugimi izmed naših predstav ko s predstavo nas samih in predstavo nekega prvega bitja, nimamo v tem gledé na dejansko bit vseh drugih bitij nikake demonstrativne, še menj pa imamo neposredno očividno spoznanje; gledé na te torej ni načel.

8. Ti aksiomi ne vplivajo dosti na naše ostalo spoznanje. — Na sledečem mestu pa uvažujmo, kakov vpliv imajo te vzprejete maksime na druge dele našega spoznanja. V učiliščih določena pravila, da so vsa umovanja ex praecognitis et praecognissis, se polaga, kakor se kaže, temelj vsega ostalega spoznanja v te maksime in misli se, da so ta praecognita; s tem pa se po mnenju misli tale dvojica: prvič da so ti aksiomi tiste resnice, ki jih ve duh prve; drugič pa da sloné na njih ostali deli našega spoznanja.

9. Ker niso tiste resnice, ki smo jih spoznali prve. — Prvič, da niso resnice, ki jih je spoznal duh prve, je očividno po izkušnji, kakor smo razkazali na drugem mestu (I. knj., II. pogl.). Kdo ne bi opazoval, da gotovo pozna otrok, da ni tujec njegova mati; da ni steklenica, ki iz nje sesa, šiba, davno prej nego ve, da ni mogoče, da bi ista stvar bila in da bi iste stvari ne bilo? Koliko pa je resnic o številih; lahko je opazovati, da je duh ž njimi popolnoma znan in o njih popolnoma prepričan, prej ko je kedaj mislil na ta občna načela, na katera jih včasih nanašajo matematiki v svojih dokazovanjih? Razlog za to dejstvo je popolnoma očiten; kajti tisto, kar stori, da pritrjuje duh takim stavkom ni nič drugega ko zaznava, ki jo ima o strinjanju ali nestrinjanju svojih predstav v skladu kakor najde, da se jim pritrjuje ali zanikava med njimi v besedah, ki jih razume. Ker pa je znano, da je vsaka predstava, kar je, nobedna izmed dveh razočernih predstav pa ni ista; iz tega mora nujno slediti, da morajo take neposredne očividne resnice biti prve znane, katere tvoré predstave, ki so prve v duhu; prve v duhu pa so, to je očividno, tiste predstave posebnih stvari, od koder napreduje duh v majhnih stopinjah k majhnemu številu občnih. To se je vzelo od navadnih in znanih čutnih predmetov, se je nastanilo v duhu z občnimi imeni. Tako se dobivajo in razločujejo posebne predstave prve in tako se je pridobilo njih spoznanje; potem pa menj občne ali specifične, ki so posebnim najbližje; kajti odmišljene predstave otrokom ali še neizurjenemu duhu niso tako pri rokah in tako lahke kakor posebne. Če so na videz dorastlim ljudem take, je to le zato, ker jih je napravila takšne nepretrgana in vsakdanja raba. Kajti, če premišljujemo o njih na drobno, najdemo, da so občne predstave izmišljenine in pripomočki duha, ki nosijo na sebi težave in se ne ponujajo tako lahko, kakor si radi domnevamo. N. pr. ne zahtevali precejšnjega truda in precejšnje spretnosti, oblikovati občno predstavo trikotnika (kar še nikakor ni izmed najbolj odmišljenih,

obširnih in težavnih); kajti ne sme biti topokoten, niti pravokoten, niti jednakostraničen, niti jednakokrak, niti nejednakostraničen, ampak mora biti ob enem vse in nič od tega. Zares nekaj nepopolnega je, kar ne more biti; predstava, ki so v njej združeni deli raznih različnih in nesovmestnih predstav. Resnica je, duhu je treba v tem nepopolnem stanju takih predstav, on hiti k njim, kolikor more, na udobnost občevanja in razširjanje svojega spoznanja, ki po obojem naravno stremi. Vendar pa se sme sumiti, da so take predstave znaki naše nepopolnosti; vsaj to pokazati, je dosti, da naše najbolj odmišljene in občne predstave niso tiste, ki se z njimi seznanjani duh kot prvimi, in najlažje niso tiste, ki se z njimi peča njegovo prvo spoznavanje.

10. Ker se na nje ne opirajo drugi deli našega spoznanja. — Drugič. Iz tega, kar se je povedalo, očitno sledi, da niso te maksime, ki se toliko veličajo, načela in temelji vsega ostalega našega spoznanja. Kajti, če je velika množica drugih resnic, ki imajo ravno toliko neposredne očitnosti kakor one, in velika množica takih, ki jih vemo pred njimi, ni mogoče, da bi mogle biti načela, ki iz njih izvajamo vse druge resnice. Nili mogoče vedeti, da je jedna in dve jednako trem razun vsled tega ali kakega takega aksioma, namreč, da je celota jednaka vsem njenim delom vkup? Marsikdo ve, da je jedna in dve tri, dasi ni slišal ali mislil na ta ali kak drug aksiom, s katerim bi se to dalo dokazati, in ve to tako gotovo, kakor ve kdo drugi, da je celota jednaka vsem njenim delom ali kako drugo maksimo in vse iz istega razloga neposredne očitnosti; saj mu je enakost teh predstav tako vidna in gotova brez tega ali kakega drugega aksioma kakor z njim, ker ni treba dokaza, ki bi posredoval očitnost. Niti po spoznanju, da je celota jednaka vsem njenim delom, ne ve, da je jedna in dve tri, bolje ali bolj gotovo (zanesljivo), ko je to vedel prej. Kajti, če je tu kaka razlika v teh predstavah, sta celota in deli bolj nejasni ali vsaj težavnejši za uredbo v duhu, nego sta jedna in dve tri. In zares, mislim, da smem vprašati te ljudi, ki morajo imeti vse spoznanje mimo teh občnih načel samih, da se opirajo na občne, prirojene in neposredno očitna načela, kako načelo je potrebno na dokaz, da je jedna in jedna jednako dvema, da je dve in dve jednako četirim, da je trikrat dve jednako šestim? Ker se to vse brez kakega dokaza, dokazuje, da ali ni odvisno vse spoznanje od gotovih praeognita ali občnih maksim, ki se imenujejo načela, ali pa, da so to načela; če pa bi bilo treba šteti te med načela, bo treba šteti med te tudi velik del štetja. Če prištejemo tem vse neposredno očitne stavke, ki se utegnejo sestaviti o vseh naših razločnih predstavah, bodo načela skoro brez konca, vsaj prešteti jih ne bo mogoče, ki jih ljudje spoznajo v različnih dobah, velike množice teh prirojenih načel pa sploh ne spoznajo vse svoje življenje. Naj pa pridejo pred duševno oko prej ali slej, ta resnica velja o njih, da se vse poznajo po svoji prirojeni očitnosti, so popolnoma neodvisne, ne dobivajo nobedne luči niti niso dopolne kakemu dokazu druga od druge; mnogo menj pa bolj posebne od bolj občnih ali bolj jednostavne od bolj sestavljenih; ker so bolj jednostavne in menj abstraktne najbolj domače in lažje in se zaznajo prej. Ali bodi najjasnejša predstava katerakoli, očitnost in gotovost vseh takšnih stavkov je v tem, da vidi človek, da je ista predstava ista predstava ter nepogrešno zaznava, da sta dve različni predstavi dve različni predstavi. Kajti, kadar ima človek v svojem razumu predstavi jedna in dve, predstavo žltovine in predstavo modrine, ne more, da ne bi gotovo vedel, da je predstava jedne predstava jedne, ne pa predstava dveh, in da je predstava žltovine predstava žltovine, ne pa predstava modrine. Kajti človek ne more v svojem duhu zamenjati predstav, ki jih ima razločne: to bi bilo imeti jih zmedene in razločne ob istem času, kar je protislovje; ne imeti pa razločnih, se pravi, ne imeti porabnih zmožnosti, torej sploh ne imeti spoznanja. Katerakoli predstava se torej zatrjuje o sebi sami ali katerikoli dve popolnoma razločni predstavi se zanikavata druga o drugi, takemu stavku mora duh vsekakor pritrjevati kot nezmotljivo

resničnemu, brž ko razume izraze, brez obotavljanja ali potrebe kakega dokaza ali ozira na tiste, ki so napravljeni v bolj občnih izrazih in se zovejo maksime ali načela.

11. Kaka je porabnost teh občnih maksim. — Kaj naj torej rečemo? Ali so te občne maksime brez porabnosti? Nikakor ne; seveda morebiti ni njih porabnost ta, ki se jim navadno prisoja. Toda ker se utegne najlahnejši dvom o tem, kar so prisodili nekateri tem načelom, razvpiti zopet kot prevračanje temeljev vseh znanosti, menda ne bo škoda zamude, ki jo zahteva njih prevdaranje gledé na druge dele našega spoznavanja, in se preizkuša bolj na drobno, kakemu namenu služijo, kakemu pa ne.

1. Očitno je po tem, kar se je že povedalo, da se ne dado porabiti na dokaz in potrditev menj občnih neposredno očitivnih stavkov.

2. Očitno je, da niso niti niso bile podlage, ki se je na nje postavila kaka veda. Vem, da so sholastiki raznesli mnogo besedičenja o znanostih in načelih, katera so jim temelji; toda moja nesreča je hotela, da nisem nikoli zadel na take znanosti, še menj pa na katero posebno, ki bi bila zgrajena na teh dveh maksimah, kar je, to je, in ni mogoče za isto stvar, da bi bila in da bi je ne bilo. Veselilo bi me, da mi pokaže kdo, kje bi bilo najti takšno vedo, ki je postavljena na te ali katere druge občne aksiome, in hvaležen bi bil vsakemu, ki bi položil pred me zgradbo in sestav tako zgrajene vede na te in tem podobne maksime, kjer bi se ne dalo pokazati, da stoje ravno tako krepko brez njihovega uvaževanja. Jaz vprašam, ali se ne rabijo te občne maksime ravno tako v izučevanju božje vede in bogoslovnih vprašanjih kakor v drugih vedah? Tudi tukaj služijo, da se ustavljajo prepirljivci in se končavajo spori. Zato pa po moji misli nihče ne poreče, da je zgrajeno krščansko verstvo na te maksime ali da je veda, ki jo imamo o njej, zgrajena na teh načelih. Imamo jo od razodetja, brez razodetja pa bi nam je ne bile nikoli mogle podati te maksime. Kedar iznajdemo kako predstavo, ki nam posreduje zvezo med katerima drugima, nam to razkrije Bog po glasu pameti; kajti tedaj spoznamo resnico, ki je prej nismo poznali. Kedar pa nam pojasni kako resnico Bog, je to razodetje, ki nam ga napravi glas Svetega Duha, in mi napredujemo v svojem spoznanju. V nobednem teh slučajev pa ne dobimo svoje luči ali svojega spoznanja od načel. Ali v jednem nam jo podajejo stvari same in mi vidimo v njih resnico po zaznavi njihovega strinjanja ali nestrinjanja; v drugem pa nam jo podaje Bog sam neposredno in mi vidimo resnico tega, kar pravi v svoji brezmotni resničnosti (veracity).

3. Niso porabne, da bi pospeševale ljudem napredovanje v znanostih ali novih razkritjih še neznanih resnic. Newton je dokazal v svoji knjigi, ki se ne more nikoli dovolj občudovati, razne stavke, ki obsegajo ravno toliko prej svetu neznanih resnic in so napredek v matematiškem spoznanju; do tega pa mu niso pomogle občne maksime, kar je, to je, ali pa celota je večja nego del ali kaj tem podobnega. Vodilna nit mu niso bile te, ki bi ga bile vodile na razkritje resnice in gotovosti teh stavkov. Spoznanja teh dokazov tudi ni dobil po njih ampak zasledil je predstave posredovalke, ki so kazale strinjanje ali nestrinjanje predstav izraženih v stavkih, ki jih je dokazal. To je največje udejstvovanje (exercise) in najlepša prednost človeškega razuma v razširjanju spoznanja in pospeševanja znanosti; pri tem pa dobivajo prav malo pomoči od ogleđovanja teh ali tem podobnih maksim, ki se toliko veličajo. Če bi hoteli tisti, ki goje to sporočeno občudovanje teh stavkov, da mislijo, da ne bi b'lo storiti koraka v spoznanju brez opiranja na kak aksiom, niti vložiti kamena v zgradbo znanostij brez kake občne maksime, samo razločevati med metodo na pridobivanje spoznanja in na njega sporočanje, — med metodo, kako se ustvarja kaka znanost, kako pa se je uče drugi tako daleč, kakor je razvita — videli bi, da niso te občne maksime temelji, na katere so postavili prvi graditelji svoje občudovanja vredne zgradbe, niti ključi, ki so odprli vrata do teh skrivnosti spoznanja. Seveda pozneje,

ko so se postavila učilišča in so imele vede svoje profesorje, da učijo, kar so iznašli drugi, so pogosto rabili maksime, to se pravi, so določili gotove stavke, ki so bili neposredno očitvidni ali ki se morajo sprejemati za resnične. Ko so bile te v duhu njihovih učencev utrjene kot brezsporne resnice, so jih o priliki porabili, da jih prepričajo o njih resničnosti v posebnih slučajih, ki njihovem duhu niso bili tako domači kakor ti občni aksiomi, ki so se jim prej vtepli v glave in skrbno vtisnili v duha. Vendar pa niso ti posebni slučaji, kedar se skrbno o njih prevdarja, nič menj neposredno očitvidni za razum ko občne maksime, ki so se donasale na njih potrditev. V teh posebnih slučajih je bilo, da so našli prvi razkrivalci resnico brez pomoči občnih maksim; tako pa utegne kdorkoli drug storiti, ki jih s pozornostjo prevdarja.

Pristopimo torej na razmotrivanje, kako se rabijo maksime.

1. Porabne so, kakor se je opozarjalo, v navadnih metodah znanstvenega poučevanja v tej meri, kakor so napredovale; malo porabne ali pa sploh neporabne pa so za pospeševanje.

2. Porabne so v učenih prepirih (disputes), da se krotijo ž njimi prepirljivci ter spravijo ti spori do nekega zaključka. Ali ni porodila potrebe po njih sledeča navada, naj se blagovoljno raziskuje. Učilišča so postavila za preizkusilo človeških zmožnosti preporen razgovor (disputation) in za znak učenosti ter so prisojala zmago tistemu, kdor se ni dal izpodbiti; komur je ostala zadnja beseda, ta ima, se je sklepalo, boljša dokazila, če že ne boljše zadevo. Ker s temi sredstvi med spretnimi bojevniki ni bilo pričakovati razrešitve, ker se je na dokaz kakega stavka zmerom našel primeren terminus medius, drugi pa je mogel ravno tako neprenehoma zanikavati z distinkcijo ali brez nje maiorem ali minorem. Preprečiti torej, da ne teko umetni prepiri v neskončni vrsti silogizmov, so se uvedli določeni občni stavki — večinoma seveda neposredno očitvidni — na učiliščih. Ker so bili ti takšni, da so jih priznavali vsi ter se ž njimi strinjali, so veljali za občna merila resnice in so služili kot načela (kjer niso sporniki med seboj določili drugih), za katere se umikati ni bilo mogoče in od katerih se ni smela oddaljiti nobena stranka. Ko pa so te maksime tako dobile ime načel, za katere se v umetnih prepirih niso smeli umikati, so se po pomoti vzprejele med izvore in iztočnike, odkoder je izviral spoznanje, in za temelje, ki se na nje opirajo znanosti. Kajti, kedar so prišli v svojih umetnih prepirih do katerega izmed teh, so se ustavili in niso šli naprej, stvar je bila skončana. Kolika pomota pa je to, se je že razkazalo.

Ta učilska metoda, mislilo se je o njej, da je izvor, je uvedla, kakor se zdi meni, isto rabo teh maksim v veliki del razgovora iz učilišč, da zaveže jezike prepirljivcem, s katerimi se ni treba nikomur dalje presekati, kedar zanikavajo ta občna neposredno očitvidna načela, ki so jih vzprejeli vsi razumni ljudje, ki so enkrat o njih premišljevali; toda njih porabnost sega samo do tega, da se stori konec prepiru. V resnici pa ne učijo, če se naglašajo v takšnih slučajih, ničesar; to so že storile posredovalne predstave, ki so se rabile v prerekanju, zvezo med njimi pa je lahko videti brez pomoči teh maksim in tako vedeti resnico, prej ko nastopi maksima in se pritira stvar do prvega načela. Ljudje bi prej opustili slabo stvar, ko pride do tega, če je namen njihovega prepira, najti resnico in se je oprijeti, ne pa prepirati se za zmago. In tako imajo maksime svojo posebnost na ustanavljanje trmoglavnosti (perverseness) ljudij, katerih odkritosrčnost bi se bila prej vdala. Ker pa je šolska metoda ljudem dopuščala in jim dajala pogum na odpor, ustavljati se očitvidni resnici, dokler niso ustavljeni, to se pravi dokler niso prisiljeni, samim sebi ugovarjati ali pa kakemu dognanemu načelu. Ni čuda, da jih v meščanskem govoru ni sram tega, kar se šteje po šolah med kreposti in ceni kot slava, trdovratno se držati te strani v razpravi, ki so jo izbrali, bodi resnična ali neresnična, do skrajnosti, celo po preverjenju (conviction). Čuden pot do resnice in spoznanja in takšen, kakršnega po moji misli razumni del človeškega rodu, ki ga ni pokvarila vzgoja, more komaj

misлити, da bi se kedaj smel pripuščati med ljubitelji resnice in učenci verstva in prirode ali uvesti v semenišča teh, ki imajo razširjati verske ali modroslovske resnice med neukimi in neprepričanimi ljudmi! Kako zelo utegne obračati takšna učenost mladini duhove od odkritosrčnega iskanja resnice in ljubezni do nje — celo j.m. vzbujati dvom, jeli kaj takšnega — ali vsaj jeli vredno, se ga držati — ne bom zdaj raziskaval. To pa je moje mišljenje, da se niso maksime mislile izimši te kraje, ki so spravili peripatetski nauk v svoje šole, kjer se je nadaljeval mnogo stoletij, ne da bi bil naučil svet česa drugega ko prepiranje, nikjer podstave, ki so na njih zgrajene znanosti, niti učinkoviti pripomočki na pospeševanje spoznavanja.

Ta občna načela so torej, kakor sem dejal, zelo porabna v umetnih prepirih, da zavezavajo prepirljivcem jezike; niso pa velike porabnosti na razkrivanje neznanih resnic niti ne podpirajo duha pospešujoč mu iskanje spoznanja. Kajti, kdo neki je začel staviti svoje spoznanje na te občne stavke, kar je, to je; ali pa ni mogoče, da bi ista stvar bila in da bi je ne bilo, in je izvedel iz katerega izmed teh kot iz načela znanosti kak sestav koristnega spoznanja? Napačna mnenja često prikrito vsebujejo protislovja; zato utegne jedna teh maksim služiti kot preizkušalo, da nam pokaže, kam vodi. Vendar pa je, dasi so zelo pripravne, razkrivati nesmisle ali pogoške človeškega umovanja ali mnenja, njih porabnost na razsvetljevanje razuma prav majhna: ne izkaže se, da dobiva duh od njih mnogo pomoči v svojem napredovanju v spoznavanju, ki bi ne bilo niti manjše, niti menj gotovo, če bi se ne bilo nikoli mislilo na te občne stavke. Res je, kakor sem povedal, da včasih služijo v dokazovanju, da ustavijo prepirljivcu jezik kažoč nesmisel tega, kar je rekel, in izpostavljajoč ga sramoti protislovja proti temu, kar ve ves svet in česar tudi on ne more ne priznati kot resničnega. Vendar pa je nekaj drugega, pokazati komu, da se moti, nekaj drugega pa, podati mu resnico; rad pa bi jaz izvedel, kakih resnic moreta učiti ta stavka ter do kaknega spoznanja nam pomore njun vpliv, spoznanja, ki ga prej ne bi b'li imeli niti bi ne mogli priti do njega brez njiju. Modrujmo o njih tako dobro, kakor moremo, veljata pa vendar samo o identičnih predikacijah ter dejstvih le na takšne, ako sploh na kakšne. Vsak poseben stavek o istosti ali različnosti se spozna sam po sebi tako jasno in gotovo, ako se obrača nanj pozornost, kakor vsak izmed teh dveh občnih; samo da se vbijata ta občna, češ da služita v vseh slučajih, bolj skrbno v glave in se bolj naglašata. Kar pa se tiče drugih menj občnih maksim, ni njih množica nič drugega ko množica zgolj besednih stavkov, ter nas ne uči ničesar drugega ko pomen imen in odnosnost drugega na drugo. »Celota je jednaka vsem njenim delom« — kake realne resnice, prosim vas, nas pa uči? Kaj vsebuje ta maksima več, ko kar izraža pomen besede totum ali vse sam po sebi? Tisti pa, ki ve, da stoji beseda celota za to, kar tvoré vsi njeni deli, ve prav malo menj, ko da je celota jednaka vsem njenim delom. Na isti podlagi pa utegne po moji misli tale stavek, »grič je višji nego dolina«, ali razni tem podobni veljati za maksime. Vendar pa ne stavijo mojstri matematiki, kedar hočejo kot učitelji svoje vede druge vpeljati v to znanost, brez povoda te in nekoliko drugih takih maksim na začetek svojega sestava, da bi se popolnoma navadili njih učenci, ko so se v začetku popolnoma seznanili v svojih mislih s temi v tako občnih izrazih sestavljenimi stavki, na takšno prevdarjanje ter imeli te bolj občne stavke kot oblikovana pravila in reke pripravljene na porabo v vseh posameznih slučajih. Ne da bi bile, ako se jednako pretehtajo, bolj jasne in očitvidne ko posebni slučaji, katere imajo namen potrjevati, ampak da je, ker so duhu bolj navadni, dosti samo imenovanje, da ustrežejo razumu. To pa je, pravim jaz, bolj od njih navadne rabe naselitve v našem duhu, ker pogosto na nje mislimo, ko pa od različne očitvidnosti stvari. Prej pa ko je udomačila navada metode mišljenja in umovanja v našem duhu, se nagibljem na mnenje, da je popolnoma drugače. Otrok ve, če se vzeme del od njegovega jablka, to bolje

v tem posameznem slučaju nego po tem občem stavku: Celota je jednaka vsem njenim delom; da če kateri izmed obeh potrebuje potrditve po drugem, se mora reči, da bolj potrebuje, da ga vede v njegovega duha posebni, ko pa da vede posebnega občni. Kajti naše spoznanje se začneja v posebnostih in se razširja stopnjema do občnih. Seveda hodi pozneje duh po nasprotnem poti in, ko je začrtal svoje spoznanje v tako občnih stvarkih kakor mogoče, seznani s temi svoje misli in jih navadi, obračati se na nje kot vzorce resnice in neresnice. Ker jih tako rabi po domače — kot merilo resnice drugih stavkov — se kmalu oklene misli, da imajo bolj posebni stavki svojo resnico in očitvidnost od svoje skladnosti (conformity) s temi bolj občnimi, ki se tolikokrat povdarjajo in stalno dopuščajo i v razgovoru i dokazovanju. To je po moji misli vzrok, da nosijo med toliko množico neposredno očitvidnih stavkov najbolj občni naslov maksim ali načel.

12. Maksime se utegnejo izkazati za protislovja, če se neskrbno rabijo besede. — Še nekaj po moji misli ne bo odveč opomniti gledé na te občne maksime, da ne le ne izboljšavajo ali opremljajo našega duha z resničnim spoznanjem, da ga celo, če so naši pojmi napačni, neopredeljeni (loose) ali nestalni in mi prepuščamo svoje misli zvoku besed, raje ko da bi jih osredotočili na dognane, določene predstave stvari; jaz pravim, da nas potrjujejo te občne maksime v zmotah; rabiti besede na tak način, ki je zelo navaden, bo služilo na dokaz protislovij; kdor n. pr. bi z Descartesom vred ustrojil v svojem duhu predstavo tega, kar imenuje telo, tako, da ni nič drugega ko razsežnost, bi lahko dokazal, da ni praznote (vacuum), to se pravi, da ni prostora brez telesa, s to maksimo, »kar je, to je«. Kajti, ker je predstava, ki ji pripne ime telesa, zgolj razsežnost, je njegovo spoznanje, da ne more biti prostor brez telesa, gotovo. Kajti on pozna svojo predstavo razsežnosti jasno in razločno in ve, da je to, kar je, ne pa kaka druga predstava, dasi se nazivlje s sledečimi tremi imeni: razsežnostjo, telesom, prostorom. Ker pa stojé te tri besede za jedno in isto predstavo, se utegne brez dvoma zatrjevati z isto očitvidnostjo in gotovostjo drugo o drugem kakor vsako o samem sebi; ravno tako gotovo pa je, da, dokler rabim vse, da stoje za jedno in isto predstavo, je ta predikacija tako resnična in identična, da je telo telo po pomenu in glasu.

13. Primer na praznoti (vacuum). — Če pa bi prišel kdo drug in si napravil drugo predstavo stvari, od Descartesove različno, ki pa jo vendar zove z Descartesom vred z isto besedo telesa, in napravi svojo predstavo, ki jo izraža z besedo telesa, češ da je stvar, ki ima razsežnost in solidnost vkup, bo ravno tako lahko dokazal, da more biti praznota brez telesa, kakor je dokazal Descartes nasprotno; kajti predstava, ki ji daje ime prostor, je samo jednostavna predstava razsežnosti, predstava pa, ki ji daje ime telesa, je sestavljena predstava razsežnosti in odpornosti ali solidnosti vkup v istem predmetu; zato ti predstavi nista točno jedna in ista, temveč v razumu tako razločni kakor predstava jedne in dveh, črnega in belega ali kakor telesnost in človečnost, če smem rabiti ta barbarska izraza; zato ni njih predikacija v našem duhu ali v besedah, ki stojé za nje, identična, ampak zanikavanje druge od druge, namreč ta le stavek: razsežnost ali prostor ni telo, je tako resničen in očitvidno gotov kakor tale maksima, ni mogoče, da bi ista stvar bila in da bi iste stvari ne bilo, lahko napravi katerikoli stavek.

14. Ne dokazujejo, da bi zunaj nas bile stvari. — Dasi pa se dajeta ta stavka (kakor vidite) jednako dokazati, namreč, da utegne biti praznota in da ne more biti praznote s tema gotovima načeloma, namreč, kar je, to je, in ni mogoče, da bi ista stvar bila in da bi iste stvari ne bilo: dokazu pa, da so telesa in kaka telesa so, ne bode služilo nobedno teh načel; to nam naj razkrivajo naša čutila, kolikor morejo. Ker pa so ta občna in neposredno očitvidna načela le naše stalno, jasno in razločno spoznanje naših lastnih predstav, bolj občne ali obsežne, zato nam ne morejo dajati gotovosti o ničemer, kar se godi zunaj

duha: njih gotovost ima svoje temelje samo v spoznanju, ki ga imamo o vsaki predstavi po njej sami in njeni razločnosti od drugih; motiti se v tem dejstvu ne moremo, dokler so v našem duhu, dasi se utegnemo dostikrat motiti in se motimo, kedar podržimo samo imena brez predstav, ali pa jih rabimo zmedeno, včasih za jedno, včasih pa za drugo predstavo. V teh slučajih pa sega moč teh aksiomov samo do zvoka, ne pa do pomena besed, nas samo zapeljava v zmedo, zmoto in napako. Treba je pokazati ljudem, da jih ne obvarujejo zmote te maksime, dasi so tako razvpite za velike varuhinje resnice, v neskrbni in malomarni rabi njih besed; ta namen ima moja opomba. V vsem pa, kar se je tudi namignilo gledé na njih neznatno porabnost pri nedoločenih predstavah, sem bil dovolj daleč od trditve ali namena, da jih je treba položiti na stran, kakor so me nekateri prenačljeno obdolžili. Jaz trdim, da so resnice, neposredno očitvidne resnice, zato se ne smejo polagati na stran. Kakor daleč bo segal njihov vpliv, ga menjšati, bi bilo prazno prizadevanje in jaz niti tega namena nimam. Toda brez krivice proti resnici in spoznanju utegnem vendar imeti prav, če mislim, da ne odgovarja njihova porabnost silnemu naglašanju, ki so ga na videz deležne; svariti pa smem, da jih ne rabi nihče slabo ter se potrjuje v zmotah.

15. Nevarno jih je rabiti pri sestavljenih predstavah. — Toda naj so si porabne, kakor hočejo, v besedskih stavkih nam ne morejo razkrivati ali pa dokazovati najmanjšega spoznanja predmetke narave, kakršne se nahajajo in so zunaj nas, dalje ko se opirajo na izkušnjo. In dasi je posledica teh dveh stavkov, ki se imenujeta načeli, zelo jasna in ni nevarno ali škodljivo (hurtfull) jih rabiti pri dokazovanju takih stvari, v katerih njiju sploh ni treba na dokaz razun takih, ki so jasne same po sebi brez njih, namreč, kjer so naše predstave določene in znane po imenih, ki stoje za nje: kedar pa se vendar rabita ti načeli, namreč, kar je, to je, in ni mogoče, da bi ista stvar bila in bi iste stvari ne bilo, v dokazovanju stavkov, kjer stoje besede za sestavljene predstave; n. pr. človek, konj, zlato, vrlina, tu pa sta neskončno nevarni in prenavadno zakrivita, da vzprejemajo in ohranjajo ljudje neresnico za očitno resnico in negotovost za dokaz; temu pa sledi zmota, trdovratnost in vsa nezgoda (mischiefs), ki utegne nastopiti iz napačnega umovanja (skepanja). Vzrok tega dejstva pa ni, da bi bili ti načeli menj resnični ali menj krepki pri dokazovanju stavkov napravljenih iz izrazov, ki stojé za sestavljene predstave, ko kjer so stavki v jednostavnih predstavah, ampak ker pomotoma jemljejo ljudje vobče misleč, da, kjer so ohranjeni isti izrazi, veljajo stavki istim stvarem, dasi so predstave, za katere stoje različne; zato se rabijo te maksime v podpiranje teh, ki so po glasu in videzu (appearance) protislovni stavki, kakor je jasno na više omenjenih dokazih o praznini: tako da, dokler jemljejo ljudje besede za stvari, kakor navadno ravna, lahko služijo in navadno služijo dokazovanju protislovnih stavkov, kakor se izkaže še v sledečem.

16. Primer na človeku. — Na primer, recimo, da je človek to, gledé na kar bi vi radi s temi prvimi načeli kaj dokazali, in videli bomo, da je dokaz, kolikor se da dokazovati s temi načeli, samo beseden in nam ne daje gotovega, vesoljnega resničnega stavka ali spoznanja o kakem bitju, ki je zunaj nas. Prvič. Otrok, ki si je napravil predstavo človeka, je verjetno, da je njegova predstava popolnoma jednaka tej sliki, ki jo načrta slikar z vidnih pojavov sestavljenih vkup, takšen skupek predstav v njegovem razumu pa tvori posamezno sestavljeno predstavo, ki jo imenuje človeka. Ker je izmed teh na Angleškem bela ali mesna barva jedna, otrok lahko dokaže, da zamorec ni človek, ker je bela boja izmed stalnih jednostavnih predstav sestavljene predstave, katero imenuje človeka. Zato pa more dokazati z načelom, da ni mogoče, da bi ista stvar bila in bi iste stvari ne bilo, da zamorec ni človek; kajti podstavek njegove gotovosti ni ta občni stavek, ki ga morebiti ni nikoli slišal niti ni mislil nanj, ampak jasna, razločna zaznava, ki jo ima o svojih jednostavnih predstavah črnote in beline, katere jemati drugo

namesto druge se ne da pregovoriti niti premotiti, poznali to maksimo ali pa ne. Dokazati otroku ali komurkoli, ki ima takšno predstavo, ki jo imenuje človeka, ne moreš nikoli dokazati, da ima človek dušo, katere ne vsebuje njegova predstava človeka takega pojma ali take predstave v sebi; zato pa mu ne dokazuje načelo, kar je, to je, stvari, ampak je odvisno od zbirke in opazovanja, iz katerih mora napraviti svojo sestavljeno predstavo, ki se imenuje človek.

17. Drugič. Nekdo drug, ki je šel dalje v tvorjenju in zbiranju predstave, ki jo imenuje človeka, in doda zunanji podobi smeh in razumno govorico, utegne dokazati, da otroci in izmeneti niso ljudje, s to maksimo, ki pravi, da ni mogoče za isto stvar, da bi bila in da bi je ne bilo. Pogovarjal sem se z jako pametnimi ljudmi, ki so dejanski zanikali, da bi bili ljudje.

18. Tretjič. Kdo drugi napravi sestavljeno predstavo, ki jo imenuje človeka, samo iz predstave telesa vobče in moči govora in pameti, podoba pa popolnoma izpusti. Ta človek more dokazati, da je človek lahko brez rok, da pa lahko hodi po četririh nogah, ker ne vsebuje njegova predstava človeka ne tega niti onega; v kakršnemkoli telesu ali kakršnikoli obliki najde govorico in pamet združeni, to mu je človek; kajti, ker ima jasno spoznanje takšne sestavljene predstave: gotovo je, da je, kar je.

19. Majhna je porabnost teh maksim v dokazih, kjer imamo jasne in razločne predstave. — Če se torej prav prevdari, smemo po moji misli reči, da je, kjer so naše predstave določene v našem duhu in smo jim pripeli znana in stalna imena pod temi dognanimi določbami, malo potrebe ali porabe za vse te maksime, da se dokaže strinjanje ali nestrinjanje med katerimi izmed njih. Kdor ne zna razločevati resničnosti ali neresničnosti takšnih stavkov brez pomoči teh ali tem podobnih maksim, temu ne pomorejo te maksime do zmognosti; saj se ne more misliti, da pozna resnico teh maksim samih brez dokaza, ako ne more poznati resnice drugih brez dokaza, ki so tako neposredno očitivne kakor te. Na tej podstavi nazorno spoznavanje (intuitive knowlege) ne zahteva niti ne dopušča kekega dokaza, ne jednega bolj ko drugega. Kdor pa si misli nasprotno, podira podstavo vsega spoznanja in vse gotovosti; kdor pa potrebuje kekega dokaza, ki mu naj da gotovost in se strinja s tem stavkom, da je dve jednako dvema, temu bo tudi treba dokaza, ki ga pripravi, da prizna, da je, kar je. Komur je treba dokaza, ki ga preveri, da dve nista tri, da belo ni črno, da trikotnik ni krog itd., ali da nista dve določeni razločni predstavi jedna in ista, temu bo tudi treba dokaza, ki ga uveri, da za isto stvar ni mogoče, da bi bila in da bi je ne bilo.

20. Kjer so naše predstave zmedene, je rača maksim nevarna. — Kakor pa so malo porabne te maksime, kjer imamo določene predstave, tako so, kakor sem pokazal, nevarne tam, kjer naše predstave niso določene; kjer pa rabimo besede, ki niso združene z določenimi predstavami, ampak s takimi, ki imamo netočen in izpreminjajoč se pomen, ki včasih stojé za to, včasih pa za ono predstavo, iz česar izvira izgrešek in zmota, katero potrjujejo in krepijo s svojo veljavnostjo te maksime (ki nastopajo kot dokazi, da ustaliijo stavke, ki v njih stojé izrazi za nedoločene (indetermed) predstave.

VIII. POGLAVJE.

O brezpomembnih stvkih.

1. Nekateri stavki nam ne pospešujejo spoznavanja. — Ali so maksime, ki smo jih obdelovali v prejšnjem poglavju za realno spoznavanje tako porabne, kakor se vobče misli, prepuščam prevdaranju. To pa se po moji misli sme zaupno zatrditi, da so vesoljni

(universal) stavki, ki so sicer gotovo resnični, vendar pa našemu razumu ne dajejo luči, nam ne razširjajo spoznanja. Takšni so —

2. Prvič, identični stavki. — Prvič. Vsi čisto identični stavki. Ti očitno in na prvi pogled ne kažejo, da bi vsebovali kak pouk; kajti kadar trdimo imenovan izraz o njem samem, bodi se to zgolj besedski, bodi si da vsebuje kako jasno in realno predstavo, ne kaže nam ničesar razun tega, kar moramo za gotovo vedeti prej, bodi si da kedaj napravimo tak stavek sami, bodi si da se položi pred nas. Seveda utegne najbolj občni, kar je, to je, včasih služiti, da pokaže komu nesmisel, ki ga zakrivi, kadar bi rad v posebnih slučajih po opisih ali dvournih izrazih zatajil isto o istem; kajti tako očitno se ne bo nihče postavil proti zdravemu razsodku, da bi trdil vidna in direktna protislovja v gladkih besedah; če pa to vendar stori, ne zameri se nikomur, ki preneha razgovor s takim človekom. Vendar pa po svoji misli smem reči, da nas ne uči česa niti ta vzprejeta maksima niti kak drug identičen stavek; in dasi se utegne rabiti pogosto v taki vrsti stavkov ta velika maksima, ki se toliko veliča in s ponosom nazivlje podlaga dokazovanja, v njih potrditev, vendar pa ne sega nobeno dokazilo dalje ko do tega, da se sme trditi z veliko gotovostjo ista beseda o sami sebi brez kakega dvoma o resnici kakega takšnega stavka in naj še dodam, brez kakega dejanskega spoznanja.

3. Kajti v tem smislu utegne prav nevedna oseba, ki zna napraviti samo jeden stavek in ve, kaj misli, kadar pravi da ali ne, sestaviti milijon stavkov, katerih resničnost utegne biti nezmotno gotova, vendar pa ne vedeti s tem jedne stvari na svetu; n. pr. kar je duša, je duša, ali pa, duša je duša, duh je duh, fetiš je fetiš itd. Ker je vse to jednako vredno temu stavku, namreč, kar je, to je, to se pravi, kar ima bit, ima bit, ali kar ima dušo, ima dušo. Ali je to kaj več ko igrati z besedami? Slično je opici, ki predeva školjko iz roke v roko; ona bi brez dvoma, če bi mogla le govoriti, rekla: Školjka v desnici je osebek, školjka v levici je povedek; tako bi bila napravila neposredno očitiven stavek o školjki, i. e. školjka je školjka, z vsem tem pa bi ne bila bolj modra ali bi vedela kaj več. Tako ravnanje s snovjo bi pač bilo ravno tako potolažilo opici glad kakor človeku razum, oba bi pač bila napredovala v spoznanju in rasti vkup.

Poznam ljudi, ki zelo uvažujejo identične stavke, ker so neposredno očitni, in mislijo, da izkažejo modroslovju veliko uslugo, če jih razvpijajo, kakor da bi tičalo v njih vse spoznanje in da bi le oni uvajali razum v vse spoznanje; kakor le kdo priznavam jaz, da so vsi resnični in neposredno očitni. Priznavam dalje, da leži podstava vsega našega spoznanja v zmožnosti, ki jo imamo, zaznavati isto predstavo, da je ista, in razločevati jo od tistih, ki so drugačne, kakor sem razkazal v prejšnjem poglavju. Kako pa varuje ta raba identičnih stavkov na popolnovanje spoznanja, proti očitku malenkosti, ne morem izprevideti. Naj ponavlja kdo, kolikokrat se mu poljubi, da je volja volja, ali naj to naglaša, kakor se mu zdi primerno; kake koristi je ta stavek in neskončna množica podobnih za raširjanje našega spoznanja? Bodi si kdo prebogat, kolikor dopušča množica besed, ki jih ima, na takšnih stavkih, kakršni so tile: zakon je zakon, obveznost je obveznost, pravo je pravo, krivica je krivica; ali mu kdaj pomorejo ti in tem podobni do spoznanja npr. stvoslovja ali pouče njega ali koga drugega o npr. stveni vedi? Tisti, ki ne vedo, niti nečejo kdaj vedeti, kaj je pravo, kaj pa krivo, niti njih merila, lahko napravijo z ravno toliko zanesljivostjo (assurance) in vedo nezmotljivo resnico teh in tem podobnih stavkov, kakor jih more napraviti tisti, ki je v npr. stnosti najboljše poučen. Toda kak napredek podajajo takšni stavki v spoznanju česa potrebnega ali za njih vodstvo koristnega?

Mislilo bi se o njem, da počenja malo menj nego igra z besedami, kdor bi se za razsvetljenje razuma v kakem delu spoznanja skrbno ukvarjal z identičnimi stavki in se trmasto oklepal maksim, kakršne so tele: podstat je podstat in telo je telo; praznina je praznina in vrtnice

je vrtinec; kentaver je kentaver in himera je himera itd. Kajti te in takšne so ravno tako resnične, ravno tako gotove in ravno tako neposredno očitavne. Ali morajo se vsekakor šteti med besedne igradice, kadar se rabijo kot poučna in se povdarja, da so pomoči na spoznavanje; saj ne uče ničesar razum tega, kar ve vsakdo, ki je zmožen govorice, ne da bi se mu moralo praviti, namreč, da je isti izraz isti izraz in ista predstava ista predstava. Na tej podlagi sem mislil prej in mislim še vedno, da podajati in vtepati v glave takšne stavke, da bi dobil razum kako novo luč ali uvod v spoznanje stvari, ni nič boljše ko igrati z besedami.

Pouk ima svoje korenine v nečem popolnoma drugem; kdor bi rad razširil svoje lastne in drugih duhov resnice, ki jih še ne pozna, mora najti posredovalne predstave ter jih potem položiti v ta red drugo poleg druge, da more videti razum strinjanje ali nestrinjanje onih, ki jim velja vprašanje. Stavki, kateri storijo to, so poučni (instructive); oni pa so zelo oddaljeni od tistih, ki trdijo isti izraz o samih sebi. To se nikakor ne pravi, pospeševati sebe ali koga drugega v kaki vrsti spoznanja. Na to ne pomaga bolj, ko bi pomagalo komu pri učenju čitanja imeti takšne stavke kakršni so mu vtepeni v glavo. A je a in b je b; to lahko ve kdo ravno tako kakor učitelj, vendar pa ne zna čitati besede vse svoje življenje. Niti mu ne pomorejo ti ali takšni identični stavki trohico naprej v spretnosti čitanja, naj jih rabi, kakor jih more.

Če bi bili tisti, ki me grajajo, da jih imenujem stavke, ki se igrajo z besedami, le čitali in se potrudili razumeti, kar sem pisal više v prav razumljivi slovenščini, bi bili morali videti, da so mi identični stavki samo takšni, ki se v njih zatrjuje isti izraz, ki pomeni isto predstavo, o samem sebi. To je po mojem pravi pomen identičnih stavkov. Gledé na vse takšne pa smem po svoji misli brez nevarnosti še naprej trditi, da jih staviti v ospredje kot poučne ni nič boljšega ko igranje z besedami. Kajti ne jeden, ki zna rabiti svojo pamet, jih ne more pogrešati, kedar je nujno se ozirati na nje, niti se ne dvomi o njih resnici, kedar jih opazuje.

Če pa hočejo ljudje imenovati identične stavke, kjer se ne trdi isti izraz o sebi, morajo razsojati drugi, govorili bolj primerno (properly) nego jaz; to pa je gotovo, kar pravijo o stavkih, ki niso identični v mojem smislu, se ne tiče mene, niti tega, kar sem jaz rekel; kar sem jaz rekel, se nanaša vse na tiste stavke, kjer se trdi isti pojem o samem sebi; z veseljem bi jaz gledal slučaj, kjer se more rabiti takšen na korist in izboljšanje čigavega spoznanja. Slučaji druge vrste, kakorkoli se utegnejo rabiti, se ne tičejo mene, ker niso takšni, kakršne jaz imenujem identične.

4. Drugič, kedar se postavi del kake sestavljene predstave kot povedek celoti. — II. Neka druga vrsta igradjočih se z besedami stavkov je, kedar je kak del sestavljene predstave povedek imenu celote: del opredelbe opredeljeni besedi. Takšni so vsi stavki, kjer se predikuje genus o vrsti ali pa obširneje o manj obširnem. Kakšen pouk pa vsebuje tale stavek, namreč: Svinec je kovina tistemu, ki pozna sestavljeno predstavo, ki za njo stoji beseda svinec? vse jednostavne predstave, ki spadajo k sestavljeni, katero znači izraz kovina, niso nič drugega, ko kar je prej obsegel in označil z imenom svinca. Seveda človeku, ki pozna pomen besede kovine, ne pa besede svinec, je to krajši pot na razlago besede svinec, da se mu pove, da je kovina, kar nakrat izrazi razne jednostavne, izmed njegovih jednostavnih predstav rajši, ko da se naštevajo posamič in se mu pravi, da je zelo težko telo, ki se da raztapljati in pa kovati.

5. Kot del opredelbe opredeljenega izraza. — Ravno taka igrača z besedami je predikovanje kakega drugega opredelbinega dela o opredeljenem izrazu ali trditi katero izmed jednostavnih predstav o kaki sestavljeni z imenom cele sestavljene predstave, kakor: vse zlato je topljivo. Kajti, ker je topljivost jedna izmed jednostavnih predstav,

ki tvoré sestavljeno, ki stoji za njo beseda zlato, je li kaj drugega ko igranje z glasovi trditi to o imenu zlata, kar obsega njegovo vzprejeto ime (signification)? Mislilo bi se malo drugače ko smešno, resno zatrjevati kot pomenljivo resnico, da je zlato rmeno. Jaz ne vidim, kako bi bilo za trohico bolj važno reči, da je topljivo, razun če se je izpustila ta kakovost iz sestavljene predstave, katere znamenje v navadni govorici je glas zlato. Kakov pouk more vsebovati, praviti komu to, kar se mu je že povedalo ali o čemer se misli, da to ve že prej? Kajti misli se, da poznam pomen besede, ki jo rabi drugi v razgovoru z menoj, drugače bi mi jo moral povedati. Če pa vem, da stoji ime zlato za to sestavljeno predstavo kovnega, rmenega, težkega raztopljivega telesa me ne bo dosti poučilo, dejati pozneje svečano v stavek in resno reči: zlato je topljivo. Takšni stavki morejo le služiti, da kažejo neplemenitost človeka, ki hoče izhajati od opredelbe svojih lastnih izrazov se jih včasih spominjajoč, spoznanja pa nimajo s seboj razun pomena besed, naj so ti še tako gotovi.

6. Primer človek in ženski jezdni konj. — Vsak človek je žival ali živo telo, je tako gotov stavek, kakor more biti; k spoznanju stvari pa ne vodi bolje ko reči, ženski jezdni konj je plešoč konj ali hrzajoča, plešoča žival, ker se oboje tiče le besedskega pomena in me seznanja le s tem: to telo, čut in gibanje ali moč čuvstvovanja in gibanja so tri izmed tistih predstav, ki jih vedno objemam in izražam z besedo človek. Kjer pa se ne nahajajo združene, ne spada ime človeka k tej stvari. Ravno tako velja o drugem to telo, čut in poseben način hoje z neko določeno vrsto glasu so nekatere izmed tistih predstav, ki jih vedno objemam in označujem z imenom ženski jezdni konj. Če pa se ne nahajajo vkup, ne spada ime ženski jezdni konj k tej stvari. Popolnoma isto je in v isto svrho, kedar se trdi kak izraz, ki stoji za nekatere ali več izmed jednostavnih predstav, ki vkup tvoré to sestavljeno predstavo, ki se imenuje človek, o izrazu človek: n. pr. misli si Rimljana, ki ga znači beseda homo z vsemi temi različnimi predstavami združenimi v jednem predmetu: »corporeitas, sensibilitas, potentia se movendi, rationalitas, risibilitas«; on utegne brez dvoma z veliko gotovostjo vesoljno pritrčiti jedno, več ali vse to vkup o besedi homo, toda bi ne povedal več ko da beseda homo v njegovi deželi objemlje v svojem pomenu vse te predstave. Precej slično romanski vitez, ki je izražal z besedami ženski jezdni konj tele predstave: telo določene oblike, četveronogo, s čuvstvovanjem, gibanjem, s plešočo hojo, rezgetajoče, belo, navadno z žensko na hrbtu, bi z isto gotovostjo vesoljno pritrčil tudi nekatere ali vse izmed teh o besedah ženski jezdni konj; s tem pa bi ne učil več, ko da so besede ženski jezdni konj v njegovem ali romanskem jeziku stale za vse to in se niso smele rabiti, kjer je manjkalo katerih izmed njih. Tisti pa, ki mi pove, da je v čemerkoli združeno čuvstvovanje, gibanje, pamet in smeh, da ima ta stvar dejanski pojem o Bogu ali da jo uspava opij, je seveda napravil poučen stavek; saj nas uče taki stavki, ker ne vsebuje beseda človek, ki pomeni to predstavo, imeti pojem Boga ali pa zaspati vsled opija, nekaj več nego zgolj to, za kar stoji beseda; zato je veda, ki jo vsebuje, več nego besedska.

7. Kajti to uči samo pomen besed. — Prej ko tvori kdo stavek, razume po občnem mnenju izraze, ki jih v njem rabi, sicer bi govoril kakor papiga, ki dela šum posnemaže in ustvarja neke glasove, ki se jih je naučila od drugih, ne pa kot razumna stvar, ki jih rabi za znamenja predstav, ki jih ima v svojem duhu. Meni se, da razume tudi poslušalec izraze, kakor jih rabi govornik, sicer bi govoril ciganiščino in delal nerazumljiv ropot. Zato pa se igra z besedami, kdor napravi takšen stavek, ki ne vsebuje, ko je napravljen, več ko jednega izmed izrazov, ki ga ve, kakor se misli, človek prej; n. pr. trikotnik ima tri stranice ali pa žafran je rmen. To ravnanje je znosno le tako dolgo, dokler hoče kdo komu razlagati svoje izraze, ki jih, kakor mislimo ali pravi sam, ne razumeva; tedaj pa uči samo pomen te besede in rabo tega znamenja.

8. Ne pa dejanske vede. — Vedeti torej moremo resnico dveh vrst stavkov s popolno gotovostjo: jedna je od teh z besedami igrajočih se stavkov, ki vsebujejo gotovost, ki pa je samo besedska gotovost (izvestnost), ne pa poučna. Drugič pa moremo vedeti resnico in tako utegne biti gotova v stavkih, ki trdijo kaj o čem drugem, kar je nujna posledica njene točno sestavljene predstave, ali ni njena vsebina: n. pr. da je zunanji kot vseh trikotnikov večji ko kateri izmed nasprotnih znotranjih kotov; ker ta odnosnost zunanjega kota proti kateremu nasprotnih notranjih kotov re tvori dela sestavljene predstave, ki jo izraža beseda trikotnik, je to dejanska resnica in posreduje poučno dejansko vedo (spoznanje).

9. Občni stavki gledé na predmete so pogosto igranje z besedami. — Malo spoznanja imamo ali pa nobednega gledé na kombinacije jednostavnih predstav, ki utegnejo biti vkup v predmetih, razun po naših čutilih; zato pa ne moremo sestavljati kakih občnih gotovih stavkov o njih, ki bi nas vodili kam dalje, ko nas vodijo naše imenske biti. Teh resnic pa je le malo in so neznatne z ozirom na te, ki sloné na njih realni konstituciji; zato so občni stavki o predmetih, če so gotovi, večinoma le igranje z besedami; če pa so poučni (instructive) niso gotovi in takšni, da ne moremo imeti spoznanja njih realne resnice, kako zelo tudi utegneta pri ugišanju podpirati naše razsojanje opazovanje in analogija. Odtodi utegne prihajati, da lahko naleti človek na prav jasne in razumne (coherent) razgovore, ki pa vendar nimajo vsebine. Kajti očitno je, da se utegnejo dati imena substancialnih bitij ravno tako kakor drugih, v kolikor nosijo na sebi odnosne pomen, z veliko resničnostjo spenjati nikalno in trdilno v stavke, kakor jih delajo njih odnosne opredelbe sposobne; stavki iz takih izrazov se dajejo z isto jasnostjo izvajati drugi iz drugega kakor tisti, ki posredujejo (convey) najrealnejše resnice; vse to pa brez kakega znanja prirode ali realnosti stvari, ki so zunaj nas. Po tej metodi je mogoče sestavljati dokaze in brezdvombne stavke v besedah in s tem vendar ne napredovati trohice v spoznavanju resnice stvari; n. pr. kdor se je naučil sledečih besed ž njih navadnimi odnosnimi pomeni, n. pr. predmet, človek, žival, oblika, duša, vegetativen, čuvstvujoč, razumen, more napraviti razne brezdvombne stavke o duši, ne da bi sploh vedel, kaj je duša dejanski; te vrste stavkov, umovanj in sklepanj utegne najti človek neskončno število v modroslovskih, bogoslovnih knjigah in v knjigah neke vrste naravnega modroslovja; vkljub vsemu temu pa ve o Bogu, duhovih ali telesih ravno tako malo, kakor je prej, ko se je podal na pot.

10. Z a k a j p a. — Kdor ima prostost, opredeljevati, to se pravi, svojim predmetnim imenom določati pomen (kakor izvestno dejanski stori vsak, ki jih postavi za svoje predstave) in ustvarja njih pomen po slepi sreči tako, da jih izbira iz svojih ali drugih ljudij domnev, ne pa iz preizkušenj in preizkav narave stvari samih, lahko z majhno težavo dokaže drugo iz druge v skladu s temi raznimi oziri in medsebojnimi odnosnostmi, ki jim jih je podelil. Pri tem se mu ni treba ozirati, dasi se strinjajo ali ne strinjajo stvari po njih lastni naravi, le na svoje pojme z imeni vred, ki jim jih je podelil. A s tem ravnanjem si ne razširi vede bolj, ko si poveča tisti bogastvo, ki vzeme vrečico svojih števnih novcev in zove tega na tem mestu funt, drugega na drugem mestu shilling, tretjega pa na tretjem mestu penez. Če ravna tako, brez dvoma lahko računa pravilno in nagromadi veliko vsoto v skladu s svojim štetjem, ki velja manj ali več, kakor se mu poljubi, ne obogati pa tako ne, niti vedel ne bo, koliko velja funt, shilling ali penez, samo to bo vedel, da je jeden v drugem dvajsetkrat in jih drugi vsebuje dvanajst: tako pač ravna tudi tisti, ki daje besedam pomen tako, da pomenijo druga z ozirom na drugo več ali manj ali pa so jednako obsežne.

11. Tretjič, rabiti besede različno se pravi igrati se ž njimi. — Vkljub večini besed, ki se rabijo v razgovorih, tako dokazovalnih kakor spornih, je še bolj obžalovati to, kar je najhujša

vrsta igranja z besedami, in nas še bolj oddaljuje od izvestnosti v spoznavanju, ki jo upamo doseči s tem ravnanjem ali najti v njem, namreč, da nas večina pisateljev ne le ne poučuje o naravi in spoznavanju stvari, ampak celo rabi svoje besede nedoločno in dvomljivo, ker jih ne rabi stalno zmerom v istih pomenih napravlja očitne in jasne dedukcije besed druge iz druge in ne daje svojemu govoru jasne zveze (naj so si še tako malo poučni). To pa storiti, bi ne bilo težko, ako bi se jim ne zdelo udobno, prikrivati svojo nevednost ali trmoglavost pod nejasnostjo in zamotanostjo svojih izrazov; prispevata pa k temu morda še nepozornost in slaba navada marsikaterega.

12. Znamenja besedskih stavkov. — Da zaključim, pravim, da se dajejo spoznavati zgolj besedski stavki po sledečih znamenjih.

Predikacija je odmišljena. — I. Vsi stavki, v katerih se zatrjujeta dva odmišljena izraza drugi o drugem, veljajo zgolj pomenu glasov. Kajti, ker ne more nobedna odmišljena predstava biti ista ko s samo seboj, ne more pomeniti, kedar se zatrjuje njeno odmišljeno ime o katerem drugem izrazu, nič več nego to, da se sme ali mora imenovati s tem imenom, ali pa da pomenita ti imeni isto predstavo. Tako, če bi kdo rekel, da je varčnost skromno življenje, da je hvaležnost pravičnost, da je to ali ono dejanje zmerno, kakor lepi tudi utegnejo biti na prvi pogled ti in tem podobni stavki, bomo vendar našli, kedar jih začnem pritiskati in preizkušati na drobno, da ne podajejo več nego pomen teh izrazov.

13. Drugič, del opredelbe kot povedek kakega izraza. — II. Vsi stavki, v katerih je del sestavljene predstave, ki stoji za njo kak izraz, povedek tega stavka, so besedski; n. pr. rekati, da je zlato kovina, ali težko. In tako so vsi stavki, kjer se zatrjujejo bolj obsežne besede, ki se imenujejo genera, o podrejenih ali menj obsežnih, ki se zovejo species, ali posamezniki, zgolj besedski.

Kedar smo preizkusili po teh dveh pravilih stavke, ki sestavljajo razgovore, ki zadevamo navadno ob nje v knjigah in zunaj knjig, morebiti najdemo, da jih velja več, ko se navadno sluti, pomenu besed ter ne vsebujejo nič ko rabo in porabo teh znamenj.

To smem po svojem mnenju postaviti kot nepogrešno pravilo, da tam, kjerkoli ni znana razložna predstava, ki za njo stoji kaka beseda, in se ne uvaža in se ne zatrjuje ali zanikava o njej nekaj, česar predstava ne obsega, tam tičijo naše misli popolnoma v glasovih in niso pripravne, da bi se ž njimi dosegla resnica ali neresnica. Če se tega skrbno varujemo, nas morebiti reši mnogo nekoristne zabave in nepotrebnega prerekanja ter nam izdatno skrajša nemirno potovanje za realnim in resničnim spoznanjem.

IX. POGLAVJE.

O našem spoznanju biti.

1. Občni gotovi stavki se ne tičejo biti. — Doslej smo uvaževali samo biti stvari, ki nam, ker so samo odmišljene predstave in zato v naših mislih oddaljene od posebne biti (ker je to posebno delo duha v odmišljanju, uvaževati kako predstavo pod ne drugo bitjo ko to, ki je v razumu) sploh ne daje nobednega spoznanja realne biti. Ker pa utegnemo mi, mimo gredé bodi povedano, opaževati, da se biti ne tičejo občni stavki, katerih resnico ali neresnico moremo gotovo spoznati, dalje pa, da se tičejo vse posebne zatrditve ali zanikave, ki ne bi bile gotove, če bi se poobčile, samo biti; ker razjasnjujejo samo slučajno (accidental) združitev ali razdružitev predstav v stvareh, ki so, ki pa v svojih odmišljenih naravah nimajo znane nujne zveze ali nasprotovanja.

2. Trojno spoznanje biti. — Ali pustimo, da se pretehtava narava stavkov in različni načini predikacij obširneje na drugem mestu, ter nadaljujmo zdaj svoje preiskavanje gledé na našo spoznanje stvarne biti in kako pridemo do nje. Pravim torej, da imamo mi spoznanje svoje lastne biti po naziranju (intuition), božje biti po dokazovanju, drugih stvari pa po čuvstvovanju.

3. Spoznanje naše lastne biti je nazorno (intuitive). — Kar se tiče naše lastne biti, jo zaznavamo tako očitno in tako gotovo, da niti ne potrebuje kakega dokaza niti se ne da dokazovati. Saj nam ne more biti nič bolj očitno nego naša lastna bit: jaz mislim, jaz umujem, jaz čutim udobje in neudobje; ali more katera izmed teh biti bolj očitna nego moja lastna bit? Če dvomim o vsem drugem, ravno ta dvom stori, da zaznavam svojo bit, ta ne bo trpel, da bi o tem dvomil. Kajti, če vem, da čutim neugodje, je očitno, da tako gotovo zaznavam svojo bit, kakor bit neugodja, katero čutim; ali pa če vem, da dvomim, imam tako izvestno zaznavo biti dvomeče stvari kakor te misli, ki jo imenujem dvom. Izkušnja nas torej preveri, da imamo nazorno spoznanje svoje lastne biti, in notranja nezmotljiva zaznava, da smo. V vsakem dejju čuvstvovanja, umovanja ali mišljenja se zavedamo pri sebi svoje biti; v tej zadevi ne zaostajamo za najvišjo stopnjo izvestnosti.

X. POGLAVJE.

O našem spoznanju božje biti.

1. Zmožni smo gotovega spoznanja, da je Bog. — Prirojenih predstav o sebi nam Bog sicer ni dal, dasi pa nam ni vtisnil izvirnih črk v duha, kjer bi mogli čitati njegovo bit; toda, ker nas je opremil z vsemi zmožnostmi, ki jih ima v dar naš duh, se ni pustil brez priče: saj imamo čuvstvovanje, zaznavanje, pamet in ne moremo pogrešati jasnega dokaza o njem, dokler se nosimo po svetu same sebe. Niti po pravici tožiti ne moremo o svoji nevednosti v tej veliki zadevi, ker nas je tako bogato oskrbel s sredstvi na svoje razkrivanje in spoznavanje, kolikor je treba za namen naše biti in važno zadevo naše sreče. Dasi pa je to najbolj znana resnica, ki jo razkriva pamet in dasi je nje očitnost (če se ne motim) jednaka matematični gotovosti, vendar zahteva misli in pozornosti in duh se mra sam lotiti pravičnega izvajanja nje iz kakega dela našega nazornega spoznanja ali pa drugače ostanemo tako negotovi in nevedni gledé na ta stavek kakor na druge, ki so sami po sebi dovzetni jasnega dokaza. Da torej pokažemo, da moremo spoznati, to se pravi, biti gotovi, da je Bog, in kako utegnemo priti do te gotovosti, mislim, da nam ni treba hoditi dalje ko do nas samih in tega nedvomljivega spoznanja, ki ga imamo o svoji lastni biti.

2. Človek ve, da je. — Jaz mislim, da ni vprašanja, da ima človek jasno predstavo svoje lastne biti; on ve gotovo, da je in da je nekaj. Kdor more dvomiti, jeli kaj ali pa ne, s tem ne govorim, ravno tako malo kakor bi hotel razpravljati z golim ničem ali si preveriti nebitnost (nonentity), da je nekaj. Ako kdo trdi, da je tolik skeptik, da zanikava lastno bit (kajti dejanski o njej dvomiti, je očitno nemogoče), pustite ga z ozirom na mene uživati njegovo srečo, da ni nič, dokler ga ne uveri glad ali kako drugo neugodje o nasprotnem. To torej smem po svojem mnenju vzeti za resnico, ki o njej zagotavlja vsakega izvestno spoznanje brez svobode dvoma, namreč da je on nekaj, kar dejanski (actually) je.

3. Ontudive, da ne more nič proizvesti biti, torej česa večnega. — Dalje pa tudi človek ve po neki nazorni (intuitive) izvestnosti, da ne more golo nič ne bolj proizvesti realne biti, ko more biti jednako dvema pravima kotoma. Če ne pozna človek te nebitnosti

ali odsotnosti kake biti, ne more biti jednako dvema pravima kotoma, ni mogoče, da bi znal kak dokaz v Evklidu. Če mi torej vemo, da je neka realna bit in da ne more nebitnost proizvesti kake realne biti, je očividni dokaz, da je bilo od večnosti nekaj; saj ima tisto, kar ni bilo od večnosti, kak začetek; kar pa ima začetek, mora biti proizvod nečesa drugega.

4. To večno bitje mora biti silno mogočno. — Potem pa je očividno, da mora to, kar ima svojo bit in svoj začetek od koga drugega, tudi imeti vse to, kar je v njegovi biti in spada k njej, tudi od nekoga drugega. Vse moči, ki jih ima, morajo biti last pridobitve od istega izvora. Ta večni izvor torej vse biti mora tudi biti izvor in izvirke vse moči; tako pa mora ta večna bit tudi biti silno mogočna.

5. In vsevedno. — Vrh tega pa nahaja človek v sebi zaznavanje in spoznavanje. Mi smo torej storili jeden korak naprej in smo zdaj gotovi, da ni samo neko bitje, ampak da je neko vedoče, razumno bitje na svetu. Bil je čas torej, ko ni bilo vedočega bitja in, ko je spoznavanje začelo biti; ali pa drugače je bilo tudi vedoče bitje od večnosti. Če se pravi, bil je čas, ko ni imelo nobedno bitje kakega spoznanja, kedar je to večno bitje bilo brez kakega razuma; ogovarjam jaz, da tedaj ni bilo mogoče, da bi sploh bilo kako spoznanje; saj je ravno tako nemogoče, da bi mogle stvari popolnoma brez spoznanja, ki dejstvujejo slepo in brez kakega zaznavanja, proizvesti vedoče bitje, kakor je nemogoče, da bi se napravil kak trikotnik za tri kote večji ko sta dva prava. Kajti ravno tako se upira predstavi brezčutne snovi, da bi dejala v sebe čuvstvovanje, zaznavanje in spoznavanje, kakor se upira predstavi kakega trikotnika, da bi dejal v sebe večje kote nego sta dva prava.

6. Zato pa je Bog. — Tako nas vodi od razmišljanja samih sebe in, kar nezmotljivo nahajamo v svoji lastni zgradbi, naša pamet k spoznavanju te gotove in očividne resnice, da je večno, premogočno in premodro bitje; če mara kdo imenovati to Boga, je brez pomena. Stvar je očividna in iz te predstave, če se prav prevdari, se dajo lahko izvesti vsi ti atributi (prilastki), ki jih moramo prisojati temu večnemu bitju. Če pa bi se kljub temu našel kdo tako nespametno ošaben (arrogant), da bi si mislil človeka jedinega vedočega in modrega, vendar pa proizvod gole nevednosti in golega slučajja, da pa je ves ostanek vesoljnosti deloval po tem slepem slučaju, ga prepustim oni razumni in navdahnjeni Ciceronovi graji (de leg. II.), da jo prevdari počasoma: »Kaj more biti bolj neumno ošaben in nespodobno za človeka, ko da misli, da ima v sebi razum in duha, da pa poleg njega kaj takega ni v vesoljstvu? Ali da bi se to, kar more z vsem napenjanjem svoje pameti komaj obseči, moglo premikati in upravljati sploh brez pameti.« »Quid est enim verius quam neminem esse oportere tam stulte arrogantem, ut in se mentem et rationem putet inesse, in caelo mundoque non putet? Aut ea, quae summa ingenii ratione comprehendat, nulla ratione moveri putet?«

Od tega pa, kar se je povedalo, je meni očitno, da imamo o Bogu bolj izvestno spoznanje, ko o čemerkoli, česar nam niso naša čutila neposredno razkrila. Da, zdi se mi, da smem reči, da vemo bolj izvestno, da je Bog, nego da je kaj zunaj nas. Kedar pravim, mi vemo, menim, da je tako spoznanje za nas dosežno, ki ga mi ne moremo izgrešiti, ako le na to hočemo obrniti svojega duha, kakor ga obračamo na razne druge preiskave.

7. Naša predstava najpopolnejšega bitja ni jedini dokaz o Bogu. — Kako daleč dokazuje ali ne dokazuje bit bitja, ki si ga utegne kdo napraviti v svojem duhu, tukaj nočem preizkušati. Kajti v različni zgradbi človeških temperamentov in raznem obračanju njihovih misli dejstvujejo nekatera dokazila bolj na jednega, druga pa na drugega na utrjevanje iste resnice. Vendar pa smem po svoji misli reči, da je slab pot na določanje (establishing) te resnice in uganjanje brezbožnikov (atheists), polagati vso važnost take pomenljive točke, kakor je ta, samo na to podstavo in misliti

dejstvo, ker imajo nekateri to predstavo Boga v svojem duhu (kajti očitno je, da nimajo nekateri nobedne, nekateri pa slabšo ko nobedne, večina pa prav različne) jedini dokaz o božanstvu; in iz pretirane zaljubljenosti v to ljubko iznajdbo proganjajo iz službe (cashier) ali si vsaj prizadevajo spraviti ob veljavo vsa druga dokazila in nam prepovedati, da bi ne poslušali teh dokazov, češ da so šibki in varljivi (fallacious), ki jih podaje naša lastna bit in čutni deli vesoljstva tako jasno in prisilno (cogently) našim mislim, da se mi zdi upirati se jim za prevdarnega človeka nemogoče. Po mojem presojanju je tako gotova in tako jasna resnica, kakor se more kje podati, da jasno vidi Bog nevidne stvari od ustvarjenja sveta, ker ga razumejo stvari, ki so napravljene, celo njegovo večno oblast in božanstvo. Sicer nam podaje naše lastno bitje, kakor sem razkazoval, očitiden in nesporen dokaz o božanstvu in po moji misli ne more nihče odtegniti se njegovi sili (cogency), ki le hoče tako skrbno paziti nanj kakor na kak drug dokaz toliko raznih delov: vendar pa, ker je ta resnica tako temeljna in tako pomenljiva (of that consequence), da se na njo opira vse verstvo in pravo pravice, mi pač brez dvoma čitatelji prizanesajo, ako predelam nekatere dele tega predmeta iznova in govorim malo obširneje o njem.

8. Nekoliko o večnosti. — Ni bolj očitne resnice, ko da mora nekaj biti od večnosti. Nikoli še nisem slišal koga tako nespametnega ali koga, ki bi dopuščal misel na tako očitno protislovje kakor je čas, v katerem ni bilo popolnoma nič; ker je ta nesmisel izmed vseh največja, misliti si to čisto nič, popolno zanikanje in popolna odsotnost vseh biti, da bi kedaj moglo proizvesti kako realno bit.

Ker je torej neizogibno za vse razumne (rational) stvari sklepati, da je nekaj bilo od večnosti, oglejmo si še (next), kake vrste mora biti ta stvar.

9. Sta dve vrsti stvari, mislečih in nemislečih. — Samo dve vrsti stvari sta na svetu, ki jih poznajo ali morejo zaznavati ljudje.

Prvič takšne, ki so čisto snovne, brez čuvstvovanja, zaznavanja ali mišljenja kakor je britje naših brad in obrezovanje naših nohtov.

Drugič čuvstvujoče, misleče, zaznavajoče biti, kakršne se čutimo same, ki jih hočemo potem, če vam je všeč, imenovati misleča in nemisleča bitja; ti izrazi utegnejo biti za naš pričujoči namen boljši nego sta snovni in nesnovni.

10. Nemisleče biti ne morejo proizvajati mislečih. — Če torej mora kaj biti večno, pogledjmo, kake vrste bit mora biti. Gledé na to pa je pameti prav očitno, da mora nujno biti neko misleče bitje. Kajti ravno tako nemogoče je razumeti, da bi kedaj mogla zgolj nemisleča snov proizvesti kako misleče razumno (intelligent) bitje, kakor da bi moglo nič samo po sebi proizvesti snov (tvarino). Mislimo si kako delce večne snovi — veliko ali majhno — našli bomo, da samo po sebi ni zmožno, proizvesti ničesar. Na primer, mislimo si snov prvega peščenega zrna, na katero naletimo, večno, tesno zjedinjeno in njene dele popolnoma v miru vkup; če bi ne bilo na svetu drugega bitja, ali mu ni treba ostati večno tako — mrtev kos brez delavnosti? Ali je mogoče razumeti, da si more podeliti premikanje samo — ker je samo snov — ali proizvesti kaj? Snov torej si ne more sama po sebi podeliti niti gibanja; gibanje, ki je ima, mora tudi biti od večnosti ali pa ga je moralo proizvesti in podeliti snovi neko drugo bolj močno bitje nego je snov, ker nima snov, kakor je očitno, moči, da bi proizvajala v sebi gibanje. Toda mislimo si tudi gibanje večno! Naj pa proizvaja snov — nemisleča snov in gibanje — kakršnekoli izpremembe oblike in velikosti (bulk), misli bi ne mogla proizvesti: spoznanje zaostane vedno tako daleč za močjo gibanja in proizvajalne snovi (matter to produce), kakor zaostaja snov za močjo proizvajalnega ničesar ali proizvajalne nebitnosti. Sklicujem se na misli vsakogar, ne moreli ravno tako lahko razumevati snovi, ki je ne proizvaja nič, kakor misel, ki jo mora proizvajati čista snov,

kedar prej ni bilo česa takšnega kakor misel ali razumno bitje? Razdeli snov na toliko delov, kakor hočeš (to si lahko mislimo kot neko vrsto spiritualizovanja ali pretvarjanja v mislečo stvar) izpremeni ji obliko in gibanje, kolikor se ti poljubi — obla, kocka, stožec, prizma, valjar i. t. d., kojim so premeri samo 100.000. del gryja,¹ ne bo delovalo drugače na druga telesa sorazmerne velikosti ko tiste, ki jim je premer palec ali pa čevlji; in ravno tako pametno lahko pričakuješ proizvodbo čustvovanja, mišljenja in spoznavanja s sestavljanjem v gotovi obli in gotovem gibanju velike delce snovi kakor s temi, ki so najdrobnejši, ki so kje. Bijejo se drugo ob drugo, suvajo drugo drugo, upirajo se drugo drugemu ravno tako kakor večja; to je vse, kar morejo storiti. Če si torej hočemo misliti nič prvo ali večno, ne more snov nikoli začeti biti; če pa si mislimo golo snov brez gibanja večno, ne more gibanje nikoli začeti biti, če pa si mislimo samo snov in gibanje prvo ali večno, ne more misel nikoli začeti biti. Kajti nemogoče je razumevati, da bi mogla imeti snov, bodisi z gibanjem ali brez njega, izviro v sebi in od same sebe čustvovanje, zaznavanje in spoznavanje, kakor je očitno od todi, da bi tedaj moralo biti čustvovanje, zaznavanje in spoznavanje večno od snovi in vsakega njenega dela nerazločljiva (nerazdružljiva) posebnost. Da ne dostavim, da dejanski, če tudi povzroča naš občni ali specifični pojem snovi, da govorimo o njej kakor o jedni stvari, vendar ni vsa snov jedna individualna stvar niti ni kake takšne stvari kakor jedna snovna stvar ali jedno posamezno telo, ki bi ga mi poznali ali mogli razumevati. Zato pa bi, če je snov večna prva misleča bit, ne bilo jednega, brezkončnega, mislečega bitja, ampak bilo bi neskončno število večnih, neskončnih mislečih bitij, med seboj neodvisnih, omejene sile in razločnih misli, ki bi nikoli ne mogla proizvesti tega reda, te skladnosti in lepote, ki se nahajajo v naravi. Ker torej mora, karkoli je prvo večno bitje, vsekakor biti misleče in, karkoli je prva izmed vseh stvari, mora vsekakor vsebovati in dejanski imeti vsaj vse popolnosti, ki utegnejo pozneje kedaj biti, niti ne more podeliti čemu drugemu kake popolnosti, ki je niti dejanski nima v sebi, ali vsaj v višji stopnji, nujno sledi, da ne more prvo večno bitje biti snov.

11. Zato pa je bila večna modrost. — Če je torej očitno, da nujno mora nekaj biti od večnosti, je tudi ravno tako očitno, da mora to nekaj nujno biti misleče bitje; kajti kakor ni mogoče, da bi proizvedlo kaj nemislečega kako misleče bitje, tako ni mogoče, da bi proizvedlo tisto nič ali zanik vsakega bitja pozitivno bit ali snov.

12. Dasi pa nas zadostno vodi to razkritje nujnega bivanja nekega večnega duha v spoznavanje Boga, ker bo iz tega sledilo, da morajo vsa druga vedoča bitja, ki imajo kak začetek, biti odvisna od njega in nimajo drugih potov do spoznanja ali razširjanja moči ko to, kar jim daje on; če pa je torej napravil te, je napravil tudi menj odlične stvore tega vesoljstva, vsa brezdušna bitja, kar bo določilo njegovo vsevednost, oblast in previdnost (providence) in nujno sledijo vsi drugi njegovi prislaki: vendar pa, da pojasnimo to še nekoliko bolj, hočemo gledati, kake dvome bi bilo mogoče vzdigniti proti stvari.

13. Ali snoven ali ne. — Prvič. Morebiti se poreče, da mora biti, dasi je tako jasno, kakor mora jasno dokazati dokaz, neko večno bitje in to bitje tudi mora biti vedoče; toda iz tega sledi le, da more tudi to misleče bitje biti snovno. Recimo, da je; iz tega še ravno tako sledi, da je Bog. Kajti če je večno, vsevedno, vsemogočno bitje, je gotovo da je Bog, ali si domišljaš, da je to bitje snovno ali pa ne. Ali v tem tiči. mislim jaz, nevarnost in prevara te domneve: ker ni možnosti, izogniti

¹ Gry je desetina črte, črta je desetina palca, palec je desetina modroslovskega čevlja, modroslovski čevlji je tretjina nihala, katerega nihanja na loku petinštrideset stopinj potrebujejo posamič po jedno sekundo časa ali šestdeseti del minute. Porabil sem tukaj merilo in njega dele nalašč v desetinški razdelitvi z imeni vred, ker mislim, da bi bilo vobče ugodno, da to postane skupno merilo v državi znanosti.

se dokazu, da je neko večno vedoče bitje, bodo ljudje, ki so vdani snovi, radi videli priznano, da je to vedoče bitje snovno; potem pa puste, da gine iz duha ali razgovora dokaz, kjer se je dognalo, da mora nujno biti neko večno vedoče bitje, ter trdijo, da je vse snov, in tako zanikajo Boga — to se pravi, večno misleče bitje; s takim ravnanjem pa ne uverijo, ampak razkrojijo svojo lastno hipotezo. Kajti če more biti v njihovem mnenju večna snov brez kakega večnega mislečega bitja, očitno ločijo snov in mišljenje ter mislijo, da ni nujne zveze med tem in onim in tako ustanovijo nujnost večnega duha, ne pa snovi; saj se je že dokazalo, da se mora neizogibno dopuščati večno misleče bitje. Če pa se zdaj razloči mišljenje od snovi, ne bo sledilo večno bivanje snovi iz večnega bivanja mislečega bitja in njih domneva nima smotra.

14. Ni snovna, I., ker ne misli vsako delce snovi. — Ali zdaj pa si mislimo, in to utegne ustrezati njim samim ali pa drugim, da je to večno misleče bitje snovno.

Prvič bi jih jaz vprašal, ali si domnevajo, da misli vsa snov — vsako delce snovi? Tega menda ne bodo lahko hoteli reči, saj bi tedaj bilo toliko večnih mislečih bitij, kolikor je snovnih delec, in torej neskončna množica bogov. Če pa vendar ne bodo dopuščali, da je snov kot snov — to se pravi, vsako snovno delce kakor razsežno tako misleče, bodo imeli tako težavno nalogo, spraviti v sklad s svojimi razlogi misleče bitje iz nemislečih delec, kakor razsežno bitje iz nerazsežnih delov, če smem tako govoriti.

15. II. Jedno delce snovi samo ne more biti misleče. — Drugič, če ne misli vsa snov, vprašam jaz: Ali je tisto, kar misli, samo jeden atom? To nosi na sebi ravno toliko nesmiselnost kakor drugo; kajti tedaj mora ta snovni del biti sam večni ali pa ne. Če je večni samo ta, je napravil ta sam po svoji mogočni misli ali volji vso ostalo snov. In tako imamo ustvarjenje snovi po mogočni misli, ki je tista, katere se drže materialisti; kajti če si mislijo jeden posamezen misleč atom, da je proizvel vso ostalo snov, ne morejo pisati te njene prevzvišenosti na kak drug račun ko na njegovo mišljenje, jedino namišljeno razliko. Ali priznajte, da je na kak drug način, ki je nad našim razumevanjem, te pa mora še vedno biti ustvarjenje in ti ljudje se morajo odpovedati svoji slavni maksimi, ki pravi: Ex nihilo nil fit. Če pa se pravi, da je ves ostane snovi ravno tako večni kakor tisti misleči atom, se bo to reklo, govoriti samovoljno (at pleasure), dasi ravno tako brez smisla (absurd); kajti misliti si vso snov večno, vendar pa majhno delce po spoznanju in oblasti neskončno nad vsem ostankom, se pravi ustvarjati hipotezo brez očitnega razuma. Vsako delce snovi kot snovi je zmožno vseh istih oblik in gibanj kakega drugega in jaz pozivljem kogarkoli, da dostavi v svojih mislih kaj drugega jednemu nad kakim drugim.

16. III. Sestav nemisleče snovi ne more biti misleč. — Če torej ne more niti jeden poseben atom biti tisto večno misleče bitje, niti vsa snov kot snov, to se pravi, nobedno snovno delce, preostaja samo, da je kak določen sestav primerno sestavljen tisto, kar je tista misleča večna stvar. To je po mojem domnevanju tisti pojem, ki ga radi imajo ljudje o Bogu; hoteli bi, da jim je snovno bitje, katero jim najlažje sugerira navadna domišljavost, ki jo imajo o sebi samih in o drugih, ki so jim snovna misleča bitja. Dasi pa je ta domišljija bolj naravna, ni menj nesmiselna ko ona; kajti misliti si, da ni večno misleče bitje nič drugega ko skupek snovnih delec, katerih vsaka misli, se pravi pripisavati vso modrost in vse spoznanje tega večnega bitja edinole stavljenju dela ob del; bolj nesmiselno pa ko to, pa ne more biti nič. Kajti nemisleča snovna delca, kakorkoli se denejo vkup, ne morejo s tem pridobiti ničesar razun nove odnosnosti mesta, ki pa jim ne more podeliti mišljenje in spoznavanje.

17. Ali v gibanju ali mirovanju. — Toda dalje! Ta telesni sestav ali ima vse svoje delo v miru, ali pa je gotovo gibanje delov tisto,

v čemer obstoji njegovo mišljenje. Ako je v popolnem miru, je samo kepa in tako ne more imeti kakega privilegija nad jednim atomom.

Če pa je gibanje njegovih delov tisto, od česar je odvisno njega mišljenje, morajo neizogibno vse misli biti slučajne (accidental) in omejene; saj ne morejo vsa delca, ki po gibanju povzročajo mišljenje, ker je vsako izmed njih v samem sebi brez kake misli, urejati svojih gibanj mnogo menj pa dobivati red po mislu celote: saj ni to mišljenje vzrok gibanja (kajti tedaj bi moralo biti pred njim in tako zunaj), ampak njega posledica; to pa popolnoma jemlje svobodo, moč, izbiranje in vsako razumno in modro mišljenje ali delovanje: tako da takšno misleče bitje ne bo bolje niti modrejše nego čista slepa snov; saj je isto, razkrojiti vse na slučajne kretnje brez vodstva slepe snovi ali pa na mišljenje, ki sloni na gibanjih slepe snovi: pri tem pa še ni omenjena omejenost (tesnoba) takšnih misli in takega spoznanja, ki se mora naslanjati na gibanje takšnih delov. Toda tu ni treba naštevati več takih nesmiselnosti in nemožnosti v tej hipotezi (dasi jih je vsa polna) ko je prej omenjena; saj ni mogoče, bodi si ta misleči sestav vsa snov vesoljstva ali pa samo del, da bi moglo katero posamezno delce vedeti svoje lastno gibanje ali pa gibanje kakega drugega dela ali pa da bi vedela celota gibanje vsakega dela in tako urejevati svoje lastne misli ali gibanja ali sploh imeti kako misel, ki bi sledila iz takšnega gibanja.

18. Snov ni sovečna (co-eternal) s kakim večnim duhom. — Drugi bi radi imeli snov, da je večna, kljub dejstvu da priznavajo večno, misleče, brezsnovno bitje. Dasi to ne odpravlja bivanja Boga, si vendar to nekoliko prevdarimo, ker zanika jeden in sicer največji del njegovega dejstvovanja (workmanship), ustvarjenje. Dopusčati se mora, da je snov večna: zakaj pa? Ker ne moreš razumevati, kako bi bila napravljena iz ničesar: zakaj pa si ne misliš, da si večni tudi ti? Odgovoril boš morebiti, da zato ne, ker si pred dvajset ali četrdeset let začel biti. Toda če te vprašam, kaj pa je ta ti, ki je tedaj začel biti, mi boš komaj vedel odgovoriti. Snov, ki si iz nje napravljen, ni začela biti tedaj; kajti če bi bila, bi ne bila večna: ali začelo se je njeno sestavljanje na takšen način in v takšno zgradbo, kakršna tvori tvoje telo; vendar pa ta zgradba delec nisi ti, ne tvori te misleče stvari, ki si ti; (kajti, opravi ti imam zdaj z nekom, ki priznava večno, nesnovno, misleče bitje, ki pa bi rad imel tudi nemislečo snov večno); kedaj je torej začelo biti to misleče bitje? Če ni nikoli začelo biti, tedaj si vedno bil misleče bitje od večnosti; nesmisla te trditve pa mi ni treba pobijati, dokler ne naletim na koga, ki je tako brez razuma, da to trdi. Če torej moreš dopuščati, da bi bila napravljena kaka misleča stvar iz ničesar (kakor morajo biti vse stvari, ki niso večne), zakaj ne moreš tudi dopuščati, da bi bilo mogoče za snovno bitje, da je napravljeno iz ničesar po kaki slični moči, ne pa to, kar poznate iz izkušnje ter je imate pred očmi, dasi ne bo zahtevalo, kedar se skrbno preudari, ustvarjanje kakega duha menj oblasti nego ustvarjanje snovi. Da, morebiti bi mogli, če bi se hoteli osvoboditi vsakdanjih pojmov ter povzdigniti svoje misli, kakor visoko bi mogle poleteti v bolj točno ogledovanje stvari, dospeti do kakega motnega in navideznega pojma, kako se je v začetku ustvarila snov ter začela biti po oblasti (power) tega večnega prvega bitja: dajati pa začetek in bitje kakemu duhu, bi se izkazalo, da je bolj nerazumljiv učinek vsemogočne oblasti. Ker pa je to nekaj, kar nas utegne vesti morebiti predalet od pojmov, na katerih je zdaj zgrajeno modroslovje na svetu, bi ne bilo odpustljivo, kreniti od njih tako daleč v stran, ali preiskavati tako daleč, kakor bi dopuščala slovnica sama, če nasprotuje obče veljavno mnenje: posebno na tem mestu, kjer dovolj dobro služijo našemu namenu sprejeti nauki in ne dopuščajo dvoma, da se da, če se je enkrat dopustilo ustvarjenje ali začetek kake snovi iz ničesar, z isto lehkoto misliti ustvarjenje vsega drugega razun stvarnika.

19. Toda rekel boš: ali ni mogoče dopuščati napravljanja česa iz ničesar, ker pač tega ne moremo razumeti? Moj odgovor je: Ne. 1. Ker ni

razumno, zanikavati oblast neskončnega bitja zato, ker ne moremo razumovati njegovega delovanja. Drugih učinkov na tej podstavi ne zanikamo, ker morebiti ne moremo razumeti načina njih proizvodbe. Mi ne moremo razumovati, kako more premikati telo kaj drugega nego sunek, vendar pa to ni zadosten vzrok, da bi zanikali njegovo možnost v nasprotju proti stalni izkušnji, ki jo o tem imamo v sebi v vseh naših samovoljnih gibanjih, ki jih v nas jedino proizvaja prosto dejstvovanje ali pa misel našega duha; in niso niti ne morejo biti učinki sunka ali odločbe gibanja slepe snovi v naših telesih ali pa nanja; kajti potem bi ne moglo biti v naši oblasti ali izbiri, izpreminjati jih. Na primer. Moja desnica piše, med tem ko je moja levica v miru. Kaj povzroča mir v jedni, gibanje pa v drugi? Nič drugega ko moja volja — misel mojega duha; naj pa se samo izpremeni moja misel, miruje moja desnica, levica pa se giblje. To je dejstvo, ki se ne da zanikati: razloži to in stori, da se razumeva, tedaj pa bo sledeči korak, razumeti ustvarjenje. Kajti dajati kako novo odločbo premikanju življenjskih duhov (ki jih nekateri rabijo na razlago samovoljnega gibanja) ne menjša težave za trohico: saj ni izpremeniti odločbo na gibanje v tem slučaju lažje ali manjše ko podeliti gibanje samo; kajti nova odločba, podeljena življenjskim duhom, se mora izvršiti ali neposredno po misli ali pa po kakem drugem telesu, katero spravi misel na pot, katerega prej ni bilo na njih poti in tako mora zahvaliti svoje gibanje misli: oboje pa pušča samovoljno gibanje tako nerazumljivo, kakor je bilo prej. Med tem pa je precenjevanje samih sebe, če reduciramo vse na tesno mero naših zmognosti ter sklepamo, da je vse, česar način izvrševanja presega naše razumevanje, nemogoče. To se pravi, delati naše razumevanje (comprehension) neskončno ali pa Boga končnega, kedar je to, kar moremo storiti, omejeno na to, kar moremo na njem razumovati. Če ne razumete delovanja svojega lastnega omejenega duha — te misleče stvari v sebi, se vam naj ne zdi čudno, da ne morete obsegati dejstvovanj tega večnega neskončnega duha, ki je ustvaril in vlada vse in ki ga nebes nebesa ne morejo obsegati.

XI. POGLAVJE.

O našem spoznavanju biti drugih stvari.

1. Dobiva se samo po čuvstvovanju. — Spoznanje svoje lastne biti imamo po nazornem spoznavanju (intuition). Da je Bog, to spoznanje nam jasno podaja pamet, kakor se je razkazalo.

Spoznanje, da je kaj drugega, moremo dobiti (have) samo po čuvstvovanju; kajti, ker ni nujne zveze med dejanskim bivanjem in kako predstavo, ki jo ima kdo v svojem spominu, niti kakim drugim bitjem razun Boga, in bivanjem kakega posebnega človeka, ne more vedeti noben poseben človek o kakem drugem bivanju razun samo, kedar stori po aktualnem dejstvovanju nanj, da se zaznava. Kajti imeti v svojem duhu predstavo česa ne dokazuje bolj bivanja te stvari, ko dela slika kakega človeka bolj očitnega, da je on na svetu, ali pa napravi gledanje kakih sanj s tem sanje resničen dogodek.

2. Primer (instance): belina tega popirja. — Dejansko dobivanje predstav od zunaj je torej tisto, kar nam naznanja bivanje drugih stvari in nas obvešča, da je ob tem času nekaj zunaj nas, kar povzroča to predstavo v nas, dasi morebiti ne vemo niti ne uvažujemo, kako dejstvuje; kajti ne manjša zanesljivosti naših čutil in predstav, ki jih po njih dobivamo, da ne vemo načina, kako se proizvajajo; n. pr. dokler to pišem, mi proizvaja popir, ki dejstvuje na oči, v duhu to predstavo, ki jo zovem belo; kakršenkoli predmet jo proizvaja, s tem vem, da je dejanski ta kakovost ali akcident (to se pravi, česar pojav pred mojimi očmi vedno povzroča to predstavo) ter ima svoje bivanje zunaj mene. Največje zagotovilo tega pa, ki ga pač morem dobiti in ki ga

morejo doseči moje zmožnosti, je pričanje mojih oči, ki sta prava in jedina sodnika v teh stvareh, na katerih pričanje se zanašati imam povod kot na tako zanesljivo, da ne morem bolj dvomiti, da vidim, med tem ko to pišem, belo in črno, in da je v resnici nekaj, kar povzroča v meni to čuvstvovanje, ko da pišem ali gibljem svojo roko: to je tolika gotovost, kakor je je zmožna človeška narava gledé na česa bivanje razun človeka samega ali pa Boga.

3. To sicer ni tako gotovo kakor dokaz, vendar pa se sme imenovati spoznanje in dokazuje, da so stvari zunaj nas. — Sporočilo, ki je imamo po svojih čutilih, da so stvari zunaj nas, sicer ni popolnoma (altogether) tako zanesljivo (certain) kakor naše nazorno spoznanje ali pa zaključki naše pameti (reason), ki se pečajo z jasnimi odmišljenimi predstavami našega duha; vendar pa je zagotovilo, ki zasluži ime spoznanja. Če smo prepričani, da dejstvujejo naše zmožnosti in nas poučujejo prav gledé na bivanje teh predmetov, ki dejstvuje na nje, se ne da misliti to zaupanje slabo utemeljeno; kajti tolik skeptik po mojem mnenju v resnici ne more biti nihče, da bi bil negotov gledé na bivanje teh stvari, ki jih vidi in čuti. Vsaj z menoj ne bo imel tisti, ki more tako daleč dvomiti (kakršnekoli utegnejo biti njegove lastne misli) nikoli kakega špora; saj ne more nikoli biti varen, da govorim kaj proti njegovemu lastnemu mnenju. Kar pa se tiče mene, mi je, mislim, dal Bog dovolj gotovosti (assurance) o bivanju stvari zunaj mene, saj jih morem različno obračati in proizvajati ugodje in neugodje, ki je jedna velika zadeva mojega zdanjega položaja. To pa je gotovo, zaupanje, da nas naše zmožnosti v tem ne varajo, je največje zagotovilo, ki smo ga zmožni gledé na bivanje snovnih bitij. Kajti mi ne moremo ničesar počenjati razen s svojimi zmožnostmi, niti o spoznanju samem ne moremo govoriti razun s pomočjo teh zmožnosti, ki so prikrojene celo na razumevanje (to apprehend), kaj je spoznanje. Ali mimo zagotovila, ki ga imamo od čutil samih, da se ne motijo v poučevanju, ki nam ga podajajo o bivanju stvari zunaj nas, kedar te na nje dejstvujejo, nas potrjujejo dalje v tej varnosti še drugi sodelujoči razlogi (concurrent reasons).

4. I. Ker jih ne moremo imeti razun po pritoku skozi naša čutila. — Prvič. Očitno je, da proizvajajo v nas te zaznave zunanji vzroki, ki dejstvujejo na naša čutila; saj ne morejo imeti v svojem duhu tisti, ki nimajo ustrojev (organs) kakega čuta, nikoli imeti predstav, ki spadajo k temu čutu. To je preočitno, da bi se moglo o tem dvomiti; zato moramo vsekakor imeti gotovost, da prihajajo po ustrojih tega čuta, ne pa po kaki drugi poti. Ustroji sami, to je očitno, jih ne proizvajajo; kajti tedaj bi človeške oči v temi proizvajale barve in njegov nos bi sredi zime vohal vrtnice; vidimo pa, da ne dobi nihče okusa ananasa, dokler ne pride v Indijo, kjer raste, in ga ne okusi.

5. II. Ker sta predstava aktualnega čuvstvovanja in predstava iz spomina zelo razločni zaznavi. — Drugič. Ker včasih najdem, da se ne morem ubraniti, da bi ne imel teh predstav v duhu. Kajti, kedar sta mi oči zaprti in okna zaklenjena, vendar lahko poljubno pozovem v svojega duha predstave svetlobe ali solnca, ki mi ju je prejšnje čuvstvovanje pomestilo v spomin; poljubno lahko odpravim to predstavo in si ogledam predstavo vrtničinega duha ali sladkorjevega okusa. Toda če obrnem opoldne svoje oči proti solncu, se ne morem izogniti predstavam, ki jih tedaj v meni proizvajata svetloba in solnce. Očitna je torej razlika med predstavami, ki so naložene v mojem spominu (če bi bile samo tu, bi imel jaz vedno isto oblast, razpolagati ž njimi in jih devati poljubno v stran) in pa predstavami, ki se mi vsiljujejo in ki se jim ne morem izogniti, da bi jih ne imel. Zato pa mora vsekakor biti nek zunanji vzrok in živahno delovanje nekih predmetov zunaj mej, katerih učinkovitosti (efficacy) se ne morem upirati, ki proizvajajo te predstave v mojem duhu, hočemli ali pa nočem. Mimo tega pa ni človeka, ki bi ne zaznaval v sebi razlike med ogledovanjem

solnca, kakor ima njega predstavo v svojem spominu, in pa dejanskim gledanjem na nje: zaznava teh dveh je tako razločna, da je le malo njegovih predstav, ki bi se dale med seboj tako lahko ločiti. Zato pa ima zanesljivo (certain) spoznanje, da nista obe spomin ali pa dejanji njegovega duha in domnevi (fancies) samo v njem, ampak to dejansko gledanje (seeing) ima svoj vzrok zunaj.

6. III. Ugodje in neugodje, ki spremljata dejansko čuvstvovanje, ne spremljata povrata teh predstav brez zunanjih predmetov. — Tretjič. K temu pa dodaj, da se proizvaja v nas mnogo izmed teh predstav z neugodjem, česar se pozneje spominjamo brez najmenjše zopnosti (offence). Tako nas prav nič ne nadleguje neugodje vročine ali mraza, kadar se nam oživlja v duhu njih predstava. Ko se je občutilo, je bilo prav zoprno in je tako iznova, kadar se ponovi. To povzroča nered, ki nam ga delajo zunanji predmeti v telesu, kadar delujejo na nje. Neugodij gladi, žeje ali glavobola pa se spominjamo sploh brez kakega neugodja; to pa bi nas ali nikoli ne vznemirjalo ali pa stalno, kolikorkrat bi nanj mislili, če bi ne bilo nič več ko v duhu se nam podeče predstave in prikazni, ki nam zabavajo domišljijo brezdejanskega bivanja stvari, ki dejstvujejo na nas od zunaj. Isto se da govoriti o ugodju, ki spremlja razna dejanska čuvstvovanja. Dasi niso matematična dokazovanja odvisna od občutkov, jim vendar daje preizkušanje po likih veliko veljavo (credit) očitnosti našega vida in na videz daje gotovost, ki se bliža očitnosti dokaza samega. Kajti prav čudno bi bilo, da bi priznaval kdo za nesporno resnico, da sta dva kota kakega lika, ki ju meri s črtami in koti kakega lika, drugi bil večji ko drugi in vendar dvomil o bivanju teh črt in kotov, ki gleda na nje ter jih rabi, da bi ju z njimi premeril.

7. IV. Naša čutila se med seboj podpirajo pri pričanju o bivanju zunanjih stvari. — Četrtrič. V raznih slučajih pričajo naša čutila o resničnosti poročil drugo za drugo gledé na bivanje čutnih stvari zunaj nas. Tisti, ki vidi ogenj, ga lahko, ako dvomi, jeli kaj več ko zgolj domišljija, tudi potiplje in se uveri, da položi roko vanj; to bi gotovo ne moglo povzročiti tako izbranega neugodja po goli predstavi ali (prikazni) domišljiji, razun če je tudi neugodje prazna predstava, ki pa je vendar ne more, kadar je opekline izdatna, odpravivši predstavo zopet spraviti v prejšni položaj.

Tako vidim, ko to pišem, da lahko izpreminjam spisu videz in namenjajoč črke naprej povem, kake nove predstave bo kazal sledeči trenotek, samo da potegnem s peresom po njih: nikoli pa se mi to ne pojavi (naj si domišljam, kolikor hočem), ako mi miruje roka, ali dasi gibljem pero, zatisnjeni pa sta oči: niti ne morem, ko so te črke edenkrat napisane na popir, pozneje izbirati, ampak moram jih pozneje gledati kakršne so, to se pravi imeti predstave takšnih pismenk, kakor sem jih napravil. Iz tega pa je očitno, da niso zgolj zabava ali igrača moje domišljije, ko se mi izkaže, da se ne ravna jo črke, ki so se napisale po poljubnosti mojih misli, po njem niti ne nehajo biti, kedarkoli se mi bo poljubilo, ampak stalno in redno dejstvujejo naprej na čutila v skladu z oblikami, ki sem jih napravil. Če temu dodam dejstvo, da izvabi drugemu človeku, ki jih vidi, take glasove, kakor jih prej namenim, da naj za nje stojé, preostane pač malo povoda na dvom, da so dejanski zunaj mene besede, ki jih pišem, ko povzročajo dolgo vrsto rednih glasov, da mi dejstvujejo na posluh; to ne more biti učinek moje domišljije, niti bi jih ne mogel ohraniti moj spomin v tem redu.

8. Ta zanesljivost je tolika, kolikršne potrebuje naš položaj. — Če pa po vsem tem vendar hoče kdo biti tolik skeptik, da ne zaupa svojim čutilom ter zatrjuje, da je vse, kar vidimo in slišimo, čutimo in okušamo, mislimo in počenjamo za vsega našega bivanja le vrsta motečih nas prikazni dolgih sanj, ki nimajo realnosti, ter zato hoče dvomiti o biti vseh stvari ali o našem spoznanju česa, moram jaz želeči, da prevdari, da on, če so vse sanje, tedaj sanja, ko izraža svoj dvom,

in ni velikega pomena, odgovarjali bedeč človek na takov dvom. Ali vendar naj le sanja, če se mu poljubi, da mu podam sledeč odgovor, da je gotovost, da so stvari in rerum natura, kedar imamo za to pričanje naših čutil, ni samo tolika, kakršno more doseči naša zgradba, ampak kakršne potrebuje naš položaj. Kajti, ker niso naše zmožnosti prikrojene popolnemu obsegu biti, niti popolnemu, jasnemu in obsežnemu spoznanju stvari brez kaknega dvoma in pomisleka, ampak na ohrano nas samih, v katerih so, in prilične rabi v dejanskem življenju, služijo našemu namenu dovolj dobro, če nam le vestno poročajo o stvareh, ki so nam udobne ali neudobne. Kajti, kdor vidi goreti svečo in je preizkusil moč njenega plamena tako, da je porinil svoj prst vanj, bo malo dvomil, da je to nekaj, kar je zunaj njega, kar mu škoduje in mu prizadene silno bol. To je dovolj zavarovanja, kedar ne zahteva nihče večjega zagotovila, ki bi po njem ravnal svoja dejanja, ko to kar je tako zanesljivo kakor njegova dejanja sama. Če pa se našemu sanjarju poljubi poizkusiti, je li žehteča vročina steklarske peči le blodéča domišljija v domišljiji zaspanega človeka, naj vtekne v njo svojo roko, najbrž ga vzbudi poizkus v večjo gotovost, nego bi si jo mogel želeči, da je nekaj več ko gola domišljija; ta očitvidnost je torej tolika, kolikršne si želimo, ker je za nas tako gotova kakor naše ugodje ali neugodje, to se pravi naša sreča in naša beda; za to mejo pa naše zadeve ne segajo, bodi si v spoznanju, bodi si v biti. Tako zagotovljenje bivanja stvarij zunaj nas zadostuje na vodstvo v doseganju dobra in izogibanju zla, koje povzroča, za česar voljo nam je važno, jih poznati.

9. Dalje pa ne sega ko dejansko čuvstvovanje. — Na koncu torej, kedar dejanski spravljajo naša čutila v duha kako predstavo, moremo vsekakor biti zadovoljni, da dejanski je ob tem času kaj zunaj nas, kar dejstviuje na naša čutila in po njih daje vest našim zaznavnim zmožnostim v nas in dejanski proizvede to predstavo, ki jo tedaj zaznamo: tako zelo nezaupni ne moremo biti proti njih pričanju, da bi dvomili, da so dejanski vkupej takšne zbirke jednostavnih predstav, kakor smo jih opazovali po svojih čutilih, da so združene. Toda ta znanost sega samo tako daleč kakor pričujoče pričanje naših čutil, ki se pečajo s posebnimi predmeti, ki tedaj dejstviujejo nanje, ne pa dalje. Kajti, če sem videl tako zbirko jednostavnih predstav, kakršno je navada imenovati človeka, vkup pred jedno minuto, zdaj pa sem sam, ne morem biti gotov, da je isti človek zdaj, saj ni nujne zveze med bitjo pred jedno minuto in pa njegovo bitjo zdaj: na tisoč načinov je lahko nehal biti, odkar sem dobil izpričevalo svojih čutil o njegovi biti. Če pa ne morem biti gotov, da je človek, ki sem ga videl včeraj, zdaj v biti (in being), morem biti še menj gotov, da je v biti tisti, ki je bil dalje izpred mojih čutil in ga nisem videl od včeraj, ali pa od zadnjega leta; še mnogo menj pa morem biti gotov biti ljudij, ki jih nikoli nisem videl. Dasi je torej zelo verjetno, da je zdaj na milijone ljudij, vendar nimam, ko to pišem zdaj sam, o tem dejstvu tiste gotovosti, ki jo točno imenujemo znanost (vedo); seveda velika sličnost mi pobija dvom in pametno je za me storiti razne stvari po zaupanju, da so zdaj ljudje (in celo izmed mojih znancev, ki imam ž njimi opraviti) na svetu: toda to je samo verjetnost, ne pa spoznanje (veda).

10. Blaznost je, pričakovati dokaz v vsaki stvari. — Zato pa vendar smemo opozoriti, kako nespametno in prazno je za človeka z omejenim znanjem, ki ima pamet na presojanje različne očitvidnosti in verjetnosti stvari, in temu primernim ponosom, kako ničevost je, pravim, pričakovati dokaz in gotovost v stvareh, ki se ne dajo dokazati, odklanjati pa pritrjevanje prav pametnim stavkom ter delovati proti prav očitnim in jasnim resnicam, ker se ne morejo dokazati tako očitvidne, da bi kraljevale nad najmanjšimi (ne bom rekel vzrokom, ampak) videzom na dvom. Tisti, ki v opravih navadnega življenja ne bi hotel dopuščati ničesar brez točnega dokaza, bi ne bil na tem svetu gotov ničesar drugega ko naglega pogina. Zdrava jed in zdrava pijača bi mu

ne dopuščali, da ju uživa: rad bi jaz vedel, kaj bi mogel na takih podlagah počenjati, ki ne dopuščajo dvoma niti ugovora.

11. Minolo bivanje se pozna po spominu. — Kakor mi, kedar imajo naša čutila dejanski opraviti s kakim predmetom, vemo, da je, tako nam utegne dati naš spomin gotovost, da so prejšnje stvari, ki so dejstvovala na naša čutila, bile (existed). Tako pa imamo spoznanje preteklega bivanja raznih stvari, o katerih so nas bila obvestila naša čutila, naš spomin pa še hrani predstave o njih; o teh ni nikakega dvoma, dokler se dobro spominjamo. Ali tudi to spoznanje ne sega dalje, ko so nas prej zanesljivo obvestila naša čutila. Tako je meni ta trenotek, ko vidim vodo, nesporna resnica, da je voda; če pa se spominjam, da sem jo videl včeraj, bo tudi resničen stavek in sicer tako dolgo, dokler ostane v mojem spominu, vedno za mene nesporen stavek, da je 10. julija 1688. bila voda, ravno tako, kakor bo tudi resnično, da je bilo nekoliko zelo živih barv, ki sem jih videl ob istem času na nekem mehurju te vode; ker pa mi je zdaj popolnoma izpred oči i voda i tudi mehurčki, mi zdaj ni več zanesljivo znano, da je ta voda zdaj, tudi ne, da so na njej mehurčki z barvami: saj ni bolj nujno, da bi denes bila voda, ker je bila včeraj, ko da so boje na mehurčkih denes, ker so bile včeraj; seveda pa je čez mero bolj verjetno, ker se je opazovalo, da je voda dolgo v bivanju, mehurčki pa in boje na njih pa kmalu nehavajo biti.

12. Da so duhovi, se ne da spoznati. — Kake predstave imamo o duhovih in kako jih dobivamo, sem že razkazoval. Dasi pa imamo te predstave v duhu in čeravno vemo, da jih imamo tam, nas ne obvesti dejstvo, da imamo predstave duhov, da so takšne stvari zunaj nas ali pa da so končni duhovi ali kaka druga duhovna bitja razun večnega Boga. Po razodetju in raznih drugih razlogih imamo povod na zanesljivo vero, da so takšne stvari (creatures), ker pa niso naša čutila sposobna (able) na njih razkritje, nam manjka sredstev na znanje njih posebnih biti. Kajti mi ne moremo bolj vedeti, da so končni duhovi, ki dejanski bivajo po predstavi, ki jo imamo v svojem duhu o takšnih bitjih, ko po predstavah, ki jih ima vsakdo o belih ženah (fairies) ali kentavrih, ki jih more spoznati, da so dejanski stvari, ki odgovarjajo tem predstavam.

Zato pa se moramo gledé na bivanje končnih duhov ravno tako kakor raznih drugih stvari zadovoljiti z očitvidnostjo vere; vesoljnih, gotovih stavkov gledé na to stvar pa ne moremo doseči. Kajti, bodi si še tako resnično, n. pr. da so še vsi razumni duhovi, ki jih je Bog kedaj ustvaril, vendar pa to ne more nikoli tvoriti dela našega zanesljivega spoznanja. Tem in podobnim stavkom utegnemo kot zelo verjetnim pritrjevati, vendar pa se bojim, da jih v tem položaju ni mogoče spoznati. Ne smemo torej od drugih zahtevati dokazovanja, niti sami iskati vesoljne gotovosti v stvareh, kjer nismo zmožni kake druge vede razun tega, kar nam podajajo naša čutila v tej ali oni posebnosti.

13. Posebni stavki o bivanju (biti existence) se dajo spoznavati. — Na tem se kaže, da sta dve vrsti stavkov: 1. Je vrsta stavkov gledé na bivanje česa, ki odgovarjajo kaki takšni predstavi: ker imam v duhu predstavo slona, fenika, gibanja ali kakega angela, je prvo in naravno preiskavanje, jeli takšna stvar kje. To spoznanje velja samo o posameznostih. Da ni česa drugega zunaj nas razun Boga, se dalje ne da zanesljivo spoznati, ko nas obveščajo naša čutila. 2. Je pa neka druga vrsta stavkov, ki se v njih izraža strinjanje ali nestrinjanje naših odmišljenih predstav in njihove odvisnosti med seboj. Takšni stavki utegnejo biti občni in gotovi. Tako moram, ker imam predstavi Boga in samega sebe, strahu in poslušnosti, vsekakor biti gotov, da se mi je Boga bati in da ga moram poslušati. Ta stavek bo gotov gledé na ljudi vobče, če sem napravil odmišljeno predstavo takšnih vrst, v katerih sem jaz jeden posameznik. Ali vendar mi ta stavek, bodi si še tako gotov, da se morajo ljudje bati Boga in ga poslušati, ne dokazuje, da so ljudje na svetu, bo pa resničen gledé na vse takšne stvari, kedar

koli so. Ta gotovost (certainty) takšnih občnih stavkov pa sloni na strinjanju ali nestrinjanju, ki se more razkriti v teh odmišljenih predstavah.

14. In vesoljni (občni) stavki gledé na odmišljene predstave. — V prejšnjem slučaju je naše spoznanje posledica bivanja stvari, ki nam proizvajajo v duhu predstave po naših čutilih; v zadnjem pa je spoznanje posledica predstav (naj so si, kar si hočejo), ki so v našem duhu in proizvajajo te občne gotove stavke. Marsikateri izmed teh se imenujejo *aeternae veritates* in zares so to vse, ne zato, ker so napisani vsi ali nekateri izmed njih vsem ljudem v duha, ali da bi bili kateri izmed njih stavki v čigavem duhu, dokler jih ni, ko je dobil odmišljene predstave, združil ali razdružil s pritrditvijo ali zanikavo. Toda kjerkoli si moremo misliti takšno stvar, kakršna je človek, obdarjeno s takimi zmožnostmi in povrh opremljeno s takšnimi predstavami kakor jih imamo, moramo sklepati, da mora nujno (must needs), kedar obrača svoje misli na pretehtavanje svojih predstav, spoznati resnico gotovih stavkov, ki prihajajo iz strinjanja ali nestrinjanja, katero bodo zaznali med svojimi predstavami. Takšni stavki torej se imenujejo večne resnice, ne zato ker so večni stavki dejanski napravljeni in predčestniki razumu, ki jih napravi v kakem času; tudi ne zato, ker so vtisnjeni v duha po kakih vzorcih, ki bi bili kje zunaj duha in bili imeli svojo bit prej; ampak zato, ker so se enkrat napravili o odmišljenih predstavah tako, da bi bili resnični, bodo vselej dejanski resnični, kedarkoli se bo dalo misliti, da se napravijo iznova v kakem preteklem ali bodočem času po duhu, ki ima te predstave. Kajti, ker se misli, da stoje imena vselej za iste predstave in ker imajo iste predstave neizpremenljivo iste navade med seboj, morajo biti večne resnice stavki gledé na kake odmišljene predstave, ki so jedenkrat resnične.

XII. POGLAVJE.

O boljšanju našega spoznavanja.

1. Spoznanje ni od maksim. — Ker je bilo med učenjaki obče sprejeto mnenje, da so maksime temelji vsega spoznanja in da so vede zgrajene vsaka izmed njih na gotovih praecognita, odkoder se je moral razum napotiti in katerim se je moral dati voditi v svojih raziskavanjih v predmete, ki so se tikali te znanosti, je bila glavna cesta učilišč, določiti od začetka jeden ali več občnih stavkov kot podstave, da se na nje postavi spoznanje (veda), ki bi se dalo dobiti o tem predmetu. Ti tako določeni znaki kot podstave katerekoli znanosti, so se imenovali načela (principles) kot začetki, od katerih je treba začeti in se ne ozirati dalje nazaj v svojih raziskavanjih, kakor se je že omenilo.

2. (Vzrok tega mnenja.) — Jedna stvar, ki je najbrž utegnila biti povod temu postopanju v drugih vedah, je bila (kakor menim jaz) ugoden uspeh, ki se je očitno dosegel v matematiki. V tej se je opazovalo, da se doseže velika zanesljivost spoznanja, zato se je ta veda imenovala *mathēmata* in *máthēsis* učenost ali učenje, temeljita učenost, češ da ji je lastna med vsemi drugimi največja gotovost, jasnost in očitvidnost.

3. Prihaja pa od primerjanja jasnih in razločnih predstav. — Če pa hoče kdo prevdarjati, najde po moji misli, da ne gre prisojati velikega napredka v realnem spoznavanju, ki so ljudje prišli do njega v teh vedah, vplivu teh načel, in da ne izvira iz kakega posebnega dobička (advantage), ki so ga vlekli iz dveh treh občnih maksim, ki so se določile v začetku, ampak iz jasnih, razločnih, popolnih predstav, ki so se ž njimi pečale njih misli, in iz odnosnosti enakosti in presežnosti, ki so pri nekaterih izmed njih tako jasne, da imajo nazorno spoznanje, in tako jih razkrivati na drugih in sicer brez pomoči teh maksim. Kajti nili, vprašam jaz, mogoče mlademu človeku vedeti, da je vse nje

govo telo večje nego njegov meziniec, drugače ko po tem aksiomu, da je celota večja nego del; ali ne more dobiti o tem gotovosti, dokler se ni naučil te maksime? Ali ne more vedeti kako kmetško dekle, da sta, če je dobila jeden shilling od nekoga, ki ji je dolžen tri, in tudi jeden shilling od nekoga drugega, ki ji je dolžen tri, ostala dolga v obeh rokah jednaka? Ali ne more vedeti tega, pravim, razun če gre po gotovost tega dejstva k maksimi, da bodeta, če vzameš jednako od jednakega, ostanka jednaka, katere morebiti ni še nikoli slišala niti na njo mislila? Želim, da prevdari kdorkoli po tem, kar se je povedalo drugod, kaj ve večina ljudij prvo in najbolj jasno, posebni slučaj ali pa obče pravilo, in kaj je tisto, kar daje življenje in rod drugemu. Ta občna pravila so le pri-merjanje naših bolj občnih in odmišljenih predstav, ki so tvorba duha napravljena in opremljena z imenom na lažje odpravljanje v njegovih umovanjih in krčenje v obsežne izraze in kratka pravila svojih raznih in pomnoženih opazovanj. Začelo pa se je spoznavanje v duhu in se je opiralo na posameznosti, dasi se pozneje morda ni oziralo na to; naravno je za duha, (vedno naprej razširjati svoje spoznanje) prav pozorno nala-gati te občne pojme ter jih primerno rabiti, kar se pravi lajšati spominu breme tako, da odpravlja neokretni tovor posameznosti. Kajti želim, da se uvažuje, katero večjo gotovost dobi otrok ali kdorkoli, da je njegovo telo, meziniec in vse večje nego njegov meziniec sam, potem ko si dal njegovemu telesu ime celote in njegovemu mezincu ime dela, ko bi bil mogel imeti prej; ali kako novo spoznanje gledé na njega telo mu moreta podati ta odnosna izraza, ki bi ga ne bil mogel dobiti brez njiju? Nili mogel vedeti, da je njegovo telo večje ko njegov meziniec, če bi bil njegov jezik še tako nepopoln, da bi ne imel takšnih odnosnih izrazov, kakršna sta celota in del? Dalje vprašam, ko je dobil ti imeni, kako je bolj gotov, da je njegovo telo celota in njegov meziniec del, ko je bil ali mogel biti gotov prej; ko se je naučil teh izrazov, da je njegovo telo večje ko njegov meziniec? Vsakdo lahko ravno tako pametno dvomi ali zanikava, da je njegov meziniec del njegovega telesa, kakor da je menjši ko njegovo telo. Tisti pa, ki more dvomiti, jeli menjši, bo ravno tako gotovo dvomil, ali je del. Maksima torej, celota je večja nego del, se ne da nikoli porabiti na dokaz, da je meziniec menjši nego telo, razun kedar je neporabna, ko se rabi, da to uveri koga resnice, ki jo že pozna. Kajti, kdor ne ve gotovo, da je vsako delce snovi, ki se mu je dodalo delce snovi, večje nego katerokoli izmed njiju, ne bo nikoli zmožen spoznati to s pomočjo teh dveh odnosnih izrazov, celote in dela, napravi pa iz njiju, katerokoli maksimo se ti poljubi.

4. Nevarno je graditi na nezanesljiva načela. — Toda bodi si v matematiki, kakor hoče, jeli jasneje, da ostaneta, če se vzeme jeden palec od dvepalčne črne črte, in jeden palec od dvepalčne rdeče črte, dela obeh črt jednaka, ali da bo, če vzameš jednako od jednakega, ostanek jednak; katero izmed teh dveh, pravim, je bolj jasno in se je prej spoznalo, prepuščam v določanje komurkoli, ker ni bistvene važnosti za mojo pričujočo priliko. To pa, kar moram tu opraviti, je preiskavati, ali je, če je najpripravnejši pot do spoznanja, začeti z občnimi maksimami in graditi na nje, vendar varen pot, jemati načela, ki so spre-jeta v kaki drugi znanosti, za brezdvombne resnice in tako j'h vzprej-mati brez preizkušnje in jim pritrjati, ne da bi dopuščali, da bi dvomil kdo o njih, ker so matematiki imeli toliko sreče ali poštenosti (fair), da so rabili le neposredno očitivne in neodklonljive. Ako pa je to tako, ne vem, kaj bi ne moglo veljati za resnico v pravoslovju, kaj bi se ne dalo uvesti in dokazati v prirodznanju.

Naj se sprejme načelo nekaterih modroslovcev, da je vse snov in da česa drugega ni, kot gotovo in brezdvombno in lahko bo videti po spisih nekaterih, ki so jih zopet nanovo oživili v naših dneh, v kake posledice nas bo vedlo. Naj kdo reče s Polemonom, da je svet, ali s stoiiki, da je eter, ali solnce, ali z Anaksimenom, da je zrak Bog; kako božanstvo, verstvo in bogoslužje moramo dobiti! Nič ne more biti tako

nevarno kakor načela, ki se tako poberejo brez dvoma in preizkušanja; posebno če so takšna, ki se tičejo blagonravja, ki vplivajo na človeško življenje in odločajo vsa njih dejanja. Kdo bi ne pričakoval po pravici drugo vrsto življenja pri Aristipu, ki je polagal srečo v telesno naslado (pleasure), in v Antistenu, ki mu je bila krepost dovolj na blaženost? Kdor pa bi s Platonom polagal blaženost v spoznavanje Boga, temu bi se dvigale misli na druga ogledovanja, ko temu, ki ne gleda za ta posvetni prostor in te minljive stvari, ki jih je dobiti na svetu. Kdor bi z Arhe-lajem določil kot načelo, da določajo krivico in pravico, poštenost in nepoštenost le zakoni, ne pa priroda, bo imel druga merila za pravno pravilnost in zavrnjenost (pravity) ko tisti, ki jim je dognano, da stojimo pod obveznostmi, ki so starejše ko vse človeške uredbe.

5. Ta pot ne vodi zanesljivo do resnice. — Če torej ni zanesljivo to, kar velja za načela (spoznavati to, moramo imeti kaka sredstva, da jih moremo razločevati od teh, ki so dvomljiva), ampak jih je postavilo za take naše slepo pritrjevanje, lahko po njih zajdemo; namestu da bi nas vodila načela v resnico, nas potrjujejo le v pogrešku in zmoti.

6. Ampak jasno primerjanje, popolne predstave pod stalnimi imeni. — Ker pa ima spoznanje gotovosti načel ravno tako kakor vseh drugih resnic svoje opirališče jedino v zaznavi, ki jo imamo o strinjanju ali nestrinjanju naših predstav, sem gotov, da pot k popolnovanju našega spoznanja ni slepo in verno vzprejemati in pozirati načela, ampak je po moji misli dobiti in uvrstiti si v duhu jasne, razločne in popolne predstave, kolikor jih je mogoče dobiti, in jim pripeti primerna in stalna imena. Tako pa bomo dobili morebiti brez kakih drugih načel, ampak po samem uvaževanju teh predstav in po primerjanju njih med seboj ter izsledovaje njih strinjanje in nestrinjanje in njih raznih odnosnosti in navad bolj resnično in jasno spoznanje pod vodstvom tega jedinega pravila nego pobiraje načela in tako dajaje svojega duha v oblast drugih.

7. Resnična metoda na pospeševanje spoznanja je po pretehtavanju naših odmišljenih predstav. — Pri-kroji torej moramo, če hočemo napredovati, kakor nas uči pamet, svoje preiskovalne metode naravi predstav, ki jih preizkušamo, in pa resnici, ki jo iščemo. Vesoljne in zanesljive resnice sloné jedino na kakovostih in odnosnostih odmišljenih predstav. Bistroumno in metodično obračnanje (application) naših misli na izsledovanje teh odnosnosti je jedini pot na razkritje vsega, kar se da resnično in zanesljivo gledé na nje spravljati v občne stavke. S kakimi koraki moramo napredovati v teh, se da učiti po učiliščih matematikov, ki od prav očitnih in lehkijh začetkov čez nizke stopnice in v nepretrgani verigi umovanj napredujejo na razkrivanje in dokazovanje resnic, ki se zdé človeku na prvi pogled za mejami človeške zmožnosti. Umetnost izsledovanja dokazil (proof) in čudovite metode, ki so jih iznašli na izločevanje in urejanje teh posredovalnih predstav, ki prepričevalno (demonstratively) kažejo enakost ali nejednakost neprimerjalnih (unapplicable) količin, je tisto, kar jim je pomoglo tako daleč in prozvedlo takšna čudovita in nepričakovana razkritja; ali se bo dalo kaj tem podobnega gledé na druge predstave ravno tako kakor gledé na predstave količine iznajti, nočem določati. To pa po svoji misli smem reči, da bi spravile druge predstave, ki so ravno tako realne kakor nominalne biti svojih vrst, če bi se zasledovale na matematikom navaden način, naše misli dalje in z večjo očitvidnostjo in jasnostjo, ko si morebiti moremo domnevati.

8. To bi utegnili tudi pravoslovje pojasniti. — To mi je dalo zaupanje, postaviti v ospredje to slutnjo, ki na njo opozarjam (III. pogl.), namreč, da se da pravoslovje ravno tako dokazovati kakor matematika. Kajti predstave, ki se ž njimi peča pravoslovje, so vse realne biti in takšne, kakršne po moji dozdevi imajo zvezo, ki se da zaslediti, in strinjanje s seboj; kolikor se dado najti njih kakovosti in odnosnosti,

tako daleč bomo imeli gotove dejanske in občne resnice in ne dvomim, da bi se dal, če bi se izbrala prava metoda, obdelati velik del nravoslovja s tisto jasnostjo, ki bi ne puščala prevdarnemu človeku več povoda na dvom, ko bi ga utegnil imeti o stvarkih v matematiki, ki so se mu dokazali.

9. Spoznavanje teles pa se da zboljšati samo po poizkusu. — Pri našem iskanju spoznanja predmetov nas sili pomanjkanje predstav, ki bi bile prikladne takemu nastopanju, na popolnoma različno metodo. Tu ne napredujemo kakor v drugem (kjer so naše odmišljene predstave ravno tako realne kakor nominalne biti) po ogledovanju naših predstav in prevdaranja njihovih odnosnosti in strinjanj (correspondences); to nam prav malo pomaga iz razlogov, ki smo jih na drugem mestu obširno razložili (set down). Po tem je, mislim jaz, očitvidno, da podajajo predmeti snov na prav malo občnega spoznanja in nas spravi zgolj opazovanje njih odmišljenih predstav le malo naprej pri iskanju resnice in gotovosti. Kaj moramo torej storiti, da si popravimo spoznanje v predmetnih bitih? Napotiti se moramo tu v popolnoma nasprotno smer; pomanjkanje predstav njim realnih biti nas pošilja od naših lastnih misli k stvarjem samim, kakršne so. Izkušnja me mora učiti, česar me pamet ne more; le preizkuša je morem zanesljivo spoznati, kake druge kakovosti sobivajo z lastnostmi moje sestavljene predstave, n. pr. ali se da to rmeno, težko, topljivo telo, koje imenujem zlato, kovati ali pa ne; ta poizkus (kakorkoli se obnese na tem telesu, katero preizkušam) mi ne daje gotovosti, da je tako pri vseh ali le nekaterih drugih rmenih, težkih, raztopljivih telesih razun tega, ki sem ga preizkusil. Ker ne sledi na ta niti na oni način iz moje sestavljene predstave nujnost ali nesovmesnost kovnosti, nima vidne zveze s skupkom te barve, teže in topljivosti v kakem telesu. Kar sem tu povedal o imenski biti zlata, ki se o njem misli, da je iz telesa take določene barve, teže in topljivosti, bo ostalo resnično, če se doda kovnost, vztrajnost in razkrojljivost v aqua regia. Naša umovanja nas ponesejo od teh predstav nedaleč v zanesljivem razkrivanju drugih posebnosti v teh masah snovi, kjer se vsa ta nahajajo. Kajti ker ostale posebnosti takih teles niso odvisne od teh, ampak od tiste neznane realne biti, ki so od nje odvisne tudi te, ne moremo po njih razkrivati ostanka; iti pa dalje, ko nas poneso jednostavne predstave naše imenske biti, pa ne moremo, kar je prav malo za nje same; tako pa nam podajejo le prav skopo (sparingly) kake zanesljive, občne in koristne resnice. Kajti, ker sem po poizkusu našel, da je ta posebni kos (in vsi drugi te barve, teže in raztopljivosti, ki sem jih preizkušal kedaj) koven, ki morebiti zdaj tvori tudi del moje sestavljene predstave, del moje imenske biti zlata: dasi pa s tem storim, da sestavlja mojo sestavljeno predstavo, ki ji pripnem ime zlata, več jednostavnih predstav ko prej, mi se vendar, ker ne obsega realne biti kake telesne vrste, ne pomore zanesljivo vedeti (vedeti pravim, morebiti utegne biti ugibati) drugih ostalih posebnosti (lastnosti) tega telesa dalje, ko imajo vidno zvezo z nekaterimi ali vsemi izmed jednostavnih predstav, ki tvoré (make up) mojo imensko bit. Na primer, ne morem biti gotov po tej sestavljeni predstavi, jeli zlato vztrajno ali ne; saj kakor prej ni nujne zveze ali nujnega nasprotja (inconsistence), ki bi se dalo razkriti med sestavljeno predstavo kakega rmenega, težkega raztopljivega, kovnega telesa, med temi, pravim, in pa stanovitnostjo tako, da bi mogel gotovo vedeti, da je, v kateremkoli telesu se najdejo te, zanesljivo tudi stanovitnost. Tu se zopet moram po zanesljivost obračati na izkušnjo; kakor daleč sega ta, utegnem imeti gotovo spoznanje, dalje pa ne.

10. To nam utegne podeliti udobnost, ne pa vede (znanoosti). — Ne zanikavam, da ne bi bil kdo, ki je vaje razumnih in rednih poizkusov, zmožen, videti globlje v prirodo teles in ugibati bolj prav njihove še neznane lastnosti nego kdo, ki mu je to tuje; vendar pa je to, kakor sem rekel, le presojanje in mnenje, ne pa spoznanje in gotovost. Ta način, pridobivati in popolnovati naše spoznanje v predmetih jedino po izkušnji in zgodovini, kar je vse, kar more doseči sla-

botnost naših zmožnosti v tem položaju poprečnosti (mediocrity), ki v njej živimo na tem svetu, mi pa vzbuja sum, da se prirodoznanstvo ne da pretvoriti v znanost. Le malo občnega spoznanja gledé na telesne vrste in njih posamezne lastnosti moremo, se mi dozdeva, doseči. Poizkuse in zgodovinska opazovanja utegnemo imeti, od tudi utegnemo vleči prednosti za udobnost in zdravje in s tem obogatiti zalogo udobnosti na to življenje, ali za to pa, se bojim, da naša nadarjenost ne sega niti po moji misli naše zmožnosti ne morejo prodirati.

11. Opremljeni smo na nravstveno spoznavanje in naravni napredek. — Ker torej očitno niso naše zmožnosti pripravne na prodiranje v notranjo zgradbo in dejanske biti teles, je za ključek iz tega jasen, da nam pa vendar dovolj očitno razkrivajo, da je Bog, in spoznanje samih sebe, da nas vodijo v popolno in jasno razkritje naše dolžnosti in naše glavne zadeve; zato se bo za nas kot razumne stvari spodobilo, da rabimo te zmožnosti, ki jih imamo, na to, na kar so najbolj pripravne, in se vdajamo vodstvu narave, kamor nam na videz kaže pot. Kajti razumno je sklepati, da tiči naša naloga v teh preiskavanjih in tej vrsti spoznavanja, ki je najbolj prkrojeno našim naravnim zmožnostim in vsebuje naše največje koristi, i. e. pogoj našega večnega položaja. Zato smem po svojem mnenju sklepati, da je blagonravje primerna veda in primeren posel človeškega rodu vobče (ki more iskati svoje summum bonum) kakor so razne umetnosti, ki se pečajo z raznimi deli narave, delež in zaseben dar posameznikov za občno rabo v človeškem življenju in njih lasten obstanek na tem svetu. Kake učinke pa utegne imeti razkritje jednega naravnega telesa in njega lastnosti za človeško življenje, za to je prepričevalen primer ves veliki ameriški kontinent. Da je ta poznal tako malo koristnih umetnosti in pogrešal večino življskih udobnosti v deželi, ki je imela izobilje vseh vrst naravnega bogastva, se sme po moji misli prisojati nepoznanju tega, kar se je skrivalo v prav navadnem zaničljivem kamenu, menim železno rudo. Karkoli pa si mislimo o svojih zmožnostih in svojem napredku v našem delu sveta, kjer na videz tekmujeta spoznanje in bogastvo med seboj, bo pa se vendar brez dvoma zdela vsakemu, ki resno prevdarja, da bi mi v kratkem času, če bi se izgubila med nami raba železa, neizogibno zagazili v pomanjkanje in nevednost nekdanjih divjih Američanov, katerih naravna nadarjenost in naravno bogastvo nikakor ne zaostajata za najbolj cvetočimi in omikanimi narodi. Sme se torej imenovati tisti, ki je seznanil prvi z rabo te zaničljive rude, v resnici oče teh umetnosti in ustvarnik blagostanja.

12. Varovati pa se mora hipotez in napačnih načel. — Zato pa bi mi ne bilo ljubo, če misli kdo o meni, da ne cenim izučevanja prirode in od njega odsvetujem. Drage volje priznavam, da nam daje ogledovanje njenih del priliko na občudovanje, spoštovanje in proslavljanje njihovega stvarnika; če se vodijo prav, utegnejo biti za človeški rod večja dobrota nego spomeniki vzorne ljubezni, ki so se postavili s tolikimi troški ustanoviteljem bolnišnic in hiralnic. Tisti, ki je iznašel knjigotisk, pokazal rabo severnice, objavil moč in pravo rabo kinina, je več storil za razširjanje spoznanja, za pridobivanje in večanje koristnih udobnosti ter jih več otel smrti ko tisti, ki so gradili učilišča, delavske hiše in bolnišnice. Jedno pa, kar bi jaz rad povedal, je to, da se ne smemo prenaglijeno vdajati mnenju ali pričakanju spoznanja, kjer se ne more dobiti, ali na načine, ki ne vodijo do spoznanja, da ne sprejemamo dvomljivih sestavov za popolne znanosti niti nerazumljivih pojmov za znanstvene dokaze. V spoznavanju teles nam mora biti dosti, da paberujemo to, kar moremo dobiti od posebnih poizkusov; saj ne moremo od razkritja njihovih realnih biti pograbit v trenutku celih plošč ter povezati v snope naravo in posebnosti vseh vrst. Kjer velja naše preiskavanje sobivanju ali nasprotovanju sobivanja, česar pri ogledovanju naših predstav ne moremo razkrivati, nam mora poizkus, opazovanje in naravna zgodovina po naših čutilih in po drobljenju podajati vpogled v telesne biti. Spoznanje teles moramo dobivati po svojih čutilih, ki pre-

vidno delujejo pri zaznavanju njih lastnosti in medsebojna delovanja, kar pa upamo izvedeti o posameznih duhovih na tem svetu, moramo pač pričakovati samo od razodetja. Kdor prevdarja, kako malo napredka so dale občne maksime, nezanesljiva načela in samovoljno zasnovane hipoteze resničnemu spoznanju ali pospeševale preiskave razumnih mož na dejanske izboljške, kako malo, pravim, je pospeševalo tozadevno prizadevanje mnogo stoletij, človeški napredek v prirodoznanstvem spoznanju, tisti bo mislil, da imamo povod, zahvaliti tiste, ki so v zadnjem stoletju krenili na drug pot ter nam utrlj sicer ne ležjega pota na učeno nevednost, ampak bolj zanesljiv pot do plodonosnega spoznanja.

13. Prava raba hipotez. — Ne da bi ne rabili na razlago kake prikazni v naravi kake verjetne hipoteze; če so hipoteze skrbno zasnovane, so vsaj spominu velike pomoči in nas pogosto vodijo na nova razkritja. Ali moje mnenje je, da ne smemo katere prenašlo pobrati (kar duh, ki bi vselej rad prodril v vzroke stvari in imel načela, ki bi se na nja opiral, prav rad stori), dokler nismo prav skrbno pretehtali podrobnosti in napravili v tej stvari raznih poizkusov, ki bi jih razlagali z našo hipotezo in videli, ali se bo ujemala z vsemi; ali nam pomorejo naša načela do konca in ne bodo tako nesovmestna (inconsistent) s kakim pojavom v naravi, kakor na videz prikrajajo in razlagajo drugo. Vsaj pa da skrbimo, da nas ne prevara ime načel niti nas ne premoti, da sprejmemo kaj kot nedvomljivo resnico, kar je dejanski v najugodnejšem slučaju prav dvomljiva slutnja, kakoršnih je večina (skoraj bi bil rekel vse) hipotez v prirodoznanstvu.

14. Jasne in razločne predstave z določenimi imeni in pa iskanje tistih, ki kažejo svoje strinjanje ali nestrinjanje, so sredstva, ki nam razširjajo spoznanje. — Toda jeli prirodoznanstvo zmožno gotovosti ali ne, potov, ki se nam po njih razširja spoznanje, kolikor nam ga je dosežnega, se mi zdi, sta nakratko sledeča:

Prvič. Prvi je, pridobivati ter naseljevati si v duhu določene predstave tistih stvari, ki imajo občna ali posebna imena, vsaj toliko izmed njih, kolikor bi jih prevdarjali in zboljšavali svoje spoznanje ali umovali o njih. In če so specifične predstave predmetov, bi se morali tudi truditi, da jih napravimo tako popolne, kakor moremo; s tem menim, da moramo devati vkup toliko jednostavnih predstav, kolikor jih, ker se je vedno opazovalo, da sobivajo, popolnoma določa vrsto; vsaka izmed teh jednostavnih predstav pa, ki so sestavnine naših sestavljenih, bi morala biti jasna in razločna v našem duhu. Kajti, ker je očitno, da ne more naše spoznanje segati čez naše predstave, ne moremo, v kolikor so ali nepopolne, zmedene ali nejasne, pričakovati, da bi imeli od njih zanesljivo, popolno ali jasno spoznanje.

Drugič. Drugi pa je umetnost, najti tiste predstave posredovalke, ki nam utegnejo pokazati strinjanje ali nasprotovanje drugih predstav, ki se ne dajejo neposredno primerjati.

15. Matematika je jeden slučaj. — Da sta ti (ne pa zanašanje na maksime in pa sklepanje iz raznih občnih stavkov) pravi metodi na izboljšanje našega spoznanja v predstavah drugih modov mimo teh kolikovosti, nas lahko pouči uvaževanje matematične znanosti. Tu najdemo prvič, da je tisti, ki nima popolne in jasne predstave tistih kotov ali likov, ki bi rad o njih kaj vedel, vsled tega skrajno nezmožen kakega spoznanja o njih. Mislimo si le človeka, ki nima popolne točne predstave pravega kota, nejednakostraničnega trikotnika ali trapeza, najbolj gotovih stvari, ta bo brez uspeha iskal kak dokaz o njih. Očitno je dalje, da ni bil vpliv teh maksim, ki se cenijo v matematiki za načela, ki je vodil mojstre te znanosti do njih čudovitih razkritij. Recimo, da zna nadarjen mož vse maksime, ki se sploh rabijo v matematiki, še tako popolnoma in ogleduje njihov obseg in njihove posledice toliko, kolikor mu je všeč, ž njih pomočjo, se zdi meni, pride težko kedaj, da bi vedel, da je kvadrat na hipotenuzi v pravokotnem trikotniku jednak kvadratoma

na ostalih straneh. Spoznanje, da je celota jednaka vsem njenim delom i. t. d., mu ni po mojem mnenju pomoglo do tega dokaza: človek lahko dovolj dolgo naporno strmi na te aksiome, pa vendar ne vidi trohice več matematičnih resnic. Razkrile so jih misli, ki so se drugače obrnile (apply): duh je imel druge predmete, druge razglede pred seboj, daleko različne od teh maksim, ko je prvič dobil spoznanje takšnih resnic v matematiki, ki jih ne morejo ljudje, dovolj dobro znani s temi vzprejetimi aksiomi, ali nevedši njih metod, ki so prvi napravili te dokaze, nikoli dosti občudovati. Kdo pa ve, kakove metode na razširjanje našega spoznanja v drugih delih znanosti se utegnejo pozneje iznajti, ki odgovarjajo algebrainim v matematiki, ki tako spretno zasledi predstave količin, s katerimi se merijo druge; katerih enakosti ali sorazmerja bi drugače prav težko ali morebiti nikoli ne mogli poznati (know)?

XIII. POGLAVJE.

Še nekoliko prevdarkov o našem spoznavanju.

1. Naše spoznavanje je deloma nujno, deloma samovoljno. — Naše spoznavanje ima kakor v drugih stvareh tako v tej toliko skladnost (conformity) z našim vidom, da ni niti popolnoma nenujno, niti popolnoma samovoljno (voluntary). Če bi bilo naše spoznavanje v svoji celoti (altogether) nujno, bi ne bilo spoznanje vseh ljudi samo jednako, ampak vsak človek bi vedel vse, kar se da vedeti; če pa bi bilo popolnoma samovoljno, bi ga imeli nekateri ljudje, ki se tako malo ozirajo na nje ali ga ne cenijo, skrajno malo ali pa bi ga sploh ne bilo. Ljudem, ki imajo čutila, ni na izbiranje, ampak oni morajo po njih sprejemati nekatere predstave; in če imajo spomin, morajo vsekakor nekatere izmed njih ohraniti; in če imajo zmožnost razločevanja, morajo vsekakor zaznavati strinjanje ali nestrinjanje nekaterih izmed njih med seboj, kakor mora tisti, ki ima oči, ako jih hoče po dne odpreti, vsekakor videti nekatere predmete in zaznati na njih neko razliko. Dasi pa človek s svojimi v svetlobi odprtimi očmi vsekakor mora videti, so vendar gotovi predmeti, ki jih utegne izbrati, da obrne svoj pogled na nje; pred njim utegne biti knjiga s slikami in razpravami, ki ga more razveseljevati in poučevati, ki pa je odpreti lahko nikoli nima volje niti se ne mara potruditi, da bi pogledal v njo.

2. Prizadevnost (application) je samovoljna, spoznavamo pa stvari, kakršne so, ne pa kakor se nam poljubi. — Nekaj drugega pa je v človeški moči in to je, čeravno obrne svoje oči včasih na kak predmet, vendar lahko izbira, hočeli radovedno ga pregledovati in z napeto pozornostjo si prizadevati, da točno opazuje vse, kar se da na njem videti; videti pa drugače, kar vidi, nego vidi, tega pa ne more. Ni odvisno od njegove volje, da bi videl črno to, kar je rmeno; niti pregovoriti se ne more, da čuti hladno to, kar ga peče. Zemljo ne bo videti poslikano s cvetjem, poljan ne pokritih z zelenjem, kedarkoli ga navda želja; v mrzli zimi ne more, da bi ne videl beline in ivja, ako pogleda okoli sebe. Ravno tako je z našim razumom. Kar je na našem spoznavanju samovoljno, je rabiti ali ustavljati katero izmed naših zmožnosti od predmetov te ali one vrste ali njih bolj ali manj skrbno pregledovanje, ko pa so na delovanju, nima naša volja moči, določati duhu spoznavanja na ta ali oni način; to storijo predmeti sami v tej meri, v kateri so jasno razkriti. Zato pa mora duh, kolikor se pečajo človeška čutila z zunanjimi predmeti, vsekakor vzprejemati te predstave, ki mu jih podajajo, in vzprejemati poročila o bivanju zunanjih stvari; kakor daleč pa občujejo človeške misli s svojimi lastnimi določenimi predstavami, morajo vsekakor v neki meri opazovati strinjanje ali nestrinjanje, ki se da med nekaterimi izmed njih najti, to pa je tako daleč spoznanje. Če pa imajo imena za te predstave, ki so jih tako pretehtali,

morajo nujno biti gotovi resnice (truth) teh stavkov, ki izražajo to strinjanje ali nestrinjanje, katero zaznavajo na njih, in biti brez dvoma uverjeni o teh resnicah. Kajti, kar človek vidi, to mora vsekakor videti, in kar zaznava, o tem mora vsekakor vedeti, da to zaznava.

3. Primer na številih. — Tako ne more tisti, ki si je dobil predstave števil in se je potrudil, da primerja jedno, dve in tri šestim, izbirati, ampak mora vedeti, da so jednaka; kdor pa si je dobil predstavo trikotnika in našel načine, kako se merijo koti in njih velikost, je gotov, da so njegovi trije koti jednaki dvema pravima; o tem more tako malo dvomiti kakor o tej resnici, da ni mogoče za isto stvar, da bi bila in da bi je ne bilo.

4. V naravnem verstvu. — Tudi tisti, ki ima predstavo razumnega, toda šibkega (frail) in slabotnega bitja, katero je ustvarilo drugo in napravilo od sebe odvisno, ki pa je večno, vsemogočno, popolnoma modro in dobro, bo tako zanesljivo vedel, da mora človek čestiti Boga, se ga bati in ga poslušati, kakor da sije sonce, kedar to vidi. Kajti, če le ima predstavi dveh takšnih bitij v svojem duhu in hoče obrniti svoje misli v to smer in jih razmotrivati, bo tako zanesljivo našel, da ima nižji, končni in odvisni obveznost, poslušati najvišjega in brezkončnega, kakor je gotov, najti, da so trije, četrje in sedem menj ko petnajst, če hoče prevdariti in sešteti ta števila; niti ne more kakega jasnega jutra biti bolj gotov, da je vzšlo sonce, ako le hoče odpreti svoje oči ter jih obrniti v to smer. Dasi pa so te resnice tako jasne, tako gotove, vendar utegne biti, da jih ne ve nobedne izmed njiju ali izmed vseh tisti, ki se ne potrudijo, da bi rabil svoje zmožnosti, kakor bi jih moral na lasten pouk o njih.

XIV. POGLAVJE.

O razsojanju (presojanju).

1. Ker naše spoznanje ne sega daleč, nam je treba nečesa drugega. — Zmožnosti razuma se niso človeku podelile zgolj za spekulacijo, ampak tudi na vodstvo življenja; zato bi bil človek v veliki stiski, ako bi ne imel ničesar, kar bi ga vodilo, razun tega, kar ima gotovost (zanesljivost) resničnega spoznanja. Kajti, ker ne sega to daleč in je, kakor smo videli, skopo (scanty), bi bil človek često v gosti temi in večina dejanj njegovega življenja bi se popolnoma ustavila, ako bi ne imel ničesar, da ga vodi v odsotnosti jasnega in zanesljivega spoznanja. Tisti, ki noče jesti, dokler nima dokaza, da ga bo redilo; tisti, ki se noče premakniti, dokler ne ve nezmotljivo, da uspe opravek, ki ga namerja izvršiti: bo mogel malokaj drugega storiti ko sedeti mirno in poginiti.

2. Kako je rabiti ta somračni (twilight) položaj. — Kakor je torej postavil Bog nekoliko stvari v svetlo podnevno luč, kakor nam je dal nekoliko zanesljivega spoznanja, dasi omejenega na razmerna le malo stvari, menda pač kot okus tega, česar so zmožne razumne stvari, da nam vzbuja poželjenje in prizadevanje po nekem boljšem položaju: tako nam je podelil v večjem delu naših zadev samo somrak, kakor smem reči, verjetnosti, ki je po mojem mnenju prikladen temu položaju srednje vrednosti in preizkušanstva, v katero se mu je poljubilo nas tukaj postaviti; v tem položaju, da ponižava naše pretirano zaupanje in kroti našo prevzetnost, naj bi mi po vsakdanji izkušnji čutili svojo kratkovidnost in zmotljivost; smisel utegne biti nam stalen opomin, da bi porabili dni tega svojega potovanja marljivo in skrbno na iskanje in zasledovanje tega poka, ki nas utegne privedi v položaj večje popolnosti: saj je vrlo pametno misliti, celo če bi molčalo o tej zadevi razodetje, da imajo ljudje v tem razmerju, kakor rabijo talente, ki jih jim je podelil

Bog, tukaj, dobiti svojo nagrado na koncu dne, ko ima zatoniti njihovo solnce ter končati noč njihove trude.

3. Mnenje nadomešča pomanjkanje spoznanja. — Zmožnost, ki jo je Bog podelil človeku, da odpomore pomanjkanju jasnega in zanesljivega spoznanja v slučajih, ko se to ne more dobiti, je mnenje. Vsled tega si misli duh, da se strinjajo ali ne strinjajo njegove predstave, ne da bi zaznaval dokazovalno očitvidnost v dokazilih (proofs). Duh včasih uveljavlja (exercises) to mnenje iz potrebe, kjer ni dobiti dokazovalnih dokazil in zanesljivega spoznanja, včasih pa iz malomarnosti, nerodnosti ali vihravosti celo tam, kjer bi se dala dobiti dokazovalna in zanesljiva dokazila. Ljudje često strinjanja ali nestrinjanja dveh predstav, ki ju želijo poznati ali kateri jih zanimata, ne preizkušajo previdno, ampak ali ker so nezmožni takšne pozornosti, kakršne je treba v dolgi vrsti stopnjevanj, ali pa nestrpni zamude neprevdarno zrejo naprej ali pa popolnoma preskočijo dokazila in tako določajo ne dognavši dokaza strinjanje ali nestrinjanje dveh predstav, kakor da bi bilo po pogledu na nji, kakršni sta iz daljave in ju jemljejo kot jedno ali drugo, kakor se jim zdi bolj podobno na podlagi tako nedoločnega pregleda. Kedar se udeležuje ta duhova zmožnost neposredno na stvareh, se zove razsodba; kedar pa se izreče o resnicah v besedah, se najobičajneje nazivlje pritrjevanje ali oporekanje (dissent). Ker je to najnavadnejši način, v katerem ima duh povod, rabiti to zmožnost, bom o tem razpravljal v teh izrazih kot v našem jeziku menj podvrženih dvomju.

4. Mnenje je dozdevak, da so stvari take, ne da bi jih kdo zaznaval. — Tako ima duh dvojje zmožnosti, ki se pečata z resnico in neresnico.

Prvič. Spoznanje, s katerim zanesljivo zaznava in je brez dvoma uverjen o strinjanju ali nestrinjanju kakih predstav.

Drugič. Mnenje, ki je sestavljanje predstav ali njih razdruževanje druge od druge v duhu, ker se ne da zaznavati njih zanesljivo strinjanje ali nestrinjanje, ampak se le domneva, da je tako; to pa je, kakor pravi beseda, domneva, da je tako, prej ko se gotovo kaže. Če pa jih duh druží ali razdružuje tako, kakor so stvari v resnici, je prava razsodba.

XV. POGLAVJE.

O verjetnosti.

1. Verjetnost je videz strinjanja na podlagi presvarljivih dokazil. — Kakor je dokaz kazanje strinjanja ali nestrinjanja dveh predstav po posredovanju jednega ali več dokazil, ki stoje v stalni, neizpremenljivi in vidni zvezi med seboj, tako ni verjetnost nič drugega nego videz takšnega strinjanja ali nestrinjanja po posredovanju dokazil, katerih zveza pa ni stalna in neizpremenljiva ali se vsaj ne zaznava, da bi bila takšna, ampak je ali pa se kaže večinoma, da je takšna in zadostuje, da pripravi duha na sodbo, da je stavek bolj resničen ali neresničen ko pa nasprotno. N. pr. V dokazu zaznava človek zanesljivo, neizpremenljivo zvezo enakosti, ki je med tremi koti kakega trikotnika pa med temi posrednimi, ki se rabijo, da kažejo njih enakost dvema pravima; in tako po nazornem spoznavanju strinjanja ali nestrinjanja posredovalnih predstav pri vsakem koraku v napredovanju se nadaljuje cela vrsta z očitvidnostjo, ki jasno kaže strinjanje ali nestrinjanje teh treh kotov v enakosti dvema pravima; tako pa ima zanesljivo spoznanje, da je tako. Kdo drug pa, ki se ni nikoli potrudil, da bi opazoval dokaz, ko sliši matematika, zaupnega moža, trditi, da so trije trikotnikovi koti jednaki dvema pravima, pritrjuje, to se pravi, sprejme trditev za resnico. V tem slučaju je podstava njegovega pritrjevanja verjetnost stvari; saj je dokaz takšen, da jo v večini slučajev spremlja resnica. Mož, na katerega izpričevalo jo sprejme, nima navade, da bi kaj trdil, kar bi bilo proti

njegovemu spoznanju ali mimo njega, posebno ne v stvareh te vrste; tako da tisto, kar povzroča, da on pritruje temu stavku, da so trije trikotniki kot enaki dvema pravima, to kar ga pripravi, da misli, da se strinjajo te predstave, ne da bi vedel, ali se strinjajo, je običajno resnicoljubje govornikovo v drugih slučajih ali pa namišljeno (supposed) resnicoljubje v tem.

2. More pomagati menjšati pogrešanje spoznanja. — Ker je naše spoznanje, kakor se je razkazovalo, prav tesno in nismo dovolj srečni, da bi našli zanesljivo resnico v vsaki stvari, ki jo imamo priliko pretehtavati, je večina stavkov, ki v njih mislimo, umujemo, se razgovarjamo, da celo po njih delujemo, takšna, da ne moremo imeti nedvomljivega spoznanja o njih resnici. Mnogo izmed njih pa je gotovosti tako blizu, da sploh ne dvomimo o njih, ampak jim pritrujemo tako krepko in delujemo v skladu s tem pritrujevanjem tako odločno, kakor da bi bile nezmotno dokazane in bi bilo naše spoznanje o njih popolno in zanesljivo. Ali ker so v tem stopnje ravno od sosedstva gotovosti in dokaza čisto doli do neverjetnosti in nesličnosti celo do mej (confines) nemožnosti, ravno tako pa so stopnje pritrujevanja od popolnega zagotovljenja (assurance) in zaupanja, čisto doli do ugibanja, dvoma in nevere, pridem (ker sem po svoji misli našel meje med človeškim spoznanjem in gotovostjo) v prihodnjem na pretehtavanje raznih stopenj verjetnosti in pritrujevanja ali vere.

3. Ker je to tisto, kar nam vzbuja domnevo, da so stvari resnične, prej ko vemo, da so resnične. — Verjetnost je videz, da je resnično, ker pomeni že označba besede takšen stavek, ki so zanj argumenti ali dokazila, da obvelja in se sprejme za resničnega. Vzprijem, ki ga daje duh tej vrsti stavkov, nosi ime vere, pritrujevanja ali mnenja, kar pomeni dopuščanje ali vzprejemanje kakega stavka za resničnega na podlagi argumentov ali dokazil, češ da nas nagovarjajo, da bi jih vzprejeli za resnične brez gotovega spoznanja, da so resnični. V tem pa tiči razlika med verjetnostjo in gotovostjo, vero in vedo, da je v vseh delih spoznanja nazornost (intuition); vsaka neposredna predstava, vsak korak ima svojo vidno in gotovo zvezo, v mnenju pa tega ni. To pa, kar stori, da verujem, je nekaj zunaj stvari, ki jo verujem, nekaj ne na obeh straneh očitno spetega in tako ne kaže očitno strinjanja ali nestrinjanja teh predstav, ki se pretehtavajo.

4. Podstavi verjetnosti sta dve, soglasnost z našo lastno izkušnjo ali pa izpričevalo tujih izkušenj. — Ker ima torej verjetnost namen, odpravljati pomenjkljivost našega spoznanja in nas voditi, kjer tega ni, se peča zmerom s stavki, ki nam niso gotovi, ampak nas le nekako vabijo, da bi jih jemali za resnične. Vzroka na to sta izkratka tale dva:

Prvič. Skladnost česa z našim spoznanjem, opazovanjem in našo izkušnjo.

Drugič. Pričanje drugih, ki jamčijo za svoje opazovanje in izkušnjo. Na izpričevalih drugih je treba uvaževati: 1. število, 2. poštenost (integrity), 3. izurjenost prič, 4. namen pisateljev, če je zajeto izpričevalo iz knjige, 5. doslednost med deli in okolščinami poročila (relation), 6. nasprotna izpričevala.

5. V tem se morajo vsi argumenti za stvar in proti njej preizkušati, prej nego pridemo do razsodbe. — Ker pogreša verjetnost te nazorne očitnosti, ki brez zmote določa razum ter proizvajajo gotovo spoznanje, bi moral duh, ako bi hotel postopati razumno, preizkušati vse podstave verjetnosti in videti, kako delajo bolj ali menj za kak stavek ali proti njemu, prej ko mu pritrdi ali pa se mu upre in na podlagi primernega pretehtavanja vsega, vzprejeti ali zavreči z bolj ali menj krepkim pritrujevanjem v sorazmerju z večjo tehtnostjo važnejših podstav verjetnosti na jedni ali drugi strani. Na primer:

Če vidim sam koga hoditi po ledu, ni to verjetnost, ampak spoznanje; toda če mi kdo pripoveda, češ da je videl nekoga na Angleškem

v sredi hude zime hoditi po vodi, ki jo je strdil mraz, se ujema to tako s tem, kar se navadno opazuje, da sem po navadnem toku stvarij pripravljen, pritrjevati poročilu, razun če spremlja poročilo tega dejstva kak očiten sum. Če pa se pové ista stvar komu, ki se je rodil med povratnikoma (tropics), ki prej nikoli ni slišal o čem podobnem, tu je odvisna vsa verjetnost od izpričevala. Ker pa je poročevalcev po številu več in so bolj verodostojni ter nimajo povoda, govoriti proti resnici, je verjetno, da najde dejstvo več ali menj vere. Ševeda tistega, ki ga je izkušnja vselej učila nasprotno in ki nikoli ni slišal ničesar podobnega, največja (unattained) pričina verodostojnosti ne bo mogla pripraviti do vere. Kakor se je zgodilo nekemu holandskemu poslaniku, ki je v razgovoru s siamskim kraljem o holandskih posebnostih, o katerih se je vprašalo, med drugim mu pravil, da je voda v njegovi deželi o mrazu tako trda, da hodijo ljudje po njej in da bi držala slona, ako bi bil tam. Na to je odgovoril kralj: »Doslej sem verjel čudne stvari, ki ste mi o njih pravili, ker ste v mojih očeh resen poštenjak; zdaj pa sem uverjen, da lažete.«

6. Verjetnosti so zmožne velike mnogoličnosti. — Na teh podstavah sloni verjetnost kateregakoli stavka. V tej meri, kakor se strinjajo ali ne strinjajo skladnost z našim spoznanjem in zanesljivost opazovanj, pogostost in stalnost izkušnje in število ter verjetnost izpričeval se ujemajo bolj ali menj ž njim, v tem razmerju je kak stavek v sebi samem bolj ali menj verjeten. Priznavam, da je še neki drugi temelj verjetnosti, ki sicer sam po sebi ni resničen, ki pa se vendar pogosto rabi kot vzrok, ki prenavadno po njem urejajo svoje pritrjevanje in na kar pripenjajo svojo vero bolj ko na kaj drugega, to pa je mnenje drugih ljudi, dasi se ni mogoče opirati na kaj bolj nevarnega niti kaj bolj zapeljivega; saj je med ljudmi mnogo več neresnice in zmote ko pa resnice in spoznanja. Če pa so mnenja in prepričanja drugih ljudi, ki jih poznamo in ki o njih gojimo dobre misli, podstava pritrjevanja, imajo ljudje povod, biti pogan na Japonskem, mahometani na Turškem, papeževi v Španiji, protestanti na Angleškem in luterovci na Švedskem. Toda obširneje govoriti o tej napačni podstavi pritrjevanja, bom imel priliko na drugem mestu.

XVI. POGLAVJE.

O stopnjah pritrjevanja.

1. Naše pritrjevanje bi morali voditi temelji verjetnosti. — Kakor so temelji verjetnosti, ki smo jih določili v prejšnjem poglavju, podstave, na katerih je zgrajeno naše pritrjevanje, tako so tudi merilo, ki se po njih ravna ali bi se morale ravnati razne stopnje; samo prezirati ne smemo, da, kakršnikoli utegnejo biti temelji verjetnosti, vendar ne delujejo na duha, ki išče resnico ter si prizadeva soditi prav, dalje, ko se pojavljajo, vsaj v prvi razsodbi ali prvem iskanju našega duha. Ne tajim, da ni v mnenjih, ki jih imajo ljudje in ki se jih na svetu trdno drže, njih pritrjevanje vselej od dejanskega pogleda na razloge, ki so se pri njih uveljavili prvi; saj je v marsikaterem slučaju skoraj nemogoče, v večini slučajev pa zelo težavno celo za tiste, ki imajo prav čudovit spomin, da bi obdržali vsa dokazila, ki vsled primerne preizkušnje storiijo, da se oprimejo te strani vprašanja. Zadostuje, da so kedaj skrbno in pošteno (with fairness) prereševali stvar tako daleč, kakor so mogli; da so preiskali vse posebnosti, o katerih so mogli misliti, da utegne vprašanje spraviti v novo luč ter z največjo spretnostjo položiti račun o vsej očitnosti. Ko pa so tako enkrat našli, na kateri strani se jim je pokazala po tako popolnem in točnem preiskavanju verjetnost, kakor se da izvršiti, postavijo si zaključek v spomin kot resnico, ki so

jo razkrili. Kar pa se tiče bodočnosti, ostanejo zadovoljni z izpričevalom svojega spomina, češ da je to tisto mnenje, ki po dokazilih, ki so jih videli nekedaj o njem, zasluži toliko stopnjo pritrjevanja, kolikor mu ga izkazujejo.

2. Ne morejo vedno dejanski ostati pred očmi, zato pa se moramo zadovoljiti s spominom, da smo nekedaj videli temelj za tako stopnjo pritrjevanja. — To je vse, kar more večina ljudij storiti pri urejanju svojih mnenj in razsodbe, razum če terja kdo od njih, da razločno ohranijo v spominu vsa dokazila (proofs) gledé na kako verjetno resnico in povrh v istem redu in rednem izvajanju posledic, v katerega so jih enkrat postavili ali v katerem so jih videli. To pa bi čisto bila cela knjiga o posameznem vprašanju. Ali pa sicer morajo zahtevati od človeka za vsako mnenje, ki se ga oklene, da vsak dan preizkuša svoja dokzila: to pa je oboje nemogoče. Neizogibno je torej, da se zaupa spominu v tem slučaju ter da so ljudje prepričani o raznih mnenjih, katerih dokazi niso dejanski v njih mislih, da čelo tistih, ki jih morebiti niso zmožni dejanski privabiti nazaj v spomin. Sicer bi morala biti večina ljudij zelo skeptična ali pa vsak trenotek izpreminjati se ter vdajati komurkoli, ki je pred kratkim premotril vprašanje, da jim poda argumente, ki na nje niso zmožni precej odgovarjati, ker se ne spominjajo.

3. Slabe posledice tega, če se niso naše razsodbe prej prav rešile. — Ne morem ugovarjati, da je trdovratno oklepjanje preteklih razsodb in krepko oprijemanje prejšnjih sklepov ljudij pogosto vzrok hude trdovratnosti v zmoti in pogreških. Krivda pa ni ta, da se v tem zanašajo na svoj spomin, kar so prej prav razsodili, ampak ker so sodili, prej ko so dobro preizkusili. Ali ne najdemo veliko (da ne pravim večine) ljudij, ki menijo, da so si napravili o raznih stvareh prave razsodbe, to pa iz nobednega drugega vzroka, ker niso nikoli drugače mislili? Menijo, da so prav razsojali, samo zato, ker niso o svojih mnenjih nikoli dvomili, jih niso nikoli preizkušali. To pa se seveda pravi misliti, da so prav razsojali, ker sploh niso nikoli sodili; vendar pa se drže izmed vseh ljudij najbolj trdovratno svojih mnenj ti, so vobče najbolj odločni in trdni v svojih naukih, ki so jih najmenj preizkušali. Kar jedenkrat poznamo, o tem smo gotovi, da je tako: mi utegnemo biti brez skrbi, da bi se skrivali kaki nerazkriti dokazi, ki utegnejo prevreči naše spoznanje ali pa spraviti v dvom. Toda v zadevi verjetnosti ni v vsakem slučaju, da bi mogli biti gotovi, da imamo pred seboj vse posebnosti, ki se na kak način tičejo vprašanja in da ni zadi očitnosti, ki se še ne vidi, katera lahko potegne verjetnost na drugo stran in odtehta vse, kar zdaj na videz daje preves nam. Kdo neki ima čas, potrpežljivost in sredstva, da bi zbiral vse dokaze gledé na večino mnenj, ki jih ima, tako da bi mogel varno sklepati, da ima jasen in popoln pregled in da se ne da več navesti (allege) za njegov boljši pouk? Sila pa nas vendar goni, da se odločimo za to ali ono stran. Vodstvo našega življenja in upravljanje naših glavnih zadev ne trpita odlašanja. Ti slonita večinoma na odločbi naše sodbe v točkah, kjer nismo zmožni gotovega in demonstrativnega spoznanja in v čemer je za nas nujno, da se oklenemo te ali pa one strani.

4. Njena prava raba, medsebojna ljubezen in potrpljenje. — Ker je torej za večino ljudij ako ne za vse neizogibno, da imajo razna mnenja brez gotovih in nedvomnih dokazov za njih resničnost, in vsebuje prehud očitek nevednosti, lehkomislnja ali blaznosti za ljudi zapuščati svoje prejšnje nauke (tenets) ter se jim odpovedati precej, ko se pojavi kak argument, ki ne morejo na mah nanj odgovoriti ter pokazati njega pomanjkljivost, bi se po mojem mnenju spodobilo, da ohranijo mir ter ne izpreminjajo človekoljubnih in prijateljskih razmer zavoljo različnega mnenja; saj ne moremo pametno pričakovati, da bi zapustil kdo radovoljno in poslušno svoje lastno mnenje, oprijel pa se s slepo vdanostjo (resignation) v veljavnost, ki je človeški razum ne

priznava. Kajti dasi se pogosto moti, vendar ne more priznavati drugega vodnika razun pameti, niti se slepo vdajati volji in napovedbam koga drugega. Če je tisti, ki bi ga radi spravili na svojo stran (to your sentiments), človek, ki preizkuša, prej ko pritrjuje, mu moraš puščati časa, da nanovo pregleda neprenagljen račun, se spomni tega, kar mu je izginilo iz spomina, preizkuša vse posebnosti, da vidi, na kateri strani stojé prednosti. Če ne bo mislil, da so naši argumenti dovolj tehtni, da bi ga nanovo zapletli v tolik trud, je to samo tisto, kar počenjamo v sličnem slučaju sami; za malo bi se nam zdelo, če bi nam predpisovali drugi, kaj naj preučujemo mi. Če pa je on človek, ki sprejemlje mnenje na slepo vero, kako si moremo misliti, da bi se odpovedal tem naukom, ki sta mu jih naselila v duha čas in šega tako, da jih misli neposredno očitvidne in nesporno gotovost ali ki so po njegovem mnenju vtiski, ki jih je dobil od Boga samega ali pa mož, ki mu jih je poslal on? Kako moremo pričakovati, pravim, da bi se zapuščala tako ustanovljena mnenja na argumente ali ugled kakega tujca ali nasprotnika, posebno če se sumi, da igra ulogo korist ali namen, ki ju nikoli ne manjka, kjer čutijo ljudje, da se ž njimi slabo ravna? Dobro bi mi ravnali, da bi imeli med seboj usmiljenje s svojo nevednostjo in si prizadevali, da se odpravi na vse lahne in rahle načine poučevanja, ne pa precej grdo ravnati proti drugim kot trdovratnim pokvarjencem, ker se nočejo odpo- vedati svojim mnenjem in prevzeti naših, ali vsaj tistih, ki bi jim radi vsilili mi, kedar je bolj ko verjetno, da nismo mi menj trdovratni ne vzprejemajoč nekaterih njihovih. Kajti, kje je tisti, ki ima nesporno (incontestible) očitvidnost resnice vsega, kar drži, ali neresnice vsega, kar proklinja, ali ki sme reči, da je do dna preizkusil vsa svoja ali drugih ljudi mnenja? Nujnost, verovati brez spoznanja, celo pogosto na prav šibkih podlagah v tem nestalnem položaju delovanja in slepote, ki v njej živimo, bi nas moralo napraviti bolj delavne in skrbne, da poučujemo sebe ko da silimo druge. Vsaj tisti, ki niso preizkusili od konca do kraja noter do dna svojih lastnih naukov (tenets), morajo priznavati, da so nepripravi, predpisovati drugim; nespametni so, da vsiljujejo mnenju drugih ljudi, česar sami niso preiskavali niti pretehtali argumentov verjetnosti, na podlagi katerih bi je morali vzprejeti ali odkloniti. Tisti pa, ki so pošteno (fairly) in resnično preizkušali in so se s tem rešili dvoma v vseh strokah, ki jih uče in se po njih ravna, bi imeli bolj upravičeno pravo (pretence), zahtevati od drugih, da jim sledijo. Število teh pa je majhno in imajo tako malo povoda, da bi po učiteljsko vsiljevali svoja mnenja, da od njih ni pričakovati ničesar nesramnega in ošabnega (imperious): v tem tiči povod na misel, da bi bili ljudje, če bi bili sami bolje poučeni, menj vsiljivi proti drugim.

5. Verjetnost je ali dejstvena (of matter of fact) ali spekulativna (of speculation). — Ali da se povrnemo k podstavam pritrjevanja in njegovim raznim stopnjam, moramo opaziti, da so stavki, ki jih dobivamo po indukciji (inducement) verjetnosti, dvojni (of two sorts): ali se tičejo kake posebne biti, ali kakor se navadno zove, dejstvo, katero je, ker je dostopno opazovanju, zmožno človeškega pričanja; ali pa se tičejo stvari, katere niso zmožne takega pričanja, ker nam jih ne morejo razkrivati čutila.

6. Sodejstvujoča izkušnja vseh drugih ljudi z našo proizvaja prepričanje (assurance), ki se bliža spoznanju. — O prvem izmed teh, namreč o posebnem dejstvu.

Prvič. Kjer izpričujejo kako posebno stvar v soglasju z nepretrganim opazovanjem po nas samih in drugih v enakem slučaju sodejstvujoča poročila vseh tistih, ki jo omenjajo, jo sprejemamo tako lahko in gradimo na njo tako zanesljivo, kakor da bi bilo zanesljivo spoznanje; mi umujemo in delujemo na tej podlagi s tako malim dvomom, kakor da bi bilo popoln dokaz. Tako če bi pritrdili vsi Angleži, ki imajo povod, to omenjati, da je na Angleškem zmrzovalo zadnjo zimo ali da je poleti tam bilo videti lastavice, bo po mojem mnenju mogel kdo

ravno tako malo dvomiti, ko da je sedem in štiri najstarejši. Prva in najvišja stopnja verjetnosti torej je, kedar sodeluje občno strinjanje vseh ljudi v vseh dobah, kolikor se da o tem vedeti, s čigavo stalno nikoli odrekaajočo izkušnjo v enakih slučajih na potrjevanje resnice kakenga posebnega dejstva, ki o njem pričajo zanesljive priče. Takšni so vsi dognani skladi in določene posebnosti teles in redno nastopanje vzrokov in učinkov v navadnem toku v naravi. To imenujemo dokazilo od narave stvari samih. Kajti, kar je vselej našlo naše lastno in drugih ljudi opazovanje, da je vedno na isti način, o tem po pravici sklepamo, da je učinek stalnih in rednih vzrokov, dasi jih naše spoznanje ne dosega. Tako, da greje ogenj človeka, raztaplja svinec, izpreminja v lesu in oglju barvo in konsistenco, da se železo potaplja v vodi, da plava na živem srebru, ker se strinjajo ti in tem podobni stavki o posebnih dejstvih z našo nepretrgano izkušnjo, kolikorkrat imamo opraviti s temi stvarmi (matters) in ker se vobče govori (kadar jih drugi omenjajo) kot o stvareh, ki se kažejo vedno tako, ki jim torej ne ugovarja nihče, smo zunaj dvoma, da je poročilo, ki trdi, da je kaj takega bilo, ali kak povedek, da se zgodi zopet na isti način, zelo verjetno. Te verjetnosti pridejo gotovosti tako blizu, da vodijo naše misli tako absolutno in dejstveno na vsa naša dejanja tako popolnoma kakor najbolj očividni dokazi; kar se tiče nas, delamo malo ali nobedne razlike med njimi in zanesljivim spoznanjem. Naša vera naraste na teh podstavah do prepričanja.

7. Brezsporno izpričevalo in izkušnja večinoma proizvajata zaupanje. — Drugič. Sledeča stopnja verjetnosti je, kedar najdemo po svoji lastni izkušnji in strinjanju vseh drugih, ki jo omenjajo, nekaj, kar je večinoma tako in da priča mnogo zanesljivih prič o posebnem slučaju, n. pr. ker nam podaja zgodovina tako poročilo o ljudeh v vseh dobah in to potrjuje moja lastna izkušnja, v kolikor sem imel priliko opazovati, da daje večina ljudi prednost svojemu lastnemu hasku pred državnim; če pravijo vsi zgodovinarji, ki pišejo o Tiberiju, da je ravnal Tiberij tako, je skrajno verjetno. V tem slučaju ima naše potrjevanje dovolj podlage, da se povzdigne do neke stopnje, ki jo smemo imenovati zaupanje.

8. Pošteno izpričevalo in nepristranska narava stvari tudi proizvede zanesljivo mnenje. — Tretjič. V stvareh, ki se dogajajo brez ozira na kaj (indifferently), n. pr. da leti ptica todi ali ondí, da grmi na čigavi desni ali levi strani i. t. d., kedar potrjuje sodejstvujoče neosumljeno izpričevalo kako posebno dejstvo, je naše potrjevanje tudi neizogibno. Tako, da je v Italiji takšno mesto kakor Rim, da je tam živel pred okoli tisoč sedemsto leti neki mož, ki se je imenoval Julij Cezar, da je bil vojskovodja in da je premagal v bitki nekoga drugega, ki se je imenoval Pompej. Dasi nima vse to po naravi stvari za se ničesar proti čemu ali za kaj, mora človek, ker so verodostojni zgodovinarji sporočili in ni ugovarjal niti jeden pisatelj, vsekakor verjeti in more tako malo dvomiti o dejstvu, kakor dvomi, da je in deluje njegov znanec, česar priča je on sam.

9. Če pa si nasprotujeta izkušnja in izpričevala, so stopnje verjetnosti neskončno različne. — Tako daleč teče stvar dovolj gladko. Na takih podlagah sloneča verjetnost ima na sebi toliko očitnosti, da naravno določa razsojanje in nam ravno tako malo pušča svobodo, verovati ali ne verovati kakor kak dokaz, hoče moli ga znati ali pa ne. Težava pa je, kedar govorijo izpričevala proti navadni izkušnji in si nasprotujejo poročila zgodovine in priče z navadnim tokom narave ali pa med seboj; tukaj je treba marljivosti, pozornosti in točnosti, da prav razsoja in spravlja v sorazmerje potrjevanje proti različni očitnosti in verjetnosti stvari. To narašča in pada v soglasju kakor ti predstavi verjetnosti, namreč skupno opazovanje v podobnih slučajih in posebna izpričevala v tem posebnem slučaju, pospešujeta ali nasprotujeta. Vse to je izpostavljeno toliki mnogoličnosti nasprotnih opazovanj, okoliščin, poročil, različnih ocenjevanj, tempera-

mentov, namenov, izpregledov i. t. d. poročevalcev, da ni mogoče spraviti v točna pravila raznih stopenj, ki v njih ljudje pritrjujejo. Vobče reči se more le to, da v tej meri, kakor se utegnejo dokazila in dokazi za kaj in proti čemu na podlagi primerne preizkušanja vsake posamezne okolščine komu kazati, da se nagibljejo v celi zadevi v večji ali manjši meri na jedno stran, tako morejo v duhu proizvesti takšna različna vzprejetja to, kar zovemo mi vero, slutnjo, ugibanje, dvom, omahovanje, nezaupnost, nevernost i. t. d.

10. Sporočena izpričevala imajo tem menj dokazovalne moči, čim bolj so oddaljena. — To se tiče pritrjevanja o stvareh, kjer se rabi izpričevalo; gledé na to po moji misli ne bo napačno, ozreti se na neko pravilo, ki se po njem ravna v zakonu. To pravilo pravi, dasi je potrjen prepis kake listine dobro dokazilo, da pa se ne dopušča pred sodiščem po še tako verodostojnih pričah še tako dobro potrjen prepis prepisa kot dokazilo. Temu pravilu se tako obče pritrjuje kot pametnemu in prikrojenemu modrosti in previdnosti, da se rabi v naših preiskavah materialnih resnic, da nisem še nikoli slišal o nikomer, ki bi ga bil grajal. Če je to postopanje dopustno v razreševanju prava in krivde, nosi s seboj to opazovanje, namreč, da ima katerokoli izpričevalo, čim dalje je od izvirne resnice, tem menj dokazovalne moči. Bivanje in bit stvari same je tisto, kar imenujem jaz izvirno resnico. Verodostojen človek, ki potrjuje njeno vedo, je dobro dokazilo; toda če kdo drug ravno tako verodostojen o njej priča po poročilu, je izpričevalo slabejše; tretji pa, ki potrjuje, da je slišal, da so slišali drugi o stvari govoriti, je vreden še manjšega uvaževanja. V sporočenih resnicah torej slabi vsako oddaljevanje moč dokazila; skoz čim več rok je sporočilo šlo zaporedoma, tem menj moči in očitnosti dobiva od njih. Potrebno se mi je zdelo, da se opozori na to, ker najdem med raznimi ljudmi navadno ravno nasprotno ravnanje, ki gledajo na mnenja, češ da jim prirašča s starostjo moč; kar bi se pred tisočem let razumnemu sodobniku prvega potrjevalca sploh ne bi bilo zdelo verjetno, se naglašja zdaj kot vzvišeno nad vsak dvom samo zato, ker so od tedaj razni ljudje po njem pripovedovali drug za drugim. Na tej podstavi pride, da veljajo stavki, očitno neresnični ali dovolj dvomljivi v svojem prvem začetku, po na glavo postavljenem pravilu verjetnosti za verodostojne resnice; tisti pa, ki so našli ali zaslužili malo vere od svojih prvih začetnikov, o njih se misli, da so postali čestitljivi po starosti, in naglašja se, da se jim ne sme ugovarjati.

11. Vendar pa je zgodovina zelo porabna. — Ne bilo bi mi ljubo, da tu misli kdo o meni, da jemljem zgodovini vero in rabo; vsa luč, ki jo imamo v mnogo slučajev, dobivamo od nje v velikem delu koristnih resnic, ki jih imamo, s prepričevalno očitnostjo. Po moji misli ni nič bolj veljavnega ko spomini iz stare dobe: želim, da bi tega bilo več in da bi bilo menj pokvarjeno. Ali ta resnica sama me sili na izpoved, da se ne more povzdigniti katera verjetnost više, ko je njen izvor. Kar nima druge očitnosti ko osamelo izpričevalo samo jedne priče, mora stati ali pasti po samem svojem izpričevalu, bodi si dobro, slabo ali nobenplatno. Naj je predmet ponavljanja kot drugih, drugega za drugim, to ji ne daje nikake moči, ampak jo naravnost ubija. Strast, dobičkarstvo, nepozornost, napačno razumevanje pomena in tisoč slučajnih razlogov ali muh, ki dejstvujejo na človeškega duha (ne da bi jih mogel kdo zaslediti), utegnejo povzročati, da navaja kdo čigave besede ali pomen napačno. Kdor je nekoliko preizkušal navedbe pisateljev, ne more dvomiti o navedbah, kako malo zaslužijo vere, kjer ni izvirnikov, kolikor menj pa je zaupati citatom citatov. Gotovo je, da ne more to, čemur se je pritrjilo v jedni dobi na šibkih podstavah, pozneje priti do večje veljave v bodočih dobah vsled pogostega ponavljanja. Čim dalje je od izvora, tem slabejše je in ima vedno menj moči na jeziku ali spisu tistega, ki je je zadnji porabil, nego tistega, od kogar je je dobil.

12. V stvareh, ki jih ne morejo razkriti čutila, je glavno pravilo verjetnosti naličnost (analogy). — Verjetnosti, ki smo jih omenjali doslej, so samo takšne, ki se tičejo dejstev in pa takih stvari, ki se dajejo opazovati in ki se o njih pričati. Preostaja pa še tista druga vrsta, gledé na katero gojijo ljudje mnenja z mnogoličnostjo pritrdbe, dasi so stvari takšne, da, ker jih ne dosežajo naša čutila, ne morejo biti predmeti izpričevanja. Taki so: 1. Bivanje, priroda in delovanje končnih brezsnovnih bitij zunaj nas, kakor duhovi, angeli, hudiči i. t. d. ali pa bivanje snovnih bitij, ki jih ali zaradi njih drobnosti na sebi ali oddaljenosti od nas ne morejo naša čutila opazovati (take notice of), kakor so kake rastline, živali in razumni prebivalci na planetih in drugih bivališčih prostranega vesoljstva. 2. Gledé na način dejstvovanja v večini delov prirodnih del. V njih sicer vidimo čutne učinke, vendar pa so njih vzroki neznani in mi ne zaznavamo potij in načina, kako se proizvajajo. Vidimo, da se rodijo živali, da se živijo in se gibljejo; magnet vleče na sebe železo in svečini deli se zaporedoma talé, prehajajo v plamen in nam dajejo svetlobo in vročino. Te in tem podobne učinke vidimo in poznamo, vzroke pa, ki delujejo in na kak način se vršijo v njih, moremo samo ugibati in verjetno slutiti. Kajti, ker se to in, kar je temu podobno, ne preiskuje po človeških čutilih ter ne more nihče pričati o tem, zato se more zdeti bolj ali menj verjetno samo v tej meri, v kateri se bolj ali menj strinja z resnicami, ki so urejene v našem duhu in so v sorazmerju z drugimi deli našega spoznanja in opazovanja. Naličnost je v teh stvareh jedina pomoč, ki jo imamo, in le od te dobivamo vse podlage verjetnosti. Tako imamo, ker opazujemo, da proizvaja samo krepko drganje dveh teles drugega ob drugo vročino in često ogenj sam, povod na misel, da je to, kar zovemo vročino in ogenj, silno stresanje nezaznavnih drobnih delov goriva; ker pa tudi opazujemo ravno tako, da nam proizvajajo različna odbijanja prozornih teles v očeh različne prikazni (pojave) raznih boj, in pa tudi, da storijo isto raznovrstno razvrščanje in razlaganja površnih delov nekaterih teles kakor žamta, moirirane svile, i. t. d., si mislimo verjetno, da ni na njih boja in odsevanje od teles nič drugega nego raznovrstno razvrščanje in odbijanje njih drobnih in nečutnih delov. Ker tako najdemo v vseh delih stvarstva, ki so dostopni človeškemu opazovanju, da je med njimi zveza po stopnjah brez kake velike zaznatne vrzeli, vkljub toliki mnogoličnosti stvari, ki jih vidimo na svetu, ki so tako tesno speti med seboj, da ni v raznih vrstah stvari lahko razkriti med njimi mej; zato po pravici gojimo prepričanje, da stopajo stvari v takih lehkih (gentle) stopnjah stopinjema proti popolnosti kvišku. Težavno je reči, kje začneta čutnost in razumnost, kje pa nehata brezčutnost in brezumnost: kdo ima dovolj bister pogled, da bi mogel točno določiti, katera je najnižja vrsta živih stvari in katera je prva izmed tistih, ki nimajo življenja. Stvari, kolikor jih moremo opazovati, se menjšajo in naraščajo kakor vsebina v pravilnem stožcu; v tem je sicer očitno razmerje med velikostjo premera v večji razdalji, vendar pa je razlika med zgoraj in spodaj, kjer se dotikata drugi drugega, komaj razločna (discernible). Ta razlika je silno velika med raznimi ljudmi in raznimi živalmi; če pa primerjamo razum in zmožnosti nekaterih ljudi in nekaterih živali, najdemo razliko tako majhno, da bo težko reči, ali je jasnejši ali obsežnejši človekov. Kedar, pravim, opazujemo tako lahko padanje po stopnjah doli v tiste dele stvarstva, ki so pod človekom, utegne pravilo naličnosti podati verjetnost, da je tako tudi v stvareh nad nami in v našem opazovanju; da so neki čini razumnih bitij, ki nas presegajo v raznih stopnjah popolnosti dvigajoč se kvišku proti neskončni stvarnikovi popolnosti v lahnih stopnjah in razlikah, ki so vsaka v nevelikih razdaljah do bližnjega. Ta vrsta verjetnosti, ki je najboljše vodstvo razumnih poizkusov in nastanek hipoteze, ima tudi svojo porabnost in svoj vpliv; previdno sklepanje po naličnosti nas pogosto vede do razkritja resnic in koristnih proizvodeb, ki bi sicer obležale nerazkrite.

13. Jeden slučaj, kjer nasprotna izkušnja ne slabi izpričevala. — Navadna izkušnja in vsakdanji tok stvari imata sicer po pravici mogočen vpliv na človeškega duha, ker ga pripravita, da podeli ali odklanja vero v kaj, kar se je njegovemu mnenju predpostavilo (proposed); jeden slučaj pa je vendar, kjer nenavadnost (strangeness) dejstva ne oslabi pritrjevanja dobremu izpričevalu, ki se o njem poda. Kajti, kjer soglašajo taki nadnaravni dogodki z nameni, ki meri na nje on, ki ima moč, izpremeniti tok naravi, tu, v takih okoliščinah, utegnejo biti pripravnejše posredovati vero, kolikor so bolj za navadnim opazovanjem ali pa proti njemu. To je poseben slučaj čudežev, ki najdejo, če so dobro izpričani, nele sami vero, ampak jo podeljujejo tudi drugim resnicam, ki potrebujejo takega potrdila.

14. Samo izpričevalo razodetja je najvišja gotovost. — Mimo teh stavkov, ki smo jih doslej omenili, je še jedna vrsta, ki izživlje najvišjo stopnjo našega pritrjevanja na samo izpričevalo, ali se strinja ali nestrinja proponirana stvar z navadno izkušnjo in vsakdanjim tokom stvari ali pa ne. Vzrok tega je ta, ker je izpričevalo od takšnega, ki ne more varati niti se dati varati, to se pravi od Boga samega. To dejstvo spremlja izvestnost, ki je nad dvomom, očitnost nad izjemo. To se imenuje s posebnim imenom razodetje, naše pritrjevanje pa vera; to nam določa duha tako absolutno in izključuje tako popolnoma vse omahovanje kakor naše spoznanje samo. Mi ravno tako lahko dvomimo o svoji biti kakor, ali je katero božje razodetje resnično. Tako je ta vera določeno in zanesljivo načelo pritrjevanja in gotovosti in ne pušča nikakega prostora za dvom in omahovanje. Samo gotovi moramo biti, da je božje razodetje in da ga prav razumevamo; sicer se izpostavljam vsem pretiranostim navdušenja in vsej zmoti napačnih načel, če verujemo in se zanašamo na to, kar ni božje razodetje. Zato pa ne more v teh slučajih biti naše pritrjevanje razumno višje nego očitnost, da je razodetje in da je pomen izrazov, v katerih se podaja, ta. Če sloni očitnost, da je to razodetje ali da je to njega pravi smisel, samo na verjetnih dokazih, ne more segati naše pritrjevanje višje ko do zagotovitve ali nezaupanja, ki izvira iz bolj ali manj očitne verjetnosti dokazil. O veri pa in prednosti (precedency), ki jo mora imeti pred drugimi dokazili prepričanja, hočem obširneje govoriti pozneje; tam pa govorim o njej, kamer se navadno stavi, v kontradikciji proti pameti; seveda v resnici ni nič drugega ko pritrjevanje, ki se opira na najvišjo pamet.

XVII. POGLAVJE.

O pameti (reason).

1. Različni pomeni besede reason. — Beseda reason ima v angleščini različne pomene: včasih se rabi v pomenu resničnih in jasnih načel, včasih v pomenu jasnih in točnih (fair) zaključkov iz teh načel, včasih pa v pomenu vzroka imenoma končnega vzroka. Jaz pa jo hočem tukaj uvaževati v pomenu, ki je od vseh teh različen; ta pa je tisti, ki stoji za tisto človeško zmožnost, po kateri se loči, kakor se misli, človek od zveri in po kateri jo očitno zelo presega.

2. V čem je jedro umovanja. — Če je obče spoznavanje, kakor se je razkazalo, zaznava strinjanja ali nestrinjanja naših predstav in spoznavanje bivanja vseh stvari zunaj nas (izvzimiš samo Boga, katerega bivanje pač pozna vsak človek in si more dokazati po svojem lastnem bivanju), ki se dajejo pridobivati samo po naših čutilih, koliko preostaja tu prostora na udejstvovanje kake druge zmožnosti razun zunanjega čuta in notranjega zaznavanja? Kaka potreba je tu za pamet? Prav velika: za razširjanje našega spoznanja in uravnavanje našega pritrjevanja; kajti sodejstvovati mora pri spoznavanju in mnenju in je potrebna pomočnica (assist) vsem našim drugim razumnim zmožnostim in zares

vsebuje dve izmed njih, namreč bistroumnost in sklepanje (illation). Z jedno izsleduje posredovalne predstave, z drugo pa jih deva v tak red, da razkrije, kaka zveza je v vsakem členu verige, ki spenja skrajna konca vkup in s tem, da se tako izrazim, potegne na dan resnico, ki se išče; to pa je tisto, kar imenujemo sklepanje ali inferenco (zaključanje), ki ni nič drugega ko zaznava zveze, ki je med predstavami pri vsakem koraku dedukcije, kar duhu pokaže ali gotovo strinjanje ali nestrinjanje kakih dveh predstav, kakor v dokazu, v čemer dospé do spoznanja, ali pa njih verjetno zvezo, vsled česar daje ali odreka svoje pritrdjevanje kakor v mnenju. Čuvstvovanje in naziranje ne segata zelo daleč. Večji del našega spoznanja sloni na izpeljavah in predstavah posredovalkah; v teh slučajih pa, kjer moramo na mesto spoznanja staviti pritrdjevanje in jemati stavke za resnične, ne da bi imeli gotovost, da so takšni, moramo iskati, preizkušati in primerjati podstave njihove verjetnosti. V obeh teh slučajih je zmožnost, ki najde posredovalke ter jih prav obrne na razkritje gotovosti v jednom in verjetnosti v drugim, tisto, kar imenujemo pamet (reason). Kajti, kakor zaznava pamet nujno in brez dvombno zvezo med vsemi predstavami ali dokazili pri vsakem koraku kakega dokaza, ki proizvaja spoznanje, ravno tako zaznava verjetno zvezo med vsemi predstavami ali dokazili drugega z drugim pri vsakem koraku kakega razgovora, ki se ji bo zdelo, da je treba pritrdila. To je najnižja stopnja tistega, kar se sme resnično imenovati pamet. Kajti, kjer ne zaznava duh te verjetne zveze, kjer ne loči, jeli taka zveza ali pa je ni. tam niso človeška mnenja proizvodi razsodnosti (judgment) ali posledice pameti, ampak učinki slepega slučaja (chance and hazard) duha, ki ga meče slučaj semtertja brez izbiranja in brez določene smeri.

3. Njeni četrirje deli. — Na pameti torej smemo uvaževati te četrirje stopnje: prva in najvišja je razkriti in najti resnice, druga njih redno in metodično razporejati in staviti v jasen in primeren red, da se očitno in lehko zaznava njih zveza in sila; tretja pa je zaznava njih zveze in četrta napraviti prav zaključek. Te posamezne stopnje se dajejo opazovati na vsakem matematičnem dokazu, saj je nekaj drugega, zaznavati zvezo vsakega dela, kako napravi kdo drugi dokaz, nekaj drugega zaznavati odvisnost zaključka od vseh delov, nekaj tretjega pa, napraviti zaključek jasno in čedno sam; nekaj pa od vsega tega različnega je, najprej iznajti te posredovalne predstave ali dokazila, s katerimi se je napravil zaključek.

4. Silogizem ni glavno sredstvo pameti. — Še nekaj je, kar želim, da se pretehtava gledé na pamet, to pa je, jeli silogizem, kakor se vobče misli, njeno posebno sredstvo in najporabnejši način zaposljevati zmožnost. Vzroki na dvom so mi tile:

Prvič, ker naši pameti služi silogizem le v prej omenjenih delih in sicer da pokaže zvezo med dokazili v kakem posameznem slučaju, ne pa več; v tem pa ni velike porabnosti, ker more spoznati duh tako zvezo, kjer resnično je, ravno tako, da, morebiti celo bolje — brez njega.

Če hočemo opazovati delovanja našega lastnega duha, najdemo, da najboljše in najjasnejše umujemo, kedar samo opazujemo zvezo dokazil, ne reduciramo pa svojih misli na kaka silogizemska pravila. Zato smemo opozoriti, da je mnogo ljudi, ki umujejo izredno jasno in prav, ki pa ne znajo napraviti kakega silogizma. Kdor hoče pregledati razne kraje po Aziji in Ameriki, najde, da umujejo ljudje morebiti ravno tako bistroumno kakor on sam, ki pa vendar nikoli niso slišali o silogizmu, niti ne znajo kak predmet prekriti v te oblike in po mojem težko kdo sestavlja silogizme, kedar umuje pri sebi. Rabi se silogizem seveda o priliki, da se razkrije kaka prevara, ki se skriva v govorniškem cvetju ali strokovnjaško (cunningly) zavija v kako gladko periodo, in da se potegne kakemu zakrinkanemu dovtipu ali blišččemu reklu z obraza nesmisel in ga pokaže v njegovi nagi grdobí. Toda slabost ali prevaro takega nedoslednega razgovora kaže s svojo umetniško obliko, ki se zavija v njo, samo tistim, ki so korenito preučili mode in figure in so tako preizkusili

razne načine, kako se dado po trije stavki postaviti vkup, da se ve, kateri izmed njih gotovo zaključujejo prav, kateri pa ne, in na kakih podstavah se to vrši. Vsi tisti, ki so toliko prevdarjali silogizem, da vidijo povod (reason), zakaj bo zaključek v treh v jedno obliko sestavljenih stavkov gotovo prav, v drugi obliki pa ne tako gotovo, so pač gotovi zaključka, ki ga sklenejo iz premis v dopuščenih modih in figurah. Tisti pa, ki niso tako globoko pogledali v te oblike, niso gotovi zavoljo silogizma, da gotovo sledi ta zaključek iz premis, si samo mislijo, da je tako, vsled skrite (implicite) vere v svoje učitelje in zaupanja v te dokazovalne oblike; ali to je vedno le mnenje, ne pa gotovost. Zdaj pa, če je v vsem človeškem rodu tistih, ki znajo napraviti silogizem, skrajno malo v primeri proti tistim, ki tega ne znajo, in pa če jih je v tem majhnem številu tistih, ki so se učili logike, prav malo število tistih, ki več ko verujejo, da prav sklepajo silogizmi v dopuščenih modih in figurah, ne da bi zanesljivo vedeli, da je temu tako, če se morejo silogizmi ceniti kot jedini primerni pripomoček in jedino sredstvo spoznavanja, bo sledilo, da bi ne bil pred Aristoteljem živel nihče, ki bi bil znal ali mogel spoznavati s pametjo, da jih pa, odkar se je iznašel silogizem, ni jeden med deset tisoči.

Toda Bog ni bil proti ljudem tako skop, da bi mu naj samo bili dvonoge stvari, Aristotelju pa bi bil prepustil, da jih napravi razumne, to se pravi tisto peščico izmed njih, ki jih je mogel pridobiti, da preizkušajo podstave silogizma, da bi videli, da se dajejo ti trije stavki med nad šestdeset načini le na okoli četrinajst načinov sestavljati tako, da more kdo biti gotov, da je zaključek prav; na kake podstave pa se opira dejstvo, da je v tej peščici slučajev zaključek gotov, v ostalih pa ne. Bog je bil proti človeškemu rodu bolj dobrotljiv ko tako. Dal mu je duha, ki zna umovati, ne da bi bil poučen v metodah silogizovanja: razum ni izučen, da bi sklepal po teh pravilih, on ima prirojeno zmožnost, zaznavati zveznost (coherence) ali nezveznost (incoherence) svojih predstav in jih zna prav razporejati brez takih motečih ponavljanj. Nikakor tega ne pravim z namenom, da bi ponižal Aristotelja, ki je meni med nekdanjki izmed največjih mož, katerega obsežni pogled, prodirajoče mišljenje in krepko razsojanje jih je malo doseglo in ki je ravno s to iznajdbo dokazovalnih oblik, kjer se da pokazati, da je sklep prav zaključen, storil veliko uslugo proti tistim, ki jih ni bilo sram, vse zaničevati. Priznavam brez obotavljanja, da se da vse pravo umovanje skriti na oblike njegovega silogizma. Vendar pa mislim, ne da bi ga ponižaval, da smem resnično reči, da niso jedini niti najboljši način umovanja za uvedbo v resnico tistih, ki so jo voljni najti ter želijo porabiti svojo pamet na najboljši način, ki se da, na dosego spoznanja. On sam je očitno zasledil, da dopuščajo nekatere oblike sklepati, druge pa ne, ne po svojih oblikah samih, ampak po izvirnem poti spoznavanja, to se pravi po vidnem strinjanju predstav. Povej gospej z dežele, da piše jugozapadnik, da se izpreminja vreme in utegne priti dež; brez težave bo razumela, da za njo ni varno, da hodi tak dan po mrzlici lahko opravljena; jasno vidi možno zvezo med vsem tem, namreč: jugozapadni veter z oblaki, dež, zmočiti se, prehladiti se, nanovo oboleti in smrtna nevarnost; spenjati vsega tega v te umetne in neokretne spone raznih silogizmov, ki sitno ovirajo duha, ki prehaja brez njih hitreje in jasneje od dela do dela, ni treba; verjetnost, ki jo tako lahko spozna na stvareh v njih naravnem položaju, bi se popolnoma izgubila, če bi se postopalo s temi dokazili po učenjaško in se podajali v modu in figuri. Kajti prav pogosto zmede zvezo. Vsakdo zazna, po svojih mislih na matematičnih dokazih, da se izvrši v najkrajšem času in najjasneje s tem pridobljeno spoznanje brez silogizma.

Na sklepanje se gleda kot na glavno dejanje razumove zmožnosti, in res je to, kedar se prav vrši; toda duh je, bodi si da zelo hrepni, razširjati svoje spoznanje, bodi si da zelo rad ugaja občutkom, ki se jih je enkrat navzel, zelo naklonjen, sklepati zaključke, zato se mu pogosto

preveč mudi, prej ko je zaznal zvezo med predstavami, ki morajo sklepati skrajne konce.

Sklepati ni nič drugega ko po jednom stavku, ki se postavi kot resničen, potegniti noter kakega drugega kot resničnega, to se pravi, videti ali misliti si takšno zvezo med dvema predstavama vnesenega (inferred) stavka: n. pr. recimo, da je določeni stavek: »Ljudje se morajo na onem svetu kaznovati«, in od tod se vnese ta drugi: »Toda se morejo ljudje sami odločati«. Vpraša se zdaj, vedeti, ali je duh sklenil ta zaključek prav ali pa ne. Če ga je napravil tako, da je iznašel (find out) posredovalne predstave, si ogledal njuno zvezo, jih razstavil v primeren red, je ravnal razumno, sklenil prav zaključek (inference). Če pa je ravnal brez takšnega namena, ni toliko sklenil zaključka, ki bi držal, ali pameten zaključek, kakor je pokazal voljo, da bi bil takšen ali se mislil takšen. V nobednem slučaju pa ni silogizem tisti, ki je razkril te predstave ali pokazal zvezo med njima, kajti obe se morata najti in zveza se mora povsodi spoznati, prej ko se da pametno rabiti v silogizmu; sicer bi se dalo reči, da bo dobra dovolj v kakem silogizmu vsaka predstava brez ozira, v kaki zvezi je z dvema drugima, katerih strinjanje bi morala ona kazati, in se sme odbrati na slepo srečo za medius terminus, da dokazuje kak zaključek. Toda nihče ne bo tega rekel; kajti po zaznanem strinjanju posredovalne predstave s koncema se sklepa, da se strinjata konca; zato pa mora vsaka posredovalna predstava biti takšna, kakršna ima v celi verigi vidno zvezo s tema, med kateri se je postavila, sicer pa se zaključek ne da skleniti ali napraviti; kajti kjerkoli je kak člen v verigi strit in brez zveze, tam je vsa njena moč uničena in nima sile, sklepati ali potegniti kaj za seboj. Kaj je v više omenjenem slučaju tisto, kar kaže silo sklepa in torej njegovo razumnost, razun vid zveze med vsemi posredovalnimi predstavami, ki omogočajo zaključek ali inferirani stavek? N. pr. »Ljudje se naj kaznujejo«, »Bog kaznovalec«, »pravična kazen«, »kaznjenec je kriv«, »lahko bi bil ravnal drugače«, »svoboda«, »samoodločba«; ta vrsta predstav tako vidno spetih v vrsto, i. e. vsaka posredna predstava se strinja na vsaki strani s tema, med kateri je neposredno postavljena, kaže predstavi ljudij in samoodločbe speti, i. e. ta stavek, ljudje se morejo sami odločati, je potegnjjen noter ali vnesen od tega, da se morajo kaznovati na onem svetu. Kajti, ker tu vidi duh zvezo, ki je med predstavo človeške kazni na onem svetu in predstavo kaznujočega Boga, med kaznujočim Bogom in pravičnostjo kazni, med pravičnostjo kazni in krivdo, med krivdo in močjo, ravnati drugače, med močjo, ravnati drugače, in svobodo in med svobodo in samoodločbo, vidi zvezo med ljudmi in samoodločbo.

Zdaj pa vprašam, ali se ne vidi bolj jasno zveza skrajnih koncev v tej jednostavni in naravni razredbi ko v zamotanih ponavljanjih in zmešnjavi pet ali šest silogizmov. Opuščenja moram prositi, da je imenujem zmešnjavo, dokler ne spravi kdo teh predstav v ravno toliko silogizmov in tedaj reče, da so menj zmešane in je njih zveza bolj vidna, kedar so prestavljene in ponovljene in razpredene na veliko dolgost in umetne oblike ko v tem kratkem in naravnem redu, ki so v njem postavljene tu, kjer lahko vidi zvezo vsakdo in v kateri jih je treba videti, prej ko se dajo razstaviti v vrsto silogizmov. Kajti voditi mora red silogizmov naravni red spenjajočih predstav in človek mora videti zvezo vsake predstave posredovalke s temi, s katerimi jo spenja, prej ko jo more rabiti v silogizmu. Ko pa so vsi ti silogizmi napravljeni, ne bodo niti tisti, ki so logiki, niti tisti, ki niso, videli za trohico točneje sile svoje argumentacije, to se pravi zveze med koncema. Kajti tisti, ki niso strokovnjaki, ker ne znajo pravih silogizmovih oblik niti njih bistva (reason), ne morejo vedeti, ali so napravljeni v pravih in zaključevalnih (conclusive) modih in figurah ali ne, in tako jim sploh nič ne pomagajo oblike, v katere so spravljene; vsekakor pa dela izpremenjeni naravni red, v katerem bi mogel duh soditi o njih zvezi, sklepanje mnogo menj negotovo ko brez njih. Kar pa se tiče logikov samih, oni vidijo zvezo

vsake posredne predstave s temi, med katerimi stoji (na čemer sloni sila zaključka) ravno tako dobro prej kakor pozneje, ko je silogizem napravljen, ali pa je sicer sploh ne vidijo. Kajti silogizem ne kaže niti ne krepi zveze katerih dveh predstav neposredno sestavljenih, ampak samo kaže po zvezi, ki se na njih vidi, v kaki zvezi so med seboj konci. Kakšno pa ima v silogizmu zvezo z vsako skrajno posredovalko, tega ne kaže nobeden silogizem niti ne more kazati. To zaznava ali more zaznavati samo duh, kakor stoje pred njim druga poleg druge s svojim lastnim pogledom, k temu ne pomore prav nič silogistična oblika, v kateri je slučajno, niti sploh ne podaja nobedne luči; kaže samo, da, če se strinja predstava posredovalka s tema, se neposredno ujema z obema stranema; tedaj pa se gotovo strinjata oddaljeni ali, kakor se imenujeta, krajnici in zato se ravno tako dobro vidi neposredna zveza vsake predstave s to, s katero je speta na vsaki strani, na čemur sloni jakost umovanja, prej kakor potem, ko je silogizem napravljen, sicer pa bi je sploh nikoli ne mogel videti tisti, ki dela silogizem. To vidi, kakor se je že opozorilo, le duhovo oko ali zaznavna zmožnost, ki ju gleda, ko ležita ali stojita druga ob drugi; to dvojico ravno tako vidi, kedarkoli stojita druga ob drugi vkup v kakem stavku, ali stoji ta stavek v silogizmu kot maior ali minor ali pa ne.

Kake koristi so torej silogizmi? Moj odgovor je ta, da je njih prva in glavna porabnost po učiliščih, kjer smejo ljudje brez sramu zanižati strinjanje predstav, ki se očitno strinjajo; zunaj učilišč pa za tiste, ki so se od ondi naučili brez sramu zanikavati zvezo med predstavami, ki jo vidijo celo sami. Odkritosrčnemu iskalcu resnice pa, ki ga ne vodi drug namen nego najti jo, ni treba take oblike, da se izsili zaključek: resnica in njena razumnost se bolje vidita v razporedbi predstav v razporejanju v jednostaven in jasen red; iz tega dejstva pa sledi, da nikoli ne rabijo ljudje v svojem iskanju resnice silogizma, da bi uverjali sebe (ali pri poučevanju drugih, da bi poučevali voljne učence). Kajti, prej ko jih morejo spraviti v silogizem, morajo videti zvezo, ki je med predstavo posrednico in pa drugima predstavama, ki je med nju postavljena in na nju obrnjena (applied to), da se pokaže njuno strinjanje; ko pa vidijo to, vidijo, ali je sklep dober ali ne, in tako pride silogizem nepozno, da bi to spravljal v red. Kajti, da porabim iznova prejšnji primer, vprašam, ne vidili duh, ki pretehtava predstavo pravičnosti, postavljeno kot predstavo posrednico med kaznovanje ljudi in kažnjenčevo krivdo, (dokler pa jo duh tako pretehtava, je ne more rabiti kot medius terminus), ravno tako očitno neodoljive sile (force and strength) zaključke, ko kedar je spravljen v silogizmov obliko. Da pokažem stvar na prav očitnem in lehkem primeru, recimo, da je žival predstava posrednica ali medius terminus, ki ga rabi duh na razkaz zveze med homo in vivens. Jaz vprašam, ali ne vidi duh hitreje in očitneje zveze v jednostavni in lastni razporedbi vezajoče predstave v sredi?

takole: homo animal vivens,
nego v tej zamotani —
animal vivens homo animal,

ki je razporedba teh predstav v silogizmu, da se pokaže zveza med homo in vivens s posredovanjem predstave animal.

Seveda mislijo celo ljubitelji resnice, da je nujno rabiti silogizem, da jim pokaže prevare, ki se pogosto skrivajo pod cvetjem in dovtipi človeške govorice. Da pa je to pomota, se pokaže, ako prevdarjamo, da je povod, zakaj se včasih dajejo ljudje, ki iskreno stremijo za resnico, varati takim netočnim in, kakor jim pravijo, retoričnim govoricam, ta, ker dejstvujejo na njihovo domišljijo razne žive metaforične predstave. Da zanemarijo opazovati ali pa ne zaznavajo lahko, kaj so prave predstave, ki se na nje opirajo sklepi. Ali ni treba več, da se kaže takim ljudem šibkost takega dokazovanja, ko opuliti dokaz preobilnih predstav,

ki, pomešane in zmedene s tistimi, ki se na nje opira sklep, na videz kažejo zvezo, kjer je ni, ali vsaj ovirajo, da se nje manjkanje ne razkrije; potem pa položiti gole predstave, ki je od njih odvisna sila dokazovanja, v njim primerni red, v katerem položaju vidi duh, ko jih pregleda, kako zvezo imajo, in je sposoben, soditi o sklepu, ne da bi sploh pogrešal kak silogizem.

Ne oporekam, da se ne bi navadno rabili modi in figure v takih slučajih, kakor da bi bilo razkrivanje nedoslednosti (incoherence) takih razpeljanih razgovorov popolnoma last silogistične oblike; prej sem sam tako mislil, dokler me ni točnejše preizkušanje naučilo, da kaže razporejanje predstav posredovalk zgolj v njih primernem redu inkoherenco dokazovanja bolje nego silogizem. Ne samo zato, ker spravlja vsak členek verige pod neposredni pogled duha na lastnem mestu, po čemur se najbolje opazuje njega zveza, ampak tudi zato, ker kaže silogizem inkoherenco samo tistim (kakršni ni eden izmed desetisoč), ki popolnoma razumejo mode in figure in razlog, ki se nanj opirajo te oblike; dočim pa stori primerna in pravilna razporedba predstav, na katerih se sklepa, da vsakdo, logik ali nelogik, ki razumeva izraze in ima zmožnost, zažnavati strinjanje ali nestrinjanje takšnih predstav (brez katerih ne more ne v silogizmu ne zunaj njega zaznati sile ali slabosti, koherence ali nekoherence v razgovoru), videti pomanjkanje zveze v argumentaciji in brezsmiselnosti sklepa.

Tako sem poznal moža brez izvežbanosti v silogizmu, ki je mogel, brž ko je slišal dolg umeten in verjeten govor, zaznati njegovo slabost in nezaključnost, dočim so se dajali drugi v silogizmu bolje izurjeni zapeljati; med mojimi čitatelji jih je, menim, mnogo, ki poznajo takšne. In zares, če bi ne bilo tako, bi bila posvetovanja večine kneževskih zborov v nevarnosti, da zabredejo, ker navadno tisti, ki se jim zaupa in ki imajo navadno pri njih veliko veljavo, niso tako srečni, da bi bili popolni veščaki v silogizmovih oblikah ali izvedenci v modih in figurah. Če pa bi bil silogizem jedini ali vsaj najbolj zanesljivi način na razkrivanje prevar v umetnih govorih, bi po mojem mnenju ne bil ves človeški rod, celo knezi v zadevah, ki se tičejo njihovega prestola in njihov dostojanstev, tako zelo zaljubljen v neresnico in zmoto, da bi bili vselej zanemarili spraviti silogizem v prerekanje trenutka ali si mislili smešno, jim žrtvovati v zadevah velike važnosti; za mene je očitivnost popolna, da so našli nadarjeni bistroumni možje, ki niso mogli po svoji udobnosti pričrpati se, ampak so morali delovati po sklepih svojih razprav ter pogosto plačati za svoje pomote s svojimi glavami ali svojim premoženjem, te sholastiške oblike kot malo porabne na razkrivanje resnice ali neresnice, dočim se da oboje pokazati in bolje pokazati brez njih tistim, ki se ne bi branili videti, kar se jim je vidno pokazalo.

Drugič. Drug razlog, ki mi vzbuja dvom, jeli silogizem jedino primerno orodje pameti v razkrivanju resnice, je ta, da niso, kakršnakoli porabnost se pripisuje modu in figuri pri razkrivanju prevare (o čemer se je pretehtavalo više) te sholastiške oblike razgovora nič menj podvržene prevaram ko bolj ravne steze dokazovanja; gledé na to dejstvo pa se sklicujem na občno opazovanje, ki je vedno našlo te umetne umovanjske metode bolj pripravne, loviti in zapletati duha, ko poučevati ter bistrirati razum. Od tod prihaja, da so ljudje, celo kedar jih je premetil ta sholastiški način in jim zamašil usta, redkokedaj ali niso nikoli preverjeni in tako ne prestopijo na zmagovalčevo stran: priznavajo morebiti, da je nasprotnik bolj spreten spornik, ostajajo pa vendar prepričani, da je resnica na njihovi strani, in odhajajo pobiti, kakor so res, z istim mnenjem, s katerim so prišli, česar bi ne mogli storiti, če bi sledila temu načinu dokazovanja svetloba in prepričanje in storila, da vidijo ljudje, kje je resnica; zato pa se je mislilo, da je silogizem bolj pripraven, pridobivati zmago v umetnem prepiru, ko na razkrivanje in potrjevanje resnice in poštenih preiskavanjih. Če pa je gotovo, da se dajejo neresnice

spravljati (couche in) v silogizem, kakor se ne da zanikati, mora biti nekaj drugega, ne pa silogizem, kar jih mora razkrivati.

Iz lastne izkušnje vem, kako radi vzklíknejo neki ljudje, če se ne dopušča vsaka raba kake stvari, ki so je bili vajeni, prisojati čemu, da sem za njeno popolno odpravo. Ali da preprečim taka nepravilna podtikanja brez podstave, jim povem, da nisem za to, da se jemljejo razumu kaki pripomočki na dobivanje spoznanja. Če najdejo ljudje, ki so izvežbani v silogizmi in jih vajeni, da pomagajo njih pameti v razkrivanju resnice, bi jih po moji misli morali rabiti. Vse, na kar merim jaz, je to, da bi ne smeli prisojati tem oblikam več, ko jim gre, in misliti, da bi brez njih ljudje ne mogli rabiti ali ne tako popolnoma rabiti svojih umovalnih zmožnosti. Nekaterim očem je treba naočnikov, da vidijo jasno in razločno; zato pa naj ne rekajo tisti, ki jih rabijo, da ne more nihče videti jasno brez njih: tisti, ki tako ravna, bodo vzbujali mnenje, da umetnosti (ki so ji morebiti dolžniki) na ljubo nekoliko presilno ponižavajo in spravljajo ob veljavo naravo. Pamet običajno vidi s svojo bistrostjo, kedar je krepka in izvežbana, hitreje in jasneje brez silogizma. Če pa ji je vid tako pomračila raba teh naočnikov, da brez njih ne more videti doslednosti in nedoslednosti v dokazovanju, nisem jaz tako nes pameten, da bi bil proti njih rabi. Vsakdo ve, kaj je njegovemu vidu najbolj prikladno; zato pa naj ne sklepa, da tavajo v temi vsi, ki ne rabijo istih pripomočkov, ki po njih čutijo potrebo oni.

5. Pomaga malo v dokazovanju, še menj pa v verjetnosti. — Ali kakorkoli je v spoznanju, še menjše ali sploh nobedne porabnosti, zdi se mi, da smem v skladu z resnico reči, je v verjetnosti. Kajti, ker se tu mora po skrbnem pretehtavanju vseh dokazil z vsemi okolnostmi na obeh straneh določiti pritrjevanje po pretežnosti (ponderancy), ni na podpiranje duha pri tem nič menj pripravno ko silogizem; ta se polasti jedne verjetnosti in drvi ž njo proč ali jednega predmetnega dokazila, zasleduje to, dokler ni duh popolnoma izgubil izpred oči stvari, ki se pretehtava; ko pa ga je pritiral na kako oddaljeno težavo, ga tam drži zmotanega, da se tako izrazim, vkljenjenega v silogizmove verige, ne da bi mu puščal kako svobodo, še menj pa mu dajal pripomočke, ki jih je treba na razkaz, na kateri strani je, če se vse prevdari, večja verjetnost.

6. Ne služi večanju spoznanja, ampak se bori proti njemu. — Ali naj nam pomaga (kakor se morebiti utegne reči) pri preverjanju ljudij njihovih zmot in pogreškov (mistakes) (vendar pa bi jaz rad videl moža, ki bi se dal rožljanju silogizma siloma spraviti ob svoje mnenje), vendar pa vedno odpoveda pameti svojo pomoč v tem delu, ki je, če ne njena najvišja popolnost, gotovo njena najtežavnejša naloga in pa to, v čemer najbolj potrebujemo njegove pomoči: to pa je izsledovanje dokazil in novih razkritij. Pravila o silogizmu ne služijo, da bi podajala duhu te predstave posrebovalke, ki morejo kazati zvezo z oddaljenimi. Ta način umovanja ne razkriva novih dokazil, ampak je umetnost vodstva in razporejanja starih, ki jih že imamo. Sedemindesetdeset rek prve Evklidove knjige je prav resničen, njegovo razkritje pa ni uspeh katerih pravil navadne logike. Človek ve najprej, potem pa je sposoben, silogistično dokazati, tako da sledi silogizem spoznanju, tedaj pa ga je človeku malo treba ali pa nič. Veča nam zalogo spoznanja in koristne umetnosti in pospešuje znanosti poglavitno izsledovanje teh predstav, ki kažejo zvezo z oddaljenimi. Silogizem je v najboljšem slučaju umetnost sabljanja z majhnim spoznanjem, koje imamo, ne da bi temu kaj dodajal. Če bi kdo porabil vso svojo pamet na ta način, bi ne ravnal dosti drugače ko tisti, ki bi dal vse železo, kolikor ga je izkopal globoko izpod zemlje, prekovati v meče, te pa dal svojim hlapcem v roke, da bi se mečevali in prizadevali zlo drugi drugemu. Ako bi bil španjski kralj porabil roke svojih podanikov in svoje španjsko železo tako, spravil bi bil na dan pač prav malo tega zaklada, ki leži tako dolgo skrit v ameriškem drobnoju. Mene vleče nase misel, da bo razkril tisti, ki bi obrnil

vso silo svojega razuma samo na vihtenje silogizmov, prav malo tega ogromnega spoznanja, ki še leži skrito v tajnih naravnih zatišjih in do katerih, dozdeva se meni, bo prirojena kmetška pamet (kakor je storila prej) bolj verjetno nadelala pot in povečala skupno zalogo človeškega rodu nego kako sholastiško postopanje po točnem pravilu moda in figure.

7. Iskati bi se morali drugi pripomočki. — Ne dvomim pa vendar kljub temu, da je mogoče najti pote, ki bi nam podpirali pamet v tem najbolj koristnem delu; pogum na to trditev mi daje razsodni Hooker, ki govori v svoji Eccl. Pol. I. 6. takole: Če bi se dodali pravi pripomočki resnične umetnosti in učenosti (pripomočki, naravnost moram izpovedati, ki jih ta svetovna doba, ki nosi ime učenega stoletja, niti dosti ne pozna niti se na nje vobče ne ozira), bi bilo brez dvombe mladane toliko razlike v zrelosti presojanja med ljudmi na to navajenimi in pa tem, kar so ljudje zdaj, kakor med ljudmi, ki živijo zdaj, in pa med preprostimi. Ne svojim si, da bi bil tu našel jaz katere izmed teh pravih umetnostnih pripomočkov, ki jih omenja ta veliki mož globokih misli; očitno pa je to, da ne more biti ta silogizem in logika, ki se zdaj rabi, nobedna izmed tistih, ki jih meni. Meni zadostuje, če podam v govoru, ki je morebiti nekoliko iz poti, kar pa se tiče mene, gotovo popolnoma novem in neizposojenem, drugim priliko, da se ozrejo okoli sebe po novih razkritjih ter poiščejo v svojih lastnih mislih te prave umetnostne pripomočke, ki jih bodo, bojim se, težko našli tisti, ki se po hlapčevsko omejujejo na pravila in napovedbe drugih. Kajti izhrojene steze vodijo to vrsto živine (kakor jih imenuje neki rimski opazovalec), njih misli ne segajo nad posnemanje, »non quo eundum est, sed quo itur«. Drzno pa lahko rečem, da krasi to stoletje nekoliko mož te krepke razsodnosti in obširne razsežnosti, da bi lahko, ako bi hoteli porabiti svoje misli na ta predmet, odprli nove in nerazkrite poti na pospeševanje spoznavanja.

8. Mi umujemo o posebnostih. — Ker sem tu imel priliko, govoriti o silogizmu vobče in njega rabi v umovanju in zboljšanju našega spoznanja, je primerno, da omenim, prej ko zapustim ta predmet, jedno očitno zmoto v silogizemskih pravilih, namreč da ne more nobedno silogistično umovanje biti pravo in sklepčno (conclusive) razum tistega, ki vsebuje vsaj jeden občni stavek. Kakor da bi ne mogli umovati in imeti spoznavanja o posameznostih, dočim so v resnici, če se pregleda stvar prav, neposredni predmet vsega našega umovanja le posebnosti. Umovanje in spoznavanje vsakega človeka se vrši samo o predstavah, ki so v njegovem lastnem duhu, ki je v resnici vsaka izmed njih posebna bit; naše spoznanje pa in umovanje o drugih stvareh je samo, kakor odgovarjajo predstavam naših posebnih predstav, tako da je zaznava strinjanja ali nestrinjanja naših posebnih predstav celota in skrajnost vsega našega spoznanja. Vesoljnost mu je samo slučajna in ima svoje jedro samo v tem, da so posebne predstave, o katerih se vrši, takšne, ki jim more odgovarjati in se uprizarjati več ko jedna posebna stvar. Toda zaznava strinjanja ali nestrinjanja kakih dveh predstav in torej naše spoznanje je ravno tako jasno in gotovo, ali sta sposobni predstavljati več realnih biti ko jedno ali ne. Še nekaj se mi naj dovoli podati o silogizmu, prej ko se ločim od njega, namreč ali bi ne mogel kdo na pravi podlagi dvomiti, jeli oblika, ki jo zdaj ima silogizem, tista, ki bi jo moral po pravici imeti. Kajti, ker mora medius terminus spenjati skrajnika, to se pravi predstava posredovalka po svojem posredovanju (intervention), da pokaže strinjanje ali nestrinjanje obeh, ki gre za nju, ali bi ne bilo mesto medii termini bolj naravno in bi ne kazalo strinjanja ali nestrinjanja skrajnikov bolj jasno in bolje, če bi se postavil na sredo med oba. To pa bi se lahko opravilo tako, da se prestavita stavka in se napravi povedek medius terminus prvega in osebek drugega. Takole:

»Omnis homo est animal. Omne animal est vivens. Ergo omnis homo est vivens.« »Omne corpus est extensum et solidum. Nullum extensum et solidum est pura extensio. Ergo corpus non est pura extensio.«

Ni mi treba nadlegovati svojega čitatelja s primeri silogizmov, katerih zaključki so posebni. Isti razlog velja za isto obliko v njih ravno tako kakor v običnem.

9. Prvič. Pamet nam odreka, ker nima predstav. — Pamet sicer prodira v morske in zemeljske globine, nam dviga misli do zvezd in nas vodi skozi prazne prostore in široke dvorane te mogočne zgradbe, vendar pa zaostaja za realno razsežnostjo celo telesnih biti; mnogo je slučajev, v katerih nam odreka, kakor

Prvič. Odreka nam popolnoma, kjer nam odrekajo predstave. — Ne sega niti ne more segati dalje, ko segajo one; zato pa se ustavi naše umovanje, kjer nimamo predstav, in našega računanja je konec; če pa kedaj umujemo z besedami, ki ne stojijo za kake predstave, se plete to okoli teh glasov in nič drugega.

10. Drugič, zavoljo nejasnih in nepopolnih predstav. — II. Pamet nam je pogosto v stiski in zadregi zavoljo nejasnosti, zmedenosti ali nepopolnosti predstav, ki ima ž njimi opraviti; tu pa smo zamotani v težave in protislovja. Tako smo, ker nimamo nobedne popolne predstave najmenjše snovne razsežnosti niti neskončnosti, izgubljeni gledé na deljivost snovi; ker pa imamo popolne, jasne in razločne predstave števila, naša pamet ne zadene na nobedno teh nerazrečnih težav v številih niti se ne zamota v kaka protislovja gledé na nja. Tako drvimo, ker imamo le nepopolne predstave o dejstvovanju naših duševnih sil in o začetku gibanja ali misli, kako v nas proizvaja duh vsako izmed njiju, in še mnogo bolj nepopolne o dejstvovanju Boga, v hude težave gledé na svobodno ustvarjene činitelje, iz katerih se ne more pamet sama lahko izmotati.

11. Tretjič. Zavoljo pomanjkanja predstav posredovalk. — III. Pogosto nam pamet ne more naprej, ker ne zaznava tistih predstav, ki bi služile, da kažejo gotovo ali verjetno strinjanje ali nestrinjanje katerih dveh predstav; v tem pa presežajo zmožnosti nekaterih daleč zmožnosti drugih. Dokler se ni iznašla algebra, ta glavni pripomoček in primer človeške bistroumnosti, so ljudje gledali in se čudili raznim dokazom starih matematikov in se komaj mogli ubraniti misli, da je izsleditev nekaterega izmed teh dokazil nekaj više ko človeškega.

12. Četrthič. Zavoljo napačnih načel. — IV. Če postopljive duh po napačnih načelih, se dostikrat zaplete v nesmisle in težave, pride v stiske in protislovja, da ne ve, kako bi se rešil; v tem slučaju je brez uspeha prositi pomoči pamet, razun če razkrije neresničnost in zavrže vpliv teh napačnih načel. Pamet je tako nezmožna, odpraviti težave, da se zaplete bolj, ako ne preneha, in se zamota globlje v težave.

13. Petič. Zavoljo dvomljivih izrazov. — V. Kakor nam pogosto zapletejo pamet nejasne in nepopolne predstave, tako spravljajo v zmešnjavo na isti podstavi dvomljive besede in negotova znamenja pogosto v razgovorih in prepirih, če se ne pazi previdno, človeško pamet in jo ustavijo (bring to non plus). Ti zadnji pa sta naš pogrešek, ne pa pogrešek pameti. Njih posledice pa so kljub temu vendar očitne in sitnosti (perplexities) ali pomote, ki ž njimi napolnijo ljudem duha, je povsodi opazovati.

14. Naša najvišja stopnja spoznanja je nazorna (intuitive) bez umovanja. — Nekatero predstave, ki so v duhu, so tu tako, da se dajejo neposredno med seboj primerjati; v tem je duh sposoben zaznavati, da se strinjajo ali da se ne strinjajo, tako jasno, kakor da jih ima. Tako zaznava duh, da je kak lok na krogu menjši ko ves krog tako jasno, kakor zaznava predstavo kroga; to torej imenujem, kakor se je povedalo, nazorno spoznavanje; to je gotovo nad vsakim dvomom in ne potrebuje dokaza niti ga ne more dobiti, ker je najvišja vseh človeških gotovosti. V tem je jedro očitivosti vseh tistih maksim, ki ne dvomi nihče o njih, ampak ve vsak človek (ne pritrjuje samo, kakor se pravi), da so resnične, brž ko mu stopijo pred razum. V razkrivanju teh resnic in pritrjevanju tem resnicam se ne rabi razpravljalna

(discursive) zmožnost, ni treba umovanja, ampak znane so po prejšnji in višji stopnji očitnosti. Takšne imajo, če smem ugibati na neznano, po moji misli angeli zdaj in bodo imeli duhovi pravičnikov, ko bodo popolni, v bodočem položaju o tisočih stvarih, ki se sedaj ali popolnoma odtegnejo našemu razumevanju ali po katerih segamo v temi, ker je dobila naša kratkovidna pamet le nekoliko medlih pogledov na nje.

15. Temu sledi dokazovanje z umovanjem. — Malo te jasne luči sicer imamo tuintam, nekoliko isker svetlega spoznanja; večina naših predstav pa je vendar takšna, da ne moremo razločevati njihovega strinjanja ali nestrinjanja z njihovim neposrednim primerjanjem. Na vse to pa nam je treba umovanja in izvrševati moramo svoja razkritja z razpravljanjem (discourse) in sklepanjem. Zdaj pa sta teh dve vrsti, ki si ju vzemem tu svobodo iznova omeniti.

Prvič tiste, katerih strinjanje ali nestrinjanje se sicer ne da videti tako, da se deneta neposredno vkup, vendar pa se da preizkušati s posredovanjem drugih predstav, ki se jim dajejo primerjati. V tem slučaju, kedar se popolnoma razločuje strinjanje ali nestrinjanje predstave posredovalke na obeh strah s temi, katere bi radi primerjali, se povzdigne do dokaza, kar proizvede spoznanje; to spoznanje je sicer gotovo, vendar pa ni lahko niti sploh tako jasno kakor nazorno. Saj je v tem zgolj le jedno jednostavno naziranje, ki ni v njem nobednega prostora za najmenjšo pomoto ali najmenjši dvom; resnica se vidi čisto popolnoma na mah. Pri dokazovanju je v resnici tudi nazornost, ali nikakor ne na mah; kajti tu je treba spomina na nazornost strinjanja posredovalke ali posredne predstave, kateri smo jo prej primerjali, ko smo jo primerjali drugi; kjer pa so medii v večjem številu, tam je nevarnost pomote tem večja. Kajti vsako strinjanje ali nestrinjanje predstav se mora opazovati in videti na vsaki stopnji cele vrste in ohraniti v spominu ravno tako, kakor je; duh pa mora biti gotov, da se ni izpustil nobeden del, ki je nujen, da se dovrši dokaz, niti prezrl. To podaljša in zaplete nekatere dokaze, da so pretežavni za tiste, ki nimajo krepke glave na razločno zaznavo in redno ohrano toliko posebnosti v svojih glavah. Celo tisti, ki so takim zamotanim spekulacijam kos, jih morajo včasih nanovo pregledati in treba je več ko jednega pregleda, prej ko morejo dospeti do gotovosti. Kjer pa vendar ohrani duh jasno nazornost, ki jo je imel o strinjanju kake predstave z drugo, te pa s tretjo in te s četrto i. t. d., tam je strinjanje prve s četrto dokaz in proizvaja gotovo spoznanje, ki se sme imenovati racionalno spoznanje, kakor je ono nazorno (intuitive).

16. Da popolnoma to oskudnost (narrowness), imamo le razsojanje o verjetnem umovanju. — Drugič. So pa druge predstave, katerih strinjanje ali nestrinjanje se ne da drugače presojati razun po posredovanju drugih, ki nimajo gotovega strinjanja s skrajnima razun kakega navadnega ali verjetnega: v teh se posebno uveljavlja razsojanje, ki je vdajanje duha, da se strinjajo kake predstave vsled primerjanja s takimi verjetnimi medii. Do spoznanja se sicer to nikoli ne povzdigne, niti do tega, ki je njega najnižja stopnja, vendar pa včasih spnejo predstave posredovalke skrajnice tako krepko in verjetnost je tako jasna in močna, da ji sledi pritrjevanje tako nujno, kakor sledi dokazu spoznanje. Velika prednost in porabnost razsodka je prav opazovati in pravilno ocenjevati silo in tehtnost vsake verjetnosti, potem pa jih vse prav spravi vkup in izbrati to stran, ki ima preves.

17. Nazornost, dokaz, mnenje. — Nazorno spoznanje je zaznava gotovega strinjanja ali nestrinjanja dveh neposredno med seboj primerjenih predstav.

Racionalno spoznanje je zaznava gotovega strinjanja ali nestrinjanja kakih dveh predstav vsled posredovanja jedne ali več drugih predstav.

Mnenje pa je misliti si ali meniti, da se strinjata dve predstavi ali pa ne strinjata vsled posredovanja jedne ali več predstav, katerih gotovega strinjanja ali nestrinjanja sicer ne zaznava, ali se je opazovalo, da je pogosto in navadno.

18. Posledice besed in posledice predstav. — Izvajati stavek iz stavka ali napravljati sklepe z besedami, je sicer glavni opravek pameti in tisti, ki se ž njim navadno peča; glavni dej (act) sklepanja pa je vendar, najti strinjanje ali nestrinjanje dveh predstav druge z drugo vsled posredovanja tretje, kakor najde kdo s pomočjo yardi, da sta iste dolgosti dve hiši, ki bi se ne dali spraviti druga ob drugo, da bi se premerila njuna enakost s prestavljanjem druge ob drugo. Besede imajo svoje posledice kakor znamenja takšnih predstav, in stvari se strinjajo ali se ne strinjajo, kakor so v resnici, opazujemo pa to samo na svojih predstavah.

19. Četiri vrste dokazil (arguments). — Prej pa ko zapustimo ta predmet, utegne biti vreden zamude majhen prevdarek o četririh vrstah dokazil, ki jih navadno rabijo ljudje v svojih umovanjih z drugimi, da jih prisilijo k pritrditvi ali vsaj preplašijo, da prenehajo nasprotovati.

1. Ad verecundiam. — Prvič. Prvo je, navajati mnenja mož, ki so si pridobili po svoji nadarjenosti (parts); svoji učenosti, odličnosti, oblasti ali kakem drugem vzroku ime in si ustanovili v običnem ocenjevanju glas in neke vrste veljavo. Kedar so ljudje ustoličeni v kako vrsto dostojanstva, se smatra kot proti skromnosti za druge jim kako kršiti to ter dvomiti o veljavi, ki jo uživajo. To se lahko graja kot preoščabno nastopanje, če se ne uklanja kdo voljno določbi priznanih pisateljev, ki se običajno sprejema s spoštovanjem in ponižnostjo; ceni se kot objestnost, staviti svoje mnenje proti veljavnemu toku starodavnosti ter se ga držati ali pa ga devati na tehtnico proti mnenju kakega učenega doktorja ali na drug način priznanega pisatelja. Kdorkoli podpira svoje trditve (tenets) s takimi avtoritetami, meni, da bi s tem moral zmagati, ter rad nazivlje nesramnost, ako bi kdo nastopil proti njim. Po moji misli se sme to imenovati argumentum ad verecundiam.

20. II. Ad ignorantiam. — Drugič. Drug način, ki ga navadno rabijo ljudje, da bi ž njim tirali druge ter jih prisilili, da uklonijo svojo razsodnost in sprejmejo preporno mnenje, je ta, da zahtevajo, naj dopusti nasprotnik, kar oni navajajo, kot dokazilo ali pa naj navede kaj boljšega. To pa imenujem jaz argumentum ad ignorantiam.

21. III. Ad hominem. — Tretjič. Tretji način je, pritiskati na koga s posledicami iz njegovih lastnih načel ali dopustkov. To je že znano pod imenom argumentum ad hominem.

22. IV. Četrtič, ad iudicium. — Četro je raba dokazil, ki so vzeta od kakršnihkoli podstav spoznanja ali verjetnosti. To imenujem jaz argumentum ad iudicium. To jedino izmed vseh čvetero prinaša s seboj resničen pouk in nam pomaga naprej na poti do spoznanja. Kajti 1. ne trdi, da bi bilo mnenje koga drugega prav, ker mu jaz iz spoštovanja ali kakega drugega ozira ko iz ozira na prepričanje nočem ugovarjati; 2. ne dokazuje, da je kdo drugi na pravem poti, niti da bi jaz moral ž njim hoditi po istem, ker ne poznam boljšega; 3. niti ne sledi, da hodi kdo drug po pravem poti, ker mi je pokazal, da jaz hodim po napačnem. Utegne biti, da sem jaz skromen in tako ne ugovarjam prepričanju drugega: neveden utegnem biti in ne vedeti kaj boljšega, kar bi proizvel; v zmoti utegnem tavati in kdo drugi mi lahko to pokaže. To me utegne pripraviti, da morebiti vzprejem resnico, pomoči do nje pa mi ne more; to mora priti od dokazov in dokazil in svetlobe, ki prodira iz narave stvari samih, ne pa od moje sramežljivosti, nevednosti ali zabredka.

23. Nad pametjo, proti pameti in v skladu s pametjo. — Potem, kar se je prej povedalo o pameti, utegnemo biti zmožni na nekatera ugibanja gledé na razločevanje stvari, ki so v soglasju s pametjo, nadnjo in proti njej. 1. V skladu s pametjo so takšni stavki, katerih resnico nam more razkrivati preizkušanje in zasledovanje teh predstav, ki jih imamo od čuvstvovanja in premišljevanja in katerih resničnost ali verjetnost najdemo z naravnim izvajanjem. 2. Nad pametjo

so takšni stavki, kojih resnice ali verjetnosti ne moremo izvajati iz teh načel. 3. Proti pameti so takšni stavki, kakršni so nesovместni ali nespravni (irreconcilable) z našimi jasnimi in razločnimi predstavami. Tako je bit le jednega Boga v soglasju s pametjo; bit pa več ko jednega Boga proti pameti, vstajenje od mrtvih je nad pametjo. Dalje se utegne razumeti nad pametjo v dvojnem smislu, namreč da pomeni ali nad verjetnostjo ali pa nad gotovostjo; tako se razumeva včasih v tem širšem pomenu tudi proti pameti, kakor se zdi meni.

24. Pamet in vera si nista nasprotni. — Drugače se rabi beseda pamet, kjer je nasprotna veri; tako govoriti je sicer prav neprimerno, ali občna raba je ta način tako uveljavila, da bi bila blaznost, ali se mu upirati ali pa upati, da se da popraviti; po mojem mnenju ne utegne biti izgrešeno, opozoriti (take notice), da ni vera, dasi se stavi proti pameti, nič drugega ko krepko pritrdjevanje duha; če pa se uredi, kakor je naša dolžnost, se more podajati le vsled dobrih razlogov in ji torej ne more biti nasprotno. Kdor veruje, nima pa razloga za svojo vero, utegne biti zaljubljen v svoje domneve, resnice pa ne išče, kakor bi moral, niti ne izkazuje svojemu stvarniku poslušnosti, ki mu jo je dolžen, kateri bi rad, da rabi človek svoje razločevalne zmožnosti, ki mu jih je dal, da ga obvaruje pred pregreškom in zmoto. Kdor ne stori tega po svoji najboljši moči, naleti sicer včasih na resnico, ali je na pravem le slučajno in jaz ne vem, ali bo ugodna slučajna sreča upravičila nerednost njegovega ravnanja. Vsaj to je gotovo, da mora biti odgovoren za vse pogoške, v katere zagazi, dočim utegne imeti pa tisti, ki rabi luč in zmožnosti, katere mu je dal Bog, in odkritosrčno išče razkriti resnico s temi pripomočki in sposobnostmi, ki jih ima, pri izvrševanju svoje dolžnosti kot razumno bitje to zadoščenje, da sicer utegne izgrešiti resnico, da pa ne izgreši nagrade za to; kajti on vodi svoje pritrdjevanje prav in je stavi, kamur je treba tistemu, ki v vsakem slučaju ali kakršnikoli zadevi veruje ali ne veruje v skladu z vodstvom svoje pameti. Kdor pa ravna drugače, tisti greši proti lastni luči in zlorabi te zmožnosti, ki so se mu podale v nobedno drugo svrho ko na iskanje jasnejše očitvidnosti in večje verjetnosti in ravnanje po njih. Ker pa stavijo nekateri ljudje pamet proti veri, hočemo tako obe pretehtavati v sledečem poglavju.

XVIII. POGLAVJE.

O veri in pameti in njunih razločnih delokrogih.

1. Njune meje je treba poznati. — Zgoraj se je razkazovalo: 1. da smo nujno nevedni in nam manjka spoznanja vseh vrst, kjer nam manjka predstav; 2. da smo nevedni in nam manjka razumnega spoznanja, kjer nam manjka dokaza; 3. da nam manjka gotovega spoznanja in gotovosti v tej meri, v kateri nam manjka jasnih in določenih specifičnih predstav; 4. da nam manjka verjetnosti, ki bi nam vodila pritrdjevanje v zadevah, kjer nimamo lastnega spoznanja niti izpričevala drugih ljudi, da bi na nje stavili svojo pamet.

Ko smo to tako najprej določili, smemo po moji misli polagati mere in meje med vero in pamet; pomanjkanje teh je morebiti bilo vzrok, če ne velikih neredov, vsaj vsekakor hudih preprirov in morebiti pomot na svetu. Kajti, dokler ni dognano, kako daleč nas sme voditi pamet, kako daleč pa vera, se bomo v verskih stvareh brez uspeha prepirali ter si prizadevali preveriti drug drugega.

2. Kaj je pamet, kaj pa vera kot med seboj razloščeni. — Vidim, da rada rabi vsaka sekta pamet, v kolikor ji pomaga; kjer pa jim je zmanjka, pa vzdiknejo, da je verska zadeva ter stoji nad pametjo. Jaz ne izprevidim, kako se morejo s kom prepirati ali kedaj preveriti kakega prepiralca, ki rabi isti izgovor (plea), ne da bi

točno določili meje med vero in pametjo; to bi moralo biti prvo določeno v vseh vprašanjih, kjer ima vera kaj opraviti.

Pamet torej tu kot veri protidoločena (contradistinguished) je po moji misli razkrivanje gotovosti ali verjetnosti takšnih stavkov ali resnic, do katerih pride duh po izvajanju iz takšnih predstav, kakor jih je dobil po rabi svojih naravnih zmožnosti, namreč po čuvstvanju in pre-mišljevanju.

Vera na drugi strani pa je pritrjevanje kakemu stavku, ne tako ustvarjenemu po izvajanju pameti, ampak na podlagi zaupanja v propo-nenta, češ da prihaja od Boga na kak nenavaden način soobčevanja. Ta način, razkrivati ljudem resnice, imenujemo razodetje.

3. Sporočeno razodetje ne more podajati nobedne jednostavne predstave. — Prvič. Jaz torej pravim, da ne more nobeden po Bogu navdihnjen človek po kakem razodetju soobčiti drugim kakih novih jednostavnih predstav, ki bi jih ne bili deležni že prej imeli od čuvstvanja ali premišljanja. Kajti imej sam neposredno od božje roke kakršnoli vtiske, to razodetje se ne more, če vsebuje kake jedno-stavne predstave, posredovati komu drugemu, bodi si po besedah, bodi si po kakih drugih znamenjih; kajti besede ne povzročajo po svojem nepo-srednem dejstvom na nas drugih predstav nego predstave njih na-ravnih glasov; ti nam vzbujajo vsled navade, da jih rabimo za znamenja, in oživljajo v duhu skrite predstve, toda samo take predstave, kakršne so prej bile tam. Kajti besede, če se vidijo ali slišijo, nam pozivljejo nazaj v misli le tiste predstave, katerih znamenja so nam po navadi bile, ne morejo pa uvajati popolnoma novih in prej neznanih jednostavnih predstav. Isto velja o vseh drugih znamenjih, ki nam ne morejo zazna-menovati stvari, o katerih sploh nismo prej nikoli imeli kake predstave.

Tako, kakršnoli stvari so se razkrile Svetemu Pavlu, kedar ga je zanesla zamaknjenost (rapt up) v tretja nebesa, kakršnoli nove predstave je tam dobil njegov duh, ves popis tega kraja, ki ga more podati drugim, je samo to, da so ondi stvari, »kakršnih ni gledalo oko, niti poslušalo uho, niti ni prodrlo v srce človeku, da bi mogel razumeti.« Če pa si mislimo, da bi nadnaravnim potem razkril Bog komu vrsto stvari, ki prebivajo n. pr. na Jupitru ali Saturnu (kajti nihče ne more trditi nemožnosti, da bi takšnih ne bilo), ki imajo po šestero čutov in mu vtisnil v duha predstave, katere jim posreduje šesti čut, bi vendar ne mogel z besedami bolje proizvesti v duhu drugih ljudi teh po šestem čutu vtisnjenih predstav, ko bi mogel kdo izmed nas posredovati z gla-sovi besed človeku, ki je sicer imel ostale četiri čute zdrave, ki pa je vedno pogrešal petega, vida, predstavo kake boje. Gledé na naše jedno-stavne predstave, ki so temelj in jedina snov naših pojmov in našega spoznanja, se torej moramo opirati popolnoma na našo pamet, jaz menim na naše zmožnosti, na nobeden način pa jih ne moremo dobiti, katerih-koli izmed njih, od sporočenega razodetja. Jaz pravim sporočenega raz-odetja v razliko od izvirnega razodetja. Jedno mi je ta prvi vtisk, ki ga neposredno napravi Bog v duha kakega človeka, čemur ne moremo po-staviti nobednih mej; drugo pa tisti vtiski, ki so se sporočili drugim z besedami in navadnimi občili, ki ž njimi priobčujemo med seboj svoje pojme.

4. Sporočeno razodetje nas lahko seznanja s stavki, ki se tudi dajejo spoznavati po pameti, toda ne z isto gotovostjo kakor pamet. — Drugič, pravim, da more iste resnice, ki nam jih more razkrivati pamet in pa tiste predstave, ki jih naravno imamo, razkrivati in nam posredovati razodetje. Tako bi ravno tako lahko razkril Bog po razodetju resničnost kakega Evklidovega stavka kakor utegnejo ljudje sami priti po naravni rabi svojih zmožnosti do razkritja. V vseh stvareh te vrste pa je malo potrebe ali porabe za razodetje, ker nas je Bog opremil z naravnimi in bolj zanesljivimi sred-stvi, da pridemo do njih spoznanja. Kajti katerakoli resnica, ki jo jasno razkrijemo po spoznanju in ogledovanju svojih lastnih predstav, nam

bo vedno bolj gotova ko tiste, ki nam jih je posredovalo sporočeno razodetje. Kajti spoznanje, ki ga imamo, da je naprej prišlo to razodetje od Boga, ne more nikoli biti tako zanesljivo (sure) kakor spoznanje, katero imamo od jasne in razločne zaznave strinjanja ali nestrinjanja med našimi lastnimi predstavami; n. pr. če bi se bilo pred nekoliko stoletij razodelo, da so jednaki trije trikotnikovi koti dvema pravima, bi pritrdil jaz resnici tega stavka v zaupanju na sporočilo, da je razodeta; ali nikoli bi se ne dvignila do tolike gotovosti kakor njena znanost na podlagi primerjanja in premerjanja mojih lastnih predstav dveh pravih kotov in pa treh trikotnikovih kotov. Isto velja o dejstvu, ki se da spoznati po čutilih; n. pr. zgodovino vesoljnega potopa so nam sporočili spisi, ki so dobili svoje poročilo od razodetja: vendar pa po mojem mnenju ne bo nihče trdil, da ima ravno tako gotovo in jasno znanost o vesoljnem potopu kakor Noe, ki ga je učakal, ali pa kakršno bi imel on sam, če bi tedaj bil živel in ga videl. Kajti on nima večje gotovosti nego gotovost svojih čutil, da stoji zapisano v knjigi, o kateri se misli, da jo je napisal navdehnjeni Mojzes; nima pa tolike gotovosti, da je Mojzes napisal to knjigo, kakor bi jo imel, če bi bil Mojzesa videl jo pisati. Gotovost torej, da je razodetje, je še menjša ko zanesljivost njega čutil.

5. Razodetje se ne more dopuščati proti jasni očit-
vidnosti pameti. — V stavkih torej, katerih gotovost je zgrajena na jasni zaznavi strinjanja ali nestrinjanja naših predstav, ki sta se dosegli ali po neposrednem naziranju kakor v neposredno očitvidnih stavkih ali po očitvidnih izvedbah pameti v dokazih, ne potrebujemo razodetja v podporo kot nečesa nujnega na pridobitev pritrjevanja in uvedbo v našega duha. Kajti lahko jih nastanijo tam naravni načini spoznanja ali pa so jih že, to pa je največja zanesljivost, ki jo moremo o čem imeti, razun kjer nam jo neposredno razkriva Bog; in tudi tu ne more naša gotovost biti večja, ko je naše spoznanje, da je božje razodetje. Omajati pa pod tem naslovom ali podreti jasno spoznanje ali prisiliti koga, da bi priznaval v premem protislovju proti jasni očitvidnosti lastnega razuma kot resnično, po mojem mnenju ne more nič. Kajti, ker ne more nobena očitvidnost naših zmožnosti, po katerih prejemljemo taka razodetja, presežati, če dosežati, izvestnosti našega nazornega spoznanja, ne moremo nikoli česa vzprejeti kot resnice, kar je naravnost nasprotno našemu jasnemu in razločnemu spoznanju; n. pr. predstava jednega telesa in jednega prostora se tako jasno ujemata in duh ima tako očitvidno zaznavo, da se strinjata, da ne moremo nikoli pritrditi stavku, ki zatrjuje, da je isto telo na dveh oddaljenih prostorih objednem, naj si še tako lasti dostojanstvo kakega božjega razodetja: saj ne more očitvidnost, prvič, da se ne motimo sami, ko jo pripisujemo Bogu; drugič, da jo prav razumevamo, nikoli biti tako velika, kakor je očitvidnost našega nazornega spoznanja, po katerem razločujemo kot nemogoče, da bi bilo za isto telo na dveh mestih objednem. Zato pa se ne more nobeden stavek vzprejeti za božje razodetje ali doseči pritrjevanje, ki gre takšnim, če nasprotuje našemu jasnemu nazornemu spoznavanju. Kajti to bi bilo staviti na glavo načela in podstave vsega spoznavanja, očitvidnost, in pritrjevati čemurkoli: razlika med resnico in neresnico bi izginila, merila med verjetnim in neverjetnim bi ne bilo več na svetu, če bi se stavili dvomljivi stavki pred neposredno očitvidne in bi se umeknilo to, kar gotovo vemo, temu, v čemur se morebiti motimo. V stavkih torej, nasprotnih jasni zaznavi strinjanja ali ne strinjanja med katerimi izmed naših predstav, bo brez uspeha povdarjati jih kot verske stvari: ne morejo nagibati našega pritrjevanja pod tem ali katerimkoli drugim naslovom; kajti vera nas ne more nikoli preveriti o čem, kar je v protislovju proti našemu spoznanju. Kajti, dasi je vera postavljena na temelje izpričevala Boga (ki ne more lagati), kedar nam razodeva kak stavek; ali varnosti (assurance) gledé na resnico, da je božje razodetje večje nego naše spoznanje, vendar ne moremo imeti: saj sloni vsa sila gotovosti na našem spoznanju, da je Bog to razodel, kar bo v tem slučaju, kjer je stavek

ki se misli razodeti, v protislovju proti našemu spoznavanju ali naši pameti imel na sebi ta ugovor, namreč, da ne moremo povedati, kako je razumevati, da prihaja od Boga, dobrotljivega stvarnika naše biti, to, kar bi moralo, ako se sprejme kot resnično, na glavo postaviti vsa načela in vse temelje spoznanja, katere nam je dal; vzeti vsem našim zmožnostim porabnost, popolnoma razkrojiti najodličnejši del svojega mojsterskega dela, naš razum, ter spraviti človeka v položaj, v katerem bi imel menj svetlobe, menj vodstva ko zveri, ki pogibljejo. Kajti, če ne more človeški duh nikoli imeti jasnejše (morebiti ne tako jasne) očitnosti česa, da je božje razodetje, ko jo ima o načelih svoje lastne pameti, ne more nikoli imeti razloga, da zapusti jasno očitnost svoje pameti, da vzprejme stavek, katerega razodetje nima večje očitnosti, ko jo imajo ta načela.

6. Sporočeno razodetje pa mnogo menj. — Tako daleč sega pamet in človek bi jo moral poslušati celo pri neposrednem in izvirnem razodetju, katero je, kakor se misli, napravljeno njemu: vsi tisti pa, ki si ne lastijo neposrednega razodetja, ali se od njih zahteva poslušnost in sprejemanje resnic, ki so se drugim razodele, ki so sporočene po sporočenih spisih, ali živih besedah njim, ima pamet še mnogo več opraviti in je to jedino, kar nas more pripraviti, da jih sprejmemo. Kajti, ker je verska zadeva samo božje razodetje in nič drugega, nima vera, kakor rabimo besedo mi (navadno se imenuje vera v Boga) spraviti z nobenimi stavki razun tistih, ki se mislijo razodeti na božji način. Zato pa jaz ne vidim, kako morejo tisti, ki napravljajo razodetje samo jedini predmet vere, rekati, da je verska stvar, ne pameti, verovati, da je tak in tak stavek, ki se nahaja v taki in taki knjigi, božjega navdahnjenja, razun če je razodeto, da je ta stavek ali vse, kar stoji v tej knjigi, priobčeno po božjem navdahnjenju. Brez takšnega razodetja vera ali nevera, da je stavek ali knjiga božje veljave, ne more nikoli biti verska stvar, ampak zadeva pameti in sicer takšna, da ji morem pritrjevati samo z rabo pameti, ki ne more od mene nikoli zahtevati ali me usposobiti, da bi verjel to, kar je proti njej, ker celo za pamet ni mogoče, poskrbeti pritrjevanje k temu, kar se kaže njej sami nespametno.

V vseh stvareh torej, kjer imamo jasno očitnost od naših predstav in teh znanstvenih načelih, ki sem jih omenil višje, je pamet prava sodnica; razodetje pa sicer utegne, ako se ujema z njo, podkrepiti njene napovedbe, vendar pa v takih slučajih ne more njenim zaključkom jemati veljave: niti ni za nas obveze, kjer imamo jasen in očitven odlok pameti, zapustiti jo za nasprotno mnenje, češ da je verska zadeva, kar ne more imeti veljave proti očitnim in jasnim ukazom (dictates) pameti.

7. Stvari, ki so nad pametjo. — Ker pa je, tretjič, mnogo kaj, o čemer imamo prav nepopolne pojme ali pa jih sploh nimamo nobenih, in ker so druge stvari, o katerih pretekli, sedanji ali bodoči biti po naravni rabi svojih zmožnosti sploh ne moremo imeti nobednega znanja, so vse te stvari kot take, ki so nad razkritjem po naših naravnih zmožnostih in nad pametjo, ker so razodete, primerna verska zadeva. Tako, da se je uprl del angelov proti Bogu in s tem izgubil svoj prejšnji srečni položaj in da imajo mrtveci vstati in iznova živeti: te in tem podobne stvari, ki jih pamet ne more razkriti, so čisto verske zadeve, s katerimi nima pamet naravnost ničesar opraviti.

8. Niso pa proti pameti verske zadeve, če so razodete. — Ker pa seveda ni Bog, ko nam je podelil luč pameti, s tem zaprl svoje roke, da bi nam ne podelil, kedar se mu zdi primerno, luči razodetja v kateri teh zadev, kjer so naše naravne sposobnosti zmožne, dajati kako verjetno odločbo, mora razodetje, kjer se poljubi Bogu, podati nam kako razodetje, obveljati proti verjetnim domnevam (conjectures) naše pameti. Kajti, ker ni naš duh gotov resnice, ki je ne pozna očitno, ampak se samo nagiblje k verjetnosti, ki se v njem pojavlja, ima dolžnost, podati svojo pritrdbo takemu izpričevalu, ki prihaja od tistega, ki se ne more motiti in noče varati. Dolžnost pameti pa je vendar

še, soditi o resnici, jeli razodetje, in o pomenu besed, v katerih se podaja. Seveda je treba, če se mora misliti, da je kaj razodetje, kar je nasprotno očitnim načelom pameti in očitnemu spoznanju, ki ga ima duh o svojih jasnih in razločnih predstavah, poslušati pamet kakor zadevo njenega delokroga; saj ne more človek nikoli imeti tako gotovega spoznanja, da je kak stavek, ki je protisloven proti jasnim načelom in očitnosti njegovega lastnega spoznanja, božje razodetje, ali da on prav razumeva besede, ki se v njih podaje, kakor ga ima, da je nasprotno resnično; tako pa nosi obveznost, da pretehtava ter presoja kot zadevo pameti, ali ne požira brez preizkušanja kakor versko zadevo.

9. Poslušati bi bilo treba na razodetje v stvareh, kjer pamet ne more razsojati ali pa samo verjetno. — Prvič. Katerikoli stavek je razodet, o katerem ne more naš duh razsojati s svojimi naravnimi zmožnostmi in pojmi, ta je čista verska zadeva in stoji nad pametjo.

Drugič. Vsi stavki, kjer more duh z rabo svojih naravnih zmožnosti določati ter presojati po naravno pridobljenih predstavah, so vselej zadeve pameti s to razliko, da v teh, gledé na katere ima samo negotovo očitnost in je tako prepričan o njih resnici samo na podlagi verjetnih podstav, ki še vedno dopuščajo možnost, da je resnično nasprotno, ne da bi delal nasilja gotovi očitnosti svojega lastnega spoznanja niti prevračal načela pameti, v takih verjetnih stavkih, pravim, bi moralo očitno razodetje nagibati naše pritrjevanje celo proti verjetnosti. Kajti, kjer niso načela pameti dala kakemu stavku očitnosti, da je gotovo resničen ali neresničen, tam naj določa jasno razodetje kot neko drugo načelo resnice in podstava našega pritrjevanja; in tako utegne biti verska zadeva in tudi stati nad pametjo. Kajti, ker je pamet v tej posebni zadevi sposobna, segati ne više ko do verjetnosti, je odločila vera, kjer je zaostala pamet; razodetje je razkrilo, na kateri strani je resnica.

10. V zadevah, kjer more pamet podajati gotovo spoznanje, je treba poslušati na to. — Tako daleč sega država vere in sicer brez kakega nasilja ali oviranja pameti, ki ne trpi krivice ali nasilja, ampak uživa podporo in se popolnuje po novih razkritjih resnice, ki tečejo iz večnega studenca vsega spoznavanja. Karkoli je razodel Bog, je gotovo resnično; o tem ni dvoma. To je poseben predmet vere; jeli pa božje razodetje ali ne, mora presojati pamet, ki ne more prepuščati duhu, da bi odklanjal večjo očitnost, da bi objemal to, kar je menj očitno, niti mu dovoljevati, da bi negoval verjetnost v nasprotju proti spoznanju in gotovosti. Ne more pa biti očitnosti, da je katero sporočeno razodetje božjega izvora v besedah, v katerih ga prejemo, in v smislu, v katerem ga razumevamo, tako jasne in tako izvestne, kakor je očitnost načel naše pameti; zato pa nima nič pravice, kar je jasnim in neposredno očitnim določbam (dictates) pameti nasprotno in ž njimi nesovместno (inconsistent), da se naglaša in se mu pritrjuje kot verski stvari, kjer bi pamet ne imela ničesar opravljati. Karkoli je božje razodetje, bi moralo biti nad vsemi našimi mnenji, predsodki in koristmi in ima pravico, da se sprejme s popolnim pritrjevanjem. Tako uklanjanje (submission) naše pameti pred vero, kakršno je to, ne odpravlja mej med spoznanjem, to ne stresa temeljev pameti, ampak nam pušča, da rabimo svoje zmožnosti, ki smo jih za to dobili.

11. Če se ne postavijo meje med vero in pamet, se ne da ugovarjati navdušenju ali verskemu pretiravanju. — Če se ne držita narazen delokroga vere in pameti po teh mejah, sploh ne bo v verstvenih zadevah nobednega prostora za pamet in ta pretirana mnenja in cerimonije, ki se nahajajo v raznih svetovnih verstvih, ne bodo zaslužila, da se grajajo. Kajti to precenjevanje vere v nasprotju proti pameti smemo po moji misli v precejšnji meri pripisovati tem nesmisлом, ki polnijo skoro vsa verstva, vladajo človeški rod in ga cepijo. Kajti, ker se je ljudem vteplo v glave mnenje, da ne smejo popraševati za svet pameti v verstvenih stvareh kakor očitno protislovnih

proti zdravemu razumu in pravim načelom vsega svojega spoznavanja, se je podala svoboda njihovim izmišljotinam in naravnemu praznoverju; to jih je zavedlo v tako čudna mnenja in pretirana postopanja v verstvu, da ne more prevdaren mož storiti ničesar drugega ko stati in se čuditi njih blaznostim in soditi, da so tako daleč, da bi jih ne mogel veliki in modri Bog vzprejeti, da jih mora vsekakor misliti smešne in zoperne treznemu dobremu človeku. Verstvo torej, ki bi nas zares moralo najbolj razločevati od zverin in bi nas prav posebno moralo povzdigovati kot razumne stvari nad nespametne zveri, je tisto, v čemer se pogosto pojavljajo ljudje najbolj nespametne in bolj neobčutne ko živali same. »Credo, quia impossibile est« verujem, ker ni mogoče, bi se utegnilo misliti na jeziku kakega dobrega človeka izraz (sally) gorečnosti; ali izkazalo bi se za prav slabo pravilo ljudem, da bi po njem izbirali svoja mnenja ali verstvo.

XIX. POGLAVJE.

O navdušenosti.

1. Potreba ljubezni do resnice. — Kdor bi se napotil iskat resnice, bi si moral na prvem mestu opremiti duha z ljubeznijo do nje. Kajti, kdor je ne ljubi, se ne bo mnogo trudil, da jo doseže, niti se čutil zelo prizadetega, kedar jo izgreši. Nikogar ni v državi učenjakov, ki bi ne priznaval sam, da ljubi resnico, in ni razumnega bitja, ki bi ne zamerilo, če bi se o njem sodilo drugače. Vkljub vsemu temu pa se vendar sme resnično reči, da je malo ljubiteljev resnice zavoljo resnice celo med tistimi, ki so prepričani, da so takšni. Kako utegne kdo spoznati, da je res takšen, je vredno preiskavanja; jeden nezmotljiv znak je po moji misli ta, namreč ne zaščiti kakega stavka z večjo stanovitnostjo, ko jamčijo dokazila, ki na njih sloni. Kdor preskoči to mero pritrjevanja, očitno ne prejema resnice iz ljubezni do resnice, ne ljubi resnice zavoljo resnice, ampak zavoljo kakega postranskega namena. Kajti očitnost, da je kak stavek resničen, (izimši tiste, ki so neposredno očitni) tiči samo v dokazilih, ki jih kdo ima o njem, kakršnekoli stopnje pritrjevanja ji dodaja za stopnje te očitnosti, je vendar očitno, da vse pretiravanje gotovosti (assurance) spada k nekemu drugemu vznemirjanju (affection), ne pa k ljubezni do resnice; saj je ravno tako nemogoče, da bi mogla ljubezen do resnice vznesti moje pritrjevanje nad očitnost, ki jo tu imam, da je resnično, kakor da bi storila ljubezen do resnice, da pritrdim kakemu stavku zavoljo te očitnosti, ki jo nima, da je resnično, to se pravi v dejanju, jo ljubiti kot resnico, ker ni mogoče ali verjetno, da more biti neresnično. V vsaki resnici, ki nam ne osveti duha z nepremagljivo lučjo neposredne očitnosti ali pa s silo dokaza, so dokazila, ki mu pridobijo pritrdbo, jemci in zalog njega verjetnosti za nas; ne morejo nam biti kaj drugega nego takšne kakor nam jo podajajo našim duševnim močem. Kakršnokoli zaupanje ali veljavo več dajemo mi kakemu stavku, ko jo dobiva od načel in dokazil, na katera se opira sam, spada k naši naklonjenosti v tej smeri (that way) in je v tej meri menjšanje te ljubezni do resnice kot takšne: ker pa to ne more dobiti očitnosti od naših strasti ali koristi, zato tudi naj ne bi dobivalo od njih barve.

2. Naklonjenost na oblastno nastopanje, odkodi je. — Svojiti si oblast, ukazovati drugim, in drznost, dajati predpise njihovim mnenjem, je stalna spremljevalka tega nagnjenja in pokvarjenosti našega razsojanja. Kajti, ali pač more biti drugače, ko da mora biti pripravljen, varati vero drugega tisti, ki je že prevaral svojo lastno? Ali more kdo po pameti pričakovati dokazil in prepričanja v ravnanju z drugimi od tistega, katerega razum jih ni vaje v svojem ravnanju s samim seboj? Kdor nasilno nastopa proti lastnim zmožnostim, kdor je samosilnik svojega lastnega duha in si svoji pravico, ki gre resnici

jedini, ki mora ukazovati pritrjanje po svoji lastni veljavi, to se pravi po tej očitvidnosti in v sorazmerju z njo, ki jo nosi s seboj.

3. Moč navdušenja. — O tej priliki si hočemo vzeti svobodo in prevdarjati o četrti podlagi pritrjevanja, ki ima pri nekaterih isto veljavo in uživa isto zaupanje kakor vera ali pamet, jaz mislim na navdušenje, ki poriva v stran pamet ter bi rado uveljavilo razodetje brez nje. V resnici pa s tem odpravlja pamet in razodetje ter na njuno mesto stavi neutemeljene izmišljotine človeških možgan in si jih jemlje za podstave mnenja in vedenja.

4. Pamet in razodetje. — Pamet je naravno razodetje, s katerim priobčuje večni oče luči in izvor vsega spoznanja človeškemu rodu ta delež resnice, ki ga je položil tako, da ga morejo doseči njihove naravne možnosti; razodetje pa je naravna pamet, razširjena po novi vrsti razkritij, ki jih je Bog neposredno priobčil, o čemer pameti jamči resnico po izpričevalu in dokazilih, ki jih daje, da prihajajo od Boga. Tako pogasi tisti, ki odpravi pamet, da napravi prostor razodetju, luč obema ter stori skoraj isto, kakor da bi hotel koga pregovoriti, naj si iztekne oči, češ da bo z daljnogledom bolje opazil oddaljeno svetlobo nevidne zvezde.

5. Začetek navdušenja. — Ker je neposredno razodetje za ljudi mnogo lažji pot na določanje mnenja in urejanje svojega vedenja ko zamudni in ne vselej uspešni trud točnega umovanja, ni čudno, da so si nekateri prav radi svojili razodetje ter se pregovorili, da so v svojih dejanjih in mnenjih pod posebnim nebeškim vodstvom, posebno v tistih izmed njih, katerih po navadnih metodah spoznavanja in načelih pameti ne morejo razlagati. Od tod pa vidimo, da so se v vseh stoletjih mamili ljudje, ki se je v njih mešala otožnost s pobožnostjo ali ki jih je lastna zmošta dvignila do mnenja tesnejše zveze z Bogom in dopust k večji naklonjenosti, ko so je deležni drugi, s prepričanjem neposrednega občevanja z božanstvom in gostih objav Svetega Duha. Ne da se odrehati Bogu, da more razsvetliti razum z žarkom, ki ga spusti v duha neposredno iz vrelca luči; oni razumejo, da je to obljubil storiti; kdo pa bi potem imel tako dobro pravico, da sme to pričakovati, ko tisti, ki so njegovo posebno ljudstvo, katero si je izbral in ki se na njega opira?

6. Navdušenje. — Ko je njihov duh tako pripravljen, je vsako neutemeljeno mnenje, katerokoli se jim krepko naseli v njihove domišljije, razsvetljeno od božjega duha in precej božje veljave. O krepkem nagonu na vsako čudno dejanje, ki ga najdejo v sebi, sklepajo, da je nebeški poziv ali nebeško navodilo in da ga je treba poslušati; je po verjenje od zgoraj in motiti se ne morejo, kedar ga izvršujejo.

7. To je po mojem mnenju pravzaprav navdušenje, ki, dasi nima svojih podstav v pameti niti v božjem razodetju, ampak prihaja iz domišljij razgretih in napihnjenih možgan, vendar deluje, kjer se enkrat ugnezdí, bolj mogočno na človeška prepričanja in dejanja, ko katerokoli izmed teh posebe in oboje vkup; saj se najrajši pokorijo ljudje tistim nagibom, ki jih dobivajo od samih sebe in cel človek je gotov, da delstvuje krepkeje, kjer vsega človeka nagiblje naravno učinkovanje (motion). Kajti krepka domišljija lahko potegne kakor kako novo načelo vse s seboj, kedar je dospela nad zdravi razum in se rešila vseh ovir pameti in zaprek prevdarjanja, čuti se vzvišeno noter do božje veljave v sodelovanju z našo lastno nravo in naklonjenostjo.

8. Navdušenje zamenjeno z gledanjem in čuvstvom vanjem. — Čudna mnenja sicer in pretirana dejanja, v katera je spravilo ljudi navdušenje, bi jih dovolj lahko svarila pred tem napačnim načelom, ki jih tako lahko zapelje v njih mnenju in vedenju, vendar pa vabijo ljubezen do nečesa nenavadnega, lehkota in slava, ki jo daje dejstvo, biti navdušen (inspired) in nad navadnimi in naravnimi načini spoznavanja, tako mami (flatters) lenobo, nevednost in nečimurnost mnogo ljudi, da jih je, ko so enkrat prišli na ta pot neposrednega razodetja, razsvetljenja brez iskanja in gotovosti brez dokaza in brez preizkušanja,

oteti težaven posel. Pri njih je pamet izgubljena, oni stojé nad njo; oni vidijo luč, ki se jim je vlila v razum, o njej ne more biti pomote; jasno in očitno je tu kakor jasna solnčna svetloba, kaže se tu in ne potrebuje drugega dokaza razun lastne očitvidnosti, oni čutijo božjo roko, ki jih giblje notri, in nagibe Svetega Duha in v tem, kar čutijo, zamembe ne more biti. Tako se podpirajo sami in se zanašajo, da nima pamet ničesar opraviti s tem, kar vidijo in v sebi čutijo; o čemur imajo čutno izkušnjo, to ne dopušča dvomov, ne potrebuje dokazovanja. Ali bi ne bil smešen tisti, ki bi terjal, naj se mu dokaže, da luč sveti in da jo vidi? Ona je svoj lastni dokaz ter kakega drugega ne more dobiti. Kedar nam prinese Duh svetlobo v duha, razpodi temo. Mi jo vidimo, kakor vidimo solnčno luč o poludne, in ni nam treba mraka pameti, da nam jo pokaže. Ta nebeška luč je silna, jasna in čista; ona nosi svoj dokaz sama s seboj in mi bi ravno tako lahko vzeli kresnico, da nam pomaga razkriti sonce, kakor da preizkušamo nebeški žarek z našo motno svečo, pametjo.

9. Kako se da razkriti navdušenje. — Tako govoré ti ljudje: gotovi so, ker so gotovi: njih prepričanja so prava, ker so v njih krepka. Kajti, kedar se osmuče temu, kar pravijo, metafora gledanja in čuvstvovanja, je to ves znesek: vendar pa jih tako premotijo te ponaredbe (similies), da jim služijo v njih samih za gotovost, drugim pa za dokaz.

10. Toda preizkušajmo nekoliko trezno to notranjo luč in to čuvstvovanje, ki na nje toliko stavijo! Jasno luč imajo ti ljudje, pravijo, ter vidijo; budna čutila imajo ter čuvstvujejo, gotovi so, da se jim to ne da izpodbijati. Kajti kedar pravi človek, da vidi in čuti, mu ne more nihče zanikati, češ da temu ni tako. Toda naj tukaj vprašam: — jeli to gledanje zaznava resnice stavkove ali pa tega dejstva, da je razodetje od Boga? — jeli ta čut zaznava neke naklonjenosti ali domišljije, kaj storiti, ali pa božjega duha, ki nagiblje to naklonjenost? To sta dve zelo različni zaznavi ter se morata skrbno ločiti, ako se nočemo sami varati. Jaz utegnem zaznavati resnico kakega stavka, vendar pa ne zaznavati, da je neposredno razodetje božje. Jaz utegnem zaznati resnico kakega Evklidovega stavka, ne da bi b'l božje razodetje ali da bi jaz zaznaval, da je; saj so duhovi, ki utegnejo brez božjega naročila v meni vzbuditi te predstave in jih razložiti v ta red pred mojega duha, da zaznam njihovo zvezo. Znati torej kak stavek, ki mi pride v duha, ne vem kako, ni zaznava, da je od Boga. Mnogo menj pa je kako krepko prepričanje, da je resničen, zaznava, da je od Boga ali vsaj resničen. Ali imenuj se luč in gledanje, po moji slutnji je kvečjemu le mnenje in trdna vera; in stavek, ki se jemlje za razodetje, ni takšen, kakor vedo, da je resničen, ampak si mislijo, da je resničen. Kajti, kjer se ve, da je kak stavek resničen, je razodetje nepotrebno: težko je zaznati, kako more biti komu kaj razodeto, kar že ve. Če je torej kak stavek, ki je po njihovem prepričanju resničen, ki pa ga ne vedo, karkoli ga imenujejo, se to ne pravi videti, ampak meniti. Kajti to sta dva pota, ki po njih pride resnica v duha, popolnoma razločna, tako da ta ni oni. Kar jaz vidim, o tem vem, da je tako, po očitvidnosti stvari same; kar pa menim, o tem si mislim, da je tako po izpričevalu koga drugega; toda o tem izpričevalu moram vedeti, da se je dalo, ali sicer imam kak povod meniti? Jaz moram videti, da je Bog tisti, ki mi to razodeva, ali pa sicer ne vidim ničesar. Tu je torej vprašanje, kako vem, da je tisti, ki mi to razodeva, Bog; da je napravil ta vtisk na mojega duha njegov Sveti Duh in da ga torej moram poslušati? Če tega ne vem, bodi gotovost, kolika hoče, da jaz to imam, je brez podlage; kakršnokoli luč si svojim, ona je le navdušenje. Kajti, bodi si stavek, ki se misli razodet, sam po sebi očitvidno resničen ali očitno verjeten ali po naravnih potih spoznavanja negotov, stavek, ki mora biti dobro utemeljen in očitno resničen, je ta, da ga je Bog razodel, in je to, kar je meni razodetje, položil meni v duha gotovo on in ni omama, ki jo

je kanil noter kak drug duh ali vzbudil po moji lastni domišljiji. Kajti, če se ne motim, je tem ljudem resnično, ker si mislijo, da ga je Bog razodel. Nili torej njihova dolžnost preiskavati, na kakih temeljih menijo, da je to razodetje od Boga? ali pa je sicer vsa njihova zaupnost gola domneva; in ta luč, pred katero se jim tako blešči, ni nič drugega ko ignis fatuus, ki jih vedno goni okoli v tem krogu; razodetje je zato, ker krepko vanj verujejo, verujejo vanj pa zato, ker je razodetje.

11. Navdušenje pogrēša očitvidnosti, da je stavek od Boga. — V vsem, kar je od božjega razodetja, je treba le dokaza, da je od Boga navdehnjeno; kajti on ne more varati niti se dati varati. Toda kako se naj ve, da je kak stavek v našem duhu resnica, ki jo je vtil Bog, resnica, ki nam jo je razodel, ki nam jo je razjasnil in ki bi jo torej morali verovati? Tukaj je, kjer ne daje navdušenje očitvidnosti, ki si jo lasti. Kajti ljudje v tem razpoloženju (thus possessed) se bahajo z lučjo, katera jih, pravijo, razsvetljuje ter jim je podala to ali ono resnico. Če pa vedo, da je resnica, morajo vedeti, da je resnica po svoji lastni neposredni očitvidnosti za naravno pamet ali pa po razumnih dokazilih, ki doženejo, da je tako. Če vidijo in vedo, da je stavek resnica v katerem teh dveh smislov, si brez uspeha mislijo, da bi bil razodetje. Saj vedo, da je resničen na isti način, kakor utegne kdo drugi naravno vedeti, da je tako brez pripomočka razodetja. Kajti tako so prišle ljudem vse resnice kakekoli vrste, ki razsvetljujejo nenavdehnjene ljudi, v duha in so naseljene tu. Če pravijo, da vedo, da je to resnično, ker je razodetje od Boga, je razlog dober; toda potem se vpraša, kako vedo oni, da je to razodetje od Boga. Če oni pravijo, da po luči, ki jo prinese s seboj, ki jasno sveti v njihovem duhu in ki se ji ne morejo upirati, jih lepo prosim, da prevdarijo, jeli to kaj več, ko kar smo že opazili. namreč da je razodetje zato, ker oni krepko verujejo, da je resnica. Kajti, da nimajo nobenih pametnih razlogov od dokazov, da je on resnica, to morajo priznavati; kajti tedaj ni vzprejet kot razodetje, ampak na navadnih temeljih (grounds), kakor se vzprejemajo druge resnice; če oni verujejo, da je on resničen, ker je razodetje, in nimajo drugega razloga za to, da je razodetje, razun da so popolnoma prepričani brez kakega drugega razloga, da je resničen, verujejo, da je razodetje samo zato, ker krepko verujejo, da je razodetje; to pa so zelo nezanesljiva tla. po njih hoditi naprej bodi si v naših naukih bodi si dejanjih. Moreli biti pripravnejši pot, da po njem zajedmo v najčudnejše zmotne in težave (miscariages) ko postaviti si izmišljotino za najvišjo in jedino vodnico in verovati, da je kak stavek resničen, da je kako dejanje pravo samo zato, ker verujemo, da je tako? Moč našega prepričanja sploh ni očitvidnost njih lastne pravilnosti (rectitude): sloke stvari so lahko ravno tako toge (stiff) in nepregibne kakor ravne: in ljudje so lahko ravno tako pozitivni in odločni (peremptory) v zmoti kakor v resnici. Od kodi bi sicer prihajali neznosni (untractable) prenapetneži (zealots) v raznih in nasprotnih strankah? Kajti, če bi bila luč, ki jo po svoji misli nosi vsakdo v svojem duhu, ki pa v tem slučaju ni nič drugega ko jakost njegovega prepričanja, očitvidnost, da je od Boga, bi imela nasprotna mnenja isto pravico do navdehnjenosti; Bog bi ne bil samo oče luči, ampak nasprotnih in protislovnih luči, ki vodijo ljudi v nasprotni smeri; protislovni stavki bodo božje resnice, če je kaka neutemeljena jakost gotovosti očitvidnost, da je kak stavek božje razodetje.

12. Krepkost prepričanja ni dokaz, da je kak stavek od Boga. — To ne more biti drugače, dokler se dela krepkost prepričanja za vzrok verovanja in je zaupanje, da ima kdo prav, dokazilo resničnosti. Sv. Pavel sam je veroval, da ravna prav in ima poklic na preganjanje kristjanov, ki po njegovem zaupnem mnenju niso imeli prav, vendar je on bil tisti, ne pa oni, ki je bil v zmoti. Dobri ljudje so še vedno ljudje, podvrženi zmotam; dostikrat so globoko zamotani v zmoti, ki se jim zde božje resnice, ki se jim svetijo v duhu v najjarkejši luči.

13. Kaj je luč v duhu. — Luč, resnična luč v duhu je ali ne more biti nič drugega ko očitnost resnice kakega stavka; če pa ni kak neposredno očitven stavek, je vsa luč, ki jo ima ali more imeti, od jasnosti in veljavnosti teh dokazov, vsled katerih je vzprejet. Govoriti o kaki drugi luči v razumu, se pravi, staviti sebe same v temo ali v oblast kneza teme in z lastnim soglasjem vdajati se zmoti, da verujemo laži. Kajti če je jakost prepričanja luč, ki bi nas morala voditi, vprašam jaz, kako naj loči kdo med varami Satanovimi in med vdehnjenji Sv. Duha? On se more izpremeniti v angela luči. Tisti, ki jih vodi ta sin jutra, so popolnoma zadovoljni z razsvetlavo, i. e. so tako krepko prepričani, da jih razsvetljuje božji duh kakor le kdo, katerega razsvetljuje; vdajajo se mu, vesele se nad njim in mu dajejo dejstvovati na sebe in nihče ne more biti bolj gotov in imeti bolj prav (po razsodbi njih krepkega verovanja) ko oni.

14. Presojati razodetje mora pamet. — Kdor se torej noče vdajati vsem pretiranostim prevare in zmote, mora preizkušati tega svojega vodnika, ki sveti v njem. Kedar napravi Bog proroka, ne predela človeka. Pusti mu vse zmožnosti v naravnem položaju, da ga usposobi na presojanje svoje navdehnjenosti, jeli božjega izvora ali pa ne. Kedar razsvetli duha z nadnaravno lučjo, ne pogasi te, ki je naravna. Če bi hotel, da pritrdimo resnici kakega stavka, daje tej resnici očitnost po običajnih metodah naravne pameti ali drugače seznanj, da je resnica, ki bi rad, da ji mi pritrdimo po njegovi veljavi in nas uveri, da je od njega, s kakimi znaki, v katerih se pamet ne more motiti. Pamet mora biti naša zadnja sodnica in vodnica v vsaki stvari. Ne menim, da moramo poprašati za svet in preizkušati, ali morejo dognati naravna načela stavek, ki ga je razodel Bog, ali ne morejo, da ga potem moremo zavreči; za svet vprašati moramo in s tem preizkušati, jeli razodetje od Boga ali ne. In če najde pamet, da ga je razodel Bog, tedaj razglasi pamet zanj ravno tako kakor za katero drugo resnico in ga napravi za jednega svojih ukazov (dictates). Vsaka prevara, ki nam razgreje domišljijo od konca do kraja, bi morala veljati za navdehnjenje, če bi ne bilo nič drugega ko jakost naših prepričanj, da bi po teh sodili naša prepričanja; če ne bi morala pamet preizkušati njih resnice po nečem zunaj prepričanj ležečem, bodo imele navdehnjenosti in prevare, resnica in neresnica isto mero in nemogoče jih bo ločiti.

15. Mnenje ni dokaz kakega razodetja. — Če se da ta notranja luč ali kak stavek, ki nam je pod tem naslovom vdehnjen, spraviti v soglasje z načeli pameti ali z božjo besedo, ki je izpričano razodetje, ji jamči pamet in mi jo smemo brez nevarnosti vzprejeti kot resnično in se ji dati voditi v svojem mišljenju in svojih dejanjih; če pa ne dobi izpričevala niti očitnosti od nobenega teh dveh pravil, je ne moremo vzprejemati kot razodetja ali vsaj za resnično, dokler nimamo kakega drugega znaka, da je razodetje, poleg našega mnenja, da je tako. Tako vidimo, da so imeli starodavni sveti možje, ki so imeli razodetja od Boga, mimo te notranje luči uverjenosti (assurance) v duhu še nekaj drugega, kar bi jim izpričevalo, da je od Boga. Niso bili prepuščeni samo svojim lastnim prepričanjem, da so ta prepričanja od Boga, ampak imeli so zunanja znamenja, ki bi jih preverila o povzročitelju teh razodetij. Ko pa jim je bilo treba uverjati druge, so imeli moč, ki se jim je podelila, da upravičijo resničnost, da so nebeški poverjeniki in z vidnimi znamenji zastopajo božjo veljavnost poslaništva, ki se jim je izročilo. Mojzes je videl goreti grm in ne zgoreti in je slišal iz njega glas. To je bilo nekaj mimo nagiba, ki ga je čutil v svojem duhu, iti k faraonu, da bi mogel svoje brate spraviti iz Egipta; vendar pa je mislil, da to ne zadostuje, da bi se napotil na to poslaništvo, dokler mu ni zajamčil Bog s čudežem v kako izpremenjene palice moči, izpričati svoje poslaništvo s čudežem, ponovljenim pred tistimi, h katerim ga je poslal. Gideona je poslal angel, da osvobodi Izrael Midianitov, vendar pa je zahteval znamenje, ki bi ga uverilo, da je poverjenišvo od Boga. Ti in razni podobni slučajji, ki

se najdejo med starimi proroki, dovolj kažejo, da po njihovi misli notranji vid ali prepričanje njihovega duha brez kakega drugega dokaza ni bila zadostna očitnost, da je bilo od Boga, dasi ne omenja sveto pismo povsodi, da so zahtevali ali imeli takšna dokazila.

16. S tem pa, kar sem povedal, nikakor nočem zanikati, da bi ne mogel Bog razsvetliti ali da včasih ne razsvetli ljudem duha pri zaznavanju (apprehend) gotovih resnic ali jih izpodbuja na dobra dejanja po neposrednem dejstvom vanju in pomoči Sv. Duha, ne da bi spremljala take izpodbude nenavadna znamenja. Ali tudi v takih slučajih imamo pamet in sveto pismo, nezmotna pravila, da spoznamo, je li od Boga ali pa ne. Kjer se ujema vzprejeta resnica z razodetjem v besedi, ki jo je zapisal Bog, ali se strinja dejanje z zapovedbami (dictates) zdrave pameti ali svetega pisma, smemo biti gotovi, da se ne podajamo v nevarnost, če jo smatramo kot takšno; kajti, dasi morebiti ni neposredno razodetje od Boga, ki bi nam izredno dejstvovalo na duha, smo vendar gotovi, da ima jamstvo od tega razodetja, katero nam je o resnici dal on. Toda ni sila našega zasebnega prepričanja v nas samih tisto, kar more jamčiti, da je to kaka luč ali nagon iz nebes; nič ne more tega storiti razun zapisane božje besede zunaj nas ali ta vzorec pameti, ki nam je skupen z vsemi ljudmi. Kjer je pamet ali sveto pismo izrecno za kako mnenje ali dejanje, ga smemo vzprejeti kot od božje oblasti (authority); toda ni sila naših lastnih prepričanj, ki more sama po sebi vdariti ta pečat. Naklonjenost našega duha utegne prepričanje podpirati, kolikor se nam poljubi, to nam utegne kazati, da je naš ljubimec, ali nikakor ne bo dokazalo, da je otrok nebeški ali božjega izvora.

XX. POGLAVJE.

O napačnem pritrjevanju ali zmoti.

1. Vzroki zmote. — Ker se dobiva spoznanje le o vidni in gotovi resnici, ni zmeta napaka spoznanja, ampak zagrešek (mistake) naše razsodbe, ki pritrjuje temu, kar ni resnično.

Če pa se opira pritrjevanje na podobnost, če je pravi predmet in nagon našega pritrjevanja verjetnost, jedro te verjetnosti pa je v tem, kar se je napisalo v prejšnjem poglavju, se bo vprašalo, kako pride, da pritrjujejo ljudje proti verjetnosti. Kajti nič ni bolj navadnega ko nasprotje mnenj, nič bolj vsakdanjega, ko da popolnoma ne veruje jeden tega, o čemer drugi samo dvomi, tretji pa krepko (steadfastly) veruje in se tega neomahljivo drži. Vzroki teh pojavov utegnejo sicer biti prav različni, vendar pa se mi zdi, da se dado spraviti v štiri sledeče skupine:

- I. Pomanjkanje dokazov,
- II. pomanjkanje sposobnosti na njih rabo,
- III. pomanjkanje volje na njih rabo,
- IV. napačna sredstva verjetnosti.

2. I. Pomanjkanje dokazov. — Prvič. Pomanjkanje dokazov meni ni samo to pomanjkanje dokazov, ki jih ni nikjer, ki jih torej tudi ni nikjer dobiti; ampak pomanjkanje celo tistih dokazov, ki so ali ki bi se dali dobiti. Tako manjka dokazov tistim, ki nimajo udobnosti ali ugodne prilike, da prirejajo poizkuse in opazovanja sami, ki merijo na dokaz kakega stavka; ravno tako nimajo ugodne prilike, da bi preiskavali ali zbirali izpričevala drugih. V tem položaju pa je večina človeškega rodu, ki jih zavzema delo in ki so zaslužnjeni po potrebi svojega skromnega položaja, katerim ubija življenje jedina skrb za živež. Ugodne prilike teh ljudi na spoznavanje in preiskavanje so navadno ravno tako pičle kakor njihovo imetje; njih razum je le malo izučen, če je posvečen ves njihov čas in trud pomirjanju krulečega želodca ali krika njihovih otrok. Ni pričakovati, da bi kdo, ki se ubja vse svoje življenje naprej

v trudapolnem delu, bolje poznal mnogoličnost stvari, ki se vrše po svetu, nego bi mogel tovrni konj, ki ga brez nehanja gonijo gor pa dol po kaki tesni ulici in blatni cesti samo na trg, biti izurjen v zemljepisni svoje dežele. Niti sploh ni bolj mogoče, da bi bil tisti, ki mu menjka časa, knjig in jezikoznanstva in prilike, razgovarjati se z mnogovrstnimi ljudmi, v položaju, zbrati ta izpričevala in opazovanja, ki nastajajo in so potrebna na ustvarjanje mnogo, da, večine stavkov, ki so po občni sodbi v družbi ljudij največjega pomena; ali pa najti temelje (grounds) gotovosti tolike, kakor je vera v točke, ki bi jih rad postavil na njo, po občni misli potrebna. Velik del človeškega rodu je torej po naravnem in neizpremenljivem položaju stvari na tem svetu in uredbi človeških opravkov neizogibno izročen nepremagljivi nevednosti gledé na te dokaze, ki nanje gradijo drugi in ki so potrebni na ustanovitev teh mnenj; večina ljudij pa, ker ima mnogo opraviti, da si pridobi sredstva na življenje, ni v položaju, da bi gledala za sredstvi učenih in trudapolnih raziskavanj.

3. Ugovor. Kaj naj je iz teh, ki jih pogrešajo? Odgovor. — Kaj torej naj rečemo? Ali je zaslužjena večina človeškega rodu po nujnosti svojega položaja neizogibni nevednosti v teh stvareh, ki so za nje največje važnosti? (kajti preiskava velja očitno tej stvari). Nimali velika množica človeštva drugega vodnika ko slučaj (accident) in slepo srečo (chance), da jih vodita k njih sreči ali nesreči? Ali so običajna mnenja in pripuščeni (licensed) vodniki vsake dežele zadostna očitvidnost in varnost za vsakega človeka, da stavi nanj svoje velike zadeve, da, svojo večno srečo ali nesrečo? Ali pa morejoli biti zanesljiva in nezmotna prorokovanja in vzorci resnice, ki učé v kristjanstvu jedno stvar, drugo pa med Turki? Ali bodi revni seljak vedno srečen, ker je imel ugodnost, da se je porodil v Italiji, ali pa bodi težak neizogibno izgubljen, ker je imel nesrečo, da se je porodil na Angleškem? Kako imajo nekateri pri rokah take trditve, ne bom tu preiskaval; gotov pa sem v tem, da morajo ljudje priznavati, da je izmed te dvojice ta ali ona resnična (naj si izberejo, katere se jim poljubi), ali pa sicer priznajo, da je opremil Bog ljudi z zadostnimi zmoglostmi, da ga vodijo po poti, ki ga utegnejo izbrati, ako se le hočejo resno potruditi v tem smislu, kedar jim dovoljuje navadni poklic prosti čas. Ni človeka, ki bi ga zavzemala skrb za življenske potrebsčine tako popolnoma, da bi sploh ne mogel privarčevati nekoliko časa, da bi mislil na svojo dušo in se poučil v verstvenih zadevah. Če bi bili ljudje tako pozorni na to, kakor so na stvari menjšega pomena, ne bilo bi tako zaslužjenih življenskim potrebsčinam, ki bi ne našli marsikaterih počitnic, ki bi se dale obrniti na ta dobiček v njihovem spoznanju.

4. Ljudje se zadržavajo, da bi ne raziskavali. — Razun teh pa, katerih popolnjevanje in izobrazbo ovira skromno imetje, so drugi, katerih obilno imetje bi jih dovolj bogato oskrbovalo s knjigami in drugimi potrebsčinami na odpravljanje dvomov in razkrivanje resnice; ali ti ječijo po zakonih svojih dežel v tesni ječi in strogi straži tistih, katerim je koristno, da jih ohranijo nevedne, da ne bi verovali menj v nje, če bi vedeli več. Ti so od svobode in ugodnosti poštene raziskave tako ali pa še bolj oddaljeni ko ti siromašni težaki, o katerih smo govorili. Na videz so sicer visoki in veliki, toda omejuje jih tesnost misli, sužnji so v tem, kar bi moralo biti najsvobodnejši del človeka, v svojih duševnih močeh. Tako je vobče pri tistih, ki žive po krajih, kjer se skrbi, da se razširja resnica brez spoznanja; kjer se silijo ljudje, na slepo srečo biti deželne vere in torej morajo požirati mnenja, kakor požira neumno ljudstvo mazaške praške, ne da bi vedelo, iz česa so ali kako bodo dejstvovali, in mora samo verovati, da bodo zdravili; le v tem so dosti večji siromaki ko ti, da nimajo svobode, da bi odklonili požirati, kar bi morebiti rajši pustili, ali pa izbrali si zdravnika, kateremu bi se izročili v lečenje.

5. II. Pomanjkanje spretnosti na njih rabo. — Drugič. Tisti, ki jim menjka spretnosti, da bi rabili te očividnosti, ki jih imajo o verjetnosti, ki ne morejo ohraniti v glavi vrste posledic, niti pre-

tehtavati točno pretežje nasprotnih dokazov in izpričevanj tako, da se ozirajo na vsako okolščino, se lahko dajejo zapeljati, da pritrjujejo trditvam (positions), ki niso verjetne. So ljudje, ki poznajo samo jeden silogizem, nekateri samo dva silogizma in ne več, drugi pa, ki znajo storiti samo jeden korak dalje. Ti ne morejo vselej razločevati te strani, na kateri so najsilnejša dokazila, ne morejo vedno zasledovati tega, kar je po sebi verjetnejše mnenje. Da pa so zares take razlike med ljudmi gledé na njih razum, ne bo po moji misli dvomil nihče, ki se je kedaj razgovarjal s svojimi sosedi, dasi ni bil nikoli v Westminster-Hall ali Borzi na jedni, ali v Širotišču ali Bedlamu na drugi strani. Preiskavati pa tu, povzročali to veliko razliko med človeškimi duševnimi silami pomenjkljivost telesnih organov, ki so mišljenju posebno prirojeni, ali nerodnost in neporabnost teh zmožnosti vsled nerabe, ali kakor nekateri mislijo, naravna razlika človeških duš samih ali, kakor nekateri mislijo, vse to vkup, bi bilo brez pomena: očitno je samo to, da je razlika po stopnjah v človeških duševnih silah, pojmi (apprehensions) in umovanjih (reasonings) v toliki meri, da bi lahko trdil kdo, ne da bi delal človeštvu krivice, da je v tem oziru razlika med nekaterimi ljudmi in pa drugimi večja nego med nekaterimi ljudmi in nekaterimi živalmi. Kako pa to pride, je spekulacija, ki za naš zdanji smoter, dasi je velike važnosti, ni nujna.

6. Pomanjkanje volje na njih rabo. — Tretjič. Je pa še neka druga vrsta ljudi, ki pogreša dokazil, ne zato, ker ne morejo do njih, ampak zato, ker jih nečejo rabiti. Imajo sicer bogastva in časa dovolj, in ne menjka jim ne nadarjenosti (parts) ne drugih pripomočkov, vendar pa nimajo ničesar od tega. Njih hlastno zasledovanje veselja ali ubijanje v poslih upreza človeške misli drugod; malomarnost in zaspanost vobče ali posebno sovraštvo (aversion) proti knjigam, naukom in premišljevanju odvrta druge sploh od kakih resnih misli; nekateri pa jemljejo iz strahu, da bi ne dajala prednosti nepristranska preiskava tistim mnenjem, ki se najbolj prilegajo njihovim predsodkom, načinom življenja in namenom, zadovoljno sprejemajo brez preizkušanja na slepo srečo to, kar najdejo udobnega in v modi. Tako prebije večina ljudi, celo takih, ki bi lahko ravnali drugače, svoje življenje, ne da bi se seznanili z verjetnostmi, še mnogo menj da bi jim razumno pritrjevali, katere poznati, bi za nje bilo važno, dasi so njihovemu pogledu tako blizu, da bi jim bilo treba samo v to smer pogledati, da se o njih uverijo. Vemo, da nečejo nekateri ljudje čitati kakega pisma, ki po njihovi slutnji prinaša neprijetne novine, in marsikdo odlašča urediti svoje račune ali vsaj misliti na svoje premoženje, ki ima povod na strah, da niso njegove zadeve v prav dobrem položaju. Kako se morejo ljudje, katerim daje obilo premoženje prost čas na popolnjevanje duševnih sil, zadovoljiti z leno nedvestnostjo, si jaz ne morem razlagati; ali oni imajo, se mi zdi, nizko mnenje o svojih dušah, ki izdajajo vse svoje dohodke na oskrbo telesa in ne porabijo nobednih, da bi poskrbeli sredstva in pripomočke spoznanja; glavna skrb jim je, nastopati vselej v čedni in sijajni zunanosti in nesrečni bi se sebi zdeli v grobi obleki ali zakrpani suknji, vendar pa nalašč trpijo, da nastopa njih duh v tujini v pisani obleki iz grobih krp in izposojenih cunj, v katere ga odeti se je poljubilo slučaju ali njegovemu kmetskemu krojaču (mislim občno mnenje tistih, s katerimi so občevali). Nočem tu omenjati, kako nespametno je to za ljudi, ki vedno mislijo na bodoči položaj in njih zadevo v njem, kar včasih storiti, ne more opustiti noben pameten človek: tudi ne bom opozarjal, kaka sramota in zmeda je za največje zaničevalce spoznanja, izkazati se nevedneža v stvareh, ki bi jih morali vedeti. Vredno pa je to prevdanka vsaj tistih, ki se zovejo svobodne omikance (gentlemen), da bodo, naj si še toliko domišljujejo, da so veljava, spoštovanje, oblast in uvaževanje spremljevalke njih rodu in premoženja, vendarle našli, kako jim vse to odnesejo ljudje nižjega položaja, ki jih presežajo po spoznanju. Tiste, ki so slepi, bodo vedno vodili tisti, ki vidijo, ali pa sicer padejo v jarek;

najbolj podložen, najbolj zaslužnjen pa je gotovo tisti, ki je zaslužnjen v svojem razumu. V prejšnjih primerih so se pokazali nekateri vzroki napačnega pritrjevanja in kako pride, da se ne vzprejemajo vselej verjetni nauki s pritrjevanjem sorazmernim z vzroki, ki se dajejo dobiti za njih verjetnost: doslej pa smo pretehtavali samo takšne verjetnosti, katerih dokazi so, ki pa se ne pojavljajo tistemu, ki se vda zmoti.

7. IV. Napačne mere verjetnosti; odkodi. — Četrtič. Preostaja še zadnja vrsta, ki niti tam, kjer se kaže dejanske verjetnosti in se popolnoma položijo pred nje, ne dopuščajo prepričanja, niti se ne vdajajo očitnim razlogom, ampak ali *neizogibno* puščajo pritrjevanje nerazrešeno, ali pa pritrjujejo najmenj verjetnemu mnenju. Tej nevarnosti so izpostavljeni tisti, ki so sprejeli (take up) napačne mere verjetnosti, te pa so:

I. stavki, ki niso sami po sebi gotovi in očitni, ampak dvomljivi in napačni, prevzeti kot načela,

II. vzprejete hipoteze,

III. pretežne strasti ali nagnjenja,

IV. veljavnost ali ugled.

8. I. Dvomljivi stavki vzprejeti za načela. — Prvič. Prva in najmočnejša podstava verjetnosti je ujemanje (conformity), ki jo ima kaj z našim spoznanjem, posebno tistim delom našega spoznanja, ki smo ga sprejeli in ki ne nehamo nanj gledati kot načelo. Ta imajo na naša mnenja tolik vpliv, da običajno presojujemo po njih resnico in merimo verjetnost do te stopnje, da je to, kar je z našimi načeli nesovместno, pri nas tako daleč od veljave za verjetno, da se niti ne dopušča, da bi bilo možno. Spoštovanje teh načel je toliko in njih ugled tako visoko presega vse druge, da se pogosto odklanja pričanje ne samo drugih ljudi, ampak očitnost naših lastnih čutov, kedar se pojavijo, da bi potrdili kaj tem določenim pravilom nasprotnega. Kako zelo je k temu prispeval nauk o prirojenih načelih in pa da se načela ne dajo dokazovati in da se o njih ne sme dvomiti, nočem tu preizkušati. To pa rad pripuščam, da ne more resnica biti protislovna proti resnici; ali kljub vsemu temu si usojam pravico tudi reči, da bi moral vsakdo skrbno paziti, kaj dopušča kot načelo, skrbno preizkušati in gledati, ali gotovo ve, da je samo po sebi po lastni očitnosti resnično, ali meni samo z zanesljivostjo, da je tako po ugledu drugih. Kajti krepko silo je dejal v svoj razum, ki neizogibno zapelje pritrjevanje tistemu, ki se je navzel napačnih načel ter se je slepo vdal veljavi kakega po sebi ne očitnega mnenja.

9. Nič ni bolj navadno, ko da vzprejemajo otroci v svojega duha stavke (posebno v verstvenih stvareh) od svojih starišev, dojk ali teh, ki živijo okoli njih. Ti se jim vležejo ravno tako v neprevidnega kakor nezavzetnega duha ter se stopnjema ukoreninijo, so nazadnje (ali so resnični ali pa ne) vsled dolge navade in vzgoje pribiti, da jih iznova odpraviti ni možnosti. Kajti, ko so ljudje izpodrasli, prevdarjajo o svojih mnenjih in najdejo, da so mnenja te vrste v njihovem duhu tako stara kakor njih spomin sam, ker niso opazovali, kako so se zgoda vgnezdila niti na kak način so jih dobili, jih radi spoštujejo kot nekaj svetega in nočejo trpeti, da bi jih kdo ponižaval, se jih dotikal ali o njih dvomil: gledajo na nje kakor na Urim in Thummim, ki jim jih je v duha postavil neposredno Bog sam, da bi bili veliki in nezmotljivi odločevalci o resnici in neresnici in sodniki, kamur se morajo zatekati v vseh vrstah sporov.

10. Ko pa je komu v duhu določeno to mnenje o njegovih načelih (naj so si, kar si hočejo), si je lahko domnevat, kakov vzprejem bo našel kak stavek — bodi si dokazan še tako jasno — ki bi jim naj vzel njih ugled ali sploh oviral ta notranja prorokovanja; dočim drčijo gladko po grlu najgroblje neslanosti in neverjetnosti, ker so le prijetne takšnim načelom, in se lahko prebavijo. Silna trdovratnost, ki se da najti v ljudeh, ki trdno verujejo popolnoma nasprotnim mnenjem, dasi mnogokrat jednako brezsmiselnim, v raznih verstvih človeškega rodu, so ravno tako očitni dokaz, kakor so neizogibna posledica takšnega umovanja po

vzprejetih sporočenih načelih. Svojim lastnim očem torej ne bodo verovali ljudje, se odpovedovali očitnosti svojih čutil ter rajši dolžili svojo lastno izkušnjo laži, ko pa dopuščali kaj, kar bi se ne strinjalo z njih posvečenimi stavki (tenets). Misli si razumnega pristaša rimske cerkve, ki se mu je od prvega svita kakega pojma v njegovem razumu neprenehoma vtepalo to načelo, namreč, da mora verovati (believe), kakor veruje cerkev (i. e. kakor verujejo tisti, ki tvoré družbo), ali pa, da je papež nezmotljiv; o vsem tem ni nikoli le slišal dvomiti, dokler ni zadel petdeset ali šestdeset let star na nekoga z drugimi načeli: ali je pripravljen, brez truda pogoltniti nele proti vsej verjetnosti, ampak tudi proti jasni očitnosti svojih čutov nauk o transsubstancijaciji? Na njegovega duha ima to načelo tolik vpliv, da bo verjel, da je meso to, kar vidi, da je kruh. Kako pa hočete koga z neverjetnim mnenjem preveriti, da je mnenje, katero ima, neverjetno, ki je z nekaterimi modroslovci vred postavil to kot temelj umovanja, da mora verovati svoji pameti (kajti tako imenujejo ljudje neprimerno argumente, zajete iz svojih načel) proti svojim čutilom? Imej kak navdehnjenec načela, da je on ali njegov učitelj navdehnjen in deluje po neposrednem občevanju Svetega Duha; brez uspeha boš naglašal očitnost jasnih razlogov proti njegovemu nauku. Nihče torej, ki se je navzel napačnih načel, se ne da v stvareh, ki so s temi načeli nesovmestne, geniti najočitnejšim in prepričevalnim verjetnostim, dokler ni tako resničen in odkritosrčen proti samemu sebi, da se da pregovoriti na preizkušanje celo teh načel samih, na kar pa jih mnogo izmed njih ni pripraviti.

11. II. Vzprejeta hipoteza. — Drugič. Tem najbližji so ljudje, katerih razum je vlit v kalup ter ima ravno prostor za vzprejeto hipotezo. Razlika med temi in prejšnjimi je, da dopuščajo dejstva in se v tem ujemajo z drugače mislečimi, ločijo pa se od onih po pridelfevanju (assigning) razlogov in razlaganju dejstvalnega načina. Ti ne živijo v tem očitnem (open) sporu s svojimi čutili kakor prejšnji: oni morejo poslušati pouk malo bolj potrpežljivo, ne bodo pa dopuščali na noben način njih dokazil v razlagi stvarij, niti se ne dajo pod noge verjetnostim, ki bi jih prepričale, da se niso stvari vršile ravno tako, kakor so določali prej pri sebi sami. Ali bi ne bilo za učenega profesorja nekaj nestrpnega in nekaj, pred čemer bi zardel njegov škrlat, videti, kako mu prvevne v trenutku mlad novinec četridesetleten ugled, ki si ga je izklesal iz trde skale učeč se grščine in latinščine z ne majhno porabo časa in sveče in utrdil z občno tradicijo in čestitljivo brado? Ali more kdo pričakovati, da je ustvarjen na izpoved, da je bilo vse, česar je učil svoje učence pred četrideset leti, zmota in zamena, in da jim je prodajal trde besede in nevednost za zelo drago ceno. Kake verjetnosti, vprašam, morejo v takem slučaju zmagati? Koga pač morejo pripraviti najsilnejša dokazila, da sleče na mah vsa svoja stara mnenja in pretenzijske na znanost in učenost, na kar je z napornim trdom delal ves svoj čas, in se zapodi popolnoma golega nanovo iskat novih pojmov? Vsa porabna dokazila bodo tako malo mogla zmagati, kakor je burja mogla pripraviti popotnika, da si sleče plašč, ki ga je le tem trdnje držal na sebi! Na to napačno hipotezo se dajo skrčiti zmote, ki jih more povzročiti prava hipoteza ali prava načela, ki pa se niso prav razumela. Nič ni bolj navadno ko to. Slučaji o različnih mnenjih prepirajočih se ljudij, katera izvajajo vsi iz nezmotne resnice svetega pisma, so za to neovrgljiv dokaz. Vsi, ki se imenujejo kristjane, priznavajo, da vsebuje tekst, ki pravi: *metanoia* obveznost na zelo tehtno dolžnost. Vendar pa kako zmogočno bo jedno njihovih ravnanj, ki razumevajo, ker znajo le francoščino, to pravilo tako, da pomeni v jedni prestavi: *repentez - vous* obžalujtel, ali pa v drugi: *faitiez penitence* delajte pokoro!

12. III. Glavne strasti. — Tretjič. Verjetnosti, ki nasprotujejo človeškemu poželenju in njihovim glavnim strastem, imajo isto usodo. Naj visi na jedni strani umovanja kakega pohlepnega človeka še toliko verjetnosti, denar pa na drugi, lahko je videti naprej, katera

pretehta (potegne). Posvetnih duhov kakor prstenih nasipov ne prebijejo najtežje baterije in dasi utegne včasih sila jasnega dokazila napraviti nekakšen vtisk, kljub temu pa vendar stojé krepko ter odbijajo sovražnika, resnico, ki bi jih pridobivala in vznemirjala. Pripoveduj komu, ki je strastno zaljubljen, da je igračica koketke; privedi dvajsetorico prič, ki pričajo o lažnivosti njegove ljubice (mistress), velja deset proti jedni, trojica njenih sladkih besed pobije in razveljavi vse njihovo pričanje. »Quod volumus, facile credimus«, kar nam je po željah, se precej veruje, je tisto, kar je izkusil, se zdi meni, več ko jedenkrat vsakdo, dasi se ne morejo ljudje vedno očitno prepirati ali upirati sili očitnih verjetnosti, ki stoje proti njim, argumentu pa se vendar ne vdajo. Le to je vedno v naravi razuma, vselej se strinjati z bolj verjetno stranjo, vendar pa ima človek moč, ustaviti in skrčiti svoje preiskave in ne dopuščati popolno in zadovoljivo preizkušnjo, kakor daleč je predmet razprave zmožen in bi se dala vršiti. Dokler to ni opravljeno, bodeta vedno preostajala dva pota, po katerih se uide najbolj očitnim verjetnostim.

13. Sredstva na beg pred verjetnostmi: I. Namišljena prevara. — Prvič. Ker se spravljajo dokazila v besede (kakor se večinoma godi), se utegne v njih skrivati prevara, in ker je morebiti v spremstvu mnogo posledic, morejo nekatere biti nesovmestne (inconsistent). Prav malo pogovorov je tako kratkih, jasnih in doslednih (consistent), proti katerim bi ne mogla naperiti z dovolj velikim zadoščenjem tega dvoma večina ljudij; te prevere (conviction) se morejo rešiti ne brez očitka prikritosti ali nespameti s starim odgovorom: »Non persuas debis, etiamsi persuaseris«: odgovoriti sicer ne morem, vendar pa se ne vdam.

14. II. Suponirani odgovori za nasprotno. — Drugič. Očitnim verjetnostim se je mogoče umekniti in pritrdba se da podržati nazaj z ugovorom, da še ne poznam vsega, kar se da povedati z nasprotnega stališča. Dasi sem torej premagan, ni treba, da se vdam, ker ne poznam sil, ki so v rezervi. To je toliko in tako obsežno pribežališče proti preveri, da je težko določiti, kedaj je človek popolnoma zunaj njega.

15. Kake verjetnosti določajo pritrdjevanje. — Neki konec pa ima to vendar in, kdor je skrbno preiskaval vse podlage verjetnosti in neverjetnosti, je storil vse, kar je mogel, da se pouči točno o vseh posebnostih, ter dognal znesek na obeh straneh; v večini slučajev utegne priti v celi zadevi do spoznanja, na kateri strani ostaja verjetnost: v tem so nekatera dokazila v zadevi pameti (reason), ker so domneve na podlagi vesoljne izkušnje, tako nujna in jasna in nekatera izpričevala v delokrogu dejstev tako občna, da ne more odreči svoje pritrdbe. Po moji misli torej smemo sklepati, da so v stavkih, kjer je, dasi so očitna dokazila največje važnosti, vendar na sum dovolj razlogov, da se ali skriva prevara v besedah ali pa da so gotova dokazila ravno tako pomenljiva, ki se dajo navesti na nasprotni strani, pritrdba, obotavljanje ali nestrinjanje pogosto prostovoljna dejanja; kjer pa so dokazila takšna, da je zelo verjetno in na sum, da se skriva prevara v besedah (kar trezno in resno prevdarjanje lahko razkrije), ni zadostnega povoda niti niso še nerazkrita jednako veljavna dokazila, ki se skrivajo na nasprotni strani; (kar utegne v nekaterih slučajih narava stvari prevdarnemu človeku pojasniti [make plain]), tam more po mojem mnenju človek, ki jih je pretehtal, težko odreči svojo pritrdbo strani, na kateri se kaže večja verjetnost. Jeli pa verjetno, da bi pogosto prešla v metodičen red nerazborna zmes tiskarskih črk ter bi natisnila na popir dosleden govor, ali pa da bi pogosto sestavil slep in slučajen sosret atomov, ki jih ne vodi kak razumen činitelj, telesa kakih živalskih vrst; v teh in tem podobnih slučajih, mislim, se ne more nihče, ki o njih prevdarja, obotavljati trenotek, katero stran mora izbrati, ali sploh omahovati v svojem pritrdjevanju. Nazadnje, kjer ne more biti misli (stvar sama po sebi indiferentna in celikom sloneč na izpričevalu prič), da je pošteno izpričevalo

nasproti kakor gledé na potrjeno dejstvo, tega uči preiskava, n. pr. jeli živel pred tisoč sedem sto leti v Rimu kak človek kakor Julij Cezar: v vseh takšnih slučajih, pravim, po moji misli ni v moči razumnega človeka, odrekati svoje pritrdbe, ampak pritrdba nujno sledi ter se stiče (close with) s takšnimi verjetnostmi. V drugih menj jasnih slučajih pa, mislim, je v človekovi oblasti, ustaviti svojo pritrdbo in se morebiti zadovoljiti z dokazili, ki jih ima, če so ugodna mnenju, ki se ujema z njegovim nagnjenjem ali koristjo in tako prenehati nadaljno iskanje. Ali da bi pritrdil kdo tej strani, kjer se mu kaže menj verjetnosti, se zdi meni skrajno neizvršljivo (impracticable) in tako nemogoče, kakor je verjeti, da je v istem času verjetna in neverjetna ista stvar.

16. Kje je v naši oblasti, puščati jo nerazrešeno. — Kakor ni spoznanje bolj odvisno od naše volje (arbitrary) ko zaznavanje, tako ni po moji misli pritrdba bolj v naši oblasti ko spoznanje. Kedar se pojavi našemu duhu strinjanje kakih dveh predstav, bodisi neposredno ali pa s pomočjo pameti, ne morem več odklanjati, da bi ne zaznal, niti se izogibati znanju ko se morem izogniti, da bi ne videl teh predmetov, ki na nje obračam svoj pogled in gledam na nje v jasni svetlobi, in kar po popolni preizkušnji najdem, da je najbolj verjetno, temu ne morem odrekati svoje pritrdbe. Dasi pa ne moremo zabraniti spoznanja, kjer se je enkrat zaznalo strinjanje, niti naše pritrdbe, kjer se vsled skrbnega pretehtavanja vseh njenih predstav očitno pojavi verjetnost, vendar moremo preprečiti spoznanje in pritrdbo tako, da ustavimo svojo preiskavo ter ne rabimo svojih zmožnosti v iskanju kake resnice. Ako bi ne bilo tako, bi ne mogla nevednost, zmota ali nezvestoba biti v nobenem slučaju napaka. Tako moremo v nekaterih slučajih ovirati ali ustavljati svojo pritrdbo; toda moreli kdo, ki pozna zgodovino naše in stare dobe, dvomiti, jeli kak trg v Rimu ali jeli živel tak mož kakor Julij Cezar? Seveda je na milijone resnic, katere vedeti komu ni mar ali pa si misli, da mu ni treba, n. pr. jeli nosil Richard III. grbo ali ne, ali je bil Roger Bacon matematik ali čarodej. V teh in takšnih tem podobnih slučajih, kjer je pritrdba v tem ali onem smislu za koga korist brez pomena, kjer je slediti ji ali zanašati se na njo, za učinek nima odločbe, tam se ni čuditi, da se vda duh navadnemu mnenju ali pa se vrže v naročje tistemu, ki pride prvi. Ta in tem podobna mnenja imajo tako malo tehtnosti in pomena, da se meni svet za njih stremljenja prav redkokedaj kakor za vešice v solnčni luči. Bivajo tukaj, da se tako izrazim, slučajno in duh pripušča, da rojijo v svobodi. Kjer pa presoja duh, da vsebujejo stavki pomen, kjer se misli, da ima pritrdba ali ne pritrdba pomenljive posledice in da je odvisno dobro ali zlo od izbire ali odklonitve prave strani in se duh sam poprime resno preiskave in preizkušanja verjetnosti, tam pa nam po moji misli ni na izbiranje, vzeti si stran, katero se nam poljubi, če se pojavijo na vsaki strani različne verjetnosti. Večja verjetnost bo, mislim, odločila v tem slučaju pritrdbo in človek se ne more izogniti pritrdbi ali misliti, da je resnično, kjer zaznava večjo verjetnost nego more izogniti se znanju, da je resnično, kjer zaznava strinjanje ali nestrinjanje kakih dveh predstav.

Če pa je to tako, bo ležal temelj zmote v napačnih merah verjetnosti, kakor temelj pregrehe v napačnih merah dobra.

17. IV. Avtoriteta. — Četrtrič. Četrta in zadnja napačna mera verjetnosti, ki jo hočem omeniti in ki drži v nevednosti in zmoti več ljudi ko vse druge vkup, je ta, ki sem jo omenil v prejšnjem poglavju. Jaz menim naše pritrjevanje obče vzprejetim mnenjem, bodi si naših prijateljev, bodi si naše stranke, soseske ali dežele. Koliko ljudi nima drugega vzroka za svoje nauke (tenets) ko domnevno poštenost, učenost ali število tistih, ki so iste izpovedi? Kakor da bi se poštene ali knjižni ljudje ne mogli motiti ali da bi moglo dognati resnico glasovanje množice; obvelja pa to vendar pri večini ljudi. Nauk (tenet) je dobil izpričevalo častitljive starosti; približa se mi s popotnim listom prejšnjih stoletij, zato njega vzprejem za mene nima nevarnosti; drugi ljudje so

bili ali so istega mnenja (kajti to je vse, kar se je reklo), zato je za mene pametno, da ga vzprejem. Z večjo upravičenostjo bi določal kdo svoje mnenje meta je »sodalijo« ko s takšnimi merami. Vsi ljudje so podvrženi zmoti in mnogo jih je v marsičem pod izkušnjo na zmoto po strasti ali koristi. Če bi mi le mogli videti skrite nagibe, ki so po svetu delovali na može slovečega imena in slavne učenosti in vodnike strank, ne našli bi vselej, da je bilo vzprejemanje resnice zavoljo nje same, kar jih je pripravilo, da so se poprijeli naukov, ki so jih imenovali svoje ter pospeševali. Vsaj to je gotovo, da ni mnenja tako brez smisla, ki bi se ga na tej podlagi ne oprijel kdo; ni mogoče imenovati zmote, ki bi ne imela svojih pristašev (professors) in nikoli ne bo manjkalo človeku krivih stez, da hodi po njih, če misli, da je na pravem poti, kjer koli ima stopinje drugih, ki jim more slediti.

18. Ne gazijo pa ljudje po toliki množici zmot, kakor se domneva. — Ali vkljub glasnemu šumu, ki vrši po svetu o zmotah in mnenjih, moram izkazati človeškemu rodu to pravico, da pravim: ne gazi toliko ljudi v zmotah in napačnih mnenjih, kakor se navadno misli. Ne da bi mislil, da objemljejo resnico, ampak v resnici, ker gledé na te nauke, ki okoli njih delajo tolik šunder, sploh nimajo ne misli, ne mnenja. Kajti če bi hotel kdo malo preizkušati večji del pristašev večine sekt po svetu, bi gledé na te stvari, ki za nje tako goré, ne našel, da imajo kaka lastna mnenja, še menj povoda pa bi imel na misel, da so jih prevzeli vsled preizkušnje dokazov in pojava verzjetnosti. Odločili so se, držati se stranke, ki jih je ž njo združila vera ali korist. Tu kažejo kakor navadni vojaki kake vojske svojo srčnost in gorečnost, kakor odrejaajo njih vodniki in ne preizkušajo, ali le poznajo zadevo, ki se za njo bje. Če kaže življenje kakega človeka, da se ne ozira resno na verstvo, za kaj si naj mislimo, da si beli glavo z mnenji svoje cerkve in se vznemirja s preizkušanjem podstav tega ali onega nauka? Pokoriti se svojim vodnikom mu je dovolj, imeti svojo pest pripravljeno in svoj jezik na zaščito skupne zadeve in si tako dobiti priznanje teh, ki mu morejo preskrbeti v tej družbi zaupanje, napredovanje ali zaščito v tej družbi. To napravi ljudi privržence teh mnenj in bojvnike za nje, ki o njih nikoli niso bili preverjeni, niti jih niso nikoli razširjali, niti v svojih glavah niso imeli nejasnih sanj. Reči pa vendar človek ne sme, da je na svetu menj neverjetnih ali zmotnih mnenj, ko jih je, menj pa je gotovo tistih, ki jim dejanski pritrjujejo in jih napačno zamenjavajo za resnico, ko se domneva.

XXI. POGLAVJE.

O razdelbi znanosti (ved).

1. Tri vrste. — Ker je vse, kar utegne pripadati v krog človeškega razuma, ali prvič narava stvarij, kakršne so po sebi, njih odnosa in način njihovega delovanja; ali drugič to, kar mora storiti človek sam kot razumen in samovoljen činitelj na dosego kakega namena, posebno sreče; ali tretjič pota in sredstva, s katerimi se doseza in priobčuje jedno in drugo izmed teh, se sme po moji misli znanost primerno razdeliti na tele tri vrste.

2. I. Physica. — Prvič. Znanost stvarij, kakršne so v svoji posebni biti, zgradbi, posebnostih in delovanjih. S tem pa ne menim samo snovi in telesa, ampak tudi duhove, ki imajo svoje posebne narave, zgradbe in delovanja kakor telesa. To imenujem v nekoliko razširjenem smislu besede *φυσική* ali prirodoznanje. Njen namen je zgolj spekulativna resnica in, karkoli takšnega more podati človeški duh, spada v to panogo, bodi si Bog sam, angeli, duhovi, telesa ali katera njih afekcij, kakor število, oblika i. t. d.

3. II. Practica. — Drugič. *Πρακτική* spretnost prav obračati naše moči in dejanja na dosego dobrih in koristnih stvari. Najbolj znamenito med temi poglavji je nravoslovje, ki je iskanje tistih pravil in (sredstev) mer človeških dejanj, ki vodijo do sreče, in pa sredstva na njih udejstvovanje. Temu ni namen zgolj spekulacija in spoznanje resnice, ampak pravo in njemu primerno vodstvo življenja.

4. III. *Σημειωτική*. Tretjič. Tretja panoga se utegne imenovati *σημειωτική* ali nauk o znamenjih; ker so najobičajniša izmed njih besede, se dovolj prikladno imenuje tudi *λογική* logika. Njen opravke je, prevdarjati naravo znamenj, ki jih rabi duh na razumevanje stvari ali posredovanje spoznanja drugim. Kajti, ker niso nobedne izmed stvari, ki jih ogleduje duh, razun njega samega razumu pričujoče, je potrebno, da mu je pričujoče nekaj drugega kot znamenje ali zastopnik stvari, katero pretehtava: in to so predstave. Ker pa se ne more pozorišče predstav, ki tvoré misli kakega človeka, neposredno postaviti komu drugemu pred oči, niti kje založiti razun v spominu, ne ravno varni shrambi, so tudi potrebna znamenja naših predstav, ravno tako, da se jih spominjamo za lastno rabo, kakor da priobčujemo naše misli med seboj. Tista znamenja, ki so se izkazala ljudem najbolj prikladna in ki jih torej vobče rabijo, so razčlenjeni glasovi. Pretehtavanje torej predstav in besed kot glavnih sredstev spoznavanja tvoré ne zaničljiv del ogledovanja tistih, ki bi radi dobili pregled čez človeško spoznanje v vsem njegovem obsegu. In morebiti bi nam podala, ako se točno pretehtata in primerno prevdarita, drugo vrsto logike in kritike, ko je ta, ki smo ž njo znani doslej.

5. To je prva razdelba predmetov spoznanja. — Ta se mi zdi prva in najbolj občna kakor tudi naravna razdelba predmetov našega razuma. Kajti človek more obračati svoje misli ali le na ogledovanje stvari samih na razkrivanje resnice; ali na stvari, ki so v njegovi oblasti, to so njegova dejanja, na dosego svojih lastnih namenov; ali znamenja, ki jih rabi duh v tem in onem in njih pravo razporedbo na jasnejši pouk. Vse to troje pa, namreč stvari, kakor se dajejo spoznavati same po sebi; dejanja, kakor so odvisna od nas, na srečo; in prava raba znamenj na spoznavanje so se zdele meni, ker so toto caelo različne, trije delokrogi razumnega sveta, popolnoma ločeni in razločni drugi od drugega.

KONEC.

Razčlemba John Lockeovega nauka o predstavah v njegovem spisu o človeškem razumu.

Beseda predstava (idea) obsega vse, karkoli je predmet razuma. — I. 1, 8.

I. Predstave niso prirojene,

1. ker ne koristi nič misliti si jih takšne — I. 2, 1; I. 3. 21,
2. ker se dajejo stopnje do spoznanja razkrivati — ibidem in § 15; II. 1, 6, 20; III. 5, 28,
3. ker se ne zaznavajo v stanju otroštva — I, 2, 5,
4. ker je na njih razkritje treba pameti — ibidem § 9,
5. ker predstava Boga ni prirojena — I. 4, 8, zato tudi druge niso prirojene — I. 4, 17,
6. načela niso prirojena, ker niso prirojene predstave — I. 4, § 1, 6, 19,
7. očitivnost ne zadostuje na dokaz njihove prirojenosti — I. 2, § 10, 20, 23,
8. niti se jim vobče ne pritrjuje — ibidem § 3, 8.
9. Pritrjevanje o resnici pri načelih ni

{	Spekulativnih — I. 2, § 4, 24 ali
{	dejanskih — I. 3 per totum in I. 4, 7.
{	Za vse to mora človek zahtevati razloge — I. 3, 4.
{	Pravi temelj npravnosti — I. 3, 6.
10. Ljudje ne mislijo vedno — II. 1, 10 etc. II. 19, 4. — Misliti si nasprotno, bi se reklo ustvarjati različne osebe v istem bitju — II. 1, 12. — Imeti misli, ki ne prihajajo od čustvovanja niti od prevdaranja — II. 1, 17. — Verjetno je, da ni mišljenje nič več ko dejstvovanje duše — ibidem in II. 19, 4.
Ni mogoče določiti, ali ne pripne Bog mišljenje kakemu solidnemu predmetu — IV. 3, 6.
11. Odkodi je mnenje, da so predstave prirojene — I. 4, 24.

II. Izvor naših predstav.

I. Od čustvovanja.	{	1. Prvotne lastnosti teles.	{	Solidnost	samo od tipa — II. 4.
				Razsežnost	od vida in tipa — II. 5.
				Oblika	
				Glasovi	samo od jednega čutila — II. 3.
				Okusi	
				Barve	se ne nahajajo zase — II, 8, 13.
				Vonji	
				Gibanje	od vida in tipa — II. 5.
				Mirovanje	
		3. Predstave čustvovanja se pogosto izpreminjajo po presojanju — II. 9, § 8, 9, 10.			
-
II. Prevdranje.	{	1. Zaznava.	{	1. Prva stopinja proti spoznavanju — II. 9, 15,	
				2. zaposlena s predstavami — II. 9, 1,	
				3. razložena od gole ali trpne zaznave — ibidem in § 4,	
				4. nepotrebna na delovanje predmetov na naše organe — II. 9, 3,	
				5. skupna vsem živalim — II. 9, § 11, 12,	
				6. razstavljena na tri plemena z ozirom na svoje predmete — II. 21, 5.	
		2. Ohrana.		1. Ogledovanje — II. 10, 1.	

2. Ohrana. { 2. Spomin { ki ga podpirata pozornost in ponova — II. 10, 3,
II. 10, 2 { duh je pri tem dostikrat tvoren — II. 10, 7,
je posebnost živali — II. 10, 10.
3. Asociacija { nastaja od { slučajja — II. 30, 5,
II. 30 { navade — II. 30, 6,
povzroča { antipatije — II. 30, 7,
zmote — II. 30, § 9, 18.
3. Razločevanje. { 1. Jasne predstave so mu potrebne — II. 11, 3.
{ 2. Dovtip tiči v združevanju predstav — II. 11, 2.
{ 3. Razsojanje ima svoje korenine v razdruževanju predstav — ibidem.
4. Primerjanje. { 1. Odtodi so predstave odnosnosti — II. 11, 4.
{ 2. Pripada živalim le v omejeni meri — ibidem.
5. Sestavljanje ali razširjanje. { Odtodi so predstave števil in drugih jednostavnih modov — II. 11, 6.
1. Loči človeka od živali — II. 11, § 10, 11.
2. Pretvarja posebne predstave v občne — II. 11, 9.
3. Odtodi sta genus in species { njun nastanek — III. 3, § 6, 7, 8,
{ njih raba — III. 6, 39,
{ entia rationis — ibidem § 11,
{ ne biva posebej — ibidem.
4. Biti — III. 3, 15; III. 6, 38 { imenska — III. 6, § 5, 6,
{ dejanska — III. 7.
1. Samovoljna znamenja — III. 2, 8.
2. Znamenja predstav, ne pa stvari — III. 2, 3.
3. Njega raba { spominja na predstave — III. 9, 2,
{ jih priobčuje drugim — III. 9, 3.
- Vzrok nepopolnosti — III. 9.
Njega zloraba — III. 10.
Njega popravki — III. 11.
- Se peča
1. Občni izrazi — III. 3 { večina besed tako — III. 3, 1,
{ k čemu so stvorjeni — III. 3, § 2, 3,
{ kako se tvorijo — III. 3, § 6, 7.
2. Imena jednostavnih predstav — III. 4 { označujejo dejansko bit — III. 3, § 2, 17,
{ se ne dajejo opredeljevati — III. 4, 4,
{ zakaj? — III. 4, 7,
{ med vsemi najmenj dvomljiva — III. 4, 15; III. 9, 18.
3. Imena namešanih modov — III. 5 { stojé za njih realne biti — III. 5, 14,
{ spenjajo razne predstave med seboj — III. 5, 10,
{ so pridobljena prej ko predstave — III. 5, 15,
{ vzroki njih dvomljivosti — III. 9, 4.
4. Imena predmetov — III. 6 { kako so stvorjena — III. 6, 44,
{ nanesena { realne biti — III. 9, 12,
{ na { sobitne lastnosti — III. 9, § 13, 14.
5. Členki — III. 7 { spenjajo predstave — III. 7, 1,
{ javljajo njih odnosnost — III. 7, § 3, 4,
{ označujejo delovanje duha — ibidem.
6. Odmišljeni izrazi — III. 8. Se ne dado med seboj predci-
cirati. — III. 7, 1.
7. Bitna imena (concrete) — ibidem.

- II. Prevdarjanje. { 7. Hotenje. { 1. moč dejstvovanja — { človek je svoboden — II. 21, 21,
II. 21, 15
2. moč izbiranja ali { človek ni svoboden — II. 21, 23,
zametavanja { človeka določa strah — II. 21, 33.

- III. Čuvstvovanje in prevdaranje združeno. { 1. Udobnost se mora želeči — I. 3, 3; II. 20, 1.
2. Neudobnost se mora sovražiti — ibidem.
3. Bivanje — II. 7, 7.
4. Jedinost — ibidem.
5. Moč { tvorna od duhov — II. 21, 4,
{ trpna od telesa — ibidem.
6. Zaporednost { ne od gibanja — II. 14, 6,
{ od toka naših predstav — ibidem.

III. Pretehtavanje predstav z ozirom na njihove predmete.

- I. Jednostavne predstave. { 1. Taki nesestavljeni pojavi, ka- { glasovi, okusi etc. — II. 3,
kršni se omenjajo v II. delu { gibanje, mirovanje etc. — II. 5,
{ zaznavanje, ohranjevanje etc.
2. To je gradivo vsega našega spoznanja — II. 7, 10.
3. Duh jih ne more ustvarjati niti uničevati — II. 2, 2.
4. Se ne dajo opredeljevati — III. 3, § 4, 10.
5. Se ne morejo uvrščati v vrste — ibidem § 16.
6. Vse so primerne ali prilične — II. 31, 2.
7. Niso izmišljotine naše domišljije, ampak realne — III. 30, 2; IV. 4, 4,
dasi ne odgovarjajo kakim vzrokom ali vzorcem — ibidem.
8. Pozitivne predstave od privativnih vzrokov — II. 8, § 1, 6. — Verjeten
razlog tega dejstva — ibidem § 4.

- II. Sestavljene predstave. { 1. Modi. { 1. Števila { nedoločeno — II. 16, 8,
{ ne dejanski neskončno — II. 17, 8,
{ nepopolno zavolj pomanjkanja imena — II. 16, 5.
2. Prostor. { Njega predstava od vida ali tipa — II. 16, 5,
{ soimenski z razsežnostjo — II. 13, 24,
{ vacuum ali zanikanje telesa — ibidem § 24,
{ mod končnih biti — II. 15, 8,
{ odnosna predstava — II. 26, 3,
{ odnosna na lego teles — II. 13, 7.
3. Trajanje { pomeni nepretrganost bivanja — II. 14, 3,
{ pomena nima od gibanja — II. 14, 6,
{ temveč od prevdaranja toka naših predstav — II. 14, 2,
{ prenaplo ali prepočasno gibanje se ne zaznava, zakaj ne —
{ II. 14, § 7, 8,
{ čas je mod končnih bitij — II. 17, 1.
4. Neskončnost { je količinski mod — II. 17, 1. Zakaj se ne daje obračati na
{ druge predstave — ibidem § 6,
{ na videz se da prištevati brez konca — II. 17, 4,
{ ta možnost obrnjena na število, prostor in trajanje v istem
{ smislu — II. 17, § 7—10,
{ deloma pozitivna, deloma negativna — II. 17, § 15—19,
{ kako je obrnjena na božanstvo — II. 17, 1.
5. Modi gibanja, glasov, boj, okusov etc. — II. 18.

II. Sestavljene predstave.

1. M o d i.	2. Namešani	1. Samovoljne sestave predstav — II. 22, 2; III. 5, 3	<table border="0"> <tr> <td>kreposti</td> <td rowspan="2">} odnosne — II. 28, 15,</td> </tr> <tr> <td>grehote</td> </tr> <tr> <td colspan="2"></td> <td>dejanja</td> <td rowspan="2">} absolutna ali relativna — ibidem,</td> </tr> <tr> <td colspan="2"></td> <td></td> </tr> </table>	kreposti	} odnosne — II. 28, 15,	grehote			dejanja	} absolutna ali relativna — ibidem,			
		kreposti	} odnosne — II. 28, 15,										
		grehote											
		dejanja	} absolutna ali relativna — ibidem,										
		2. ohranjene po imenih — II. 22, 8; III. 5, 10,											
		3. imajo svojo bit samo v duhu — II. 31, 3,											
		4. vse so prikladne — ibidem — razun z ozirom na imena — II. 31, 4, ali pa na predstave v duhu drugih ljudi — II. 31, 5.											
		5. Realne, ako jih tvorijo sovместne (consistent) predstave — II. 30, 4.											
		6. Pridobljene po	<table border="0"> <tr> <td>iznajdbi — II. 22, 9,</td> </tr> <tr> <td>opazovanju — ibidem,</td> </tr> <tr> <td>vsakdanji rabi besed — ibidem in III. 5, 15.</td> </tr> </table>	iznajdbi — II. 22, 9,	opazovanju — ibidem,	vsakdanji rabi besed — ibidem in III. 5, 15.							
iznajdbi — II. 22, 9,													
opazovanju — ibidem,													
vsakdanji rabi besed — ibidem in III. 5, 15.													
-
2. Substance.	1. Skupki kakovostij, ki bivajo vkup — II. 23, 9,
	2. obrnjeni različno na Boga, duhove in telo — II. 13, 18,
	3. porazvrščeni po njih imenskih bitih — III. 3, 2 etc.,
	4. za kakovostmi ni substrata — II. 13; 18; 20; II. 23, 23,
	5. snovni in nesnovni imajo jednako jasno predstavo — II. 13, 15; II. 13, 5,
	6. njih predstave so neprikladne — II. 31, 8,
	7. njih skupne predstave, kaj so — II. 24.
-
3. Razmerja, razmere, odnosnosti, relacije.	1. Vsaj med dvema stvarima — II. 25, § 1, 6.												
	2. Vse stvari morejo stopati v razmerja — II. 25, 7; II. 28, 17.												
	3. Vse odnosnosti končavajo v jednostavnih predstavah — II. 28, 18; II. 25, 9.												
	4. Dostikrat so jasnejše ko stvari, ki so odnosnosti podstava — II. 28, 19; II. 25, 8. Često stoje za odnosnosti absolutni izrazi — II. 25, 3; II. 26, § 4, 6; dostikrat brez soodnosnih izrazov — II. 25, 2. Vsi izrazi so relativni, ki vodijo duha za imenovani subjekt — II. 25, 10.												
	5. Relacija se utegne izpremeniti, stvari pa ostanejo iste — II. 25, § 5, 10.												
	6. Porazmeren, n. pr. večji, jednak etc. — II. 28, 1.												
	7. Naravno, kakor oče, sin — II. 28, 2.												
	8. Meščansko ali ustavno — II. 28, 3.												
	9. Nравstveno kakor z ozirom na kak zakon — II. 28, § 4, 14	<table border="0"> <tr> <td>božji — II. 28, 8,</td> </tr> <tr> <td>meščanski — II. 28, 9,</td> </tr> <tr> <td>spoštovanjski — II. 28, 10 etc.</td> </tr> </table>	božji — II. 28, 8,	meščanski — II. 28, 9,	spoštovanjski — II. 28, 10 etc.								
	božji — II. 28, 8,												
meščanski — II. 28, 9,													
spoštovanjski — II. 28, 10 etc.													
10. Istost in različnost — II. 27	<table border="0"> <tr> <td>modi — II. 27, 2,</td> </tr> <tr> <td>substancije — II. 27, 2, principium individuationis — II. 27, § 3 in 29,</td> </tr> <tr> <td>rastline — II. 27, 4,</td> </tr> <tr> <td>živali — II. 27, 5,</td> </tr> <tr> <td>človek — II. 27, § 6, 8, 9,</td> </tr> <tr> <td>opredelba — II. 27, 9,</td> </tr> <tr> <td>predsodiščni izraz — II. 27, 26 ne vsebuje istosti substanc — II. 27, § 12, 13, 14,</td> </tr> <tr> <td>osebe</td> <td> <table border="0"> <tr> <td>obstoja v istosti zavesti — II. 27, § 10, 16, 19,</td> </tr> <tr> <td>to je jedini predmet nagrade in kazni — II. 27, § 18, 19, 20,</td> </tr> <tr> <td>je speto z jednim individualnim predmetom — II. 27, 25.</td> </tr> </table> </td> </tr> </table>	modi — II. 27, 2,	substancije — II. 27, 2, principium individuationis — II. 27, § 3 in 29,	rastline — II. 27, 4,	živali — II. 27, 5,	človek — II. 27, § 6, 8, 9,	opredelba — II. 27, 9,	predsodiščni izraz — II. 27, 26 ne vsebuje istosti substanc — II. 27, § 12, 13, 14,	osebe	<table border="0"> <tr> <td>obstoja v istosti zavesti — II. 27, § 10, 16, 19,</td> </tr> <tr> <td>to je jedini predmet nagrade in kazni — II. 27, § 18, 19, 20,</td> </tr> <tr> <td>je speto z jednim individualnim predmetom — II. 27, 25.</td> </tr> </table>	obstoja v istosti zavesti — II. 27, § 10, 16, 19,	to je jedini predmet nagrade in kazni — II. 27, § 18, 19, 20,	je speto z jednim individualnim predmetom — II. 27, 25.
modi — II. 27, 2,													
substancije — II. 27, 2, principium individuationis — II. 27, § 3 in 29,													
rastline — II. 27, 4,													
živali — II. 27, 5,													
človek — II. 27, § 6, 8, 9,													
opredelba — II. 27, 9,													
predsodiščni izraz — II. 27, 26 ne vsebuje istosti substanc — II. 27, § 12, 13, 14,													
osebe	<table border="0"> <tr> <td>obstoja v istosti zavesti — II. 27, § 10, 16, 19,</td> </tr> <tr> <td>to je jedini predmet nagrade in kazni — II. 27, § 18, 19, 20,</td> </tr> <tr> <td>je speto z jednim individualnim predmetom — II. 27, 25.</td> </tr> </table>	obstoja v istosti zavesti — II. 27, § 10, 16, 19,	to je jedini predmet nagrade in kazni — II. 27, § 18, 19, 20,	je speto z jednim individualnim predmetom — II. 27, 25.									
obstoja v istosti zavesti — II. 27, § 10, 16, 19,													
to je jedini predmet nagrade in kazni — II. 27, § 18, 19, 20,													
je speto z jednim individualnim predmetom — II. 27, 25.													
	11. Vzrok in učinek — II. 26. Prejšnji je tisto, kar stori, da začne druga stvar biti; zadnji, kar ima svoj začetek od česa drugega — II. 26, § 1, 2.												
	12. Čas in mesto — II. 26, 3; { od izpreminjanja — II. 26, 2, II. 13, § 7—10 { od ustvarjenja — II. ibidem.												

IV. Premotrivanje predstav z ozirom na njihove kakovosti.

I.
Jasne in
nejasne.	{ 1. Kateri je njihov pomen — II. 2, § 2, 4. 2. Vzroki nejasnosti { 1. nepopolni organi — II. 2, 2, 2. slabotni vtiski — ibidem, 3. slab spomin — ibidem. 3. Tako z ozirom na njih imena — II. 2, 10 in III. 2, 4. 4. Nekateri so { jasne pameti — II. 29, § 14, 15, nejasne domišljiji — ibidem.
II.
Razločne in
zmedene.	{ 1. Kateri je njih pomen — II. 29, 4. 2. Katera so njih imena — II. 29, § 5, 6, 10, 11. 1. Pogrešanje zadostnega števila jedno-
stavnih predstav v sestavljenih — II. 29, 7. 3. Vzroki te zmedenosti.   2. Pomanjkanje reda v njih razporedbi — II. 29, 8. 3. Pomanjkanje stalnosti v rabi imen — II. 29, 9. 4. Razločne v nekih ozirih, zmedene v drugih — II. 29, § 13, 14, 15.
III.
Realne in
fantastične.	{ 1. Vse jednostavne predstave so realne — II. 30, 2. 2. Predstave predmetov (substances) utegnejo biti oboje — II. 30, 5. 3. In modi in odnosnosti — II. 30, § 3, 4. 4. Z ozirom na imena — II. 30, 4.
IV.
Resnične in
neresnične ali
prave in na-
pačne.	{ 1. V metafizičnem smislu so vse resnične — II. 32, § 2, 3, 20. 2. Jednostavne predstave so resnične — II. 32, 16. 3. In modi — II. 32, 17. 4. Substance, kedar niso resnične — II. 32, 18. 5. Predstave so lahko { predstave drugih — II. 32, 21, katero realno bit — II. 32, 22, bit stvari — II. 32, 24.
V.
Primerne in
neprimerne. | { <ol style="list-style-type: none"> 1. Jednostavne predstave — II. 31, § 2, 12 2. Modi — II. 31, § 3, 14 3. Odnosnosti — ibidem 4. Substancije zmerom — II. 31, § 6, 10 5. Modi so lahko z ozirom na svoje ime — II. 31, 4 <div style="display: inline-block; vertical-align: middle; margin-left: 10px;"> } primerne.

 } neprimerne. </div> |

V. O spoznanju, pameti, veri, mnenju.

I. Spoznavanje.	1. Se pečajo s stavki.	{ 1. Brezbesedni — IV. 5, § 3, 5. 2. Besedni — ibidem. Kako se spoznavajo — IV. 8, 12. 3. Identični ne učé ničesar — ibidem § 2.
se gledé na jednostavne predstave lahko dobijo — IV. 8, 4, 4. Občni — IV. 6
isto ne velja gledé na predmete — ibidem etc,
so često malenkostni — IV. 8, 9,
se ne tičejo biti — IV. 9, 1,
njih gotovost je v čem — IV. 6, 16. 5. Nравnost dovzetna dokaza — IV. 3, 8; IV. 12, 8. 6. Maksime ali načela { <ol style="list-style-type: none"> so malo { <ol style="list-style-type: none"> ker se ne poznajo prve — IV. 7, § 8, 9; IV. 12, 1, porabne { <ol style="list-style-type: none"> ker niso podstave vede — IV. 7, 10, utegnejo biti { <ol style="list-style-type: none"> v učenih prepirih — IV. 7, 11, pri učenju znanosti — ibidem. koristne { |
|-----------------|------------------------|---|

- I. Spoznavanje.
2. Predstave gledé na njih strinjanje ali nestrinjanje, katero je
 - 1. istost ali različnost — IV. 1, 4; IV. 3, 8; IV. 7, 4,
 - 2. odnosnost — IV. 1, 5; IV. 3, 18; IV. 7, 6,
 - 3. sobivanje — IV. 1, 6; IV. 3, 9; IV. 7, 5,
 - nas samih — IV. 9, 3 po intuiciji,
 - 4. realno bivanje — IV. 10 po dokazovanju,
 - IV. 1, 7; IV. 7, 7
 - drugih stvarih — IV. 11 po naših čutilih.
 1. Aktualno — IV. 1, 8.
 2. Habitualno — IV. 1, 9.
 3. Realno in visionarno, kako se ločita — IV. 4, asociacija, seveda ohramba. II. del, 2.
 1. Na kake načine se pridobiva po
 - 1. naziranj (intuition) — IV. 1, § 1, 2 in IV. 17,
 - 2. dokazovanju — IV. 2, 2,
 - 3. čustvovanju — IV. 2, 14; IV. 3, 5.
 2. Njega obseg — IV. 3
 - se ne pridobiva brez predstav — IV. 3, 1,
 - ne sega tako daleč kakor naše predstave — IV. 3, 6,
 - zelo oskodno gledé na substance — IV. 3, § 9–12.
 3. Pomanjkanje povzroča
 - pomanjkanje predstav — IV. 3, 23.
 - pomanjkanje zveze, ki bi se med njimi dala razkriti — IV. 3, 28; IV. 17, 11,
 - pomanjkanje njih preizkušanja in zasledovanja — IV. 3, 30.
 4. Popolniti bi se dalo — IV. 12
 - po primerjanju jasnih predstav — IV. 12, § 3, 6, 7,
 - po izkušnji — IV. 12, 9,
 - rabiti je na najbolj primerne predmete — IV. 12, 11,
 - izogibaje se hipotez — IV. 12, 12.
- II. Pamet.
1. Različni pomeni — IV. 17, 1,
 2. kaj je — IV. 17, 2,
 3. četri njene stopinje — IV. 17, 3,
 4. ne nasprotuje veri — IV. 17, 24,
 5. kake se loči od vere — IV. 18, 2,
 6. predmeti nad njo utegnejo biti predmet vere — IV. 18, § 7, 8,
 7. njej nasprotne stvari ne morejo biti predmeti vere — IV. 18, 10,
 8. naš najvišji sodnik v vsaki stvari — IV. 19, 14,
 9. razsojanje, jeli kako razodetje božje, je njen delokrog — ibidem,
 10. s silogizmom ni najboljši način — IV. 17, 4,
 11. po dokazilih ad
 - verecundiam
 - ignorantium
 - hominem
 - iudicium
 } — IV. 17, 19.
- III. Vera
- se loči od
 - pameti — IV. 18, 2,
 - spoznanja — IV. 15, 3,
 - navdušenja — IV. 19, glej asociacijo, pod obrambo II. 2,
 - pregovarjanja — IV. 19, 12.

1. nadomešča manjkajoče spoznanje — IV. 14, 3,
 2. se peča z verjetnostmi { gledé na dejstva — IV. 16, 6,
— IV. 14, 4 in IV. 15 { gledé na stvari spekulacije — IV. 16, 12,
 3. uravnava stopnje pritrjevanja — IV. 16,
 4. njegove zgreške povzroča { pomanjkanja dokazil — IV. 20, 2,
zmota vsled { spretnosti — IV. 20, 5,
prevelike naklonjenosti — IV. 20, 6,
pomanjkanja primernih sredstev ali pravil
verjetnosti — IV. 20, 7.
-

Vsebina.

Stran

Uvod	3
Poslanica čitatelju	5
O človeškem razumu. I. knjiga. Uvod	11
1. Preiskavati razum je zabavno in koristno	11
2. Načrt	11
3. Metoda	11
4. Koristno je vedeti obseg našega razumevanja	12
5. Naša zmožnost je prikrojena našemu položaju in našim zadevam	12
6. Spoznanje naše zmožnosti je lek proti skepticizmu in lenobi	12
7. Povod tega spisa	13
8. Za kaj stoji predstava	13
II. poglavje. V duhu ni prirojenih načel. 1. Razkazovanje načina, kako pridemo do spoznanja, dovolj dokazuje, da ni prirojeno	13
2. Vesoljno pritrjevanje je tisto veliko dokazilo	14
3. Vesoljno pritrjevanje ne dokazuje, da bi kaj bilo prirojeno	14
4. »Kar je, to je« in »ni mogoče, da bi isto bilo in ne bilo«, ne najdeta vesoljnega pritrjevanja	14
5. Niso duhu naravno vtisnjene, ker jih ne poznajo otroci, nevedneži i. t. d.	14
6. Odgovarja se, da jih poznajo ljudje, ko začnejo rabiti razum	15
8. Če jih je razkril razum, bi dokazovalo to dejstvo, da niso prirojene	15
9. Da bi jih razkrival razum, ni resnično	15
12. Čas, ko začnemo rabiti razum, ni tisti, ko začnemo spoznavati te maksime	16
13. To jih ne loči od drugih spoznavanju dostopnih resnic	17
14. Če bi priti do razuma bil čas njih razkritja, bi ne dokazoval, da so prirojene	17
13. V tem oziru se ne odlikujejo od drugih resnic, ki se dajo spoznati	17
14. Ako bi bil čas, ko se spametujemo, čas, ko jih spoznamo, bi to ne pričalo, da so prirojene	17
15. Po kakih stopinjah pride duh do spoznanja mnogih resnic	18
17. Da jim pritrldimo, brž ko se nam podado in jih razumemo, ne priča, da so prirojene	19
18. Ako bi tako strinjanje bilo znak prirojenosti, bi morali tudi stavki, da so jedna in dve tri, da sladkost ni grenkoba in tisoč drugih biti prirojenih	19
19. Taki menj občni stavki so znani mnogo prej, ko so znana ona vesoljna načela	20
20. Ugovarja se, da »jedna in jedna sta dve« i dr. ni vesoljen, niti dosti koristen rek	20
21. Da ta načela včasih niso znana, dokler se nam ne podado, dokazuje, da niso prirojena	20
22. Trditev, da so omenjena načela bila, prej ko so se komu podala, temu znana implicite, pomeni, da jih zamore duh spoznati, ali pa ne trdi ničesar	21
23. Dokaz, da se imenovanim načelom pritrldi, brž ko se zaslišijo prvi krat, sloni na neresnični domnevi, da so znana že pred poukom	21

24. Načela niso prirojena, ker se jim ne priteza vesoljno	22
25. Ta načela niso prva, kar jih poznamo	22
26. Torej niso prirojena	22
27. Niso prirojene, ker se kažejo menj jasno tam, kjer to, kar je prirojeno, nastopa najjasneje	23
28. Pregled	23
III. poglavje. Prirojenih načel za dejansko življenje ni. 1. Ni nra- vstvenih načel, ki bi bila tako vesoljno priznana, kakor so prej navedena spekulativna	24
2. Vera in pravičnost nista vsem ljudem načeli	24
3. Odgovor na ugovor, »da jih priznavajo v svojem mišljenju, ako« ravno jih zanikavajo v dejanskem življenju	25
4. Nra- vstvena pravila je treba dokazati, torej niso prirojena	25
5. Primer posnet po razlogih, zakaj je držati besedo	26
6. Krepost se odobrava vesoljno, ne zato, ker je prirojena, temveč zato, ker je koristna	26
7. Človeški čini so nam priče, da pravilo kreposti ni njihovo notranje načelo	26
8. Vest ne priča, da je katero nra- vstveno pravilo prirojeno	26
9. Primeri gnusnosti, ki se izvršujejo, ne da bi dotičnike pekla vest	27
10. Ljudje imajo nasprotna dejanska načela	28
11. Celi narodi ne priznavajo nekaterih nra- vstvenih pravil	28
14. Tisti, ki trdijo, da so prirojena praktična načela, nam ne povedo, katera so	30
15. Pretehtavanje g. Herbertovih prirojenih načel	30
20. Odgovarja se na ugovor, da se utegnejo prirojena načela pokvariti	32
21. Nasprotna načela na svetu	33
22. Kako navadno pridejo ljudje do svojih načel	33
27. Načela se morajo preiskavati	34
IV. poglavje. Druga premisslavljanja o prirojenih načelih, speku- lativna in praktična. I. Načela niso prirojena, razen če so priro- jene njihove predstave	35
2. Predstave, posebno tiste, ki spadajo k načelom, se niso porodile z otroki vred	35
3. »Ni mogoče, da bi ista stvar bila in da bi je ne bilo« je izvestno prirojeno načelo (če so sploh taka)	35
4. Istost ni prirojena predstava	36
6. Celota in del nista prirojeni predstavi	36
7. Predstava češčenja ni prirojena	36
8. Predstava Boga ni prirojena	36
12. »Primerno je božji dobrotljivosti, da bi vsi ljudje morali imeti predstavo o njem, torej bi jo morali imeti naravno vtisnjeno po njem samem«. Ugovor	38
13. Predstave Boga so različne pri raznih ljudeh	39
17. Ako predstava Boga ni prirojena, se ne more misliti, da bi bila katera druga prirojena	41
18. Predstava podstati ni prirojena	41
19. Ni stavkov, ki bi mogli biti prirojeni, ker ni prirojenih predstav	41
20. V spominu ni prirojenih predstav	41
21. Načela niso prirojena, ker bi malo koristila in bila malo zanesljiva	42
22. Razlika med človeškimi razkritji je odvisna od različne porabe njihovih zmožnosti	43
23. Človek mora misliti in spoznati sam	44
24. Odkod jemlje mnenje o prirojenih načelih	44
25. Zaključek	45

II. knjiga. I. poglavje. O predstavah vobče in njihovem izvoru.

1. Predstava je predmet mišljenja	47
2. Vse predstave prihajajo iz čuvstvovanja in prevdarjanja	47

3. Predmeti čuvstvovanja so jeden vrelec predstav	47
4. Dejstvovanje našega duha je njihov drugi izvir	47
5. Vsaka naša predstava je jedna ali druga izmed teh	48
6. To se da opazovati na deci	48
7. Ljudem prihaja oprema s temi na različen način v skladu z različnimi predmeti, ki se ž njimi pečajo	48
8. Predstave prevdarjanja so poznejše, ker potrebujejo pozornosti	49
9. Duša začne imeti predstave, ko začne zaznavati	49
10. Duša ne misli vedno, ali pa je na to treba dokaza	49
11. Duša se tega ne zaveda zmerom	50
12. Ako misli speči človek, a tega ne ve, sta speči človek in bedeci dve osebi —	50
13. Ni mogoče prepričati tiste, ki spe brez sanj, da mislijo	51
14. Zaman se naglaša, da ljudje sanjajo, da pa se ne spominjajo	51
15. Po tej hipotezi bi misli spečega človeka morale biti najbolj pametne (razumne, racionalne)	51
16. Po tej hipotezi mora duša imeti predstave, ki niso izvedene iz čuvstvovanja ali prevdarjanja, ki pa o njih ni sluha ne duha	52
17. Če jaz mislim in tega ne vem, ne more nihče drugi tega vedeti	52
18. Kako kdo ve, da duša vedno misli? Kajti če trditev ni sama po sebi očitvidna, potrebuje dokaza	52
19. Da bi človek naporno mislil in se vendar sledeči trenotek tega ne zavedal, je zelo neverjetno	53
20. Ni predstave razen od čuvstvovanja in prevdarjanja; to je očitvidno, če opazujemo otroke	53
24. Izvor vsega našega spoznanja	54
25. Pri vzprejemanju enostavnih predstav je razum večinoma trpen	54
II. poglavje. O enostavnih predstavah. 1. Nesestavljeni pojavi	55
2. Duh jih ne more ustvarjati niti uničevati	55
III. poglavje. O predstavah enega čutila. 1. Delitev enostavnih predstav	56
2. Malo enostavnih predstav ima svoja imena	56
IV. poglavje. O solidnosti. To predstavo dobivamo po tipu	57
2. Solidnost polni prostor	57
3. Razločna je od prostora	57
4. Solidnost je razločna od trdine	58
5. Na solidnosti sloni sunek, odpornost in porivek	59
6. Kaj je solidnost	59
V. poglavje. O enostavnih predstavah raznih čutil	59
VI. poglavje. O enostavnih predstavah prevdarjanja. 1. Enostavne predstave so dejstvovanje duha o njegovih predstavah	59
2. Predstavo zaznavanja (perception) in predstavo hotenja imamo od prevdarjanja	60
VII. poglavje. O enostavnih predstavah čuvstvovanja in prevdarjanja. 1. Ugodje in neugodje	60
6. Ugodje in neugodje	61
7. Bivanje (bit) in edinica	61
8. Moč	61
9. Zapóred	62
10. Enostavne predstave so gradivo vsega našega spoznanja	62
VIII. poglavje. Nekoliko nadaljnih premišljevanj o naših enostavnih predstavah. 1. Pozitivne predstave od privativnih vzrokov	62
6. Pozitivne predstave od privativnih vzrokov	62
7. Predstave so v duhu, kakovosti pa na telesih	63
9. Prvotne kakovosti	63
10. Drugotne lastnosti	64
11. Kako proizvajajo prvotne (izvirne) kakovosti svoje predstave	64
13. Kako pa proizvajajo drugotne kakovosti svoje predstave	64

15. Predstave prvotnih lastnosti so sličnost, drugotnih pa ne . . .	65
19. Predstave prvotnih kakovosti so sličnost, drugotnih pa ne . . .	66
24. Prve so sličnosti, o drugih pa se misli, da so sličnosti, pa niso; tretje niso sličnosti, niti kdo ne misli, da bi bile . . .	67
26. Drugotne lastnosti so dvojne, neposredno zaznavne, drugač posredno zaznavne . . .	67
IX. poglavje. O percepciji ali zaznavanju. 1. Zaznava je prva enostavna predstava prevdarjanja . . .	68
2. Je samo tedaj, kedar duh sprejema vtiske . . .	68
5. Otroci imajo sicer predstave v maternem telesu, ali prirojenih predstav nimajo . . .	69
8. Predstave čustvovanja naša sodba pogosto izpreminja . . .	69
11. Zaznava stavi razliko med živali in nižja bitja . . .	70
15. Zaznava je vzhodišče v znanost . . .	71
X. poglavje. O ohranjevanju. 1. Ogledovanje . . .	71
2. Spomin . . .	72
3. Pozornost, ponavljanje, ugodje in neugodje so določene (fix) predstave . . .	72
4. Predstave v spominu pobledé . . .	72
6. Neprenehoma se ponavljajoče predstave se redkokedaj razgubijo . . .	73
7. Ko se duh spominja, je pogosto tvoren (aktiven) . . .	73
8. Dvoje pomanjkljivosti na spominu, pozabljenost in počasnost . . .	73
10. Živali imajo spomin . . .	74
XI. poglavje. O razločevanju in drugih dejstvih duha. 1. Ni spoznanja brez razločevanja . . .	75
2. Razlika med dovtipnostjo in razsodnostjo . . .	75
3. Samo jasnost varuje zmede . . .	75
4. Primerjanje . . .	76
5. Živali le nepopolnoma primerjajo . . .	76
6. Sestavljanje . . .	76
7. Živali le malo sestavljajo . . .	76
8. Imenovanje . . .	76
9. Odmišljanje ali abstrakcija . . .	76
10. Živali ne odmišljajo . . .	77
12. Topounneži in blazniki . . .	77
14. Metoda . . .	78
16. Pozivanje na izkušnjo . . .	78
17. Temna soba . . .	78
XII. poglavje. O sestavljenih predstavah. 1. Duh jih sestavlja iz jednostavnih . . .	79
2. Samovoljno napravljene . . .	79
3. So ali modi, podstati ali relacije . . .	80
4. Modi . . .	80
5. Enostavni in namešani modi . . .	80
6. Podstati so posamezne in kolektivne . . .	80
7. Relacija . . .	80
8. Najbolj prikrite so predstave iz obeh vrečev . . .	80
XIII. poglavje. O enostavnih modih in naprej o enostavnih modih prostora. 1. Enostavni modi . . .	81
2. Predstava prostora . . .	81
3. Prostor in razsežnost . . .	81
4. Neizmernost . . .	81
5. Oblika . . .	81
6. Oblika . . .	82
7. Mesto . . .	82
10. Prostor . . .	83
11. Razsežnost ni isto kakor telo . . .	83
15. Opredelba razsežnosti je ne razlaga . . .	84

16. Deljenje bitij na telesa in duhove ne dokazuje, da bi bil prostor isto, kar je telo	84
19. Podstat in akcidenti so v modroslovju malo porabni	85
21. Praznosta je za skrajnimi telesnimi mejami	85
22. Moč uničevanja dokazuje, da je praznina (vacuum)	86
23. Premikanje dokazuje, da je praznosta	86
24. Predstavi prostora in telesa sta razločni	87
25. Ker je razsežnost od telesa nerazločljiva, dokazuje to, da ni isto	87
27. Predstavi prostora in solidnosti sta razločni	87
28. Ljudje se med seboj malo ločijo gledé na jasne enostavne predstave	88
XIV. p o g l a v j e. O trajanju in njegovih enostavnih modih. 1. Trajanje je tekoča razsežnost	89
2. Njena predstava je od prevdaranja toka naših predstav	89
5. Predstava trajnosti se da obrniti (is applicable) na stvari, medtem ko spimo	90
6. Predstava zapóredi ni od gibanja	90
9. Tok predstav ima določeno stopnjo hitrosti	90
12. Ta tok je mera drugih zapóredi	91
13. Duh ne more dolgo opazovati ene neizpremenljive predstave	91
16. Predstave, kakorkoli napravljene, ne vsebujejo čuta premikanja	92
17. Čas je po merah določeno trajanje	92
18. Dobro časovno merilo mora deliti vse njegovo trajanje na enake dobe	92
19. Obtok solnce in lune sta najprimernejši časovni merili	92
20. Toda ne po svojem premikanju, ampak periodičnem nastopanju	93
21. Niti o dveh delih trajanja se ne more zanesljivo vedeti, da bi bila enaka	93
22. Čas ni mera premikanja	94
23. Minute, ure, dnevi in leta ni treba, da so mere trajanja	94
24. Naše časovne mere so porabne na trajanje pred časom	94
27. Večnost	95
XV. p o g l a v j e. O trajanju in razširjenosti skupaj. 1. Oboje se da stopnjevati navzgor in navzdol	97
2. Ekspansije snov ne omejuje	97
3. Trajanje premikanja ne omejuje	97
4. Zakaj ljudje lažje priznavajo neskončno trajanje ko neskončno ekspanzijo (expansion)	98
5. Čas je proti trajanju v tem razmerju, v kakršnem je prostor proti ekspanziji	98
6. Časa in prostora je vzetega toliko iz vsakega, kolikor je označenega po biti in premikanju teles	98
7. Včasih za toliko vsakega od nju, kolikor označujemo z merami, vzetimi od snovi ali premikanja teles	99
8. So last vseh bitij	99
9. Vsi deli razsežnosti so razsežnost in vsi deli trajanja so trajanje	99
11. Trajanje je podobno črti, ekspanzija pa telesu	100
12. Trajanje nima nikoli dveh delov skupaj, ekspanzija pa vselej	100
XVI. p o g l a v j e. O številu. 1. Število je najenostavnejša in najvesoljnejša predstava	101
2. Njegove mode ustvarja prištevanje	101
3. Vsak mod je razločen	101
4. Zato so dokazi v številih najbolj natančni	101
5. Številom so imena potrebna	102
7. Zakaj ne štejejo otroci prej	103
8. Število meri vse, kar se da meriti	103
XVII. p o g l a v j e. O neskončnosti. 1. Neskončnost se v svojem prvotnem namenu prisoja prostoru, trajanje pa številu	103
2. Predstava končnosti se lahko pridobi	104

3. Kako dobivamo predstavo neskončnosti	104
4. Naša predstava prostora je brez mej	104
5. Isto velja o trajanju	105
6. Zakaj druge predstave niso zmožne neskončnosti	105
7. Razlika med neskončnostjo prostora in neskončnim prostorom	106
8. Predstave neskončnega prostora nimamo	106
9. Broj nam podaja najjasnejšo predstavo neskončnosti	106
10. Naši različni pojmi o neskončnosti števila, trajanja in ekspanzije	107
12. Neskončna deljivost	107
13. Pozitivne predstave neskončnosti ni	107
15. Kaj je v naši predstavi neskončnosti pozitivno, kaj pa negativno	108
16. Pozitivne predstave neskončnega trajanja nimamo	109
18. Ni pozitivne predstave neskončnega prostora	109
19. Kaj je v naši predstavi neskončnosti pozitivno, kaj pa negativno	110
20. Nekateri menijo, da imajo pozitivno predstavo večnosti, da pa je nimajo o neskončnem prostoru	110
21. Namišljene pozitivne predstave neskončnosti so vzrok zmot	111
22. Vse te predstave so od čuvstvovanja in prevdaranja	111
XVIII. p o g l a v j e. O drugih jednostavnih modih. Modi premikanja	111
3. Modi glasov	112
4. Modi barv	112
5. Modi okusa	112
6. Nekateri enostavni modi nimajo imen	112
7. Zakaj nekateri modi imajo imena, drugi pa ne	112
XIX. p o g l a v j e. O modih mišljenja. 1. Čuvstvovanje, spominjanje, ogledovanje (contemplation) i. t. d.	113
3. Menjajoča se pozornost duha pri mišljenju	114
4. Vsled tega je verjetno, da je mišljenje dušino delovanje, ne pa njeno bistvo	114
XX. p o g l a v j e. O modih ugodja in neugodja. 1. Ugodje in neugodje sta jednostavni predstavi	114
2. Kaj je dobro, kaj pa zlo	115
3. Dobro in zlo nagibljeta naše strasti	115
4. Ljubezen	115
5. Sovraštvo	115
6. Poželenje	115
7. Veselje	116
8. Skrb	116
9. Upanje	116
10. Bojazen	116
11. Obup	116
12. Jeza	116
13. Nevoščljivost	116
14. Kake strasti imajo vsi ljudje	116
15. Kaj je ugodje, kaj pa neugodje	116
16. Sram	117
17. Ti primeri kažejo, kako se naše predstave strasti dobivajo od čuvstvovanja in prevdaranja	117
XXI. p o g l a v j e. O moči. 1. Kako se je dobila ta predstava	117
2. Moč je tvorna in trpna	117
3. Moč vsebuje relacijo (razmerje)	118
4. Najjasnejša predstava tvorne moči je od duha (spirit)	118
5. Volja in razum sta dve moči	119
6. Zmožnosti	119
7. Odkod sta predstavi svobode in nujnosti	119
8. Kaj je svoboda	119
9. Podlaga sta razum in volja	120
10. Ne spada k hotenju	120
11. Svobodno in nesvobodno sta nasprotji, ne pa svobodno in nujno	120

12. Kaj je svoboda (prostost)	120
13. Kaj je nujnost	121
14. Svoboda ne spada k volji	121
15. Hotenje	121
16. Moči so last činiteljev	121
20. Svoboda ni last volje	122
21. Le činitelju ali človeku je lastna	123
22. Z ozirom na hotenje človek ni svoboden	123
25. Voljo odloča nekaj zunaj nje	124
27. Svoboda	125
28. Kaj je hotenje	125
29. Kaj določa voljo	125
30. Volja in želja se ne smeta zamenjavati	125
31. Neprijetnost določa voljo	126
32. Poželenje je neprijetnost	126
33. Neprijetnost poželenja odloča voljo	126
34. To je pero ali vzmet dejanja	126
35. Ne največje pozitivno dobro, ampak neprijetnost določa voljo	127
36. Ker je odstranitev neprijetnosti prva stopinja do sreče	127
37. Ker je le neprijetnost pričujoča	128
38. Ker ne zasledujejo nebeških užitkov vsi, dasi po njih priznavanju utegnejo biti	128
39. Poželenje spremlja vsako neprijetnost	129
40. Najsilnejša neprijetnost naravno odloča voljo	129
41. Vse si želi sreče	129
42. Kaj je sreča	130
43. Katero dobro se poželi, katero pa ne	130
44. Zakaj se ne poželi vselej večje dobro	130
45. Ker se ne poželi, ne nagiblje volje	131
46. Primerna ocena vznbuja poželenje	131
47. Moč, ustaviti zasledovanje kakega poželenja, napravi prostor prevdarjanju	132
48. Dajati se odločevati svoji sodbi ni zavora svobode	132
49. Najsvobodnejši činitelji so tako omejeni (determined)	133
50. Stalna omejitev (determination) na zasledovanje sreče ni krajsanje svobode	133
51. Nujnost, zasledovati srečo, je podstava svobode	133
52. Razlog za to ravnanje	133
53. Vladati naše strasti, je prav popolnovati svobodo	134
54. Kako pride, da hodijo ljudje po različnih potih	134
56. Kako pride, da izbirajo ljudje napačno	135
57. 1. Od telesnih boli (neugodij)	136
57. 2. Od napačnih poželenj, ki izvirajo iz napačnih razsodb	136
58. Naša razsodba o pričujočem dobru in zlu je vselej prava	136
60. Od napačne razsodeb tega, kar je nujni del njihove sreče	137
61. Bolj podrobno naštevanje napačnih razsodb	137
63. V primerjanju sedanjosti in bodočnosti	138
64. Vzroki tega	138
66. Prevdarjajoč posledice dejanj	139
67. Vzroki teh	139
68. Napačna sodba o tem, kar je na našo srečo potrebno	140
69. Prijetnosti ali neprijetnosti, ki so v stvareh, moremo izpreminjati	140
70. Dajati prednost grehoti pred krepostjo, je očitna napačna razsodba	141
71. Ponavljanje	142
XXII. poglavje. O namešanih modih. 2. Stvori duha	144
3. Včasih jih je podala razlaga njih imen	145
4. Ime spenja dele namešanih modov v eno predstavo	145
5. Povod na ustvarjanje namešanih modov	145
6. Zakaj ne odgovarjajo besedam v enem jeziku besede v drugem	145

7. Jeziki se izpreminjajo	146
8. Kje so namešani modi	146
9. Kako dobivamo predstave namešanih modov	146
10. Gibanje, mišljenje in moč so se najbolj predrugačila	147
11. Razne besede, ki na videz pomenijo dejanje, a pomenijo le učinek	147
12. Namešani modi tudi iz drugih predstav	148
XXIII. poglavje. O naših sestavljenih predstavah podstatij.	
1. Kako so stvarjene predstave podstatij	148
2. Naše predstave podstatij vobče	148
3. O vrstah podstatij	149
4. Jasne predstave podstatij vobče ni	149
5. Predstava duha je tako jasna kakor telesa	149
6. O vrstah podstatij	150
7. Moč je velik del naših sestavljenih predstav podstatij	150
8. Zakaj pa?	150
9. Tri vrste predstav tvoré naše sestavljene predstave podstatij	151
10. Moči tvoré velik del naših sestavljenih predstav o podstatih	151
11. Zdajne drugotne telesne kakovosti bi izginile, ako bi razkrili prvotne njihovih drobnih delov	151
12. Naše zmožnosti razkrivanja so prirojene našemu položaju	152
13. Domneva o duhovih	152
14. Sestavljene predstave podstatij	153
15. Predstave duševnih podstatij so tako jasne kakor telesnih	153
16. Predstave odmišljenih (abstract) podstatij ni	154
17. Kohezija trdnih delov sta prvotni telesni predstavi	154
18. Mišljenje in preničnost sta prvotni predstavi duha	154
19. Duhovi so zmožni gibanja	154
22. Primerjanje predstav duše in telesa	155
23. Kohezija solidnih delov v telesu se ravno tako težko razume, kakor mišljenje v duši	155
28. Podelitev gibanja s sunkom ali z mislijo je enako razumljiva	157
30. Predstavi duha in telesa se primerjata med seboj	158
31. Pojem duha ne vsebuje več težave ko pojem telesa	158
32. Naše znanje ne sega za naše enostavne predstave	158
35. Predstava Boga	159
36. V naši sestavljeni predstavi duhov ni drugih ko tiste, ki smo jih dobili od čuvstvovanja in premišljevanja	159
37. Ponovitev	160
XXIV. poglavje. O zbornih predstavah podstatij. 1. Ena predstava	160
2. Ustvarja jih duhova sestavljajna moč	160
3. Vse umetne stvari so zborne predstave	161
XXV. poglavje. O odnosnosti (relation). 1. Kaj je odnosnost	161
2. Odnosnosti se brez soodnosnih izrazov ne razumevajo lahko	161
3. Nekateri na videz absolutni izrazi vsebujejo odnosnosti	162
4. Odnosnosti so različne od stvari, ki stoje v razmerju	162
5. Odnosnost se lahko izpremeni brez izpremembe v predmetu	162
6. Odnosnost je samo med dvema stvarima	162
7. Vse stvari so zmožne odnosnosti	162
8. Predstave odnosnosti so pogosto bolj jasne ko predstave predmetov, ki se primerjajo	163
9. Vse odnosnosti imajo svoje korenine v enostavnih predstavah	163
10. Izrazi, ki vodijo duha za imenovani predmet, so odnosni	163
11. Sklep	164
XXVI. poglavje. O vzrokih in učinku in drugih odnosnostih.	
1. Odkod sta njuni predstavi?	164
2. Ustvarjenje, roditev, izpreminjanje	164
3. Časovne odnosnosti	165
5. Odnosnosti prostora in razsežnosti	165
6. Absolutni izrazi pogosto stojé za odnosnosti	166

XXVII. poglavje. O istosti in različnosti. 1. V čem je bistvo istosti	166
2. Istost podstatij	166
3. Principium individuationis	167
4. Istost rastlin	167
5. Istost živali	168
6. Istost človeka	168
7. Istost je prirojena predstavi	168
8. Isti človek	168
9. Osebna istost	170
10. Zavest tvori osebno istost	170
11. Osebna istost v menjavanju podstatij	170
12. Jeli v izpremembi misleče podstati	171
16. Zavest tvori isto osebo	173
17. Jaz sloni na zavesti	173
18. Predmet nagrade in kazni	173
21. Razlika med istostjo človeka in osebe	174
23. Zavest sama tvori jaz	174
26. Oseba je sodiščen izraz	176
28. Težava, ki jo povzroča slaba raba imen	176
29. Nepretrgana bit tvori istost	176
XXVIII. poglavje. O drugih odnosnostih. 1. Razmeren	177
2. Naraven	177
3. Ustaven	178
4. Nravstven	178
5. Nravno dobro in zlo	178
6. Nravna pravila	178
7. Zakoni	179
8. Po božjem zakonu se merita greh in dolžnost	179
9. Po državljanskem zakonu se merijo zločini in nedolžnost	179
10. Po modroslovskega zakonu se merijo kreposti in napake	179
12. Njega veljevanje, priporočanje in slab glas	180
13. Sledeči trije zakoni so pravilo za npravstveno dobro in zlo	180
14. Npravnost je odnosnost med dejanji in pravili	181
16. Imena dejanj nas pogosto spravljajo v zmoto	182
17. Odnosnosti je brez števila	182
18. Vsem odnosnostim tičijo korenine v enostavnih predstavah	182
19. Navadno imamo o odnosnostih ravno tako jasen (ali jasnejši) pojem kakor o njeni podstavi (njenem temelju)	183
20. Pojem odnosnosti je isti, jeli pravilo, ki se mu primerja kako dejanje, resnično ali napačno	183
XXIX. poglavje. O jasnih in nejasnih, razločnih in zmedenih predstavah. 1. Nekatere izmed predstav so jasne in razločne, nekatere pa nejasne in zmedene	183
2. Jasnost in nejasnost razlaga pogled	184
3. Vzroki nejasnosti	184
4. Razločnost in zmedenost, v čem je njuno bistvo	184
5. Ugovor	184
6. Zmedenost predstav z ozirom na njih imena	184
7. Nedostatki, ki povzročajo zmedo	185
8. Drugič, ali so njene enostavne brez reda vkup nametane	185
9. Tretjič, ali so izpremenljive in nedoločne	185
10. Zmedenost brez ozira na imena je težko razumljiva	186
11. Zmeda se vedno tiče dveh predstav	186
12. Vzroki zmedenosti	186
13. Zmedene predstave utegnejo biti razločne v enem delu, zmedene pa v drugem	187
14. To povzroča, če se mu ne izogiblremo, zmedenost v sklepanju	187
15. Primer na večnosti	187

16. Deljivost snovi	187
XXX. p o g l a v j e. O dejanskih in sanjarskih predstavah. 1. Dejan-	
ske predstave soglašajo s svojimi izvirniki	189
2. Enostavne predstave so vse dejanske (realne)	189
3. Sestavljene predstave so samovoljne sestave	189
4. Namešani modi, napravljeni iz trdnih predstav, so dejanski	189
5. Predstave podstatij so realne, kedar se ujemajo z bitjo stvari	190
XXXI. p o g l a v j e. O skladnih in neskladnih predstavah. 1. Skladne	
predstave so tiste, ki popolnoma predstavljajo izvirnike	190
2. Enostavne predstave skladne	190
3. Modi so vsi skladni	191
4. Z ozirom na ustaljena (settled) imena utegnejo modi biti neskladni	192
6. Predstave podstatij, ki se nanašajo na dejansko bit, niso skladne	192
8. Predstave podstatij so kot skupki njihovih kakovosti vse ne-	
skladne	193
11. Predstave podstatij kot skupki njih kakovosti so vse neskladne	195
resnične	196
12. Enostavne predstave so <i>ἐκτυπα</i> in skladne	195
13. Predstave podstatij so <i>ἐκτυπα</i> in neskladne	195
14. Predstave modov in odnosnostij so izvirniki in morajo vsekakor	
biti skladne	195
XXXII. p o g l a v j e. O resničnih in neresničnih predstavah. 1. Res-	
ničnost in neresničnost pravzaprav spadata k stavkom	196
2. Metafizična resnica vsebuje zamolčan stavek	196
4. Predstave, ki se na kaj nanašajo, utegnejo biti resnične ali ne-	
resnične	196
5. Drugih ljudi predstave, dejanska bit in namišljene dejanske	
biti so tiste, katerim navadno primerjajo ljudje svoje predstave	196
6. Vzrok takšnih razmerij (references)	197
8. Vzroki takih razmerij	197
9. Enostavne predstave utegnejo biti neresnične z ozirom na druge	
istega imena, ali so manj podvržene tej pomanjkljivosti	197
10. Predstave namešanih modov so najbolj izpostavljene neresnič-	
nosti v tem smislu	197
11. Ali pa se vsaj misli neresnična	198
12. Zakaj pa	198
13. Gledé na dejansko bit morejo biti neresnične le predstave pod-	
statij	198
14. Prvič. V tem smislu enostavne predstave niso neresnične in	
zakaj niso	198
15. Dasi je predstava modrine, ki jo ima eden, različna od predstave	
drugega	199
16. Prvič, enostavne predstave tega smisla niso neresnične, zakaj niso	
17. Drugič. Modi niso neresnični	199
18. Tretjič. Kedar so predstave podstatij neresnične	200
19. Resničnost in neresničnost imata vedno za podstavi pritrjevanje	
ali zanikanje	200
20. Predstave niso same po sebi ne resnične niti neresnične	200
21. Toda so neresnične. — 1. Kedar se sodi, da so ali niso prijetne	
predstavi koga drugega	200
22. Drugič. Kedar se sodi, da se ujemajo z dejansko bitjo, ko pa se ne	
23. Tretjič. Kedar se sodi, da je skladna, dasi ni	201
24. Četrtrič. Kedar se sodi, da zastopa dejansko bit	201
25. Kedar so predstave neresnične	201
26. Bolj primerno bi se morale zvati prave ali neprave	201
XXXIII. p o g l a v j e. O združevanju predstav. 1. V večini ljudij je	
nekaj nespametnega	202
2. Niso popolnoma plod samoljubja	202
3. Ni iz vzgoje	202

4. Je stopnja blaznosti	202
5. Izvira iz nepravne zveze predstav	202
6. Kako se je napravila ta zveza	203
7. Neke mržnje so njih posledica	203
9. Tehten vzrok pomot	203
10. Primeri	204
13. Zakaj more čas nekatere nereda v duhu ozdraviti, razum pa jih ne more	204
14. Še drugi primeri, ki se na njih vidi, kako učinkujejo družितve predstav	204
17. Njegov vpliv na umstvene navade	205
18. Da se opazovati na različnih razkolnikih	205
19. Sklep	206

III. knjiga. I. p o g l a v j e. O besedah ali jeziku vobče. 1. Človek je zmožen, razčlenjevati svoje glasove	3
2. Izpreminjati razčlenjene glasove v znake predstav	3
3. Ustvarjanje občnih znamenj	3
5. Besede, izvedene iz takšnih, ki na konci pomenijo čutne predstave	3
6. Razporedba	4
II. p o g l a v j e. O pomenu besed. 1. Besede so čutna znamenja, ki so potrebna za občevanje	4
2. Besede so čutna znamenja predstav tistega, ki jih rabi	5
4. Besede se pogosto prikrito nanašajo na predstave, ki so v duhu drugih ljudi	5
5. Drugič, na realnost stvari	6
6. Besede vsled navade lahko vzbujajo predstave	6
7. Često se rabijo besede brez pomena	6
8. Njih pomen je popolnoma samovoljen	6
III. p o g l a v j e. O občnih izrazih. 1. Besede so večinoma občne besede	7
2. Kajti ni mogoče, da bi imela vsaka posamezna stvar svoje ime	7
3. Bilo bi tudi brez koristi	7
5. Kake stvari imajo lastna imena	7
6. Kako se ustvarjajo občna imena	8
9. Občne lastnosti niso nič drugega ko odmišljene predstave	8
10. Zakaj se rabi v opredelbah navadno genus	9
11. Občen in vesoljen sta tvorbi našega razuma	9
12. Odmišljene predstave so bistva generum et specierum	10
13. So tvorbe razuma, svoje temelje pa imajo v sličnosti stvari	10
14. Vsaka razločna odmišljena predstava je razločna bit	10
15. Dejanska in imenska bit	11
16. Stalna zveza med imenom in imensko bitjo	11
17. Domneva, da ločijo dejanske biti species, je neuporabna	11
18. Stvarne in imenske biti so pri jednostavnih predstavah in modih iste, različne pa pri predmetih	12
19. Biti se ne ustvarjajo niti uničujejo	12
20. Zaključek	13
IV. p o g l a v j e. O imenih jednostavnih predstav. 1. Imena jednostavnih predstav, modov in predmetov imajo vsako nekaj posebnega na sebi	13
2. Prvič. Imena jednostavnih predstav in predmetov izražajo dejansko bit	13
3. Drugič. Imena jednostavnih predstav in modov pomenijo vselej dejansko in imensko bit	13
4. Tretjič. Imena jednostavnih predstav se ne dajo opredeljevati	13
5. Če bi se dalo vse opredeljevati, bi bil to processus in infinitum	13
6. Kaj je opredelba	14
7. Zakaj se ne dajejo opredeljevati jednostavne predstave	14

8. Primeri: gibanje	14
10. Svetloba	14
11. Zakaj se jednostavne predstave ne dajejo opredeljevati, se dalje razlaga	15
12. Nasprotno se razkazuje na sestavljenih predstavah po primerih k'pa in mavrice	16
14. Isto velja o sestavljenih predstavah, ki jih je treba z besedami napravljati razumljive	16
15. Četrtrič. Imena jednostavnih predstav so najmenj dvomljiva	16
16. Jednostavne predstave imajo malo stopenj v linea praedicamentali	17
17. Šestič. Imena jednostavnih predstav niso vseskozi samovoljna	17
V. p o g l a v j e. O imenih namešanih modov in relacij. 1. Stojé za odmišljene predstave kakor druga občna imena	17
2. Prvič. Predstave, za katere stojé, je ustvaril razum	17
3. Drugič. So samovoljne tvorbe brez vzorcev	18
4. Kako se to godi	18
5. Očividno so samovoljne tvorbe, v katerih je pogosto predstava prej ko bit	18
6. Primeri: umor, krvosramstvo, zabadanje	18
7. Ali vendar vedno služi jezikovnemu namenu	19
8. O tem dejstvu pričajo neprestane besede raznih jezikov	19
9. To dejstvo kaže, da so vrste napravljene za občevanje	20
10. Sestavo spenja v namešanih modih ime in ustvarja vrsto	20
12. Izvirnikov namešanih modov ne iščemo kje drugod ko v duhu, ki tudi kaže, da so razumove tvorbe	21
13. Ker jih je napravil razum brez vzorcev, kaže to dejstvo, zakaj so tako sestavljeni	21
14. Imena namešanih modov stoje vselej za njih realne biti	22
15. Zakaj se navadno pridobivajo njih imena prej ko njih predstave	22
16. Razlog, zakaj sem v tem predmetu tako obširen	22
VI. p o g l a v j e. O imenih predmetov. 1. Navadna imena predmetov stoje za sorte	23
2. Bit vsake sorte je odmišljena predstava	23
3. Imenska in dejanska bit različni	23
4. Pojedincem ni nič bistvenega	23
7. Imenska bit spenja vrsto	25
9. Nedejanska bit, ki je ne poznamo	25
10. Nebitne oblike, ki je še menj poznamo	26
11. Imenska bit je tisto, po čemer ločimo vrste; to je dalje očitno na duhovih	26
12. Verjetno je, da je brez števila vrst angelov	27
13. Da je imenska bit vrstna bit, se dokazuje na ledu in vodi	27
14. Težave proti določenemu številu dejanskih biti	28
18. Naša imenska bit predmetov ni popolna zbirka posebnostij	28
21. So le takšni skupki, kakor stojé za nje naše ime	29
22. Naše odmišljene predstave so nam merila vrst; primeri v tem človeka	29
23. Rojstvo ne loči vrst	29
24. Ne po predmetnih oblikah	30
25. Specifične biti ustvarja duh	30
26. Zato so zelo mnogolične in negotove	30
28. Ni pa tako svojevoljno kakor namešani modi	31
29. Seveda prav nepopolno	32
30. Pa vendar služi vsakdanjemu pogovoru	32
31. Biti vrst pod istim imenom so prav različne	33
32. Čim obširnejše so naše predstave, tem nepopolnejše in delnejše so	33
33. Vse je prirojeno olajšavi govorice	34
34. Primer so nam kazuarji	34
35. Sorte določajo ljudje	35

36. Sličnost ustvarja priroda	35
38. Vsaka odmišljena predstava je bit	35
39. Genera in species zavoljo imenovanja	36
40. Vrste umotvorin so menj zmedene ko pa prirodnin	36
41. Umotvorine različnih vrst	36
42. Le predmeti imajo posebna imena	37
43. Razpravljanje o besedah je težavno	37
44. Slučaji namešanih modov v kinneah in niouph	37
46. Primer predmetov na zahab	38
48. Njih predstave so nepopolne in zato različne	39
49. Da se torej določijo njih vrste, se suponira dejanska bit	39
50. Ta domneva pa ni porabna	39
51. Sklep	39
VII. p o g l a v j e. O členicah ali členkih. 1. Členki spenjajo dele celih stavkov	40
2. V njih je jedro lepe govorice	40
3. Kažejo, kako razmerje daje duh svojim mislim	40
5. Primer na besedi but	41
6. Ta stvar se omenja tu le mimogredé	41
VIII. p o g l a v j e. O abstraktnih in konkretnih izrazih. 1. Abstraktni izrazi ne morejo nastopati kot povedki in zakaj ne	41
2. Kažejo razliko med našimi predstavami	42
IX. p o g l a v j e. O nepopolnosti besed. 1. Besede se rabijo za spominjanje in priobčevanje naših misli	42
2. Vsaka beseda služi spominjanju	42
3. Priobčevanje z besedami meščansko ali modroslovsko	43
4. Nepopolnost besed dvomljivost njihovega pomena	43
5. Vzroki njih nepopolnosti	43
6. Imena namešanih modov so dvomljiva. Prvič, ker so predstave, za katere stoje, tako zapletene	43
7. Drugič, zato, ker nimajo vzorcev	44
8. Posebnost (propriety) ni zadostno lečilo	44
9. Tudi način, kako se učimo imen, prispeva k njihovi dvoumnosti	44
10. Odtodi je neizogibna nejasnost v starih pisateljih	45
11. Imena predmetov dvoumnega pomena	45
12. Imena predmetov se nanašajo I. na realne biti, ki se ne morejo poznati	46
13. Drugič, na sobivajoče kakovosti, ki se le nepopolnoma poznajo	46
14. Tretjič, sobivajočim lastnostim, ki so znane, toda nepopolnoma	47
15. S temi nepopolnostmi — utegnejo služiti meščanski, ne pa primerno modroslovski rabi	47
16. Primer tekočina	47
17. Primer zlato	48
18. Imena jednostavnih predstav so najmenj dvoumna	48
19. Prvi za njimi pa so jednostavni modi	49
20. Najbolj dvoumna so imena zelo sestavljenih namešanih modov in predmetov	49
21. Zakaj se vali ta nepopolnost na besede	49
22. To bi nam naj nalagalo skromnost pri vsiljevanju našega smisla starim pisateljem	49
X. p o g l a v j e. O zlorabi besed. 1. Zloraba besed	50
2. Besede brez kake ali brez jasne predstave	50
4. Povzročja jih učenje besed pred predstavami, ki spadajo k njim	51
5. II. Nestalna poraba (application)	51
6. III. Afektirana nejasnost vsled napačne rabe	52
7. Logika in disputationes so k temu mnogo prispevale	52
8. To nazivljejo subtilnost	52
9. Ta učenost družbi prav malo koristi	52
10. Ali uničuje sredstva spoznanja in občevanja	53

11. Koristno na zmedo glasov črkam	53
12. Ta umetnost je zamotala verstvo in pravosodje	53
13. Ta umetnost bi naj veljala za učenost	53
14. IV. Misliti si, da so stvari	54
15. Primer na snovi	54
16. To stori, da zmote ne izginejo	55
17. V. Stavijo se za to, česar ne morejo pomeniti	55
18. N. pr. Staviti jih za realne biti predmetov	55
19. Zato mislimo, da ni vsaka izprememba naše predstave o pred- metih izprememba vrste	56
20. Vzrok zlorabe je domneva, da dela narava vselej redno (regu- larly)	56
21. V tej zlorabi tičita dve napačni domnevi (suppositions)	56
22. VI. Mnenje, da imajo besede gotov in očividni pomen	57
23. Nameni jezika: Prvič, posredovanje predstav	58
24. Drugič. Opraviti naglo	58
25. Tretjič. S temi posredovati spoznanje stvari	58
26. Kako človeške besede v vsem tem svojega namena ne dosežejo	58
32. Kako pri predmetih	59
33. Kako je pri modih in razmerjih (relacijah)	59
34. VII. Slikovita govorica je tudi zloraba jezika	59
XI. p o g l a v j e. O lečilih proti opisanim nepopolnostim in zlorabam.	
1. Vredna so, da se iščejo	60
2. Niso lahka	60
3. Vendar pa je to lečilo potrebno za modroslovje	60
4. Napačna raba besed je poglavitni vzrok pomot	60
5. Trdovratnost	61
6. In prepiranje	61
7. Primer sta netopir in ptica	61
8. Prvič. Lek, nē rabiti nobene besede brez kake predstave	62
9. Drugič. Imeti ž njimi v modih spete različne predstave	62
10. Razločno in primerno (conformable) pri predmetih	62
11. Tretjič, posebnost	63
12. Četrtrič, razodevati svoj pomen	63
13. To pa na tri načine	63
14. I. Jednostavne predstave po soimenskih (synonymous) izrazih ali kazanju	63
15. II. Pri namešanih modih z opredelbo	64
16. Duševnost se da dokazovati	64
17. Opredelba more dati duševnim razgovorom jasnost	64
18. Je jedini način	65
19. III. Pri predmetih pa s kazanjem in opredeljevanjem	65
20. Predstave vodilnih predmetov kakovosti se najboljše dobivajo po kazanju	65
22. S predstavami njih moči najboljše seznanja opredelba	66
23. Prevdarjanje o spoznanju duhov	66
24. IV. Tudi predmetne predstave se morajo dati spravljati v sklad s stvarmi	66
25. To ni lahko doseči	67
26. V. Po stalnosti njih pomena	68
27. Kedaj je treba pojasniti različnost	68
IV. knjiga. I. p o g l a v j e. O spoznavanju vobče. 1. Naše spozna- vanje se peča s predstavami	69
2. Spoznavanje je zaznavanje strinjanja ali nestrinjnja dveh pred- stav	69
3. To strinjanje je četvero	69
4. Prvič. O istosti ali različnosti	69
5. Drugič. Odnosnost	70

	Stran
6. Tretjič. O sobitnosti	70
7. Četrtrič. O dejanski biti	70
8. Spoznanje je aktualno ali habitualno	70
9. Habitualno znanje (spoznanje) je dvojno	71
II. poglavje. O stopnjah našega spoznanja. 1. Nazorno (intuitive)	72
2. Dokazovalno (demonstrative)	72
3. To sloni na dokazilih	73
4. Ali ni tako lahko	73
5. Se ne doseže brez prejšnjega dvoma	73
6. Ni tako jasno	73
7. Vsak korak mora imeti nazorno očitvidnost	73
8. Odtodi teko pomote ex praecognitis in praeconcessis	74
9. Dokazovanje ni omejeno na kolikovost (quantity)	74
10. Zakaj se je tako mislilo	74
14. Čutno spoznavanje posebnih biti	75
15. Spoznavanje ni vselej jasno, kjer so predstave jasne	76
III. poglavje. Obseg človeškega spoznanja	76
2. II. Ne sega dalje, ko moremo zaznavati strinjanje ali nestrinjanje	76
3. III. Nazorno spoznanje ne sega do vseh odnosnosti vseh naših predstav	76
4. IV. Niti dokazovalno spoznavanje	77
5. V. Čutno spoznanje je torej tesnejše nego oboje	77
6. VI. Naše spoznanje je torej tesnejše nego so naše predstave	77
7. Kako daleč sega naše spoznanje	79
8. I. Naše spoznanje istosti in različnosti sega tako daleč kakor naše predstave	79
9. II. O sobitnosti — jako kratek pot	79
10. Ker je zveza med večino jednostavnih predstav neznana	79
11. Imenoma drugotnih kakovosti	79
12. Kajti nobedna zveza med kakimi drugotnimi in prvotnimi kakovostmi se ne da razkriti	79
15. O upornosti proti sobivanju obširneje	80
16. Od sobivanja moči je prav kratek pot	81
17. O duhovih je še tesnejše	81
18. III. O drugih odnosnostih ni lahko povedati, kako daleč	81
Blagonravje se da dokazati	82
19. Dve stvari sta povzročili misel, da npravne misli niso dostopne dokazovanju: njihova zapletenost in pomanjkanje čutnih zastopnikov	82
20. Pripomočki proti tem težavam	83
21. O dejanski biti: o samih sebi imamo nazorno spoznanje, o Bogu dokazovalno, o majhnem številu drugih stvari pa čutno	84
22. Velika je naša nevednost	84
23. Jeden vzrok tega je pomanjkanje predstav, bodisi takih, ki o njih nimamo pojmov, bodisi takih, kakršnih posebej nimamo	84
24. Zavoljo njih oddaljenosti	85
25. Zavoljo njihove drobnosti	85
26. Vsled tega ni vede teles	86
27. Mnogo menj pa je vede duhov	86
28. Pomanjkanje zveze, ki bi se dala zaslediti med predstavami, ki jih imamo	86
29. Primeri	87
30. Pomanjkanje v zasledovanju naših predstav	88
31. Obsežje gledé na vesoljnost (universality)	88
IV. poglavje. O realnosti spoznavanja. 1. Ugovor. Spoznanje postavljeno na predstave utegne biti vse prazen prividek	89
2. Odgovor. To pa ni tako, kjer se ujemajo predstave s stvarmi	89
4. Kakor se strinjajo I. vse jednostavne predstave	89
5. II. Vse so sestavljene predstave razun predmetjskih predstav	90

6. Odtod je realnost matematiškega spoznanja	90
7. In o npravnostnih	90
8. Bivanje se na realnost ne zahteva	91
9. Niti ne bo to menj resnično ali zanesljivo, ker so npravnstvene predstave našega lastnega kova ter nosijo imena, ki smo jim jih izmislili mi	91
10. Napačno imenovanje gotovosti spoznanja ne spravlja v nered	92
11. Predstave predmetov imajo svoje vzorce zunaj nas	92
12. Kakor daleč sega njih strinjanje s temi, tako daleč je naše spo- znanje gledé na nje realno	92
13. V svojih preiskavanjih predmetov moramo uvaževati predstave, ne smemo pa omejevati svojih misli na imena ali vrste (species), ki si jih mislimo, da jih določajo imena	92
14. Odgovor na ugovor proti izmenetu, da bi bil nekaj med člove- kom in živaljo	93
16. Pošasti ali izmene	94
17. Besede in vrste (species)	95
18. Ponovitev	95
V. poglavje. O resnici vobče. 1. Kaj je resnica	95
2. Pravo združevanje ali razdruževanje znamenj, to se pravi pred- stav ali besed	95
3. Ki tvore duhovne ali besedne stavke	95
4. Duhovni stavki se zelo težko obdelujejo	95
5. Saj ni nič drugega ko združevanje ali razdruževanje predstav brez besed	96
6. Kedaj vsebujejo resnico brezbesedni stavki, kedaj pa besedni	96
7. Ugovor proti besedni resnici, češ da tako utegne vse biti izmiš- ljotina	97
8. Odgovor pa pravi, da velja (is about) realna resnica predstavam, ki se strinjajo s stvarmi	97
9. Neresnica je spenjati imena drugače, ko se strinjajo njih pred- stave	97
10. O občnih stavkih se mora obširneje razpravljati	98
11. Npravnstvene in metafizične resnice	98
VI. poglavje. O občnih stavkih, njih resničnosti in gotovosti.	
1. Razpravljati o besedah je za spoznavanje potrebno	98
2. Občne resnice razumevati je komaj mogoče, če ne nastopajo v besednih stavkih	98
3. Gotovost je dvojna — gotovost resnice in spoznanja	98
4. Ne more se spoznati, da bi bil kak stavek resničen, kjer se ne pozna bit vsake omenjene vrste	99
5. To se bolj posebno tiče predmetov (substances)	99
6. Resnica le malo občnih stavkov gledé na predmete se da spoznati	100
7. Ker se da sobivanje predstav vedeti le pri malem številu slučajev	100
8. Primer na zlatu	100
10. V kolikor se da vedeti kako takšno sobivanje, v toliko utegnejo biti gotovi občni stavki	101
11. Kakovosti, ki tvore naše sestavljene predmetne predstave, so večinoma odvisne od zunanjih, oddaljenih in nezaznavnih vzrokov	102
13. Razsojanje utegne segati dalje, ali to ni spoznanje	103
14. Kaj je potrebno na naše spoznanje predmetov	104
15. Dokler ne vsebujejo naše predmetne predstave svojih realnih konstitucij, moremo gledé na nje tvoriti le malo občnih gotovih stavkov	104
16. V čem tiči občna gotovost stavkov	105
VII. poglavje. O načelih (maxims). 1. So sama po sebi očitvidna	105
2. V čem je bit očitvidnosti	105
3. Očitvidnost sama po sebi ni posebnost priznanih aksiomov	105

4. Kar se tiče istosti in različnosti, so jednako očitvidni vsi stavki sami po sebi	105
5. V sobitnosti imamo le malo neposredno očitvidnih stavkov	106
6. V drugih odnosnostih jih utegnemo imeti	107
7. Gledé na realno bit nimamo nobednih	107
8. Ti aksiomi ne vplivajo dosti na naše ostalo spoznanje	107
9. Ker niso tiste resnice, ki smo jih spoznali, prve	107
10. Ker se na nje ne opirajo drugi deli našega spoznanja	108
11. Kaka je porabnost teh občnih maksim	109
12. Maksime se utegnejo izkazati za protislovja, če se neskrbno rabijo besede	112
13. Primer na praznoti (vacuum)	112
14. Ne dokazujejo, da bi zunaj nas bile stvari	112
15. Nevarno jih je rabiti pri sestavljenih predstavah	113
16. Primer na človeku	113
19. Majhna porabnost teh maksim v dokazih, kjer imamo jasne in razločne predstave	114
20. Kjer so naše predstave zmedene, je raba maksim nevarna	114
VIII. poglavje. O brezpomembnih stavkih. 1. Nekateri stavki nam ne pospešujejo spoznavanja	114
2. Prvič, identični stavki	115
4. Drugič, kedar se postavi del kake sestavljene predstave kot povedek celoti	116
5. Kot del opredelbe opredeljenega izraza	116
6. Primer človek in ženski jezdni konj	117
7. Kajti to uči samo pomen besed	117
8. Ne pa dejanske vede	118
9. Občni stavki gledé na predmete so pogosto igranje z besedami	118
10. Zakaj pa	118
11. Tretjič, rabiti besede različno se pravi igrati se z njimi	118
12. Znamenja besedskih stavkov	119
13. Del opredelbe kot povedek kakega izraza	119
IX. poglavje. O našem spoznanju biti. 1. Občni gotovi stavki se ne tičejo biti	119
2. Trojno spoznanje biti	120
3. Spoznanje naše lastne biti je nazorno (intuitive)	120
X. poglavje. O našem spoznanju božje biti. 1. Zmožni smo gotovega spoznanja, da je Bog	120
2. Človek ve, da je	120
3. On tudi ve, da ne more nič proizvesti biti, torej česa večnega	120
4. To večno bitje mora biti silno mogočno	121
5. In vsevedno	121
6. Zato pa je Bog	121
7. Naša predstava najpopolnejšega bitja ni jedini dokaz o Bogu	121
8. Nekoliko o večnosti	122
9. Sta dve vrsti stvari, mislečih in nemislečih	122
10. Nemisleče biti ne morejo proizvajati mislečih	122
11. Zato pa je bila večna modrost	123
13. Ali snoven ali ne	123
14. Ni snovna, I., ker ne misli vsako delce snovi	124
15. II. Jedno delce snovi samo ne more biti misleče	124
16. III. Sestav nemisleče snovi ne more biti misleč	124
17. Ali v gibanju ali mirovanju	124
18. Snov ni sovečna (co-eternal) s kakim večnim duhom	125
XI. poglavje. O našem spoznavanju biti drugih stvari. 1. Dobiva se samo po čuvstvovanju	126
2. Primer (instance): belina tega popirja	126
3. To sicer ni tako gotovo kakor dokaz, vendar pa se sme imenovati spoznanje in dokazuje, da so stvari zunaj nas	127

4. I. Ker jih ne moremo imeti razun po pritoku skozi naša čutila	127
5. II. Ker sta predstava aktualnega čuvstvovanja in predstava spozmina zelo različni zaznavi	127
6. III. Ugodje in neugodje, ki spremljata dejansko čuvstvovanje, ne spremljata povrata teh predstav brez zunanjih predmetov	128
7. IV. Naša čutila se med seboj podpirajo pri pričanju o bivanju zunanjih stvari	128
8. Ta zanesljivost je tolika, kolikršne potrebuje naš položaj	128
9. Dalje pa ne sega ko dejansko čuvstvovanje	129
10. Blaznost je, pričakovati dokaz v vsaki stvari	129
11. Minolo bivanje se spozna po spominu	130
12. Da so duhovi, se ne da spoznati	130
13. Posebni stavki o bivanju (biti existence) se dajo spoznavati	130
14. In vesoljni (občni) stavki gledé na odmišljene predstave	131
XII. poglavje. O boljšanju našega spoznavanja. 1. Spoznanje ni od maksim	131
2. (Vzroki tega mnenja)	131
3. Prihaja pa od primerjanja jasnih in razločnih predstav	131
4. Nevarno je graditi na nezanesljiva načela	132
5. Ta pot ne vodi zanesljivo do resnice	133
6. Ampak jasno primerjanje, popolne predstave pod stalnimi imeni	133
7. Resnična metoda na pospeševanje spoznanja je po pretehtavanju naših odmišljenih predstav	133
8. To bi utegnilo tudi npravoslovje pojasniti	133
9. Spoznavanje teles pa se ne da zboljšati samo po poizkusu	134
10. To nam utegne podeliti udobnost, ne pa vede (znanosti)	134
11. Opremljeni smo na npravstveno spoznavanje in naravni napredek	135
12. Varovati pa se mora hipotez in napačnih načel	135
13. Prava raba hipotez	136
14. Jasne in razločne predstave z določenimi imeni in pa iskanje tistih, ki kažejo svoje strinjanje ali nestrinjanje, so sredstva, ki nam razširjajo spoznanje	136
15. Matematika je le jeden slučaj	136
XIII. poglavje. Še nekoliko prevdarkov o našem spoznavanju. 1. Naše spoznavanje je deloma nujno, deloma samovoljno	137
2. Prizadevnost (application) je samovoljna, spoznavamo pa stvari, kakršne so, ne pa kakor se nam poljubi	137
3. Primer na številih	138
4. V naravnem verstvu	138
XIV. poglavje. O razsojanju (presojanju). 1. Ker naše spoznanje ne sega daleč, nam je treba nečesa drugega	138
2. Kako je rabiti ta somračni (twilight) položaj	138
3. Mnenje nadomešča pomanjkanje spoznanja	139
4. Mnenje je dozdevak, da so stvari take, ne da bi jih kdo zaznaval	139
XV. poglavje. O verjetnosti. 1. Verjetnost je videz strinjanja na podlagi prevarljivih dokazil	139
2. More pomagati menjšati pogrešanje spoznanja	140
3. Ker je to tisto, kar nam vzbuja domnevo, da so stvari resnične, prej ko vemo, da so resnične	140
4. Podstavi verjetnosti sta dve, soglasnost z našo lastno izkušnjo ali pa izpričevalo tujih izkušenj	140
5. V tem se morajo vsi argumenti za stvar in proti njej preizkušati, prej nego pridemo do razsodbe	140
6. Verjetnosti so zmnožne velike mnogoličnosti	141
XVI. poglavje. O stopnjah pritrjevanja. 1. Naše pritrjevanje bi morali voditi temelji verjetnosti	141
2. Ne morejo vedno dejanski ostati pred očmi, zato pa se moramo zadovoljiti s spominom, da smo nekdaj videli temelj za kako stopnjo pritrjevanja	142

3. Slabe posledice tega, če se niso naše razsodbe prej prav rešile .	142
4. Njena prava raba, medsebojna ljubezen in potrpljenje	142
5. Verjetnost je ali dejstvena (of matter of fact) ali spekulativna (of speculation)	143
6. Sodejstvujoča izkušnja vseh drugih ljudij z našo proizvaja prepričanje (assurance), ki se bliža spoznanju	143
7. Brezsporno izpričevalo in izkušnja večinoma proizvajata zaupanje .	144
8. Pošteno izpričevalo in nepristranska narava stvari tudi proizvede zanesljivo mnenje	144
9. Če pa si nasprotujeta izkušnja in izpričevala, so stopnje verjetnosti neskončno različne	144
10. Sporočena izpričevala imajo tem menj dokazovalne moči, čim bolj so oddaljena	145
11. Vendar pa je zgodovina zelo porabna	145
12. V stvareh, ki jih ne morejo razkriti čutila, je glavno pravilo verjetnosti podobnost (analogy)	146
13. Jeden slučaj, kjer nasprotna izkušnja ne slabi izpričevala	147
14. Samo izpričevalo razodetja je najvišja gotovost	147
XVII. poglavje. O pameti (reason). 1. Različni pomen besede reason	147
2. V čem je jedro umovanja	147
3. Njeni četirje deli	148
4. Silogizem ni glavno sredstvo pameti	148
5. Pomaga malo v dokazovanju, še menj pa v verjetnosti	153
6. Ne služi večanju spoznanja, ampak se bori proti njemu	153
7. Iskati bi se morali drugi pripomočki	154
8. Mi umujemo o posebnostih	154
9. Pamet nam odreka, ker nima predstav	155
10. Zavoljo nejasnih in nepopolnih predstav	155
11. Zavoljo pomanjkanja predstav posreduje	155
12. Zavoljo napačnih načel	155
13. Zavoljo dvomljivih izrazov	155
14. Naša najvišja stopnja spoznanja je nazorna (intuitive) brez umovanja	155
15. Temu sledi dokazovanje z umovanjem	156
16. Da popolnimo to oskudnost (narrowness), imamo le razsojanje o verjetnem umovanju	156
17. Nazornost, dokaz, mnenje	156
18. Posledice besed in posledice predstav	157
19. Četiri vrste dokazil (arguments)	157
I. Ad verecundiam	157
20. II. Ad ignorantiam	157
21. III. Ad hominem	157
22. IV. Ad iudicium	157
23. Nad pametjo, proti pameti in v skladu s pametjo	157
24. Pamet in vera si nista nasprotni	158
XVIII. poglavje. O veri in pameti in njunih razločnih delokrogih. 1. Njune meje je potrebno poznati	158
2. Kaj je pamet, kaj pa vera kot med seboj razločeni	158
3. Sporočeno razodetje ne more podajati nobene jednostavne predstave	159
4. Sporočeno razodetje nas lahko seznanja s stavki, ki se tudi dajejo spoznavati po pameti, toda ne z isto gotovostjo kakor pamet	159
5. Razodetje se ne more dopuščati proti jasni očitivosti pameti	160
6. Sporočeno razodetje pa mnogo menj	161
7. Stvari, ki so nad pametjo	161
8. Niso pa proti pameti verske zadeve, če so razodete	161
9. Poslušati bi bilo treba na razodetje v stvareh, kjer pamet ne more razsojati ali pa samo verjetno	162

10. V zadevah, kjer more pamet podajati gotovo spoznanje, je treba poslušati na to	162
XIX. p o g l a v j e. O navdušenosti. 1. Potreba ljubezni do resnice	163
2. Naklonjenost na oblastno nastopanje, odkodi je	163
3. Moč navdušenja	164
4. Pamet in razodetje	164
5. Začetek navdušenja	164
6. Navdušenje	164
8. Navdušenje zamenjeno z gledanjem in čuvstvovanjem	164
9. Kako se da razkriti navdušenje	165
11. Navdušenje pogrša očitvidnosti, da je stavek od Boga	166
12. Krepost prepričanja ni dokaz, da je kak stavek od Boga	166
13. Kaj je luč v duhu	167
14. Presojati razodetje mora pamet	167
15. Mnenje ni dokaz kakega razodetja	167
XX. p o g l a v j e. O napačnem pritrjevanju ali zmoti. 1. Vzroki zmote	168
2. Pomanjkanje dokazov	168
3. Ugovor. Kaj naj je iz teh, ki jih pogrešajo. — Odgovor	169
4. Ljudje se zadržavajo, da bi ne raziskavali	169
5. Pomanjkanje spretnosti na njih rabo	169
6. Pomanjkanje volje na njih rabo	170
7. Napačne mere verjetnosti; odkodi	171
8. I. Dvomljivi stavki vzprejeti za načela	171
11. II. Vzprejeta hipoteza	172
12. III. Glavne strasti	172
13. Sredstva na beg pred verjetnostmi: I. Namišljena prevara	173
14. II. Suponirani odgovori za nasprotno	173
15. Kake verjetnosti določajo pritrjevanje	173
16. Kje je v naši oblasti, puščati jo nerazrešeno	174
17. Avtoritete	174
18. Ne gazijo pa ljudje po toliki množici zmot, kakor se domneva	175
2. I. Physica	175
XXI. p o g l a v j e. O razdelbi znanostij (ved). 1. Tri vrste	175
3. II. Practica	176
4. IV. Σημειωτική	176
5. To je prva razdelba predmetov spoznanja	176
Razčlemba John Lockeovega nauka o predstavah v njegovem spisu o človeškem razumu	177—183

Locke, John, 1632-1704

O človeškem razumu

spisal John Locke ; poslovenil Fr. A. Jerovšek
3. in 4. knjiga

Digitization of this book was lead and sponsored by
Lawyer Drago Mlinarič

Izdala: Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

©2013